

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ABUŞKA LÛGATİNDE SÖZ VARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İlker BATTAL

Niğde
Haziran, 2021

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ABUŞKA LÛGATİNDE SÖZ VARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İlker BATTAL

Danışman: Doç. Dr. Serpil SOYDAN
Üye: Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR
Üye: Doç. Dr. Meryem ARSLAN

Niğde
Haziran, 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Abuşka Lûgatinde Söz Varlığı” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. …/.../…(Tarih)

İlker BATTAL

ÖN SÖZ

Söz varlığı bir dildeki sözlerin bütünü, kelime dağarcığı ve dilin zenginliğidir. Dil, insanların birbiriyle iletişimini sağlayan doğal bir araçtır. Nesiller arası kültür aktarımını sağlar. Söz varlığı çalışmalarından biri olan bu çalışmanın amacı da geniş bir alana yayılan Çağatay Türkçesinin en önemli sözlüğü olan Abuşka Lûgatini inceleyerek söz varlığını ortaya koymaya çalışmaktır.

Çağatay Türkçesi alanında ortaya konulmuş eserlerin anlaşılması için sözlüklerde var olan söz varlığının tespiti de önemli olmaktadır. Bu çalışmada, Besim Atalay'ın''Abuşka Lûgati veya Çağatay Türkçesi'', Mustafa Kaçalin'in ''Niyāzi: Nevāyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (El-Lugātu'n-Nevāiyye ve'l-İstişhādātu'l-Cagātāiyye)'' ve Muharrem Güzeldir'in ''Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)'' adlı doktora tezi kaynak eser olarak kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırası ile giriş, inceleme ve sonuç bölümüdür. İlk bölümde Çağatay Türkçesi ve dönemleri, Çağatay Türkçesinin Klasik şeklini alıp eserlerde yazı dili olarak kullanılmasını sağlayan Ali Şîr Nevâî ve eserleri, dönemlerin önemli temsilcileri ve eserleri, Çağatay Türkçesi sözlükleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde sözlükte yer alan sözvarlığı incelenip konularına göre tasnif edilmiştir. Tasnifte Hatice Şirin User'in ''Eski Türk Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi'' adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Buna ek olarak söz varlığının seyrine göre yeni tasnif grupları da yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise ele aldığı konulara göre belirli tasnif başlıkları içerisinde değerlendirilen söz varlığına ilişkin sayısal veriler grafikler üzerinde gösterilmiştir. Yapmış olduğum bu tezin bir nebze de olsa bilim dünyasına yarar sağlayacağını ve araştırmacıların da bu çalışmadan istifade edeceğini umuyorum.

Lisans ve yüksek lisans eğitimimi tamamladığım Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesine, bölümümdeki hocalarıma, aileme, kardeşlerim Mümin BATTAL ve İlkay BATTAL'a, İngilizce konusunda Büşra BİLİR'e, bu çalışmayı bana öneren ve çalışmamı titizlikle inceleyen tez danışmanım Doç. Dr. Serpil SOYDAN'a teşekkür ederim.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABUŞKA LÛGATİNDE SÖZ VARLIĞI ÇALIŞMASI

BATTAL, İlker

Türk Dili Edebîyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serpil SOYDAN

Haziran 2021, 467 Sayfa

Çağatay Türkçesi 16. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına kadar olan dönemdir. Çalışmamıza kaynaklık eden Abuşka Lûgati, 16.yüzyılda yazılmış Çağatay Türkçesi sözlüklerinden biridir. Bu çalışmanın amacı, Abuşka Lûgatini inceleyip söz varlığını ortaya koymaktır.

Tez çalışmasına başlamadan önce, daha önce yapılmış olan söz varlığı çalışmaları incelenmiş daha sonra teze kaynaklık eden eserler taranmıştır. Bu eserler Besim Atalay'ın''Abuşka Lûgati veya Çağatay Türkçesi'', Mustafa Kaçalin'in ''Niyāzi: Nevāyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar ve Muharrem Güzeldir'in ''Abuşka Lügati'' adlı doktora tezidir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla giriş, inceleme ve sonuç bölümüdür. Giriş bölümünde Çağatay Türkçesi, Çağatay Türkçesi'nin dönemleri, Ali Şîr Nevâî ve eserleri, dönemlerdeki bazı temsilciler ve eserleri, Çağatay Türkçesi sözlükleri ve Abuşka Lûgati hakkında bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde ise tasnifler yer almaktadır. Hatice Şirin User'in ''Eski Türk Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi'' adlı eserinden yararlanılmış ayrıca sözcüklerin ele aldığı konulara göre yeni tasnif grupları da oluşturulmuştur. Taranan sözcükler konu, tür ve alanlarına göre tasnif edilmiştir. Sonuç bölümünde maddeler halinde sayısal veriler sıralanmış ve bu sayısal veriler grafikler ile gösterilmiştir. Sayısal veriler ışığında Abuşka Lûgatinin söz varlığı değerlendirilmiş, yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Çağatay Türkçesi, Ali Şîr Nevâî, Abuska Lûgati, Söz varlığı.

ABSTRACT

MASTER THESIS

VOCABULARY IN THE ABUSKA DICTIONARY

BATTAL, İlker

Turkish Language Literature Department

Supervisor: Assoc. Dr. Serpil SOYDAN

June 2021, 467 Page

The language of Chagatai Turkish, is the period from the very beginning of the 16th century to the beginning of 20th century. Which is referance to our Study is one of the Chagatai dictionaries that were written of Chagatai Turkish in 16th century. The aim of this study is to examine Abuska Lugati and put forward the vocabulary of this language.

Before starting the thesis study, the studies on vocabulary were examined, then the works refering the thesis were scanned These works are Besim Atalay's ‘‘Abuska Lugati or Chagatai Turkish’’, Mustafa Kaçalin's ‘‘Niyāzi: Nevāyi's words and Chagatai witnesses’’ and Muharrem Güzeldir's ‘‘Abuska Lugati’’ thesis of doctoral thesis.

The thesis is made up of parts. The introduction, examination and result in order. There has been information given about Chagatai Turkish, periods of Chagatai Turkish, Ali Şîr Nevâî and his works, some representatives and their works, Chagatai Turkish dictionaries and Abuska Lugati in the introdiction part. In the examination part, there are classifications. It has been benefitted from Hatice Şirin User’s work called ‘‘Ancient Turkish Inscriptions: A Review Of The Existence Of Words’’ and in addition, new classification groups were created. Scanned words have been classified according to their topics types and fields. In the result part, the numeric data have been specified and These numeric data have been showed with graphics. At the light of numerical data Vocabulary of Abuska Lugati have been evaluated and commented.

Key words: Chagatai Turkish, Ali Şîr Nevâî, Abuska Lugati, Vocabulary.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ I
JÜRİ ONAY SAYFASI II
ÖN SÖZ III
ÖZET IV
ABSTRACT V
İÇİNDEKİLER VI
GRAFİKLER LİSTESİ XIV
KISALTMALAR LİSTESİ XV
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1.ÇAĞATAY TÜRKÇESİ 3
1.2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN DÖNEMLERİ 6
1.2.1. Klasik Öncesi Dönem 9
1.2.1.1. Klasik Öncesi Dönem Yazarları ve Eserleri 9
1.2.2. Klasik Dönem 10
1.2.2.1. Klasik Öncesi Dönem Yazarları ve Eserleri 11
1.2.2.1.1. Ali Şîr Nevâî 12
1.2.2.1.1.1. Ali Şîr Nevâî'nin Eserleri 16
1.2.2.1.1.1.1. Ali Şîr Nevâî'nin Şiirleri 17
1.2.2.1.1.1.2. Ali Şîr Nevâî'nin Divanları 18
1.2.2.1.1.1.3. Ali Şîr Nevâî'nin Hamseleri 19
1.2.2.1.1.1.3. Ali Şîr Nevâî'nin Tezkireleri 20
1.2.2.1.1.1.5. Ali Şîr Nevâî'nin Dil ve Edebîyat Kitapları 22
1.2.2.1.1.1.6. Ali Şîr Nevâî'nin Dinî-ahlaki Eserleri 21
1.2.2.1.1.1.7. Ali Şîr Nevâî'nin Tarihî Eserleri 23
1.2.2.1.1.1.8. Ali Şîr Nevâî'nin Biyografik Eserleri 23
1.2.2.1.1.1.9. Ali Şîr Nevâî'nin Belgeleri 24
1.2.2.2. Klasik Dönemin Diğer Eserleri 44

1.2.3. Klasik Sonrası Dönem 24
1.2.3.1. Klasik Sonrası Dönem Yazarları ve Eserleri 25
1.2.3.2. Klasik Sonrası Dönemin Diğer Eserleri 25
1.3. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİ 25
1.4. ABUŞKA LÛGATİ 29

İKİNCİ BÖLÜM
İNCELEME

1. DİL BİLGİSİ ÖGELERİ 33
1.1. Niteleme Adları 33
1.1.1.Sıfat 33
1.1.2. Zarf 41
1.2. Yer-Yön-Zaman Sözleri 46
1.3. Soru-Belirsizlik Sözleri 55
1.4. Zamirler 59
1.4.1. Kişi Zamirleri 59
1.4.2. Dönüşlülük Zamirleri 61
1.4.3. Belirsizlik Zamirleri 62
1.5. Dil Bilgisi Görevleri(Edatlar-Bağlaçlar) 63
1.5.1. Soru Edatı 63
1.5.2. Son Çekim Edatları 63
1.5.3. Bağlaçlar 65
1.6. Fiilimsiler 65
1.6.1. Sıfat Fiil Eki Almış Kelimeler 65
1.6.2. İsim Fiil Eki Almış Kelimeler 83
1.6.3. Zarf Fiil Eki Almış Kelimeler 84
1.7. Birleşik Fiiller 117
1.7.1. Kurallı Birleşik Fiiller 117
1.7.1.1. Yeterlilik Fiilleri 117
1.7.1.1.1.Yeterlilik Fiilleri 117
1.7.1.1.2. Tezlik Fiilleri 118
1.8. Yapım Eki Almış Kelimeler 118

1.8.1. İsimden İsim Yapım Eki Almış Kelimeler 118
1.8.2. Fiilden İsim Yapım Eki Almış Kelimeler 123
1.9. Ekler 128
1.10. İkilemeler 134
1.11. Birleşik Zamanlı Fiil 136
1.12. Madde Başı İsim Olup Örnekte Birleşik Fiil Olanlar 137
2. KONULARA GÖRE ADLAR 137
2.1. Zaman 137
2.1.1. Zaman, Çağ, Devir 137
2.1.2. Yıl, Mevsim, Ay, Gün 142
2.1.2.1. Yıl 142
2.1.2.2. Mevsim 142
2.1.2.3. Gün 142
2.2. Gökyüzü, Hava Olayları 143
2.2.1. Hava Olayları 143
2.2.2. Hava, Meteoroloji Olayları 144
2.3. Bitkiler 146
2.4. Hayvanlar 151
2.4.1. Evcil Hayvanlar 151
2.4.2. Yabani Hayvanlar, Av Hayvanları 154
2.4.3. Hayvan Toplulukları 164
2.4.4. Hayvan Bedeni, Organları 164
2.4.5. Hayvanlara Takılan Nesneler 165
2.4.6. Hayvanların Kaldığı Yerler 167
2.5. İnsan ve Bedeni 167
2.5.1. Beden, Organlar, Dokular 167
2.5.2. Vücut Salgıları 178
2.5.3. Ağrı ve Hastalık Adları 179
2.6. Coğrafya 180
2.6.1. Kara Kütleleri 180
2.6.2. Su Kütleleri 183
2.6.3. Yol, Geçit 153
2.7. Gündelik Yaşam Ögeleri 184

2.7.1. Ateş-Su ... 184
2.7.2. Beslenme ... 189
2.7.3. Madenler, Mineraller ... 192
2.7.4. Giyim ... 193
2.7.5. Müzik Aleti ... 201
2.7.6. Zanaat, Yapı İşleri ... 202
2.7.7. Ticaret, Endüstri ... 214
2.7.7.1. Mal, Mülk, Servet, Takas, Para ... 205
2.7.8. Kent, Konut, İstihkâm ... 205
2.7.8.1. Konut, İstihkâm ... 205
2.7.8.2. Konut Bölümleri ... 207
2.7.9. Gündelik Yaşamda Kullanılan Nesneler ... 208
2.7.10.Terzi ve Dokumacılık Malzemeleri ... 213
2.7.11. İnşaat ve Yapı Malzemeleri ... 216
2.7.112. Taşıt, Vasıta ... 216
2.8. Birey, Toplum, Halk, Devlet, Siyaset, Savaş ... 217
2.8.1. Yaşam Evreleri ... 217
2.8.2. İnsan, Kadın, Erkek ... 219
2.8.3. Birey, Grup ... 222
2.8.4. Akrabalık ... 225
2.8.4.1. Kan Akrabalığı ... 225
2.8.4.2. Evliliğe Dayalı Akrabalık ... 227
2.8.4.3.Diğer Akrabalık Kavramları ... 228
2.8.5. Unvanlar, Rütbeler ... 229
2.8.6. Unvan Niteleyicileri ... 230
2.8.7. Meslekler ... 232
2.8.8. İl, Vatan, Yurt ... 233
2.8.9. Bayrak, Sancak ... 234
2.8.10. Sınır ... 234
2.8.11. Bodun, Boy, Oymak, Halk ... 234
2.8.12. İletişim, Etkileşim ... 236
2.8.13. Kimlik, Ad, Unvan ... 236
2.8.14. İş, Hizmet ... 237

2.8.15. Mülkiyet 239
2.8.16. Avcılık 239
2.8.17. Tarım 240
2.8.18. Evlilik 240
2.8.19. Cenaze 241
2.8.20. Yasa, Töre 241
2.8.21. Ceza, Yaptırım 242
2.8.22. Kozmogoni, Din, İnanç 242
2.8.23. Savaş, Ordu 244
2.8.23.1. Savaş 244
2.8.23.2. Ordu 245
2.8.23.3. Asker, Savaşçı 246
2.8.23.4. Savaş Gereçleri, Silah, Teçhizat 247
2.8.23.5. Engel, Bariyer 250
2.9. Sayı Adları 251
2.9.1. Asıl Sayılar 251
2.9.2. Onluklar Arası Sayılar 255
2.9.3. Sıra Sayıları 255
2.9.4. Topluluk Sayıları 255
2.9.5. Üleştirme Sayıları 255
2.10. Kavramlar 255
2.10.1. Zaman Kavramı 255
2.10.2. Duygu, Ruhsal Durum 256
2.11. Varlıkların Olma ve Bulunmaları 260
2.12. Gezegen Ve Uzay Kavramları 260
2.13. Kişi Adları (Unvan Niteleyeceleri ve Unvanlarıyla) 262
2.13.1. Mirzalar 262
2.13.2. Bitigciler, Tamgacılar, Bedizciler (Yazıcılar, Mühürdarlar, Nakkaşlar 262
2.13.3. Diğer Kişiler 262
2.14. Yer Adları 262
2.14.1. Diğer Yer Adları 262
2.15. Kavim ve Boy Adları 263
2.16. Konusal Alanı Belirlenemeyenler 265

2.16.1.Konusal Alanı Belirlenemeyenler ... 265
2.13.2. Olumlu Anlam Taşıyan Kelimeler ... 274
2.13.3. Olumsuz Anlam Taşıyan Kelimeler ... 276
2.13.4. Somut Anlam Taşıyan Kelimeler ... 278
2.14.5. Soyut Anlam Taşıyan Kelimeler ... 293
3. KONULARA GÖRE FİİLLER ... 299
3.1. Temel Kılış, Oluş, Durum ... 299
3.1.1. Oluş Fiilleri ... 299
3.1.2. Kılış Fiilleri ... 333
3.2. Fiziksel Gereksinim (Acıkma, Yeme, İçme, Doyma, Uyuma, Uyanma) ... 406
3.2.1. Oluş Fiilleri ... 406
3.2.2. Kılış Fiilleri ... 408
3.3. İnsan ve Bedeni (Doğum, Yaşayış, Ölüm, Hastalık, Yaralanma, Sakatlanma) 411
3.3.1. Oluş Fiilleri ... 411
3.3.2. Kılış Fiilleri ... 416
3.4. Duygu, Zihin ... 417
3.4.1. Duyularla Algılananlar ... 417
3.4.1.1. Oluş Fiilleri ... 417
3.4.1.2. Kılış Fiilleri ... 420
3.4.2. Akıl, Zihin ... 420
3.4.2.1. Oluş Fiilleri ... 420
3.5. Savaş ... 422
3.5.1. Oluş Fiilleri ... 422
3.5.2. Kılış Fiilleri ... 422
3.6. Yerleşim, Yurt Tutma ... 422
3.6.1. Oluş-Kılış Fiilleri ... 422
3.7. Avcılık ... 423
3.7.1. Kılış Fiilleri ... 423
3.8. Evlilik ... 423
3.8.1. Kılış Fiilleri ... 423
3.19. İş, Hizmet ... 424
3.9.1. Kılış Fiilleri ... 424
3.10. Ad, Unvan ... 424

3.10.1. Kılış Fiilleri 424
3.11. Yasa, Ceza 426
3.11.1. Kılış Fiilleri 426
3.12. Sanat 428
3.12.1. Resim, Bezeme 428
3.12.1.1. Kılış Fiilleri 428
3.13. Kozmogoni, Din, İnanç 428
3.13.1. Kılış Fiilleri 428
3.14. Doğa, Meteoroloji, Hava 428
3.14.1. Oluş Fiilleri 428
3.15. Hayvanlar 429
3.15.1. At Binme 429
3.15.1.1. Kılış Fiilleri 429
3.15.2. Hayvan Yetiştirme, Himaye Etme 430
3.15.2.1. Kılış Fiilleri 430
3.15.3. Hayvan Sesleri 430
3.15.3.1. Oluş Fiilleri 430
3.16. Yardımcı Fiiller 432
3.16.1. Ana Yardımcı Fiiller 432
3.16.2. Fiille Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiller 442
3.17. Hediye, İhsan, Bağışlama 443
3.17.1. Kılış Fiilleri 443
3.18. Konusal Alanı Belirlenemeyenler 443
3.18.1. Konusal Alanı Belirlenemeyenler 443
3.18.2. Fiilimsi Eki Alanlar 445
3.18.3. Zaman Eki Alanlar 449
4. TASNİFE DAHİL EDİLMEYENLER 453

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

SONUÇ 457
KAYNAKÇA 464

ÖZGEÇMİŞ 466

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1 Tasnif Grupları Grafiği

Grafik 2 Özel Adlar ve Dil Bilgisi Grafiği

Grafik 3 Konularına Göre Adlar Grafiği

Grafik 4 Konularına Göre Fiiller Grafiği

KISALTMALAR LİSTESİ

1. Kişi Kısaltmaları

A	ATALAY
A. Krımskiy	Ahatangel Krımskiy
A. Wambery	Arminius Wambery
F. Korş	Fyodor Korş
N. Hanikov	Nikolay Hanikov
W. Radloff	Wilhelm Radloff

2. Diğer Kısaltmalar

akt.	Aktarma
bs.	Basım
C.	Cilt
h.	Hicrî
öl.	Ölüm
S.	Sayı
s.	Sayfa
Yay.	Yayıncılık

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Hedefi: Yapılan bu çalışmanın amacı, Çağatay Türkçesinde önemli bir yere sahip olan Abuşka Lûgatı'nın söz varlığını ortaya koymaktır. Bu amaçla Abuşka Lûgatı'nın sadece söz varlığı incelenmekle kalmayıp sözlükte, Çağatay Türkçesi ve Ali Şîr Nevâî hakkında bilgilere de yer verilecektir. Zengin bir dil ve edebîyat meydana getirmiş olan Çağatay Türkçesi hakkında ve Çağatay Türkçesini üst noktalara taşıyan, sadece Çağatay Türkçesinin değil bütün Türkçenin büyük şairi sayılan Ali Şîr Nevâî hakkında da bilgiler vermek hedeflenmiştir.

Bu çalışmadaki bir başka amaç, Çağatay Türkçesi dönemindeki söz varlığını belirlemek ve dönemin söz varlığını Abuşka Lûgatı kapsamında değerlendirmektir. Bu sayede yapılan bu çalışmanın sınırları da ortaya konulacaktır. Çünkü oldukça zengin dil ve edebîyata sahip Çağatay Türkçesi dönemi ile ilgili söz varlığı çalışması yapılmamıştır. Böylelikle çalışmanın bu alana katkı yapacağı da hedeflenmiştir. Çalışmanın amacı ve hedefi doğrultusunda Abuşka Lûgatında kaç sözcük yer almaktadır tespiti yapılacak, kelimeler tür, konu, alan vb. bakımlardan değerlendirilmeye çalışılacak ve belirli bir sonuca ulaşılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi: Araştırma yapılırken öncelikle daha önce yapılmış olan söz varlığı çalışmaları incelenmiştir. Daha sonra kaynaklık eden eserler taranmıştır. Bu çalışmalarda yapılan tasnifler incelenerek taranılan eserlerde karşılaşılan sözcükler için tasnifler yapılmıştır. Çalışmada tasnif konusunda Hatice Şirin User'in söz varlığı hususunda yaptığı çalışmalar bu çalışmanın tasnifinde yol gösterici olmuş ve bunlara ek olarak yeni tasnif grupları da eklenmiştir.

Yapılan bu çalışmada tarama yöntemi tercih edilmiştir. Sözlükte tarama yapılarak tespit edilen sözcükler geçtiği beyitlerle birlikte gösterilmiştir. Çalışmanın seyrine göre, tespit edilen sözcüklerin anlamlarını verebilmek için beyitlerin anlamlarına da yer verilmiştir. Verilen sözcüklerin anlamların ve örneklerin daha anlaşılır olması için günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Söz varlığı başlığı altında verilecek sözcüklerin eserde geçtiği yer ve sayfa numarası gösterilmiştir. Sözlükte bazı madde başı olan sözcükler örneklerde ek almış veya değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle madde başları örnekte görüldüğü şekli ile verilmiştir. Çalışmamızda kelimeler bir kaynaktan alınmış ve diğer kaynaktaki sayfa numarası hemen yanında parantez

içerisinde verilmiştir. Konusal alanını belirleyemediğimiz kelimeler için bir tasnif grubu açılmıştır. Bu grup da kendi içerisinde de uygun başlıklara ayrılmıştır. Söz sınırımız bağımlı ve bağımsız biçim birimlerle sınırlandırılmış olup kök ve gövde şekilleri söz olarak alınmıştır. Çekimli şekiller dışarıda tutulmuştur. Dil bilgisi ögeleri, isim, sıfat, zarf ve zamirler belirlenirken örnek beyitlerdeki yerleri göz önüne alınarak belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Türk edebîyat tarihinin en büyük isimlerinden birisi olan Ali Şîr Nevâî'nin yanında Babür Şah, Ebu'l Gazi Bahadır gibi birçok isimlerin yer aldığı çalışmamıza kaynaklık eden tarihî bir sözlük niteliği taşıyan Abuşka Lûgati ve pek çok sözlüklerin de yer aldığı Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir.

Çağatay Türkçesi, Türk edebîyatı ve Orta Asya İslam-Türk edebîyatında pek çok ilklerin görüldüğü bir dönemdir. Ali Şîr Nevâî bu ilklerin bazısını ortaya koyan isim olmakla beraber pek çok alanda ve pek çok türde nitelikli Türkçe eserler yazmış, Türkçenin Farsçadan eksik bir yanı olmadığını göstermiştir. Çağatay Türkçesinin Klasik Dönemde zirveyi görmesinin en büyük faktörü olan kişi de Ali Şîr Nevâî'dir. Abuşka Lûgatında karşımıza çıkan eserlerin büyük çoğunluğu Ali Şîr Nevâî'nin eserleridir. Çağatay Türkçesinde akla gelen ilk isim o olduğundan dolayı en çok onun eserlerinin görülmesi normaldir.

1.1.ÇAĞATAY TÜRKÇESİ

> Çağatay dili, Türk dilleri ailesinin Orta Asya grubuna mensuptur. Bu dil, 16. yüzyıl başından 20. yüzyılın başına kadar kullanılan bir edebî dildir. Günümüz Türk şiveleri arasında Özbekçe ve Yeni Uygurca, ona en yakın olanlardır. Karahanlılar veya Hakânîler (11.-13. yüzyıllar) ve Harezm (14. yüzyıl) edebî dillerinin devamı olarak Timurlular (1405-1506) idaresi altında gelişen bu Çağatay dili, bilhassa Nevâî'nin eserlerinde klasik şeklini aldı. Çağataycanın itibarı, yüzyıllarca çok büyük oldu. Çağatayca, yalnız Doğu Türkistan ve Orta Asya Türk devletlerinin diplomasi, edebîyat ve resmî devlet dili olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa Rusyasının Oğuz olmayan müslüman Türklerinin de edebî dili olarak kullanılmıştır. Rusların Buhara (1868), Hive (1873) ve Hokand

(1876) işgallerinden sonra, Türkistan'da Sart adı altında kullanılan bu edebî Türk dili, aslında, Çağatayca'nın mahalli Özbek dilinin tesiri altında az çok değişmiş bir şekliydi. Özbekistan'da, şehirlerin diyalektlerine dayanan Özbek edebî dili, 1921'de Çağatay edebî dilinin yerini aldı (Eckmann, 1988: VII).

‘‘Çağatay kelimesi, Cengiz'in ikinci oğlu Çağatay'dan gelmedir. Cengiz Han, ölümünden (1227) önce Moğol imparatorluğunu çocukları arasında taksim edince Çağatay Mâverâünnehir'i (Harezm hariç), Semireç'i ve Doğu Türkistan'ı aldı. Bunlara daha sonra, Çungarya, Uygur ülkesi ve Kabul ile Gazze'yi de içine alan Pamir sahası katıldı’’ (Eckmann, 1988: VII-VIII).

Çağatay'ın payitahtı İli vadisindeydi. O, babası tarafından tesis edilen töreyi çok iyi bildiğinden Moğollar arasında çok saygı gördü. 1241-1242 yıllarında vefat etti. Onun adını taşıyan imparatorluk Çağatay Ulusu, büyük oğlu Kara Hulâgû'nun (1242-1246) idaresi altında kuruldu ve Duva Han'ın (1274-1306) idaresi altında da yeni baştan teşkilatlandırıldı. Kazan Han'ın ölümünden (1347) sonra Çağatay Ulusu, Mâverâünnehir ve Moğolistan (Talas nehrinin doğu bölgesi, yani Türkistan ve Semirec) olarak iki kısma ayrıldı. Buna rağmen imparatorluk, Tuğluk Timur tarafından tekrar birleştirildi (1360). Tuğluk Timur'un ölümünden (1363) birkaç yıl sonra Çağatay Ulusu, Timurlenk'in idaresi altına girdi (Eckmann, 1988: VIII).

Çağatay kelimesi önce bu devletin resmî adı olarak bilhassa Duva Han zamanından sonra kullanılmağa başlanmıştır. Bundan başka Çağatay hanlarının askerî kuvvetini teşkil eden Mâverâünnehir Türk ve Türkleşmiş göçebelerine de Çağatay adı verilmiş buna karşılık devletin doğu kısmında yaşayan göçebelere “Moğol” denmiştir. *Baburname*'nin bir yerinde han maiyetinin "sipahi, ra'iyet, Moğol ve Çağatay"lardan teşekkül ettiği kaydedilmektedir (BEVERIDGE neşri 202a: 5, ILMINSKI neşri 255: 4 aş). Çağatay kelimesinin eski Türk kaynaklarında, mesela Tevârih-i âl-i Osman'da da kavim adı olarak geçtiğini ilave edebîliriz. Çağatay hanedanının hâkimiyeti nihayete erdikten sonra da ta XV. asra kadar adlarını muhafaza eden göçebe Çağataylar, XVI. asırda Timurlular devleti

yıkıldıktan sonra, göçebe Özbeklerle karışmışlardır. Çağatay adı bundan sonra da kaybolmamıştır. H. VÁMBÉRY Kırgız (=Kazak), Karakalpak ve Özbekler arasında Çağatay kabilelerinin bulunduğundan bahsettiği gibi N. A. ARISTOV da XIX. asır sonlarında Hive ve Zerefşan vadisi Özbekleri arasında Çağatay adını taşıyan kabilelerin yaşadığını kaydeder. Çağatay adı bazı yer adlarında da muhafaza edilmiştir. Kuzeydoğu İran'da Çağatay adlı bir yer ve bir dağ vardır. Taşkent'in bazı mahallelerinin adında yine Çağatay adı geçmektedir, mesela Çağatay qapqasi 'Ç. kapısı', Çağatay tepa 'Ç. tepesi', Çağatay yangi şahar "C. yeni şehri' vs. (Eckmann, 1958: 116).

Eski müelliflerde "Çağatay ili" ve "Çağatay halkı" tabirleri 'Timurlular devletinin Türk halkı, Timurlu Türkleri' demektir. Kelimenin bu manayı kazandığı Muhammed Salih'in *Şeybaniname*'sinin iki yerinden anlaşılıyor. Timurlulardan Özbeklerin hizmetine geçen bu şair, Özbeklerin kuşattıkları Semerkand'ın elçileriyle konuşan Şeybani Han'a şu sözleri söyletmektedir: (Eckmann, 1958: 116)

Bil ki mėn barçaġa müşfikdur-mėn

Barça él birle muvāfiḳdur-mėn

Çağatay él meni Özbek dėmesün

Bīhūde fikr kılıp gam yemesin

"Bil ki ben herkese karşı şefkatliyim, bütün halkla iyi geçinirim. Çağatay halkı bana Özbek demesin, boşuna düşünüp üzülmesin." (MELIORANSKİY neşri 75. s., VÁMBÉRY neşri 148. s.)

Yine aynı eserde şair eski tanıdıklarının kendisini ihanetle suçlandırdıklarını şöyle anlatır:

Dėdiler: Sen Çağatay éli-sen

Uşbu yerde Çağatay haylı-sen

Nė dėp Özbek bile yāver boldun

Hanga bu yanlıġ çāker boldun

"Dediler: Sen Çağatay halkındansın, bu yerde Çağatay topluluğundansın. Ne diye Özbeklerle dost oldun, hana niçin bu kadar uşak oldun?" (MELIORANSKİY neşri 211. s., VÁMBÉRY neşri 418. s.)

‘‘Nevai de *Mizânü'l-evzân* adlı eserinde "Çağatay halkı" tâbirini Timurlu Türklerini ‘‘Türk ulusu’’ndan ayrıt etmek için kullanır: “Türk milleti (Türk ulusı), bilhassa Çağatay halkı (Çagatay halqı) arasında yaygın vezinler’’ (Eckmann, 1958: 117).

> Modern çağda bu ad ilk defa Armin Vámbéry tarafından kullanılmıştır. Vambery, 1867 yılında Leipzig'de basılan *Çagataische Sprachstudi* (Çağatay Dili Araştırmaları) adlı kitabıyla, bir dönemin diline Cağatayca denilmesi ve bu adın yerleşmesinin öncüsü olmuştur. Macar Jozsef Thury, Alman Martin Hartmann ve başka Türkologlar da Çağatay kelimesini bu anlamıyla kullanarak yaygınlık kazandırmışlardır. Osmanlı sahasında Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi sözlüğünü yazan Buharalı Şeyh Süleyman Efendi de "Lugat-i Çagatay" terimini ilk kullananlardan birisidir (Argunşah, 2018: 18).
>
> XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Rusya'da yaşayan yerli ve yabancı Türkologlar Çağatay kelimesinin manasını daraltmışlardır. W. Radloff ve F. E. Korş “Çağatayca" ile sadece Uygurcadan sonraki Orta Asya Türkçesi yadigârlarını işaretlemekte, buna mukabil "Doğu Türkçesi" tabirini yaşayan Türk lehçelerine hasrederek Radloff bu tabirle Sibirva lehçelerini, Kors ise bir yandan Orhon Türkçesi Uygurca, Çağatayca ve Komancayı içine alan bir lehçe grubunu, öte yandan da Karagas, Koybal, Sagay ve Salar şivelerini kastetmektedir. S. A. Krımskiy de Çağatay kelimesiyle sadece XIII-XVIII. asırlar Orta Asya Edebî Türkçesini anlamaktadır (Eckmann, 1958: 119).

1.2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN DÖNEMLERİ

Samoyloviç, Köprülü, Şerbak, Eckmann vb. birçok Türkolog, Çağatay Türkçesini tasnif etmişler ve farklı dönemlere ayırmışlardır.

Samoyloviç bu tasnifte Orta Asya'da gelişen dili dört döneme ayırmış olup sırasıyla şu şekildedir: (Eraslan, 1993: 169)

1. Karahanlı Türkçesi veya Kâşgar Türkçesi (11-12. yüzyıllar)

2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi (13-14. yüzyıllar)

3. Çağatayca (15-19. yüzyıllar)

4. Özbekçe (20. yüzyıl)

Köprülü ise Çağatay Türkçesi başlığı altında beş dönemde tasnif etmiştir: (Köprülü, 1945: 270-323)

1. İlk Çağatay dönemi (13-14. yüzyıllar)

2. Klasik dönemin başlangıcı (Nevayî'ye kadar, 15. yüzyılın ilk yarısı)

3. Klasik Çağatay dönemi (Nevayî dönemi, 15. yüzyılın son yarısı)

4. Klasik dönemin devamı (Babur ve Şibanlılar dönemi, 16. yüzyıl)

5. Gerileme ve Çökme dönemi (17-19. yüzyıllar)

M. A. Şerbak, Çağatay Türkçesini Özbek diline dâhil etmiş ve Özbekçeyi şu şekilde tasnif etmiştir: (Eraslan, 1993: 169)

a) İlk devir (X-XIII. yüzyıllar): Müşterek devir olup Batı ve Güney Türkçesi unsurlarının dile girdiği dönemdir.

b) İkinci devir (XIV-XVII. yüzyıllar): Suni bir dil olarak kabul ettiği Çağatayca devridir.

c) Üçüncü devir (XVII-XVIII. yüzyıllar): Özbekçeye mahalli dil unsurlarının girdiği devirdir.

Eckmann ise 11. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden Orta Asya İslam-Türk yazı dilinin gelişmesini üçe ayırır. Çağatay Türkçesi bu devrelerden üçüncüsüdür: (Eckmann, 1988: XIII)

1. Karahanlı veya Hakaniye Türkçesi (11-13. yüzyıllar)
2. Harezm Türkçesi (14. yüzyıl)
3. Çağatay Türkçesi (15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlangıcına kadar).

Eckmann, Çağatay Türkçesini gelişimine dikkat ederek dört döneme ayırmıştır: (Eckmann, 1960: 41-42)

1. İlk Çağatay Türkçesi veya Nevayî'den önceki Çağatay Türkçesi dönemi (15. yüzyıl-15. yüzyılın ortaları)

2. Klasik Çağatay Türkçesi dönemi (15. yüzyılın ortaları -16. yüzyılın ortaları)

3. Klasik dönemden sonraki Çağatay Türkçesi dönemi (17. yüzyılın sonuna kadar)

4. Son Çağatay Türkçesi dönemi (18-19. yüzyıl)

XV. yüzyılda Nevâyî'nin eserleri ile yüksek bir seviyeye çıkan Çağatay edebîyatının çeşitli aşamalardan geçerek yetenekli ve güçlü şairler yetiştirip Bolşevik ihtilaline kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. XIX. yüzyılın ilk yarısında, Türkistan hanlıklarındaki şairlerin üzerinde doğal olarak Nevâyî'nin çok büyük bir etkisi vardır. Bunun yanında bu etkiden kurtulabilen ve kendi orijinalliklerini sağlamış olan şairlerin varlığı da söz konusudur. Özellikle Harezm hanlığında eserler yaratan Munis ve Âgehî gibi şairler, kuru birer Nevâyî taklitçisi olmaktan kendilerini kurtarabilmişlerdir. Aynı şekilde Hokand hanlığında edebî faaliyette bulunan bazı şairler de klasik edebîyatın türlerinde mümtaz eserler yaratabilmişlerdir (Tekin, 2011: 1848).

Bu dönemde, Türkistan hanlıklarında oluşan edebî muhitlerde özellikle hicvedici özellikte şiirlerin yazılması, geleneksel şiirdeki temalardan farklı bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Hanlıklardaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi şartlar, şairleri tema açısından geleneğin dışına çıkmaya zorlamıştır. Bu noktada şiir, klasik edebîyatta olduğundan daha çok hayata yakın ve sosyal konularla sıkı bir şekilde ilişkili bir hâle gelmiştir. Dolayısıyla XIX. yüzyılın ilk yarısındaki edebî anlayış, bu bağlamda Çağatay edebîyatının yeni ve farklı bir dönemi olarak kabul edilebilir. Bu anlayışın sonraki dönem Çağatay edebîyatının yenilikçi yapısının oluşmasına öncülük ettiğini ve yeni edebîyatın hızlı bir şekilde gelişmesine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz (Tekin, 2011: 1849).

1.2.1. Klasik Öncesi Dönem

XV. yüzyılın ilk yarısı olarak tarihlendirilen bu dönem, Harezm-Altınordu Türkçesi ile Klasik Çağatay Türkçesi arasında geçiş dönemidir.

> Timur'un ölümünden sonra (1405) başlayan taht kavgalar nedeniyle zayıflayan imparatorluk giderek dağılma noktasına gelmişti. Ancak Semerkant ve Herat gibi merkezler bu karışıklıklardan uzak kaldığı için sanat ve edebîyat gelişimine devam etmiştir. 1381 yılında Timur tarafından ele geçirilen Herat, önce Miran Muhammed Şah'ın sonra da Şahruh Mirza'nın idaresinde gelişti ve Semerkant'tan sonra ikinci önemli merkez oldu. Bu iki önemli merkezden önce Harezm ve Altın-Orda'nın kültür merkezlerinde XIV. yüzyılda gelişen Türk edebîyatı ve ortaya çıkan edebî ürünlerin, XV. yüzyıldaki edebîyatın oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Çağatay edebîyatının oluşmasını sağlayan XIV. yüzyıl şair ve yazarları Türk Edebîyatı nesrinin ve klasik divan şiirinin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır (Ölmez, 2007: 180).
>
> Çağatay Edebîyatının klasik öncesi dönemi için Çağatay Edebîyatı üzerine çalışan araştırmacılar genellikle şu görüşte birleşirler: Bu dönemde meydana getirilen divanlar, düzen bakımından klasik devirdeki kadar gelişmiş değillerdi. Bu dönemdeki divanlarda yer alan şiirler genellikle münâcât, na't, kaside, gazel, muhammes, tuyug ve müfredlerdir. Kimi divanlarda ise, genellikle gazel tarzında şiirler yer alır. Şiirlerde kullanılan vezinler aruzun remel, hezec ve recez bahirlerinin en çok kullanılan vezinleridir (Ölmez, 2007: 180).

1.2.1.2. Klasik Öncesi Dönem Yazarları ve Eserleri

Sibicabî: Sadi'nin Gülistan adlı eserini Gülistan-ı Türki adıyla Çağatay Türkçesine çevirmiştir.

Yusuf Emirî: Divan, Dehnâme, Beng ü Çagır adlı 3 eseri vardır.

Atayî: Gazel yazmıştır, Divan'ı vardır.

Ahmedî: Telli Sazlar Münazarası adında eseri vardır.

Haydar Harezmî: Mahzenü'l-Esrar adında mesnevisi vardır.

Harezmli Hâfız: Divan'ı vardır.

Mevlana Sekkâkî: Genelde kaside türünde şiirler yazmış, Divan'ı vardır.

Seyyid Ahmet Mirza: Letafetnâme ve Taaşşuknâme adlı mesnevisi vardır.

Yakinî: Ok Yayının Münazarası adlı eseri vardır.

Mansur Bahşı: Devrinin ünlü bahşılarından biridir. Rızvan Şah ile Ruh-afza Hikâyesi adlı eseri istinsah etmiştir. Bir dörtlüğü ve bir kasidesi olduğu bilinmektedir.

Seyyid Kasımî: Mecmau'l-Ahbâr, Gülşen-i Râz, Hakîkatnâme ve Sadâkatnâme adlarında dört mesnevisi vardır.

Gedaî: Divan'ı vardır.

Lutfî: Divan'ı, Gül ü Nevruz mesnevisi adlı eseri vardır.

1.2.2. Klasik Dönem

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısını kapsayan bu dönem, Timurlu İmparatorluğu'nun yavaş yavaş zayıflamaya başladığı dönemdir. 1447 yılında Şahruh Mirza'nın ölümünden sonra iktidar mücadeleleriyle zayıflayan imparatorluk, Horasan'da Ebü'l-Kasım Babür'ün ve Mâverâünnehir'de ise Ebu Said'in kurduğu kuvvetli idareyle biraz toparlanır gibi olduysa da Babür'ün ölümünden sonra karışıklıklar ve şehzadeler arasında taht mücadeleleri tekrar başladı. Hüseyin Baykara bu mücadeleden başarıyla akarak Herat'ı siyasi merkez olmasının yanı sıra devrin sanat ve kültür merkezi haline getirdi. 1469-1506 yılları arasında hüküm süren Baykara, edebîyatın her dalında ürün vermiş olan Ali Şir

Nevayi'yi de himayesine alarak yakın arkadaşlık kurmuştur. Bu nedenle bu dönem ‘‘Nevâyi-Baykara dönemi’’ olarak da bilinir. Bu dönemde saraylarda resmî dil olarak Farsça kullanılıyordu. Bu doğal olarak kültürel faaliyetlere de yansıyordu. Ancak buna rağmen Hüseyin Baykara döneminde Türkçe şiir yazma eğilimi artmıştır. Böylece Türkçe ile de önemli ve hacimli sanat eserleri ortaya konabileceği gösteriliyordu (Ölmez, 2007: 186-187).

1.2.2.1. Klasik Dönem Yazarları ve Eserleri

Hüseyin Baykara: Divan’ı ve Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara adlı iki eseri vardır.

Hamidî: Yusuf u Züleyha adlı mesnevisi vardır.

Şahî (Sultan Mesud Mirza): Birisi Türkçe diğeri Farsça iki divanı vardır. Türkçe divanında ‘Şahî’, Farsça divanında ise ‘Ârifî’ mahlasını kullanmıştır.

Şibani: Divan, Bahru’l-Hüdâ mesnevisi ve Fıkıh Risalesi adında üç eseri vardır.

Muhammed Salih: Şibanînâme adlı tarih eseri vardır.

Padişah Hoca: Miftahü’l-‘Adl, Gülzar, Maksadü’l-Etvâr ve Mektup adlı eserleri vardır. Farsça Divan, Türkçe Divan ve Leylî vü Mecnun adlı eserleri vardır ama ele geçirilmemiştir.

Gazi Zahireddin Muhammed Babur: Divan, Baburnâme (Vekâyi), Aruz Risalesi, Mübeyyen, Risale-i Vâlidiyye adlı eserleri vardır.

Ubeydullah Han: Divan, Risâletün fi’n-Nesâyih ve’l-Hikem, Manzumetün fi Hakk-ı Mesâyili’l-vuzu ve’s-Salat (B) / Kitâbu Mesâyili’s-salâti (A), Terceme-i Kavâ’idü’l-Kur’an ve Fevâidü’l-Furkân, Eyyühe’l-veled (Vasiyetname), Salavat-nâme, Gayret-nâme, Şevk-nâme, Terci-i bent, Sabır-nâme, İbrahim-nâme ve Hadis Tercümesi adlı Türkçe eserleri vardır. Malakât (Arapça şiirler) adlı Arapça eseri vardır. Divan ve Cihangir-nâme adlı Farsça eserleri vardır.

Bayram Han: Divan’ı vardır.

Kâmran Mirza: Birisi Türkçe diğeri Farsça iki divanı vardır.

1.2.2.1.1. Ali Şîr Nevâî

Ali Şir Nevayî 9 Şubat 1441 tarihinde Herat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Gıyaseddin Kiçkine Bahadır, Timurlu sarayına hizmet eden ve aslen Uygur Türk'ü olan bir aileye mensuptu. Çocukluğu, Timurlu şehzadesi olan Hüseyin Baykara ile birlikte geçmiş, birlikte tahsil görmüşler ve 1469 yılında Hüseyin Baykara Horasan'ı ele geçirip Timurlular tahtına çıkınca Nevayî'yi de yanına almıştır. Baykara'nın yakın arkadaşı olan Nevayî, onun naipliğini ve nedimliğini de yapmıştır. Çok verimli ve renkli bir ömür süren Nevayî, 3 Ocak 1501 tarihinde yine doğduğu şehirde, Herat'ta hayata gözlerini yumarak ölmeden önce kendisi için hazırlattığı Kudsiye Camisi yanındaki kabrine gömülmüştür (Argunşah 2018: 49).

Sadece Çağatay edebîyatının değil, bütün Türk edebîyatının en büyük şairlerinden birisi olan Nevayî, yaşadığı süre boyunca çeşitli türlerde birçok eser kaleme almıştır. Eserleri 29 adet olup divan, hamse, tezkire, dil ve edebîyat, din ve ahlak, tarih, biyografi ve belge türlerindedir. Bu derece verimli oluşu, yetişmiş olduğu çevre ile yakından ilgilidir. Onun yaşadığı çağda Herat'ın önemli bir kültür ve sanat merkezi olması, bu büyük şairin de çocukluğundan itibaren kültür ve sanat muhitinden istifade etmesinin yolunu açmış ve onu bu yönlerden beslemiştir. Nevayî, şairlik döneminde zengin bir kültür çevresinde bulunmuştur. Sık sık toplanan sanat meclislerinin hâmisi sayılan Nevayî, bu meclislerde döneminin ünlü şair, musikişinas, hattat ve edipleriyle birlikte olmuştur. Hüseyin Baykara gibi sanata ve kültüre değer veren bir hükümdarın yanında olması, hem Herat'taki bu kültür çevresi açısından hem de Nevayî'nin sanatı açısından önem taşımaktadır (Argunşah 2018: 49).

Babası Gıyasü'd-dîn Kickine Bahâdır, Horasan hâkimi Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetindeydi. Küçüklüğünden beri Hüseyin Baykara ile birlikte büyümüş aralarındaki dostluğun temelleri bu dönemde atılmıştır. 1469 yılında Hüseyin Baykara'nın Horasan'ı ele geçirip Timurlu tahtına

oturmasından sonra Ali Şir Nevâyi de Herat'a dönüp dostunun verdiği "Mühürdarlık" görevini yerine getirmiştir (Ölmez, 2007: 188).

Henüz çocuk yaştayken edebîyata ilgi duyan ve şiirler yazan Ali Şîr Nevâyi'nin divan, mesnevi, tezkire, tarih türlerinde yazdığı eserlerin dışında musiki, aruz, dil ve dünya görüşü gibi konulardan oluşan yirmi dokuz eseri vardır. Tezkiresinde Hüseyin Baykara'yı anlatırken onun Türk dili ve edebîyatına ait birçok sorunu çözümlediğini belirtir; ancak bunda en büyük etkenin kendisi olduğunu söylemek gerekir. Türkçe şiirler yazan dayıları Mir Said Kabili ve Muhammed Ali Garibi ve hâmisi Ebu'l-Kasım Babür'ün de etkisiyle kendi diline karşı büyük bir ilgi duyan Nevâyî, Çağatayca'nın Farsça'dan geri olmadığını eserleriyle göstermeye çalışmıştır. Böylece kendisinden sonraki yeni neslin de Türkçe yazmasını teşvik etmiştir. İran'ın büyük mutasavvıflarından olan Abdurrahman-ı Cami'nin de takdirini kazanmış ve İran edebîyatının önde gelen simalarının eserleriyle boy ölçüşecek eserler ortaya koymuştur. Şiir yazmaya Farsça ile başlamış, sonraları Türkçe birçok eser yazmıştır. Bu nedenle de *zü'l-lisaneyn* diye de tanınmıştır (Ölmez, 2007: 188).

‘‘Nevâî, Türk Bilge Kağan ve Kâşgarlı Mahmud'dan sonra tarih içinde tanıdığımız en şuurlu Türk milliyetçisidir. Milliyet anlayışı, öncekilerden daha derin ve geniştir.’’ Bu milliyetçiliğin amacı:

Bir kültür ve edebîyat dili vasıtasiyle büyük Türklüğü birleştirmek, tek bir ruh bayrağı altında toplamak, diye özetlenebilir. Bunu sağlamak için Türklerin “bir tek dil” ile konuşmasını, Türkün “dil'e sahip olmak şuuriyle, birlik hâlinde tek ve büyük millet (nation) olmasını ister. Türklük, gerçi, "tabii” ve “fiili” olarak vardır ama Ali Şîr, bunun "sosyal bir öz” kazanmasını dilemektedir. Z. Fahri Fındıkoğlu'nun deyişi ile: “Tabiat halkı yerine kültür halkı yaratmak” emelindedir (Kabaklı, 1994:148).

Ali Sir Nevai'nin de zamanındaki modalara uyarak ilk şiirlerini Farsça yazdığı, olgunlaştıkça Türkçe şiire döndüğü... Farsça şiir yazan Türk aydınlarına gün geçtikçe çok öfkelendiği ve Türkçecilikte en iddialı eseri Muhakemetü'l Lugateyn'i ömrünün son yıllarında yazdığı görülmektedir. Yani milliyetçilik onda zamanla gelişen bir fikirdir (Kabaklı, 1994:149).

Nevayî, Farsça karşısında Türkçenin kudreti ve üstünlüğüne kesinlikle inanır ve tek başına bu konuda rekabete girerek bir dava adamı gibi hareket eder. Hatta Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eserinde Türkçe ile Farsçayı karsılaştırırken birçok yönden Türkçenin Farsçadan daha üstün olduğunu dillik delilleriyle ortaya koyar. Kendisi eserlerinde Câmî ve Husrev-i Dihlevî gibi sanatçılardan etkilenmiş olmasına rağmen Türkçe ile yüksek bir edebîyat vücuda getirmenin mümkün olduğuna inancı sayesinde hiçbir zaman taklitçi olmamış, her zaman kendisi olmayı ve özgün eserler yazmayı başarmıştır. Bu bakımdan Nevayî'nin Türk dili, edebîyatı ve kültürüne hizmeti sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmaz; kendinden sonraki devirlerde eser kaleme alan yazı erbabına da ışık tutar mahiyettedir. Onun edebî kimliği ve Türkçeciliği şairler ve yazarlar arasında o kadar geniş bir etki sahası oluşturmuştur ki, bazı araştırmacılarca Nevayî devri ve sonrasında onun sayesinde Doğu Türkçesine bütün olarak "Nevayî dili" adı verilmiştir (Argunşah, 2018: 51).

Nevayî'nin tür ve konu bakımından çeşitlenen eserleri, onun Türk kültürüne verdiği önemle yakından ilgilidir. Klasik Çağatay edebîyatının oluşması ve gelişmesi, Nevayî'nin öncelikle kendi eserleri üzerinden ortaya koyduğu özgün yazma çabasıyla şekillenmiştir. O, Farsçadan Türkçeye yaptığı tercümelerde de özgün olmaya gayret etmiş ve tercümeleri bile yeniden yazma gayreti içinde olmuştur. Böylece ortak Türk kültürüne dayanan Orta Asya'da oluşmuş Türk edebîyatı, onun da kattığı millî ruhla klasikleşmiştir (Argunşah, 2018: 51).

Kuşkusuz, Ali Şîr Nevâyî bütün Türkler arasında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da asırlardan beri çok geniş bir şöhrete sahipti. İmparatorluğun Budin'den Basra'ya, bütün Anadolu ve Rumeli topraklarında, Azerbaycan'da, İran ve Irak'ta, Kırım'da, Volga baylarında, Türkmenler arasında, taa Akdeniz kıyılarından Kaşgar'a kadar bütün büyük merkezlerinde onun eserleri okunmuş, okutulmuş ve taklit edilmiştir. Hatta sadece Osmanlı coğrafyasında değil, İran'da Safevî saraylarıyla Hindistan'daki Türk saraylarında onun eserleri okunmuş, şiirlerine nazireler yazılmıştır (Canım, 2002: 140).

Ali Şîr Nevâyî, Türkçenin bugün Çağatayca olarak adlandırdığımız yazı diline kendi adını verdiren ve kaynaklarda bu dilden, "Nevâyi Dili", " Nevâyî Tarzı" diye söz ettiren büyük bir sanatkârdır. Bu özelliğiyle de dünyada tektir. Onun dışında dünyada hiçbir dil, bir şairin adıyla anılmaz. Bunun ötesinde o, Türkçe'de pek çok türün başlatıcısıdır. Dilimizin ilk hamsesini o yazdı. İlk Türkçe şuara tezkiresi onun tarafından kaleme alındı. Aruzla ilgili ilk teorik eser ona aittir. Divanlara isim verme geleneği ve bu eserlere dibace ile başlama ilk kez onda görülür. Onun, Anadolu Klasik Türk Edebîyatı'na etkisi şuara tezkirelerinden başlanarak fark edilmiş ve bu alanda değerli çalışmalar yapılmıştır. Yine rivayetlere göre Ali Şîr Nevâyî, Sultan II. Bayezid zamanında kendisine 33 tane gazel göndererek bunlara Osmanlı şairleri tarafından nazire yazılmasını istemiş ve Ahmed Paşa da bu gazellere nazireler yazmıştır. Anadolu sahasında sonraki asırlarda hamse yazan bütün şairler kendisini saygı ve sevgiyle anmışlardır (Canım, 2002: 138).

Nevâî'nin Anadolu'daki bazı şair ve devlet adamlarıyla da mektuplaştığı bilinmektedir. Kaynaklara göre Nevâî'nin mektup arkadaşlarından birisi hem bir devlet adamı, hem de şair olan Adnî mahlaslı, Mahmud Paşa'dır. Âşık Çelebi Adnî'nin çok değişik bir yönünden; Nevâî ile mektuplaşmasından bahseder. Bu da bize Ali Şîr Nevâî'nin genç yaşlarında Anadolu'da tanındığını, Osmanlı devletinin ileri gelen kişilerinden hiç değilse biriyle mektuplaştığını göstermektedir (Çetindağ, 2002: 88).

XVI. yüzyıl tezkireleri, Çağatay şairi Nevâî'nin Anadolu'da yaşamadığı için biyografisi ve şiiri hakkında toplu bilgi vermezler yani bu tezkirelerde Nevâî maddesine rastlanmamaktadır. Böyle olmasına rağmen; Nevâî'nin kendine has üslubu olduğunu ve XV. ve XVI. yüzyılda birçok şairi etkilediğini, yine bizzat tezkirelerin kendisinden çıkartabiliriz. Bilindiği gibi Klasik edebîyatta her yüzyıla yön veren birkaç tane üstat şair vardır ve diğer şairler onları değişik şekillerde takip eder. Bu yüzden tezkireciler tanıttıkları şairlerin tarzını, üslubunu ve şairlik derecesini anlatırken hangi şairin tesiri altında kaldıklarını da vurgulamışlardır. Bu anlamda XVI. yüzyıl tezkirelerinin, Türk şairleri arasında özel tarz ve üslup

konusunda en fazla üzerinde durdukları şair, Nevâî'dir (Çetindağ, 2002: 105).

‘‘Hem XVI. yüzyıl tezkirecilerinin söylediklerinden, hem de yaptığımız divan taramalarından çıkardığımız sonuçlara göre, bu yüzyıllarda Anadolu'da, Ali Şîr Nevâî'nin şiirlerine nazire yazan yetmiş civarında’’ (Çetindağ, 2002: 114) ve ‘‘şiirleriyle doğrudan temasa geçip de ona nazire yazan otuz beş civarında şairden söz edebîliriz’’ (Çetindağ, 2002: 117).

> Nevâî böyle bir yüzyılda Türk edebîyatının yüz akı olur, birçok alanda ilkleri başarır, hamsesiyle, 2600 civarında gazelden oluşan divanlarıyla, tezkiresiyle ve diğer eserleriyle başta Camî ve Hüseyin Baykara olmak üzere devrin önde gelen büyüklerinin takdirini toplar. Bu büyük başarıları dolayısıyla eserlerini yazdığı dile kendi ismi verilir ve Çağatayca " Nevâî Dili olarak anılmaya başlar. O, daha hayattayken Anadolu coğrafyasında bile birçok şair Nevâî gibi yazmak, Nevâî gibi olmak istemektedir. Tezkireciler ısrarla ondan ve onun tarzından bahsetmekte, Fuzûlî gibi XVI. yüzyılın en büyük şairlerinden birisini ona benzetmektedir. Özellikle de Fuzûlî gibi büyük bir şâirin Nevâî'nin tesiri altında kalması, onun şairlik gücünü gösteren çok önemli bir delildir (Çetindağ, 2002: 120).

1.2.2.1.1.1. Ali Şîr Nevâî’nin Eserleri

> Nevaî, şiir, mesnevî, tarih, tezkire, tasavvuf, dil vb. çeşitli tür ve alanlarda otuza yakın eser vücuda getirmiştir. Eserlerinin sayısı ve değeri bakımlarından İslâmî Türk Edebîyatı döneminin en verimli sanatçısıdır, denebilir. Bütün ünlü eserleri Türkçe olmakla birlikte "Fâni" mahlası ile yazdığı Farsça Divanı da vardır (Kabaklı, 1994: 149).

‘‘Türkçe divanları dört tanedir. Hepsine birden Hazâinü'l Maânî adını verdiği dört divanı 55 bin mısra olup "çocukluk, gençlik, orta yaş ve ihtiyarlık dönemlerini ifade eden şu isimleri taşımaktadır: Garaibü's Sıgar, Nevadirü'ş Şebab, Bedâyiü'l Vâsat, Fevâyidü'l Kiber’’ (Kabaklı, 1994: 149).

> Ali Şir, aynı zamanda Türk edebîyatında ilk şuara tezkiresi olan Mecâlisü'n Nefais'i yazmış ve aruz vezni üstüne Mizanü'l Evzân adlı bir inceleme yapmıştır. Ayrıca beş mesnevi sahibi olan Nevaî'nin bütün evi ve Divanları 1966-67-68 yıllarında Âgah Sırrı Levent'in yetkin çalışmaları ile yayınlanmıştır. Ferhad u Şirin Mesnevisi'ni de 1975'te Gönül Alpay neşretmiştir. Mizân-ı Evzan'ı ise Prof. Kemal Eraslan 1993'te ilmî şekilde yayımladı (Kabaklı, 1994: 149-150).

1.2.2.1.1.1.1. Ali Şîr Nevâî'nin Şiirleri

''Nevai, şiirleri ile Doğu Türkçesini en üst şiir dili seviyesine çıkararak Klasik Cağatayca'yı kurmuştur. Şiirlerinde en çok Endican ağzını kullanmışsa da, eski Türk yazı dilleri olan Uygur, Harzem ve Karahanlı Türkçelerini de göz önünde tutmuştur'' (Kabaklı, 1994: 150).

''Bütün Divan şairlerimiz gibi o da Fars şiirinin biçim ve muhteva unsurlarını benimsemiş olmakla birlikte, gözleme dayanan, Türk hayatına ve ruhuna uyar motifleri de şiirlerine bol bol yerleştirmiştir. Soydaşların ev, çadır, saray, çarşı ve eğlence hayatlarından alınmış deyimler, terimler ve mecazlar Ali Şir'in eserlerini doldurmaktadır'' (Kabaklı, 1994: 150).

> Şiirlerinde olgun bir dindarlık, tasavvuf neşesi ve zevke düşkünlük temayülü iç içe bulunur. Aşk anlayışı, platonik ve romantiktir. Aşk bahsinde, Fuzulî gibi yanık ve acı söyler, ancak onun kadar ezilmiş ve yalnızlığa boğulmuş görünmez. Hayal gücü eşsiz, mecazları yeni ve parlak olan şairlerdendir. Çok hisli ve bazen sinirlidir. Yaşadığı çağdan beri tenkitçiler, onun şiirlerini biçim, teknik, muhteva ve çok taraflılık bakımlarından beğenip kusursuz ve üstün bulmuşlardır. Devrinin büyük İran şairi Molla Câmî onun Hamse'sindeki mesnevileri, en büyük Fars mesnevicileri Nizamî ve Husrev-i Dehlevi'nin eserlerine üstün tutmaktadır (Kabaklı, 1994: 150).

''Büyük bir kısmı lirik ve çoğu bestelenmiş olan gazelleri yanında, tevhitleri, naatleri ve İslamî-tasavvufî anlayışını belirten öğretici manzumeleri de vardır'' (Kabaklı, 1994: 150).

1.2.2.1.1.1.2. Ali Şîr Nevâî'nin Divanları

İlk Divanlar: Nevayî, lirik şiirlerini ilk kez 1469-1476 yılları arasında Hüseyin Baykara'ya sunmak üzere derlemiş, bu divana Bedâyi'ül-Bidâye adını vermiştir. Mürettep bir divan olan bu eserde gazel, rübai, tuyug, müstezad, muhammes, müseddes, terci-i bend, kıt'a, çistan, muamma ve müfred türlerinde 842 şiir bulunmaktadır. Şair 1486'da eski ve yeni şiirlerinden bir divan daha düzenlemiş, bu divana da Nevâdirü'n-Nihâye demiştir. Bu divanda 693 şiir vardır (Argunşah, 2018: 54).

Nevayî, Baykara'nın, Emir Hüsrev-i Dihlevî gibi hayatının dört çağında yazdığı şiirlerini dört divanda toplaması tavsiyesi üzerine 1491-1498 yılları arasında bütün şiirlerini bir araya getirerek dört divana bölmüştür. Her birinde 650 gazel ve diğer türdeki şiirleri yer almaktadır. Bu dört divan hayatının devirlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu divanların hepsine birden Hazâyinü'l-Ma'ânî adını vermiştir. Daha önce düzenlediği Bedâyi'ül-Bidâye ve Nevâdirü'n-Nihâye'deki şiirleri bu dört divana serpiştirilmiştir. Türkçe Divanlarında toplam 45 bin mısra vardır. Dört divanı bir arada bulunduran eserlere Külliyat-ı Devâvîn denilmektedir (Argunşah, 2018: 54).

Garâ'ibü's-Sigar: ''8-20 yaşları arasında (1449-1461 yılları) yazmış olduğu çocukluk ve ilk gençlik dönemi şiirlerini aldığı divandır. Eserin adı "çocukluğun gariplikleri" anlamına gelmektedir'' (Argunşah, 2018: 54).

Nevâdirü's-Şebâb: ''20-35 yaşları arasında (1461-1476 yılları) yazmış olduğu gençlik dönemi şiirlerini aldığı divandır. Eserin adı "gençliğin nadirlikleri" anlamına gelmektedir'' (Argunşah, 2018: 54).

Bedâyi'ül-Vasat: ''35-45 yaşları arasında (1476-1486 yılları) yazmış olduğu olgunluk dönemi şiirlerini aldığı divandır. Eserin adı "orta yaşlılığın güzellikleri" anlamına gelmektedir. Şairin bütün lügaz ve tuyugları bu divanda ver alır'' (Argunşah, 2018: 54-55).

Fevaidü'l-Kiber: ‘‘45-60 yaş arasında (1486-1501 yılları) yazmış olduğu yaşlılık dönemi şiirlerini aldığı divandır. Eserin adı "büyüklüğün faydaları" anlamına gelmektedir’’ (Argunşah, 2018: 55).

Farsça Divan: ‘‘1496 yılında yazılmıştır. Nevayi'nin Fânî mahlasıyla Farsça yazdığı şiirleri ihtiva eder. Divân-1 Fânî'de yaklaşık 6000 beyit bulunmaktadır. Bu divan da mürettep olup değişik türdeki şiirlerinden oluşmuştur’’ (Argunşah, 2018: 55).

1.2.2.1.1.1.3. Ali Şîr Nevâî’nin Hamseleri

> Nevayî, Türk edebîyatında hamse sahibi ilk şairdir. Hocası Molla Câmî'nin davetiyle hamse yazmaya karar vermiştir. 1483-1485 yılları arasında Genceli Nizâmî'nin Hamsesine nazire olarak yazdığı beş mesneviden oluşan, toplam 50 bin mısrayı aşkın bir "hamse”si bulunmaktadır. Mesneviler sadece nazire olarak kalmamış, konusu ve kahramanlarında değişikliğe gidilmiştir. Bu bakımdan da millî ve özgündür. Mesneviler ve üzerinde yapılan önemli çalışmalar şunlardır: (Argunşah, 2018: 55)

> **Hayretü'l-Ebrâr:** İslâm dininin temel konularının anlatıldığı dini ahlaki türden bir eserdir. 1483 yılında Herat'ta yazılmıştır. Müfte 'ilün müfte'ilün fâ'ilün vezniyle yazılan eser 3987 beyittir. Eser, kısa mensur bölümleri izleyen manzum bölümler hâlinde tertip edilmiştir. Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrarına karşılık yazılan Câmi'nin Tuhfetü'l-Ahrâr'ına naziredir. Eserin 22 dünya kütüphanelerinde nüshası tespit edilmiştir (Argunşah, 2018: 55).

Ferhad u Şirîn: ‘‘1484 yılında Herat'ta yazılmıştır. Mefâ'îlün mefâ'ilün fa'ilün vezniyle yazılmış 5792 beyitlik bir mesnevidir. Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hüsrev ü Şirin adlı mesnevisinden etkilenerek yazılmış olan mesnevi, Nizâmî'nin eserinden farklıdır. Hüsrev yerine Ferhad üzerine kurulmuş özgün bir eserdir’’ (Argunşah, 2018: 56).

Leylî vü Mecnûn: ‘‘1484 yılında Herat'ta yazılmıştır. Mef'úlü mefâ'îlün fa'ilün vezniyle yazılmış 3622 beyitlik bir mesnevidir. Hacu-yı Kirmanî'nin Gevher-nâme'sine karşılık yazmıştır. Bazı motifleri değişik olsa da aslına yakındır’’ (Argunşah, 2018: 56).

Seb‘a-i Seyyâr: ‘‘Haziran 1484'te Herat'ta yazılmıştır. Fe'ilâtün mefa'ilün fe'ilün vezniyle yazılmış 5009 beyitlik bir mesnevidir. Meragalı Derviş Eşref'in Heft Peyker'ine karşılık yazılan bu mesnevide Nevayî, Behram Şah'ın güzel cariyesi ile olan macerasını anlatır’’ (Argunşah, 2018: 56).

Sedd-i İskenderî: ‘‘1485 yılında Herat'ta yazılmıştır. Fe'ûlün fe'ûlün fe'ülün fe'úl vezniyle yazılmış 7214 beyitlik bir mesnevidir. Abdurrahman Câmî'nin Hired-nâme'sine naziredir. Makedonya kralı İskender'i anlatan bir eserdir. Fakat Nevayî bu eserin hikâyesinde de çeşitli değişiklikler yapmış ve İskender'e Türk hükümdarlarının özelliklerini yüklemiştir’’ (Argunşah, 2018: 56).

1.2.2.1.1.1.4. Ali Şîr Nevâî’nin Tezkireleri

Mecâlisü'n-Nefâyis: 1494 yılında Herat'ta yazılmıştır. Türk edebîyatındaki ilk şuara tezkiresi olması açısından önemli bir eserdir. Her bölüme "meclis" adı verilmiş olan tezkire sekiz meclisten oluşmaktadır. Sekizinci meclis, devrin hükümdarı ve Nevayî'nin yakın arkadaşı Hüseyin Baykara'ya ayrılmıştır. Sekiz mecliste toplam 469 şairden söz edilmektedir. Bunların çoğu şiirlerini Farsça yazmış Türk soylu şairlerdir. Bu eser, başka kaynaklarda yer almayan 43 şair hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca tezkirecilerimiz sonraki yüzyıllarda Mecâlisü'n-Nefâyis'i ana kaynak olarak kullanmışlardır. (Argunşah, 2018: 57).

Mecâlisü'n-Nefâyis dört kez Farsçaya çevrilmiştir. İlki 1522 yılında Herat'ta Sultan Muhammed Fahrî-yi Herâtî tarafından Letâyif-nâme adıyla çevrilerek Şah İsmail'e sunulmuştur. İkincisi İstanbul'da Hekimşah Muhammed-i Kazvinî tarafından 1521'de başlanıp 1523'te tamamlanan çeviridir. A. Naci Tokmak, bu iki Farsça çeviride mütercimlerin esere ekledikleri bölümleri Türkçeye çevirerek yayımlamıştır (Argunşah, 2018: 57).

Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve: 1496 yılında Herat'ta yazılmıştır. Şairin tezkire türündeki ikinci eseridir. Câmî'nin ricası üzerine, Farsça yazılmış olan Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds adlı sufilerle ilgili tezkirenin Nevayî tarafından Türkçeye yapılmış tercümesidir. Bu tezkirede 34 u kadın olmak üzere 770 velînin hayat hikâyesi anlatılır. Aynı zamanda Nevayî eserin orijinaline Yesevi'den kendi dönemine kadar yaşamış olan birçok Türk veliyi de dâhil etmiştir (Argunşah, 2018: 57-58).

1.2.2.1.1.1.5. Ali Şîr Nevâî'nin Dil ve Edebîyat Kitapları

Mizânü'l-Evzân: ''1492'de Herat'ta yazılmıştır. Aruz vezninin kurallarını öğretmek için Câmî'nin Arûz Risâlesi' ne nazire olarak yazılmış bir eserdir'' (Argunşah, 2018: 58).

Muhâkemetü'l-Lugateyn: ''1499 yılında Herat'ta yazılmıştır. Nevayî'nin Türkçe ile Farsçayı karşılaştırarak Türkçenin Farsça kadar güçlü, hatta birçok yönden daha üstün olduğunu delilleriyle ortaya koyduğu eseridir. Özellikle Türkçenin söz varlığı açısından Farsçadan daha yeterli olduğu Nevayî tarafından önemle vurgulanmıştır'' (Argunşah, 2018: 58).

Risale-i Muamma: ''Muamma konulu bir eserdir. 1491 yılında yazılmıştır'' (Argunşah, 2018: 58).

1.2.2.1.1.1.6. Ali Şîr Nevâî'nin Dinî-ahlaki Eserleri

Münâcât: ''Dini-ahlaki konularda yazılmış mensur bir eserdir. Allah'ın isimleri ve sıfatları anlatılır, ona medh ü sena edilerek yalvarılır'' (Argunşah, 2018: 58).

Çihil Hadis: 1481 yılında Herat'ta yazılmıştır. Fe'ilâtün mefâ 'ilün fe'ilün vezninde manzum bir 40 hadis kitabıdır. Câmî'nin aynı adlı eserinden yapılmış bir çeviridir. Nevayî, Câmî'nin Buhari ve Müslim'den toplayıp

Farsçaya çevirdiği kırk hadisi Farsça bilmeyen Türklerin faydalanması için Türkçeye çevirdiğini söyler. Hüseyin Baykara'ya ithaf edilmiştir (Argunşah, 2018: 59).

Nazmu'l-Cevâhir: ‘‘1485 yılında Herat'ta yazılmıştır. Hazreti Ali'ye ithaf edilmiş olan bir eserin Arapçadan Türkçeye rübailer hâlinde tercümesidir. Nevayî esere bazı eklemeler yapmıştır’’ (Argunşah, 2018: 59).

Lisânü't-Tayr: 1498-99 (H. 904) yılında Herat'ta yazılmıştır. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde 3598 beyitlik bir mesnevidir. İranlı şair Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr adlı eserine nazire olarak yazılmış bir mesnevidir. Nevayî eserinin tercüme olduğunu söyler fakat birebir tercüme değildir. Attar'da gereksiz gördüğü bazı bölümleri almamış, yeni hikâyeler eklemiştir. Eserde kuşların konuşmalarından kaynaklı tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan Tanrı'nın insanda belirmesi anlatılır. Yazar eserini Hüseyin Baykara'ya takdim etmiştir (Argunşah, 2018: 59).

Siracü'l-Müslimin: Ölümünden hemen önce, 1500 yılında Herat'ta yazdığı bu eser namaz ağırlıklı olmak üzere İslamın beş şartından bahsetmektedir. Mefa 'ilün mefa 'ilün fe alün vezniyle yazılmış, 213 beyitlik bir mesnevidir. Nevayî bu eseri Hoca Ubeydullah Ahrar'a olan manevi borcunu ödemek için yazdığını söylemektedir (Argunşah, 2018: 60).

Mahbûbu'l-Kulûb: 1500 yılında Herat'ta yazılmıştır. Nevayî'nin son eseri olan Mahbûbu 'l-Kulûb (Gönüllerin sevgilisi) ahlaki niteliktedir. Eserde çeşitli zümrelerdeki insanlar hakkında bilgi verilir, dinî ve tasavvufi konular işlenerek iyi ve kötü davranışlar anlatılır. Altısı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere 26 nüshası tespit edilmiştir. Eser Vahit Türk tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır (Argunşah, 2018: 60).

1.2.2.1.1.1.7. Ali Şîr Nevâî'nin Tarihî Eserleri

Târih-i Enbiyâ vü Hükemâ: ‘‘1492'den sonra Herat'ta yazılmış mensur bir eser olup Hazreti Âdem'den Hazreti Muhammet'e kadar gelmiş geçmiş başlıca peygamberler ve bazı kişilerin menkıbevi hayatları anlatılır’’ (Argunşah, 2018: 60).

Târîh-i Mülûk-i Acem: ‘‘1492'den sonra Herat'ta yazılmıştır. Nevayî'nin, dört hanedana ayırdığı İran padişahlarının hanedanları ile birlikte İran'ın tarihini anlattığı mitolojik bir eserdir. Mensurdur fakat içinde iki beyitlik şiirler de mevcuttur’’ (Argunşah, 2018: 60).

Zübdetü't-Tevârih: ‘‘Bu eser, kaynaklara göre Târih-i Enbiyâ vü Hükemâ ile Târih-i Mülûk-i Acem adlı eserlerin birleşmiş şeklidir’’ (Argunşah, 2018: 60).

1.2.2.1.1.1.8. Ali Şîr Nevâî'nin Biyografik Eserleri

Hâlât-ı Seyyid Hasan Beg: ‘‘1489 yılında Herat'ta yazılmıştır. Nevayî'nin yakın arkadaşı Seyyid Hasan-1 Erdeşîr'i anlattığı ve ondan övgüyle bahsettiği risale türünden bir eserdir’’ (Argunşah, 2018: 60).

Hamsetü'l-Mütehayyirîn: 1492-1495 yılları arasında Herat'ta yazılmıştır. Okuyanları hayrete düşüren söyleyişlerden dolayı eserine bu adı verdiğini söyleyen Nevayî, onu “risale" olarak adlandırır. Eser, bir mukaddime, üç makale ve bir hatimeden oluşmaktadır. Bu eseri yakın arkadaşı ve üstadı Câmî için, onun 1492'de ölümünden sonra yazmıştır. Risalede Câmî'nin hayatını, kendisi ile yakınlığını, mektuplaşmalarını, onunla okuduğu kitapları ve Câmî'nin yazdığı kitapları anlatır (Argunşah, 2018: 60).

Hâlât-ı Pehlevân Muhammed: ‘‘1494 yılından sonra Herat'ta yazılmıştır. Biyografi türünden bir eser olup Nevayî, yakın arkadaşı Pehlevan Muhammed'in ölümü üzerine kaleme almıştır’’ (Argunşah, 2018: 60).

1.2.2.1.1.1.9. Ali Şîr Nevâî'nin Belgeleri

Vakfiye: ''1481 yılında Herat'ta yazılmıştır. Mensur bir eserdir fakat arada şiirler de mevcuttur. Yakın arkadaşı Hüseyin Baykara'nın ve kendisinin yaptırdığı vakıflardan bahseder'' (Argunşah, 2018: 61).

Münşe'ât: ''1492 yılından sonra Herat'ta yazılmıştır. Nevayî'nin, özellikle de Hüseyin Baykara'ya yazdığı mektuplarından oluşturduğu eseridir'' (Argunşah, 2018: 61)

1.2.2.2. Klasik Dönemin Diğer Eserleri

Zafernâme-i Emir Timur Çevirileri (Tercüme-i Zafernâme): Devrindeki ünlü tarihçi olan Şerefettin Ali Yezdî Farsça olarak bir Zafernâme yazmıştır. Bu eser birkaç defa Çağatay Türkçesine çevrilmiştir. Çeviriler, iki bölümden oluşan *Zafernâme*'nin yalnız ikinci bölümünü ihtiva ederler. Bu Bölümde Timur devri olayları ile daha sonraki Halil Sultan devri olayları anlatılır. Tespit edilen çevirilerin ikisi Türkiye'de, birisi de Özbekistan'dadır. Türkiye kütüphanelerindeki her iki çeviri de 16. yüzyılda klasik Çağatay Türkçesiyledir (Argunşah, 2018: 79).

1.2.3. Klasik Sonrası Dönem

Klasik Çağatay edebî eserlerinin, pek az istisna ile Türkiye ve Batı Avrupa kitaplıklarında bulunması, hatta bazen tek nüshalarının sadece bu kitaplıklardan birinde saklanmış olması, Türkiye ve Avrupa'da bulunan Türkologların klasik Çağatay edebîyatı üzerindeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Böylece hiç olmazsa bu devirde yaşayan Çağatay şairlerinin kimler olduklarını ve neler yazdıklarını tespit etmek mümkün olmuştur. Çağatay edebîyatının klasik devirden sonraki gelişmesini incelemek isteyenler ise daha güç durumdadırlar. Çünkü bu devirde yaşayan Çağatay şairlerinin ve eserlerinin tam listesi daha yapılmamıştır. Kaynaklarda adları geçtiği halde eserleri bilinmeyen nice yazarlar bulunduğu gibi, yazarı bilinmeyen birçok eserler de vardır. Ayrıca bu devre

ait Çağatayca eserleri Sovyetler Birliği dışında elde etmek de pek güçtür. Bunun için bu devir Çağatay edebîyatının araştırılması, her şeyden önce, Özbek bilginlerine düşen bir iştir. İkinci Cihan Harbinden sonra, bu yolda Özbekistan'da yeni bir çalışmanın başladığını görüyoruz. Özbek edebîyat tarihçileri, nihayet büyük bir gayretle, şimdiye kadar meçhul kalmış birçok Çağatayca eseri meydana çıkarmağa muvaffak olmuşlardır. Çağatay edebîyatı ile ilgili problemler üzerinde de bir takım araştırmalar yazmışlar ve devrin klasik eserlerini de yayınlamaya başlamışlardır (Eckmann, 1964: 121).

1.2.3.1. Klasik Sonrası Dönem Yazarları ve Eserleri

Ebulgazi Bahadır Han: İki eseri vardır. Biri Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü), diğeri de Şecere-i Türk (Türklerin Soy Kütüğü)'tür.

Ömer Baki: Hamse-i Nevayî adıyla Nevayî'nin hamsesine yazdığı naziresi vardır.

1.2.3.2. Klasik Sonrası Dönemin Diğer Eserleri

Şerhü'r-Risale fi't-Tasavvuf: Abdulkadir Geylanî'nin ünlü Gavsiyye adlı eserinin Çağatay Türkçesine tercüme ve şerhidir.

1.3 ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİ

1.3.1. Badaiu'l-Lugat

Sözlük Çağatayca Farsça'dır. Thury'nin Çağataycanın en eski sözlügünün Abuska olduğunu belirtmesine rağmen, ondan 60 yıl sonra Borovkov, en eski sözlüğün *Badaiu'l-lugat* olduğunu söyler. Sözlüğün tek yazma nüshası N. N. Hanikov koleksiyonundadır. 1117/1705'te istinsah edilmiştir. Bu nüsha Leningrad devlet kütüphanesindedir. Sözlük Ali Şir Nevai'nin şiirlerini anlamak için düzenlenmiştir. Sözlüğün düzenlenmesi için Sultan Hüseyin'in sarayına yakın yerde bulunan şair Tâlî İmanî görevlendirilmiştir. Tâli Îmani ulaşabildiği sözlüklerin yardımıyla kısaltılmış bir sözlük hazırlamıştır. Sözlük yaklaşık 1000 sözcük ve

kurallardan oluşur. Sözlükte Nevai, Lütfî ve Mir Haydar'ın şiirlerinden örnekler var. Sözlüğün A. Vambery'e ait yazma nüshası 1715'te yazılmıştır (Ölmez, 1998: 140).

1.3.2. Senglâh

Sözlüğü Nadir Şah zamanında yazmaya başlayan Mirza Mehdi Han 1172 veya 1173 (M. 1758/1760) yıllarında tamamlamıştır. Senglâh'ın British Museum'da iki, Oxford'daki Bodleian kütüphanesinde, Londra'daki School of Oriental Studies kütüphanesinde, Paris ve Tahran milli kütüphanelerinde birer tane olmak üzere altı yazma nüshası vardır. Senglâh'ın British Museum'daki nüshası ilk defa Rieu tarafından 1888'de çıkan kataloğunda bilim dünyasına tanıtılmıştır. Senglâh henüz yazma halinde olan üzerinde çalışılmamış bir sözlüktür. XVI. yüzyılda meydana getirilen Senglâh da Abuşka gibi Ali Şir Nevai'nin eserlerinin anlaşılması için yazılmıştır. Ancak Mehdi Han'ın ifadesine göre sadece Ali Sir Nevai'yi değil Lütfî, Hüseyin Baykara, *Babür Divanı. Babürnâme* ve Çağatayca bir *Kelile Dimneyi* de taramıştır. Çağatayca bir sözlük olmasına rağmen birçok "Rumca'' yani Azerice ve Anadolu Türkçesine ait sözcükleri de içerir. Bunun yanı sıra sözlükte Moğolca sözcükler de vardır. Senglâh'ta 6000 kadar sözcük vardır. Sözlükte yüzlerce örnek beyit ve mensur parça yer almaktadır (Ölmez, 1998: 140-141).

1.3.3. Lugati Çagatay ve Türki-i Osmani (İstanbul 1298)

Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğüdür. Bu sözluk Ignaz Kúnos tarafından kısaltılarak Almancaya çevrilmiştir: Sejx Sulejman Efendi's Cagataj-Osmanisches Wörterbuch, Budapest 1902. Kısa bir Önsözden sonra sözlük bölümünün yer aldığı çalışma, 201 sayladır. Sözlüğün alfabetik sırası Latin alfabesine göredir. Madde başlarının italik olarak verildiği çalışmada sözcüklerin karşısında Türkçe ve Almanca anlamları verilmiştir (Ölmez, 1998: 142).

1.3.4. Hulâsa-i Abbâsî

‘‘Abbas tarafından yazılmıştır. Bu sözlük Senglah'a dayanır. Sözlüğün bilinen Tahran ve Paris nüshalarının her ikisinde de birtakım yanlışlıklar bulunmaktadır’’ (Ölmez, 1998: 142).

1.3.5. Dictionnaire Turk Oriental Paris 1870

‘‘Pavet de Courteille’ye aittir. 13 sayfalık bir önsözden sonra yer alan asıl sözlük bölümü. 560 sayfadır. Madde başları Arap harfleriyledir. Kimi maddelerde yer alan örnek beyit ve mensur parçalanın çevirisi de verilmiştir’’ (Ölmez, 1998: 142-143).

1.3.6. Fazlu’llah Han Lugati

> Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eser, Bābürlü hükümdar Muhammed Evrengzib'in (1658-1707) önerisiyle oğlu adına Fazlu'llāh Han tarafından Hindistan'da yazılmıştır. Yazar hükümdarın emirlerinden Seyf Han'ın amcazadesi (öl. h.1095/1684) idi. Yazdığı esere Luġat-i Türki adını vermişse de daha çok Risāle-yi Fazlu'llāh Han adıyla tanınmıştır. Risāle-i Fazlu'llāh Han veya Luġat-i Türki, 1825 tarihlerinde Münşi ‘Abdu'r-Rahim tarafından Kalküta'da yayımlandığından, ayrıca Kalküta Sözlüğü adını da almıştır. Ne yazık ki bu yayın pek yanlışlıdır. Sözlük üç kısma ayrılmıştır. Sarfa ait bir giriş dışında birinci kısma alfabetik sıraya göre eylemler, ikinci kısma adlar, nihayet son üçüncü kısma sayı, hayvan, bitki, maden, Türk kabile ve aşiret adları ile askeri deyimler vs. örneksiz olarak alınmıştır (Thury, 1906: 214-215 akt. Rahimi, 2018: 77).

‘‘Hindistan-Lucknow (Fihrist-i Nüshaha-yı Hatti-yi Kitabhane-yi Raca Mahmud-Abad-ı Lucknow, 225), Pakistan-Karaçi N.M. 1969-332 (Nevşahi, 1983: 335), British Museum Ktp. ve İran'da bir nüshası bulunmaktadır’’ (Rahimi, 2018: 77).

1.3.7. Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme)

> Fazlullah Han'ın çağdaşlarından ve Hint bilginlerinden Muhammed Yakup Çingi tarafından 17. yüzyılda Hindistan'da yazılmıştır. On dört kısımdan oluşur. Oldukça hacimli bir lügattir. Hem sarf, hem de lügat

özelliğini taşır. On üç kısmı alfabetik sırayla fiilleri ihtiva eder. Filleri mastar şekilleriyle değil, sıyga ve zamanlar dâhilinde sıralanmıştır. On dördüncü kısımda ise isimler, sıfatlar; zamirler, zarf ve atıflar bulunmaktadır (Güzeldir, 2002: 7).

‘‘Türkiye'de eserin bilimsel yayını Funda Kara'ya aittir. Bu çalışmada temel alınan Taşkent (Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü el yazmaları, nr. 5052) nüshası, İngiltere (British Museum Türkçe el yazmaları, Or.1912/3) nüshası ve Hindistan (Lucknow-Nedvetü'l- ‘Ulemā, Şibli Library, nr. 24 [76]) nüshasından eserin eleştirel metni ortaya konulmuştur’’ (Rahimi, 2018: 77).

Kara, Funda. (2011). Muhammed Ya’ḳūb-ı Çingi: Zebān-ı Türki (Kélür-Nāme) İnceleme-Metin-Dizin. Erzurum: Fenomen Yay.

1.3.8. El-Tamga-yı Nâsirî

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Şeyh Muhammed Salih İsfahanî tarafından İran'da yazılmıştır. Senglah'dan büyük ölçüde istifade edilerek ve Senglah örnek alınarak hazırlanmıştır. Farsça-Türkçe bir lügattir. Giriş kısmı Mebainü'l-Lügat'e benzemektedir. Tam bir nüshası British Museum'dadır. Diğer nüshası da Saint Petersburg Asya Müzesi'nde bulunmaktadır. Tahran'da taşbasması halinde 1855'te basılmıştır (Güzeldir, 2002: 7-8).

1.3.9. Fethali Kaçar Lugati

‘‘Feth-‘Ali Bin Kelb- ‘Alí Bin Mürşid Ḳulı Bin Feth-‘Alí Ḳacar-ı Ḳazvini tarafından Nāsıruddín Şāh adına (hük. h. 1264-1313) 1861'de İran'da yazılmış Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserin adı, Luġat-ı Etrākiyye'dir. İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir’’ (Rahimi, 2018: 86).

Eser, Jozsef Thury tarafından "Behcetü'l-Lugat" adıyla 1903'te Budapeşte'de yayımlanmıştır.

1.3.10. Üss-i Lisân-ı Türkî

‘‘Mehmed Sadık tarafından hazırlanmış ve 1897-1898'de İstanbul'da yayımlanmıştır. Martin Hartmann tarafından ilâvelerle Almancaya çevrilmiş ve 1902'de Heidelberg'de yayımlanmıştır’’ (Ercilasun 2004: 429).

1.3.11. Çagatay Tilinin izahlik Lugiti I – II

‘‘Çin'de Arap harfli Uygur Türkçesiyle 2002 yılında yayımlanan iki ciltlik sözlüktür. Eserde daha önce hazırlanan Çağatayca sözlüklerle Nevayî sözlükleri bir araya getirilmiş, ayrıca Nevayî'nin eserleri taranmıştır’’ (Argunşah 2018: 93).

Mehmet Tursun Bahavuzun, Ganizat Gayurani, İsmail Kadir, Ablimit Ehmet, Çagatay Tilinin Izahlik Lugiti, Şincan Halk Neşriyatı, 2 cilt, Urumçi, 2002.

1.3.12. Çağatay Türkçesi Sözlüğü

‘‘Türkiye'de son yıllarda Suat Ünlü tarafından Çağatay dönemi metinleri taranarak 26.665 maddelik bir sözlük hazırlanmıştır. Sözlükte Türkçe kelimeler yanında Arapça ve Farsçadan alıntı kelimeler de yer alır’’ (Argunşah 2018: 93).

Suat Ünlü, Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınları, Konya, 2013.

1.4. ABUŞKA LÛGATİ

‘‘Zengin bir edebîyat meydana getirmiş olan Çağatay Türkçesi'ni daha geniş çevrelere yaymak, tanıtmak, Çağatayca metinlerin kolayca anlaşılmasını sağlamak ve Nevâî'nin eserlerini tanıtmak için birçok lügat yazarı, Nevâî'nin manzum ve mensur eserlerinden derledikleri örneklerle Çağatay Türkçesi'ni izah etmişlerdir’’ (Güzeldir 2002: 10).

‘‘Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserleri anlamak için; Hindistan ve İran'da Çağatayca-Farsça, Anadolu'da Çağatayca'dan Osmanlı Türkçesi'ne pek çok sözlük yazılmıştır. Bu lügat çalışmalarının ilk ürünü, bilinmeyen bir müellif tarafından 16. yüzyılda Anadolu'da Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan Abuşka Lügati'dir’’ (Güzeldir 2002: 10).

Lügatin hangi tarihte, kimin tarafından düzenlendiği bilinmemektedir. İlk kelime “Abuşka” olduğu için “Abuşķa Lügati" adı ile

tanınmıştır. Bu adın yanı sıra; Lügat-i Abuşḳa, Kitāb-ı Lügat-i Abuşḳa, Abuşka der Lügat-i Çağatay, Lügat-i Nevâî, Lügat-i Mevlânâ Nevâi, Lügat-i Mir Alî Şir Nevâî, El-Lügat alâ Lisân-1 Nevâî, El-Lügatü'n-Nevâiyye ve'l-İştihādütü'l-Çağataiyye, Kitābü'l-Lügat fi Lisān-i Çagatay, Kitābü Lügati Çağatay ve Divān-ı Lüğat-i Nevâî adlarıyla da anılmaktadır (Güzeldir 2002: 10).

Abuşka Lügati 16. yüzyılın ortalarında Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesi'ne düzenlenmiş bir sözlüktür. Eser kısa bir mukaddime ile başlıyor. Burada Çağatayca ve Osmanlıca imlaları arasındaki farklara dair bir takım izahatlar vardır. Bundan sonra sözlükte geçen kelimelerin, Arap alfabesi sistemine göre alfabetik fihristi vardır. Kelimelerin Osmanlı Türkçesiyle anlamları verildikten sonra, özellikle Nevâî ve diğer müelliflerin eserlerinden tanık olacak örnekler veriliyor. Kelimelerin yalnız asıl şekilleri değil, örnekler alınan müelliflerin eserlerinde geçtiği şekilleriyle izah ediliyor. Çağatayca kelimelerin doğru okunabilmesi için kelimeler ilk harflerine göre meftūḥe, meksūre ve mażmūme diye bir takım fasıllardan oluşan sıraya konuluyor. Ayrıca fetha, zemmelerin yanı sıra cezim ve teşdidi de dikkatlice kullanıyor. Bazı ünsüzler kaf-1 Arabī ve kaf-1 Acemī şeklinde tavsif edilerek birbirinden ayrılıyor. Böylece Çağatayca kelimelerin doğru okunuşu sağlanmış oluyor (Güzeldir 2002: 10).

‘‘Abuşka Lügati, yalnız kelimelerin anlamlarının ve tanıklarının verildiği bir kelimeler fihristi olmaktan öte, birçok yerde Doğu Türkçesi'nin imlasına, sarf ve nahvine ait önemli izahatların verildiği bir eserdir. Eserde bulunan bazı kelimeler, başka eserlerde rastlanamayacak ve ilk defa burada geçen kelimelerdir’’ (Güzeldir 2002: 11).

Eserin yazma nüshalarini manzum ve mensur mukaddimeli olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Mensur mukaddimeli olanlar muhtasar, manzum mukaddimeli olanlar mufassaldır. Çalışmamızı teşkil eden Esad Efendi nüshası hem manzum, hem de mensur mukaddimeyi ihtiva eder.. Bu da Esad Efendi nüshasının daha mufassal bir nüsha olduğunu göstermektedir (Güzeldir 2002: 11).

‘‘Her iki gruptaki nüshalar da “Abuşka" kelimesi ile başlamakta, ancak muhtasar olanlar "Yumay", mufassal olanlar “Yulduz" kelimesi ile sona ermektedir.

Mensur mukaddimede Doğu Türkçesinin özellikleri anlatılmakta, sözlükte bazı maddelerde de Çağataycanın gramer özellikleri açıklanmaktadır'' (Güzeldir 2002: 11).

''Abuşka Lügati, kendisinden sonra yazılan Çağatay Lügatlerine kaynaklık etmiştir. Eserin dünya ve Türkiye kütüphanelinde pek çok yazma nüshası vardır. Çeşitli adlarla kayıtlı olan bu nüshalar birbirinden oldukça farklıdır'' (Güzeldir 2002: 11).

''1862'de Budapeşte'de A. Vambery tarafından, örnekleri konulmaksızın Macarca olarak ve Macar Bilimler Akademisi kitaplığı Doğu Derlemesi Türkçe bölümündeki bir yazma kullanılarak yayımlanmıştır. Böylelikle de Abuşka adı yaygınlaşmıştır'' (Rahimi, 2018: 73).

''Bu çalışmanın Jozsef Budenz tarafından yazılan ön sözünde sözlük ve sözlükte yer alan sözcükler hakkında bilgiler yer almış, kimi sözcüklerin Osmanlıca, Koybal-Karagas ve Yakut Türkçesi biçimleri verilmiştir'' (Rahimi, 2018: 73).

''1869'da ise Veliaminof-Zernof tarafından Türkçe metnin tamamı Fransızcaya çevirilerek Sent Petersburg'da yayımlanmıştır'' (Rahimi, 2018: 73).

''Türkiye'de eserin bilimsel yayınını 1970'de Besim Atalay, en doğru nüsha kabul ettiği Fatih nüshasını temel alıp Muallim Cevdet yazmalarında bulunan Cevdet I ve Cevdet II nüshaları, Konya nüshası, Petersburg basımı ve Pavet de Courteille'nin eseriyle de karşılaştırarak gerçekleştirmiştir'': (Rahimi, 2018: 73)

Atalay, Besim. (1970). Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

''Bu eser üzerinde 2002'de Atatürk Üniversitesinde bir doktora tezi yapılmıştır'': (Rahimi, 2018: 74)

Güzeldir, Muharrem. (2002). Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

''Bu çalışmada ulaşılan ve gerektiğinde yararlanılan 20 yazma nüshadan 5'i (Ayasofya, Lala İsmail 670 sayılı nüsha, Seyfettin Özege, Şehit Ali Paşa ve temel alınan Esad Efendi nüshası) ve bir de Besim Atalay'ın yayını kullanılmıştır'' (Rahimi, 2018: 74).

''En son çalışma Mustafa S. Kaçalin'e aittir'': (Rahimi, 2018: 75)

Kaçalin, Mustafa. (2011). Niyāzi: Nevāyí'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (el-Luġātu'n-Nevāiyye ve'l-İstişhādātu'l-Cağātāiyye). Ankara: TDK Yay.

‘‘Bu çalışmada Abuşķa sözlüğünün yazarı Niyāzí, yazılış tarihi ise 1544 olarak gösterilmiştir. Süleymaniye-Esad Efendi 3264 sayılı nüsha temel alınmakla birlikte Veliaminof-Zernof'un Petersburg basımı da değerlendirilmiştir’’ (Rahimi, 2018: 75).

‘‘İran kitaplıklarında düz yazı veya manzum ön sözlü 21 Abuşķa nüshası tespit edilmiştir. İstinsahı h. 916 (1510) tarihli olan İran/Kum-Hüccetiye Medresesi Ktp. nr. 488/1'de kayıtlı nüshanın en eski nüsha olduğu anlaşılmaktadır’’ (Rahimi, 2018: 76).

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

1. DİL BİLGİSİ ÖGELERİ

1.1. Niteleme Adları

1.1.1. Sıfat

Arıg ve arıḳ: Temiz, arı ve pak anlamındadır. Münşeat'da şöyle gelir: (A 1970: 8)

İnsan câizü'l- ḫatâdur ve likin nedamet eşki kim ribâret tövbe suyıdın bolğay günâh çirkin arınur özün bir nev'i arıḳ ḳılsang.
(İnsan yanılabilir. Tövbe suyundan ibaret olan gözyaşı günah kirini arıtır. Kendini bu çeşit temizlesen.)

Ve yine Hayretü'l- Ebrâr'da şöyle gelir:

Tâ anı âhir bu arıg niyyeti
Bile hayâ şivesi hasiyyeti
(Ta ki onun, nihayet bu temiz niyeti ile utanma durumu özelliği.)

Bağlığ ve bağlık: Bağlı demektir. Mecâlisü'n-Nefaîs'de örneği şöyledir: (A 1970: 126)

İrning kulıdur ni şeker ey can bili bağlık
Gül dağı yüzüñ bendesidür tonı yamağlık
(Ey canım kadar sevgili, beli kemerli güzel, senin yanağının kuluyum, şekerin değil. Elbisesi yamalı olduğu halde gül de senin yüzünün kölesidir.)

Belâlığ ve belâlıḳ: Belalı demektir. (A 1970: 127)
Örneği yoktur.

Beyîk: Büyük demektir. (Güzeldir, 2002: 178)

Örneği yoktur.

Bilgülük: Marifetli, bilgisi olan ve bilmiş anlamındadır. Bedâyi'ü'l- Vasat'da şöyle gelir: (A 1970: 136)

'Işk otıdm kulluğurig dağını koydum köksüme Özni bu nev' eyledim 'ışk ehli içre bilgülük
(Aşkın ateşinden kulluğunun dağını göğsüme vurdum. Kendimi böyle yapmakla aşk ehli içrisinde belli eyledim.)

Birğına ve birgine: Küçültme ile biricik anlamındadır. Hayretü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 133)

Kıldı 'ademmenzili kâşanesin
Her birisin birgine kuş dânesin
(Sarayını yaktı yıktı. Her bir parçasını bir kuşa yem verdi)

Bozuğ: Virane anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 146)
Örneği yoktur.

Cırı: Yavuz, sert anlamındadır. (A 1970: 236)
Örneği yoktur.

Çevük: Renk anlamındadır. Kara çevük denilse kara renkli demektir. Kızıl çevük denilse kızıl renkli demek gibi. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 230)

Çevük atlas eylep özige libâs
Kiyip börk ornıga başıga tas
(Renkli ipek kumaştan kendine giyim yapmış, başına külah yerine tas koymuş.)

Ve yine Fevâîdül-Kiber'de örneği şöyledir:

Gül-gûn ton üze kara çevük nakş

Açılmadı lâle-zâr sin dik
(Gül renkli elbise üzerine kara nakışlar var idi. Lâle bahçesinde senin gibi bir çiçek açılmadı.)

Çiçen: Akıllı değil ama kendini akıllı sanan kişiye denir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da şöyle gelir: (A 1970: 232)

Salâhga hıred ehli mini yavuk dirler
Körüñg ki uşbu çiçenler sürag yañgılmışlar
(Akıllılar benim düzelmeye yakın olduğumu söylerler. Bunların ne kadar yanlış düşündüklerini görün.)

Esrük: Sarhoş demektir. (Güzeldir, 2002: 39)
Örneği yoktur.

Esrük-ğına ve esrük kına: Sarhoş demektir. (A 1970: 15)
Örneği yoktur.

Esrük-kine: Sarhoş demektir. Garâîbü'ş- Sığar'da örneği şöyledir: (A 1970: 14)

Esrü yalğan va'desi kim küymiş irdi cânıma
Angdıban bir kice tüşti ilkime esrük-kine
(Çok yalan söz vermesinden canım yanmış idi. Pusu kurdum bir gece, sarhoş olarak elime düştü.)

Eylük yusunluk: Kabiliyetli, hünerli anlamındadır. (Kaçalin, 2011: 155)
Örneği yoktur.

Gedâynıñ: Senin yoksulun demektir.(A 1970: 342)
Örneği yoktur.

Ging: Geniş demektir. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 352)

Nükte dürrin bil kulag ârâyişi

Ging ötük oldı ayag âsâyişi
(İnci gibi nükte kulağın süsüdür. Geniş ayakkabı ayağın rahatıdır.)

Göclük: Kuvvetli anlamındadır. (A 1970: 354)
Örneği yoktur.

Ilığ: Ilık demektir. (Güzeldir, 2002: 108)
Örneği yoktur.

İgri: Eğri demektir. (A 1970: 66)
Örneği yoktur.

İncke: İnce demektir. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 80)

Dimedi nazenin hâdisini yok
Çikti evvel sadakdın incke ok

(Onun nazlı sözünü reddetmedi, daha önce sadakdan ince bir ok çekti.)

Ve yine Lutfî eş'ârında gelür ki:

Kıldım disem inckerek bilingni
Yokdur kişining ki kâl u kılını
(Belin kıldan incedir desem kimse dedikodu edemez.)

İrig: İri anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 51)

Fakir yolıda irig peşmînedür 'âr itme kim
Her taharrükdin yakın gam bendini sühân kılur
(Yoksulluk yolunda kaba hırkadan utanma; iyi bil ki her kımıldanış kaygu bağlarını eğeler)

Kadağ[lık]: Batırılmış ve saçılmış demektir. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 644)

Keyin baglap kadağlık kolların rüst
Barıp çekmeklik anı darga çüst
(Varıp onu darağacına çekmek için yaralı kollarını sımsıkı arkaya bağladılar.)

Kakşal: Gevşek demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: A 1970: 313)

Hicrdin örtense cismimde süñekler teng imes
Kim irür tişe itik dagı besi kakşal otun
(Ayrılıktan vücudumdaki kemikler tutuşsa şaşılmasın. Çünkü balta keskin, vücudum gevşek odun gibi kurudur)

Katıg ve katık: Katı demek, sert anlamındadır. (A 1970: 304)
Örneği yoktur.

Kayuk ve kayık: Kayık demektir. Kaymış, eğilmiş anlamına gelir.(A 1970: 319)
Örneği yoktur.

Kıska: Kısa, anlamına gelir. (A 1970: 321)
Örneği yoktur.

Kicik: Küçük demektir. (A 1970: 347)
Örneği yoktur.

Kökümtül: Gömgök demektir, mavi anlamındadır. (A 1970: 361)
Örneği yoktur.

Köl kömük: Gömgök demektir, mavi anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 363)

Urdı atası mezârıga baş
Kim köl kömük itti başın ol taş
(Atası mezarına öyle şiddetle başını vurdu ki taş başını göm gök etti.)

Kurug ve kuruk: Kuru anlamındadır. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 330)

Bâ-vücûd ol kim bir kurug başlıg mücerred kişi irdi.
(Böyle olmakla beraber her şeyden çekilmiş bekâr bir adam idi.)

Ve yine Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir:

Dervîşnıng kurug nâm tâmı[c] şâhnıng Hatâyî hanıdın hübrakdur.
(Dervişin kuru ekmeği, tamahkâr şahın Hatay sofrasından daha güzeldir.)

Sacbag: Tenhâ demektir. (Güzeldir, 2002: 333)
Örneği yoktur.

Savug: Soğuk demektir. (Güzeldir, 2002: 343)
Örneği yoktur.

Sokur: Doymak bilmeyen, açgözlü demektir. Sokur gözlü diye ifade ederler. (A 1970: 290)
Örneği yoktur.

Suk: Doymak bilmeyen, açgözlü demektir. Suk gözlü diye ifade ederler. (Kaçalin, 2011: 619)
Örneği yoktur.

Tarıķ: Darlık anlamına gelir. (A 1970: 160)
Örneği yoktur.

Taşķun: Taşkın. (Güzeldir, 2002: 218)
Örneği yoktur.

Tegrük: Müdevver yani yuvarlak anlamındadır. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir:

(A 1970: 165)

Kül imes külbünde kanlığ dağ irür kim nesteren
Tegrük olupdur mamuk koymakğa merhem ey refik
(Gül dalında bulunan gül değil, kanlı bir yaradır. Yaban gülü de merhem üzerine konmuş yuvarlak pamuk gibidir.)

Tilbe: Deli demektir. Divane anlamındadır. (A 1970: 190)

Örneği yoktur.

Tinmagur: Psikolojik olarak zayıf, takatsiz anlamındadır. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 193)

Her kuruk şâh oldı deşt üzre sabâdın hulle-pûş
Tinmagur cismim cünûn vâdiside 'uryân henüz
(Kırda her kuru dal tan yelinin esmesiyle hülleler giydi. Benim arık vücudum divanelik yolunda henüz çırçıplaktır.)

Tiri: Diri demektir, zinde manasındadır. (A 1970: 180)
Örneği yoktur.

Tirik: Diri demektir, zinde manasındadır. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 180)

Tirik bôstânıdın kim anı nilüferin sipihr-i ahzar bile tiñg tutsa bolmas.
(Dirilik, hayat bahçesinde bulunan nilüferlerin en bayağısı, yeşil kubbe ile denk tutulamaz.)

Tiriñ: Denizin, suyun derinliğine derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 182)

Kalın keşti olganda cünbüş-nümây

Tiriñ bahr boldı gurunbiş-nümây
(Büyük gemi kımıldanmaya başladığında, engin deniz de homurdanmaya başladı.)

Tişik: Delik. Tişük dahi denir, delik anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 241)
Örneği yoktur.

Tola: Dolu demektir.(A 1970: 212)
Örneği yoktur.

Toluk: Dolu demektir. Lutfî eş^c^ârında örneği şöyledir: (A 1970: 212)

Bin kim tola akadur közlerim yaşın kör kim
Tiracı kibi ni yañglıg akar toluk bolsa
(Gör ki dolu bir oluk nasıl akıyorsa gözyaşlarım da dolup akmaktadır.)

Tolun: Dolu demektir. Tolun ay diye tabir edilir. Lutfî eş^c^ârında örneği şöyledir: (A 1970: 213)

Min mudur min kim körer min sin tolun aynıñg yüzin
Âferinler uşbu baht u tâli^c^-i seyyârga
(Senin ayın on dördü gibi olan yüzünü gören benmiyim? Aferinler, işbu kader ile talihe ve yıldızıma!)

Töz: Düz demektir. (Güzeldir, 2002: 264)
Örneği yoktur.

Tüküz: Mükemmel anlamındadır. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 211)

Gülde yok serv kaddi servde gül-ruhsarı
Ser ü gül rûyum irür hüsn tarîkında tüküz
(Gülde servinin boyu, servide gülün yanağı yok. Gül yüzlü servim güzellik yolunda mükemmeldir.)

Tülük: Yavaş anlamındadır. (A 1970: 214)
Örneği yoktur.

Tüz: Düz anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 266)
Örneği yoktur.

Ulup: Ulu ve büyük anlamındadır. (A 1970: 113)
Örneği yoktur.

Uşal: O demektir, kişi anlamındadır. Bâbür Mirza eş'arında örneği şöyledir: (A 1970: 103)

Figânım aştı bülbüldin gamı yok zerre bu kuldın
Besi Bâbür uşal güldin Köñgülde hârhârım bar
(Feryadım bülbülün feryadını aştı Bu kulun haline aldırmıyor. Babür, yeter, o gülden gönlümde dikenler var.)

Yangı: Yeni anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre âhirinde örneği şöyledir: (A 1970: 394)

Ayma uçmış irdi âvâze
Anı yangı başdın eyleding tâze
(Söyleme, ses uçup gitmiş idi. Onu sen yeni baştan tazeledin.)

1.1.2. Zarf

Bat: Tez demektir, hemen ve çabuk anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn örneği şöyledir: (A 1970: 121)

Eğer Ferhâd'ğa zulm itti Husrev
'İvaz bat eyledi çerh-i sebük-rü
(Her ne kadar Husrev Ferhad'a zulm etti ise de tez dönen felek ona cezasını çabucak verdi.)

Beyik: Asıl büyük demektir ama yüksek ve yüce anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 178)

Kaddi koyğac serv eğer tüşse ayağın öpkeli
Yok ᶜaceb kim pest olur saye kuyaş bolğac beyik

(Onun boyu görününce servi ayağım öpmek için yere kapansa şaşılmaz çünkü güneş batmak üzereyken gölge kısalır.)

Birk: Berk, sağlam anlamındadır. Sedd-i Îskenderî'de şöyle geçmektedir: (A 1970: 133)

Keçek muhkem olğac çikip kıldı pest
Anıng dik ki birk olsa mâhı şest
(Çengel sağlam olduğundan çekerek alt etti. Onun gibi olta sağlam olursa balığı çeker).

Çag: Bir yayın başları kaçsa ateşe tutup yerine getirmek anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 226)

Közi ol otıdın hal için dag itedür
Yâhûd iki kaşınıñg yalarını çag itedür
(Onun gözü, yüzünün ateşiyle halkın yüreğini yakıyor. Yahut iki kaşının yaylarını hilalleştiriyor.)

Diyin: Diyin demektir. Sultân Hüseyn Baykara eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 260)

Agzıñg esrârıda köpdür sözüm didi alman
Kim kulak tutsa diyin bir nice pinhân elfaz
(Ağzının sırları çoktur, ama sözümü söyleyemem, birisi kulak tutsa gizlice neler söylediğimi anlar.)

Esrü: Ziyade ve çok demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 13)

Mum bil kim cihan fânidür esrü
Hakikat ehli zindânıdur esrü

Kemend-i zülfing ara salmayınç vü tâb esrü
Köñgül şikencesiğa ilişmegil vü tmâb esrü
(Bunu bilesin ki dünya aşırı derecede fanidir. Hakikat ehlinin de zindanıdır.)

Ve yine Bedâyi^c^ü'l- Vasat'da gelür ki:

Ger tîri birle sürigek min ta^c^ma hem kılmaz etirig
Kim esrü katığ bulmış sürigek esrü çürük
(Ben deri ile kemiğim, senin köpeğin bende yiyecek bulamaz. Derim de çok sert, kemiklerim ise çok çürük.)

Güçün: Güçle ve kuvvetle anlamına gelir. Hasb-ı hâl'da gelir ki: (A 1970: 354)

Tutulsa birev ugrıdur dip güçün
Tutuban ölüklükke kismek üçün
(Birisi hırsızdır diye zorla tutulursa, yakalanması elini kesmek içindir)

İtik: Acele anlamına gelir. Sedd-i îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 38)

Sikender'ge yazğanlar irmiş bitik
Birevni yıbarğan imişler itik
(İskender'e mektup yazmışlar imiş. Birini de çabuk göndermişler imiş.)

İtikrek: İtikrek, şiddetli demektir. (Güzeldir, 2002: 72)

İtikrek isti çün gül-şen şimali
Çimenni barça güldin kıldı hâli
(Gül bahçesinin poyrazı hızlı esti. Çimeni bütün güllerden mahrum etti.)

Kalın: Çok demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 314)

Bu üç peygâmber-zâde evlâd u etbâ'ı mezkûr bolgan memâlikde yayıldılar ve kalın boldılar.
(Bu üç peygamber oğlunun çocukları ve tebaları adı geçen ülkelerde yayılıp çoğaldılar.)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de Ye'cüc vasfında örneği şöyledir:

Barı agzıda tilbe it dik talın
'Adedde velî it tükidin kalın
(Onların hepsi, ağzı açık kuduz köpek gibi soluyor. Sayıları ise it tüyünden daha çoktur.)

Köp: Vav ile telaffuz edilir. Çok demektir. Ferhâd ᶜâlem-i sabâvetde örneği şöyledir: (A 1970: 353) (Güzeldir, 2002: 435)

Kim ister derddin az az rivâyet
Kılıp ol derd anga köp köp sirâyet
(Kim derdinden az az anlatsa o dert ona çok dokunurdu.)

Köp vav telaffuz edilmediği zaman küp demek olur, küp anlamındadır.
Örneği yoktur.

Köprek: Ziyade, çok demektir. (Güzeldir, 2002: 435)
Örneği yoktur.

Lük: Yoğun, baskın anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de şöyle gelir:(A 1970: 370)

Yana bir üstad-ı çapek irdi
Ki kem lük sanᶜatı hem nâzik irdi
(Başkaca çabuk elli bir usta idi. Çalışması kuvvetli, sanatı ince idi.)

Muçek: Öpmek anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 379)

Lebiñdin istedi cânım hayât tapmas min
Ki bir sökinc mü yâ kasdı bir muçek mu ikin
(Canım senin dudağından hayat istedi. Bilemiyorum ki öpecek misin yoksa söğecekmisin?)

Öküş: Çok demektir. Kendinden geçmiş derken kullanılır. (A 1970: 107)
Örneği yoktur.

Şivşe: Çabuk. Seb^c^a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 368)

İkisin kim dise kılayın cem^c^
Şivşemüzdin digey yasar min şem^c^
(Kim ikisini bir araya getireyim dese şipşak buzdan mum yapıyorum diyecek.)

Tik: Yalnız, tek anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 187)

Âzâdeler oldı tîz-reftâr
Tik kaldı kafesde bir giriftâr
(Azade olanlar çabuk gittiler. Yakalanmış olanların bir tanesi tek başına yalnız kaldı.)

Tümen: Çokluk belirtir, on bin miktarındadır ve Osman akçasına derler. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 214)

Miñg tümen kuş eyleben ol yan sefer
Ursa miñg yıl ol havâda bâl ü per
(On bin kuş o tarafa sefer edecek bin yıl havada kanat çırpsa.)

Ülüş: Bir miktar, bir parçası ve birazı demektir. Rây-i Sind'in İskender'e nâmesinde örneği şöyledir: (A 1970: 113)

İlim kim bolup kati ü yağmağa tüş
Kilip on ülüşdin bu yan bir ülüş
(Halkım ölüme ve yağmaya uğrayan ondan birazı da bu tarafa düşdü.)

Ve yine Sirâcü'l-Müslimîn'de örneği şöyledir:

Yana baş meshini hem farz bilgil

Ve liken tört ülüşdin birini kıl
(Yine başa mesh etmeyi farz bil. Fakat dört parçadan birini mesh edesin.)

Yana: Gayrı ve tekrar demektir. Sedd-i İskerderî'de örneği şöyledir:

Hırâş itmeseng yüz yanalar kibi
Ogul mâtemide analar kibi
(Başkaları gibi oğul matemindeki analar gibi yüz yıtmasan.)

1.2. Yer-Yön-Zaman Sözleri

Allıda: Yanında demektir. (Güzeldir, 2002: 49)

Ey Köñgül ger kimse ahvâlim dimes yâr allıda
Hâtırım kimdin melül olsun kimim bar allıda
(Hey gönül, kimse yarın önünde senin durumunu halini söylemez. Gönlüm kime kırılsın ki onun yanında başka kimim var.)

Alnıda ve alnıda: Önünde demektir. Garâibü'ş- Sığar'da örneği şöyledir: (A 1970: 23)

Ey körîgül ger kimse ahvâlim dimes yâr alyıda
Hâtırım kimdin melül olsun kimim bar alyıda
(Hey gönül, kimse yarın önünde senin durumunu halini söylemez. Gönlüm kime kırılsın ki onun yanında başka kimim var.)

Ve Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir:

Sâkî edeb şartını âmâde tut
Alnıma tokuz yükütüp bâde tut
(Saki, edep yollarını hazırla, karşımda dokuz kere eğilip bade sun!)

Ara: Arasında demektir. (A 1970: 13)

Sevâd hâli anın la[c]l-i rüh-perver ara
Meğerki mürçe nışfı üzüldi şekker ara
(Onun can veren kızıl dudağındaki benin karası, sanki şekerin ortasında yarısı kopmuş bir karıncacık gibi.)

Bileyi: Yanında ve birleşiğinde anlamına gelir. Sehfa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 138)

Kim kilür tacir Hatâ-yı zâd
Bileyi bir keniz hüb-nihâd
(Hataylı bir tacir geldi, yanında güzel huylu bir de cariye getirdi.)

Bilegey: Bu yukarıdakiyle aynı anlamdadır.(A 1970: 139)
Örneği yoktur.

Biri: Beri demek yön taraf anlamındadır. Seb'a-i örneği şöyledir: (A 1970: 132)

Biri kildim köñgül belâsı bile
Şahnıng kulluğı hevâsı bile
(Hakanın kullugı hevesiyle ve gönül isteğiyle beri geldim.)

Bu yan: Bu taraf demektir.(A 1970: 154)
Örneği yoktur.

İçin: Ortada ve aralarında demektir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 45)

Can u Köñgül nice didi asralı özni kilkeç ok
Veh yana kuzğalaştılar körkeç anı için ara
(Can u gönül, o gelince kendini korumasını nice söyledi. Yazık ki onu gördüklerinde şaşırdılar.)

İçin: İçerisi demektir. (Güzeldir, 2002: 75)

Örneği yoktur.

İçkeri: İçeri demektir. (Güzeldir, 2002: 76)
Örneği yoktur.

İgin: Arka anlamına gelir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 61)

îginige koyup birini hâli
Ândak ki kuyaşnı çerh-i zâli
(Sırtına birini aldı, hali öyle oldu ki sanki gök kemerinin güneşi yüklendiği gibi.)

İgninge: Arkana demektir. (Güzeldir, 2002: 102)

Ey Nevâyî kisvet-i fakr u fena sal igninge
Yoksa hırkanın tik durur ger atlas olsun ger pelâs
(Ey Navayi fakirlik ve fanilik kisvesini sırtına giy, yoksa hırkan ister atlas ister bez olsun, birdir.)

İleyimde: Önümde demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 72)

îleyimde kisek küh-ı belâdur
Közümge pise rişte-i ejdehâdur
(Önümde bir kesek, bir bela dağıdır. Gözüme görünse bir iplik ejderha gibidir.)

İllide: İki tane lam ile yanında ve önünde demek olur. Elinde kelimesinin bu diyarda kullanıldığı üslubuyla söylenir. (Güzeldir, 2002: 106)
Örneği yoktur.

Kaş: Ön anlamına gelir. Bu beyitde iki kelimeyi benzer şekilde yapan bir durumdadır. (Güzeldir, 2002: 385)

Kaşıda bir öpe alman kaşıga tüşe kire
Ki secde râst imes igri ger tüşer mihrâb
(Kaşı çatılsa da onun önünde yere kapanamam zira mihrap eğri olunca secde doğru

olmaz.)

Kaşıda: Yanında demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 312)

Sin ehl-i visâlsin dem urma
Hicr ehli kaşıda nükte sorma
(Sen sevdiğine kavuşmuşsun ağız açma. Ayrılık derdi çekenlerin karşısında nükte savurma.)

Ve yine Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir:

Atasınıng hatâ râyı ve televvün-i mizâcıdın vehm kılıp kaçıp Turan'ga Efrâsyâb kaşıga bardı.
(Babasının yanlış düşüncesinden ve değişen mizacından korkup kaçarak Turan'a Efrasyab'ın yanına vardı.)

Kaşımda: Önümde, karşımda demektir. (Güzeldir, 2002: 385)
Örneği yoktur.

Keyin: Ardından demektir. Seb[c]a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 344)

Nice kün çünki anda meks itti
Ni ki kalmış idi keyin yitti
(Bir nice gün orada bekledi, geride kalmış olanlar geldi yetişti.)

Ve yine Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir:

Kilgec ol yüz alyıma kalur kara kaygu keyin
Sâye tüşgen dik keyin hûrşîd bolgac ilkeri
(O güzel yüz karşıma gelince, ardımda kara bir kaygu kalır, netekim güneş ilerledikçe arkasına düşen gölge gibi.)

Keyince: Ardınca demektir. Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 345)

Anda hem tura almay Merv’ga bardı anda hem keyince kavgun kilip yalguz bir tikirmende yaşundı.
(Orada da duramadı Merve vardı. Orada da kovalayanlar ardınca geldiler. Yalnız olarak bir değirmene gizlendi.)

Keyn: Ard demektir, peş anlamında.(A 1970: 344)
Örneği yoktur.

Keyni: Ardı demektir. Perde keyni perde ardı demektir. Nevâdirü’ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 727)

Çıkma tokkuz perde keynidin ki ^{c}alem küymesün
Alsang altı yetti burka^{c} koygıl ekki üç nikab
(Dokuz perde arkasından çıkma ki alem yanmasın, Altı yedi peçe alırsan iki üç nikab bırak.)

Kırag: Kenar anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn’de örneği şöyledir: (A 1970: 321)

Kıragıda dırahtı kökke hem-ser
Bu hayvân suyı ol Hızr peyâmber
(Kenarındaki ağaç göklere baş çekmişti. Biri dirim suyu öbürü de Hızır peygamber idi.)

Kırak: Kenar anlamındadır. Mecnûn u Leylî’de örneği şöyledir: (A 1970: 320)

Devride burun yügür yırakdın
İvrül başıga velî kırakdın
(Önce dönerek kenardan koş, uzaktan başına çevril yani kurban et.)

Kuyı: Aşağı anlamındadır. Garâîbü’s-Sıgar’da örneği şöyledir: (A 1970: 338)

Ölmekimdin zülfüñe gûyâ perîşânlık yitip
Matem ehli dik kuyı salıp başın kaygudadur
(Sanki benim ölmemden senin zülfüne perişanlık erişerek ağıt edenler gibi aşağıya doğru baş salarak kayguya düşmüştür.)

Ve yine Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir:

Berk ki igrilik olupdur hûyı
Gerçi yarurlık barur yir kuyı
(Huyı eğrilik olan yıldırım her ne kadar parlar ise de daima aşağıya gider.)

Ve yine Münşeât'da örneği şöyledir:

Ve ahbâb başı â[c]da alyıda kuyı tüşmegey.
(Dostların başı, düşmanlar karşısında aşağı eğilmesin.)

Koyan: Aşağıya anlamına gelir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 705)

Yüzi töben tüşüben merkebing izige melek
Yer üzre kursını kılgan kebi geda-yı telaş
(Telaşlı fukaranın yerdeki yuvarlak ekmeğe atılması gibi melek binitinin ayak izine yüzükoyun kapaklandı.)

Öñ: Ön, peş anlamında. Nun ile kullanılır. Yön şeklinde söylenir. (Güzeldir, 2002: 149) Örneği yoktur.

Öñ: Sağ taraf anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 116)

Sürüp sol yanıdm ferhunde düstur
Sevâd-ı Melik-Ârâ'yı birle pür-nür
Yürüp öñ yanıdm şeh-zâde Ferhâd
Bolup şeh şâd bil şeh-zâde hem şâd
(Akıllı iradesi ile ülkeyi nurlandıran vezir onun sol yanında at sürüyordu. Sağında da şehzade Ferhad yürüyordu. Hem padişah hem şehzade sevinç içinde idiler.)

Ve yine Sirâcü'l-Müslimîn'de örneği şöyledir:

Teyâmündür biri ya^cnî ki bünyâd
Yumakğa öñ tarafdın kıymak irâd
(Esas olarak birisi sağdan başlamaktır. Yumağa sağ taraftan başlamalıdır.)

Ötrü: Karşı demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 87)

Anda yitip kim buluban ötrüsi
Her niçe köz salsa baka közgüsi
"Ötrüsi" "karşısı" demektir.
(Oraya erişti. Karşıya da geçti. Her neye göz atsa sonsuzluk aynasını gördü.)

Ötrüside: Karşısında ve yanında anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 125)
Örneği yoktur.

Sarı: Taraf anlamındadır. Ubeyd Han eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 265)

Ger hırâm itseng ^cUbeydî sarı ey serv-i revân
Cân u köñli birle cismi hâk-i pâ bolsun sanga
(Ey servi yürüyüşlüm, Ubeydî tarafına salınarak gelirsen can ve gönlü cismi ile beraber senin ayak tozun olsun.)

Sol: Sol demek. Yön anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 292)

Sürüp sol yanıdın ferhunde-destûr
Sevâd-ı Melik-ârâyı birle pür-nûr
(Akıl ve iradesi ile memleketi nurlara gark etmiş olan talihli büyük vezir sol yandan atını sürdü.)

Songıca: Ardınca demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 293)

Ol ay çü yüridi çıktı dâye
Bardı songıca niçük ki saye
(O güzel çıkıp yürüdüğünde dadısı da arkasında gölgesi gibi yürüyordu.)

Tigreside: Yanında demektir. (Güzeldir, 2002: 242)
Örneği yoktur.

Tişkeri: Ber-akis yani tersi, aksi yönü anlamındadır. Mahbûbul-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 184)

Bir nev[c] ârâste kılgandın soñgra çenber şâh yorga oyke tişkeri mindürgeyler ve şehriñg köy ve mahallâtıga kizdürgeyler.
(Bir çeşit süsledikten sonra alnına bir çember geçirdiler, öküze ters bindirerek şehrin köy ve mahallerini gezdirdiler.)

Töben: Aşağı, alt anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 257)
Örneği yoktur.

Töri: Karşı, karşılıklı ve önü anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 198)

Yörükec ol sarı şeh-zâde ve şeh
Köründi töride bir turfe dergeh
(Şah ve şehzade o tarafa doğru yürüdüklerinde karşılarına şaşılacak bir dergâh çıktı.)

Ve yine Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir:

Meger ki mescid ikendür ki boldı but-hâne
Yüzüñg ki iki kaşıdın töridedür mihrâb
(Karşıda yüzünün iki kaşı, önce mescit iken şimdi puthane oldu.)

Turige ve törige: Önüne, dibine ve bucağına demektir. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 199)

Köp diküci vü köp yiküci
Tamug törige aşukup kitküci
(Çok söyleyen, çok yiyen; çarçabuk cehennemin dibine gidecektir.)

Tuş: Taraf anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 206)

Hânga meger deşt san irdi bezm
Atlanıban şehr tuşı kıldı ^{c}azm
(Hakana kırda bir şölen veriliyordu. Atlanarak şehre doğru gitti.)

Tuşluḳ: Taraf anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 207)

Kayap kurgannı debkur debkur ol hayl
Tüşerge kıldılar tuşluḳ tuşı meyl
(Kaleyi o asker tabur tabur sarup kuşattı. Her biri yerli yerine döşendiler.)

Tutaş: Karşılıklı ve bitişik anlamlarına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 197)

Hüsn divânı üze matla^{c}dur ol peyveste kaş
Kâtib-i takdîr anıñg mısrâ^{c}ların yazgan tutaş
(O çatık kaşlar, güzellik destanının ilk beyti gibidir. Kudret yazıcısı, onun mısralarını birbirine bitişik yazmıştır.)

Ve yine Vakfiyye'de örneği şöyledir:

Yana bir timçega tutaş yana bir timce.
(Damlacık arkasından yine bir damlacık.)

Tüpi: Dibi demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 195)

Burun andın ki suda hal bolgay
Su tüpige çumar mahal bolgay
(Suda erimeden önce suyun dibine dalarak yerleşir.)

Tübige: Dibine demektir. (Güzeldir, 2002: 257)

Örneği yoktur.

Tübin: Dibin demektir. (Güzeldir, 2002: 257)
Örneği yoktur.

Uça: Arka anlamındadır. Genellikle arka taraf anlamında kullanılır. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 92)

Tozlandın aşüfte alarga dertâr u dertâr ᶜalâkasıdın uçalanda âzâr.
(Tutumlarından onların sarıkların bozulmuştur. Bu sarık yüzünden arkaları da incinmiştir.)

Uçıda: Ucunda demektir. (Güzeldir, 2002: 132)
Örneği yoktur.

Üstiğa: Üstüne demektir. Sultân Hüseyn eşᶜârında örneği şöyledir: (A 1970: 103)

Sezze-i hattırig sevâdı laᶜl-i handan üstiğa
Hızır güya saye salmış âb-ı hayvan üstiğa
(Senin o lal gibi kırmızı gülümseyen dudakların üstüne ter bıyığının siyahlığı, sanki Hızır Peygamberin hayat suyu üzerine gölgesi düşmüş gibidir.)

Yan: Taraf anlamındadır. Bir yan, bir taraf ve bir yana demektir; her yan, her tarafa demektir.(A 1970: 391)
Örneği yoktur.

Yokkarı: Yukarı demektir. (A 1970: 413)
Örneği yoktur.

1.3. Soru-Belirsizlik Sözleri

Alay mu bolur: Eyle mi olur, öyle mi olur demektir. (A 1970: 26)

Örneği yoktur.

Algay mu: Ala mı ve alır mı demektir. (A 1970: 25)
Örneği yoktur.

Bar ikin ve bar irkin: Var mı ki demektir. (A 1970: 123)

Örneği yoktur.

Bilmeñ mü: Bilmez misin demektir. (A 1970: 137)
Örneği yoktur.

Bolay mu bolur: Böyle mi olur demektir.(A 1970: 154)
Örneği yoktur.

Di algay mu: Diyebilir mi demektir. (A 1970: 254)
Örneği yoktur.

İtey mü: Eyleyeyim mi demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 43)
Örneği yoktur.

Tevekkuf sözge kim dirsiz itey mü?
Yok irse söz anga batrak kitey mü?
(Dur derseniz durayım mı? Yoksa çabuk gideyim mi?)

Kalar: Ne güne demektir. (Güzeldir, 2002: 386)
Örneği yoktur.

Kay: Hangi demektir. (Güzeldir, 2002: 391)

Kaysı bir kökning yüzüñ dik mihr-i ᶜâlem tâbi bar
Kaysı gül-senning cemâling dik gül-i sirâbı bar

(Hangi göğün, yüzün gibi aydınlatan güneşi var? Hangi gül bahçesinin, yüzün gibi suya kanmış gülü var?)

Kay sarı: Hangi taraf demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 317)

Kayı sarı ot dik yüz urup tend ü tiz
Salıban ol kişver ara rüst-hîz
(Sert ve keskin kılıcı ateş gibi hangi tarafa yöneldiyse o memlekette kıyamet koptu.)

Kayu ve kaybir: Hangisi demektir. Ferhâd u Şîrîn hâtimesinde örneği şöyledir: (A 1970: 316)

Kayu zulm eyledi kaybir ᶜadâlet
Ni işge eyledi her bir delâlet
(Hangisi zulüm, hangi biri adelet etti. Her işe öncülük yaptı.)

Kılay mu: Kıla mı demektir. (Güzeldir, 2002: 398)
Örneği yoktur.

Kutulgay mu: Kurtula mı demektir. (Güzeldir, 2002: 403)
Örneği yoktur.

Negu: Niçin demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 381)

Mûsâ imes irse kilki negu
Cevfı ara muzmer itti câdû
(Musa'nın kalemi değil idise içerisinde niçin elli cadı saklı idi?)

Neyitti: Ne idi demektir. (A 1970: 382)
Örneği yoktur.

Ni: Ne demektir. (A 1970: 384)
Örneği yoktur.

Niçük: Nice ve niçin demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 384)

Ey Nevâyî Aşk sahrâsıga çün koyduñ adem
Tâ niçük lâşkay sin ol pâyânı yok vâdi bile
(Ey Nevayî, sen aşk sahrasına ayak bastın. Daha ne vakte kadar o ucu bucağı bulunmıyan derede çapulculuk edeceksin?)

Nige: Neye, yani ne için demektir. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 384)

Nevâyîyâ nige eflâk mürtefi^{c} bolmış
Eger gamındın imes vezn kefeside yingil
(Ey Nevayî, gökler neden bu kadar yükselmiş. Eğer bu benim dertlerimin ağırlığından değil ise, terazinin gözü aslında yeğni idi.)

Ni içtin: Niçin demektir. (Güzeldir, 2002: 467)
Örneği yoktur.

Ni irdi irgin: Ne idi ki demektir. (A 1970: 383)
Örneği yoktur.

Nilege min: Nice deyin demektir. (A 1970: 384)
Örneği yoktur.

Niler: Neler demektir. (A 1970: 384)
Örneği yoktur.

Nitek: Nicesine demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 383)

Cismin çü Nevâyî'ning peykânı timur kıldı
Bilmen ki sinan imdi bagrıga nitek sançar
(Nevayî'nin cismini attığın oklar demirle kapladı. Nasıl olur da onun bağrına kılıç

saplanabilir?)

Nitey: N'edeyim demektir. (A 1970: 383)
Örneği yoktur.

Nitti: N'eyledi demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 384)

Dimengiz nitti firâk âhir ki boldıñ düşmeni
Menba'-ı vasl Husrev ü Cem iktidârını firâk
(Ayrılık ne itti ki sen onun düşmeni oldun demeyiniz. Takdir, Husrev ile Cem'in birleşmesine engel oldu.)

Tanırımın: Bildik mi demektir. (A 1970: 173)
Örneği yoktur.

Tözgey mü: Sabredip takat getirir mi demektir. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 203)

Sin ki cismiñg perde taridin dagı bolgay za^{c}if
Tüşse ol yanlıg çakın tözgey mü ol tar-ı hahir
(Senin cisminin perdesi telleri arıktır. Öyle bir şimşek ona düşerse o hakir teller nasıl dayanabilir?)

Yadar mu irkin: Değişen ve zayıf olur mu ki demektir. Leylî vü Mecûn'da örneği şöyledir: (A 1970: 404)

'Işkım otıda yadar mu irkin
Hicrim gamıda cıdar mu irkin
(Aşkımın ateşi ile arıkladı mı ki? Benden ayrılma derdine sabr eder mi ki?)

1.4. Zamirler

1.4.1. Kişi Zamirleri

Anga: Ona anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 53)

Mavi yağlıkdın kaşın ey cânğa bıdar itküci
Kör bulutğa kirdi güyâ yanı aynıñ bir ucı
(Ey cana zulmedici, mavi örtü altına giren kaşın, mavi buluta girmiş yeni ayın bir ucu gibi.)

Bizge: Bize demektir. (Güzeldir, 2002: 185)
Örneği yoktur.

Bizni: Bizi demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 135)

İnşâfğa hem kenara tutma
Bizni dağı bir yolı unutma
(İnsafı bir kıyıya atma, bizi de bir kez olsun unutma.)

Bizniñ: Bizim demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 136)

Miḥnet otıdın yarukdur her zaman kaşanemiz
Oldı güya ejdeha kamı bizniñ viranemiz
(Bizim sarayımız her zaman sizin mihnet ateşinizden nur alır. Sanki bizim viranemiz ejderhanın ağzı oldu.)

Manga: Bana dimekdür.(A 1970: 372)
Örneği yoktur.

Min: Ben demektir. (Güzeldir, 2002: 458)
Örneği yoktur.

Mining: Benim demektir. (A 1970: 372)
Örneği yoktur.

Mining: Benim diyecek yerde mining derler. (Güzeldir, 2002: 458)
Örneği yoktur.

Min min: Benim demektir. (Güzeldir, 2002: 458)
Örneği yoktur.

Olar: Anlar demektir. (A 1970: 113)
Örneği yoktur.

Oşal: Oyalanmaya derler. Babür Mirza eşarında örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 284)

Figanım aştı bülbüldin gamı yok derre bu kuldın
Besi Babür oşal güldin köñülde har-harım bar
(Feryadım bülbülünkini aştı. Bu kuldan yana zerre bir gam yok. Bâbür, artık bu gülden gönülde hasretim var.)

Sin: Hitâp edip sen demektir. (A 1970: 283)
Örneği yoktur.

Uşol: O demektir, kişi anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 103)

Liken uşol çehre-i ᶜuşşâk-süz
Kim anga her lemᶜadur âfak-süz
(Lâkin o âşıkları yakan çehre, ufukları yakan bir ateştir.)

1.4.2. Dönüşlülük Zamirleri

Öz: Kendi demektir. (A 1970: 100)

Örneği yoktur.

Özge: Özige demektir. Kendine demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A

1970: 100)

Ni ‘aceb ‘uşşâk ara bolsam min zâr özgece
Kim irür ma‘şüklardın ol sitem-kar özgece
(Şaşılacak ne vardır ki ben âşıklar arasında başkaca feryat edersem. Çünkü sevgililer arasında o zalimin zulmü bambaşkadır.)

Öz özümni: Kendi kendimi demektir. (Güzeldir, 2002: 142)
Örneği yoktur.

Özüme: Ba-höd, yani kendini bilir demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre’de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 142)

Bir zamân özüme bir zamân bî-höd
Ni selâmet mizâcıda ni hired
(Kimi özünde ateş kimi aklı başından gitmiş. Mizacında ne selamet var ne akıl.)

1.4.3. Belirsizlik Zamirleri

Birigi: Birisi demek anlamına gelir. Seb’^{c}a-i Seyyâre’de örneği şöyledir: (A 1970: 131)

Birigidin sorup çü şüret-i hâl
Zâhir anglap ki ni durur ahvâl
(İşlerinin nasıl olduğunu birisinden sordu. Durumun nice olduğunu açık olarak anladı.)
“Birigidin” dediği “birisinden” demektir.

Birgisi ve birgüsü: Birisi demektir. (A 1970: 132)

İkisidin birgisi alsa hesâb
Memleket içre tüşer di inkılâb
(Birisi her ikisini de hesaba katsaydı memleket içinde kargaşalık çıkardı.)

Birgüni: Birisini demektir. Münşeat’ta örneği şöyledir: (A 1970: 131)

Şabun ki makşüd gevherin tekemmül deryâsığa saldı tâ her kim ol deryâğa ğavş kıldı birgüni oldı.
(Çok sabırlı, maksat incisini düşünce ırmağına attı, o ırmağa dalan kimse o inciyi çıkardı.)

1.5. Dil Bilgisi Görevleri(Edatlar-Bağlaçlar)

1.5.1. Soru Edatı

İrkin: Bir kelime ile söylenir. Bolmadı irkin, olmadı mı ki demektir; itmedi irkin, eylemedi mi ki demektir. Hazâ'inü'l- Maᶜânî'de örneği şöyledir: (A 1970: 46)

İllik bile altmışğa yetti kademim
Ni maᶜnî ki bolmadı irkin rakamım
Ni tarafa ki şebt itmedi kalemim
Kim yok biridin hatır ara cüz elemim
(Elli ile atmışa yüz on yaşına ayak bastım. Manası ne ki alın yazım dolmadı. Şaşılacak şey ki kalemim hatıralarım arasında bir tek kaygumı kaydetmedi.)

İrken: Bu yukarıdaki kelime ile aynı anlamdadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 47)

Îşitmiş irdi anıng vasfını hem
Güzin Ferhâd'ğa irken ni hem-dem
(Hem onun vasfını hem de Güzin'in Ferhad'a yoldaş olduğunu işitmiş idi.)

1.5.2. Son Çekim Edatları

Bigin: Gibi anlamına gelir. Mahzen-i Mir Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 139)

Serv dik âzâd bol u rast-kâr
Yâ ürük ü elme bigin meyve-dâr
(Servi gibi yüksel ve doğru ol. Ya da erik ve elma gibi meyve ver.)

Ve yine Eş'âr-ı Lutfî'de örneği şöyledir:

Kim körüp nergis bigin köz birle gül dik yüzini
Yilge birip ‘akl u fehmin mest ü hayran kalmadı
(Nerkis gibi gözü ve gül gibi yüzünü görerek aklını fikrini yele vererek sarhoş ve şaşkın kılmayan kimdir?)

Cılay ve ciley: Gibi anlamına gelir. Lutfî eş^{c}ârında örneği şöyledir: (A 1970: 237)

Lutfî dik hicrân tünide lâl idim hayrân kalıp
Gül yüzüñg kıldı yana bülbül cılay gûyâ mini
(Ayrılık gecesinde Lutfî gibi kendinden geçerek şaşırmış dilsiz idim. Gül yüzün beni bülbül gibi söyletti.)

Çag: Miktar anlamına gelir. Mecnûn u Leylî’de örneği şöyledir: (A 1970: 226)

Gayranî ki miñg sipihr çaglık
Nûr içre tümen bu mihr çağlık
(Yeryüzü kadar değil bin gök kadar geniştir. İçerisinde de on bin güneş bulunur kadar parlak imiş.)

Dek: Dik kelimesi gibidir, gibi anlamına gelir. Sedd-i İskenderî’de örneği şöyledir: (A 1970: 252)

Alâka barıga ser-â-ser ipek
Dürr ü la‘l ü fîrûze butcagı dek
(Yularların hepsi baştan başa ipektir. Boncukları da inci, yakut ve firuze idi.)

Dik: Gibi anlamına gelir. Mecnûn u Leylî’de örneği şöyledir: (A 1970: 258)

Kâmıñgnı anıñg dik it tahayyül
Kim tapmasañg itgesin tahammül
(İsteklerini ona göre hayalle ki bulamazsan katlanabilesin.)

1.5.3. Bağlaçlar

Birle: Edattır. Birlikte olma anlamını ifade eder. Filan birle, filan ile demek olur. (Güzeldir, 2002: 183)

Örneği yoktur.

İsa ve ise: Yok irse, var irse; yoğsa, varsa demek anlamına gelir. ‘Ubeyd Han eş‘ârında örneği şöyledir: (A 1970: 56)

Mihri yok dip niçe biz andın şikâyet eyleli
Bizge yokdur yok ise mihri anıng bar özgeke
(Onun acıması yok diye biz ondan nasıl şikâyet edelim. Bize yoksa başkalarına onun acıması vardır.)

1.6. Fiilimsiler

1.6.1. Sıfat Fiil Eki Almış Kelimeler

Ağarğudik: Ağarur gibi anlamına gelir. Bedâyi^{c}ü’l- Vasat’da örneği şöyledir: (A 1970: 20)

Arımas eşkim bile közning kızarğan rekleri
Batır mevcidin ağarğudik imes mercân kızıl
(Gözünün kızaran damarları yaş ile arınmaz Nasıl ki deniz dalgasından mercanın ağarmadığı gibi.)

Alguluḳ: Almalı ve alıncak anlamına gelir. Bedâyi^{c}ü’l- Vasat’da örneği şöyledir: (A 1970: 25)

Ṣabr u ḳarâr u huşunu almağlığıng nidür
Ey canlar âfeti singe cânımdur alguluḳ
(Sabrımı, kararımı ve aklımı almaklığın neye yarar? Ey canlar afeti, senin için alınacak şey camındır.)

Alğan: Alan demektir. (Güzeldir, 2002: 50)
Örneği yoktur.

Asrağanı: Sakladığı demektir. (A 1970: 14)
Örneği yoktur.

Asrağuluḳ: Saklanacak ve Saklamalı demektir. (A 1970: 14)
Örneği yoktur.

Aşuḳḳan: Acele eyleyen demektir. Mahbübu'l- Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 18)

Ṣabr ile köb bağlığ iş açılur
İşde aşuḳḳan köp tayılur
(Sabır ile hayli kapalı işler açılır. İşte ivetleyenin (acele edenin) çok ayağı kayar.)

Aylangan: Dolanan demektir. Birbirine dolanmış demektir. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 60)

İgri uçuş birle çü köp aylanıp
Kayda ki pervane barıp örtenip
(Yan uçuşla hayli dolanarak pervane nihayet nereye gitti ise yandı.)

Ayrışḳan: Ayrıldı, ayrılan demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 38)

Ve felek manşübeleridin birbiridin ayrışḳanları.
(Feleğin çekici ile birbirinden ayrışanları.)

Azıḳḳan: Yoldan çıkmış, yolu şaşırmış anlamına gelir. Sultân Hüseyn eşârında örneği şöyledir: (A 1970: 13)

Zülfide serkeşte ṣabrım ḫayli sarı açtı yüz
Berḳ urup akşam azıḳḳan kârvânım artadıf

(Zülfünün büklümleri sabrımı hayli uzaklara attı. Akşam vakti yolu şaşırmış olan kervanımı balkıyarak yaktı.)

Azıtḳan: Yolu şaşırmış demektir. Seb^ca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 13)

Ürkürep yoldın atı çıḳḳan imiş
Bir iki kul ile azıtḳan imiş
(Uyuklaması yüzünden atı yoldan çıkmış imiş. Yanında bir iki köle ile yolu şaşırmış imiş.)

Bağlağan: Bağlayan demektir. Bağlanan anlamına da gelir. (Güzeldir, 2002: 174)
Örneği yoktur.

Barğan: Varan demektir.(A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Başkanın: Basılan demek olur. Ayağını bastığın demektir. (Güzeldir, 2002: 171)
Örneği yoktur.

Bilgen: Bilen demektir. (Güzeldir, 2002: 186)
Örneği yoktur.

Bilgüci: Bilici. (Güzeldir, 2002: 186)
Örneği yoktur.

Birgüci: Verici demektir. Münâcât- nâme'de örneği şöyledir:(A 1970: 132)

İlâhî birgücisin sin hem fısk, hem fücümi.
(Allahım, hem inançta sapıklığı hem de davranışta bozukluğu veren sensin.)

Birkigen: Berk olan, saplanan ve abanan anlamındadır. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 133)

'Işk ara tiş bağrıma ursam içer min kan dağı

Bil çiker min hicr okıdın birkigen peykân dağı
(Sevgi dolayısıyla bağrımı dişleyerek kan içerim. Bil ki orada saplanmış olan ayrılık okunun uçlarım da çıkarırım.)

Birür: Verir demektir. (Güzeldir, 2002: 181)
Örneği yoktur.

Birürge: Vermek için demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 132)

Bil ki sehâ kılğalı kim dur muhikk
Sim birürge kim irür müstehakk
(Bilesin ki cömertlik etmek için kim daha haklıdır? Para vermeğe kim daha hak kazanmıştır.)

Bitiklik: Yazılmış demektir.(A 1970: 131)
Örneği yoktur.

Bitilgen: Yazılan. (Güzeldir, 2002: 178)
Örneği yoktur.

Bizelgen: Bezeyen, müzeyyen olan demektir.(A 1970: 136)
Örneği yoktur.

Boyalmış: Boyanmış demektir.(A 1970: 154)
Örneği yoktur.

Boyatğan: Boyanmış demektir. (Güzeldir, 2002: 205)
Örneği yoktur.

Boyğalğan: Boyanan demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: A 1970: 154)

Yaman hâlimğa bağn ağrığay her kimse kim körgey
Bağır pergâlesidin kanga boyğalğan ᶜizârımnı
(Bağrımın yarasından kana boyanan yanağımı çehremi kim görürse bu kötü halime

bağrı yanar.)

Bütken: Biten demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: A 1970: 140)

Üstige yağıp ğubâr-ı mihnet
Bütken ayağığa hâr-ı mihnet
(Üstüne sıkıntı tozu yağarak ayağı altında da mihnet dikenleri bitti.)

Çakılgan: Çakılan demek olur. (Güzeldir, 2002: 296)
Örneği yoktur.

Çapan: Baş kesen anlamına dahi gelir. (A 1970: 224)
Örneği yoktur.

Çırmağan: Sarılmış ve derilmiş demek olur. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir. (Kaçalin, 2011: 526)

Canda koydum çırmağan mektubını hicran ara
Bilmem ol mektubdur yahod elifdür can ara
(Ayrılık günlerinde senin mektubunu koynumun içinde taşıyorum. Bilmiyorum o mektup mudur yoksa can içinde elif harfi midir?)

Çobulgan: Ucu parçalanan ve didilen nesneye derler ve ipin çözülüp dolaştığına derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: A 1970: 242)

Her çopulgan tarıdur eflâk kasrıga kemend
Ol ki bolmış ᶜışkı iski şâlidin kisvet añga
(Aşkın eski şalı kendisine elbise olan kimsenin şalının her didilmiş teli eflâke kemend olmuştur.)

Ve yine Bedâyiᶜü'l-Vasat'da gelir ki:

Tenimde rekler üzüldi firâk şiddetidin
Niçük ki rişte çopulgan ipek ton olsa çürük
(Çürük ipek tellerinin üzüldüğü gibi ayrılığın şiddetinden vücudumdaki damarlar üzüldü.)

Digüci: Diyici demektir.(A 1970: 257)
Örneği yoktur.

Dikiley: Dikilmiş demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: A 1970: 257)

İki yüzgece dikiley ton birip -
Yalañg ton alarca yana on birip
(İki yüz kadar dikilmiş elbise verdi, on kat kadar da dikilmemişini verdi.)

Diküci: Diyici demektir. (Güzeldir, 2002: 325)
Örneği yoktur.

Diyilgen: Denilen ve edilen demektir. Seb^ca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: A 1970: 260)

Kûşede mu^ctekif diyilgen pîr
Halkdın gâr içide ^cuzlet-gîr
(Köşede itikaf yapıyor denilen yaşlı adam, halktan uzak mağara içine çekilmişti.)

Eltgüci: İletici demekdür. (Kaçalin, 2011: 228)
Örneği yoktur.

Engir-keni: Çevirdiği demektir. (A 1970: 28)
Örneği yoktur.

Eymenmes: Kaçınmaz demek olur. (Güzeldir, 2002: 63)
Örneği yoktur.

Hürer: Üfürür demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: A 1970: 387)

Bu birsi fâtiha okuyup hürüp
(Birisi fatiha okuyup üfürür.)

Islanḳanı: Islandığı demek olur. (Güzeldir, 2002: 86)

Örneği yoktur.

Israğan: Saklanan demek olur. (Güzeldir, 2002: 90)

Yaşurun derdimni zahir kıldı efğan ‘akıbet
Israğan zârımni yaydı seyl-i müjgân ‘akıbet
(Figanlar sonunda derdimi açığa vurdu. Gözyaşlarım sonunda saklı feryadımı yaydı.)

Isuran ve ısurgan: Yemek yiyen anlamındadır. Mahzen-i Mîr Haydar’da örneği şöyledir: (A 1970:56)

Her ki nitük yığdı anıng dik koyar
Artuğ ısurğan kusar itler toyar
(Yığdığını öylece bırakır. Çok yiyen kusar, itler doyar.)

İçegümüz: İçeceğimiz demektir. (Kaçalin, 2011: 175)
Örneği yoktur.

İgme: Eğilmiş, iki kat olmuş demektir.(A 1970: 67)
Örneği yoktur.

İkgen: Ekin eken demektir. Münşeat’da örneği şöyledir: (A 1970: 63)

Âdili ki anın 'ahidlığ şeceresiğa murâd semeresin birdi tâ ol şecereni ikgen kişi bu semereni bitirdi.
(Bir adilin ahit ağacı murat meyvesini verdi, ta ki o ağacı eken adam bu meyveyi topladı.)

İmgen: Süt emen anlamına gelir. (A 1970: 76)
Örneği yoktur.

İren ve irgen: Erişen demektir. (A 1970: 51)
Örneği yoktur.

İşer: Yeri eşer ve kazar demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 60)

Tapıp ᶜki irtifâᶜnıng şumân
İki ming karı her birnirîg işeri
(Akıl, yüksekliğinin sayısını buldu. Her bir kazıcının iki bin arşın kazmasını hesapladı.)
Eşilmiş ve kazılmış demektir.

İşilgen: Birbirine bağlayan demektir. Ferhâd u Şirin'de örneği şöyledir: (A 1970: 57)

îşilgen riştesi tâb-ı vefadın
Tişilgen bağrı hakkâk-ı kazâdın
(Onun saçı vefa kuvveti birbirine bağlanmıştır. Bağrı da alın yazısı yazan tarafından deşilmiştir.)

İşitküci: İşitici demektir. (A 1970: 60)
Örneği yoktur.

Îşlegen: İş işleyen ve birbirine koşulan anlamındadır.(A 1970: 57)
Örneği yoktur.

İtken: Eyleyen demektir. (A 1970: 41)
Örneği yoktur.

İtken: Giden demekdür. (Güzeldir, 2002: 70)

Ol töken sîm tilbe dep itken körîgülge örtedim
Koy san barsa ol aynıng kullığığa bilgüdür
(Delirip kaybolan göğüste yaktığım (gümüş) damga; nereye gitsem o aynı kulu

olduğuma belgidir.)

İvürgec: Çevrilecek demek olur. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 118)

İvürgecninde sin devr-i felek var
Bolup kalkan özige çerh-i devvâr
(Mızrağını feleğin dönüşü gibi döndürünce dönen gök kubbe kendisine kalkan oldu.)

Kapa kalgan: Kaplanmış demektir. Çevresini sarmak anlamındadır. Bedâyi^c^ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 303)

Ayagımnıng kalemi za^c^fdın andaḳ ki kalem
Kapa kalgan tîri durıda kalemdân yanglıg
(Kalemlik üzerine deri kaplanmış gibi ayağımın kaval kemiği, arıklıktan kalem gibi olmuştur.)

Ve köñülleri goncası hıkd u hased dik kapa almasdur.
(Onlann gönüllerinin gonçası çekemezlik ve kıskançlık ile kapanmıştır.)

Karalgudın: Karardığından demektir. Bedâyi^c^ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 310)

Kimge saldım köz közüm karalgudın ^c^ışk içre kim
Kan ara pinhân közüm ak u karasın körmedim
(Kime baktımsa aşk içre gözümün kararmış olduğundan kan içinde kalmış olan gözümle akı karayı ayıramadım.)

Karam: Karışdığım demektir. (A 1970: 311)
Örneği yoktur.

Karıgan çagda: Kocadığım zaman demek olur. (Kaçalin, 2011: 648)

Karıgan çagda bir meh-veş yigit şeydâsı bolmış min
Ki ‘ışkıda kan birle yigit rüsvâsı bolmış min
(İhtiyarlık çağında bir ay yüzlüye tutuldum. Kendim, kendi canıma haksızlık ederek bela buldum.)

Kaşkagan: Kuruyup kavrulan demektir.(A 1970: 312)
Örneği yoktur.

Kaşkalgan: Gevşeyen demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: A 1970: 312)

Cism ara bir perleri kalmay bütün
Pâre pâre çünki kaşkalgan otun
(Cisminde bir tek bile tüy kalmadı; kurumuş odun gibi parça parça oldu.)

Kayrılur çagda: Eğildiği vakit demek olur. (Güzeldir, 2002: 393)

Cân birür min kayrılur çagda körüp bilide pîç
Ölyse teng yok ol ki cânı riştesiga tüşse tâb
(Kaykılırken belimde kıvrılma görüyor ölüyorum. Can ipine kuvvet binenin ölmesine şaşılmaz.)

Kaytur: Dönüş demektir. (Güzeldir, 2002: 394)

Yarıga barsa yüz iş bolsa Nevâyî terk itip
Lik kayturuktı her sâ‘at bir işke köymenip
(Nevâyî yârına gidecekse yüz iş olsa bırakır; lâkin dönüş vakti her saat bir işi bahane eder (de dönmez.)

Kızgan: Kızan, sıcak olan demektir.(A 1970: 321)
Örneği yoktur.

Kilgen: Gelen demektir.(A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kilüli: Gelesi demektir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 349)

Ve bu haberlerning ᶜırakıdın kilüli.
(Ve Irak'tan bu haberler geldi.)

Kirgec: Girecek demektir. (Güzeldir, 2002: 427)
Örneği yoktur.

Kisegen: Kesen demektir. (Güzeldir, 2002: 430)
Örneği yoktur.

Körgen: Gören demektir.(A 1970: 355)
Örneği yoktur.

Köygenge: Yanmışa demektir.(A 1970: 367)
Örneği yoktur.

Kuzgalan: Karışıklık ve fetret anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 409)

Oynamak birle salur devrânga rahşı kuzgalan
Her kaçan kim bezmdin ol şûh ser-hôş atlanur
(Ne zaman o güzel meclisten sarhoş ata binerse atı oynayarak meydana kargaşa salar.)

Opurmas: Yıpranmaz ve eskimez demektir. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 83)

Yalangganı keydürseng opranmas ton ol irür.
(Çıplağı giydirirsen senin için yıpranmaz bir elbise olur.)

Ökülgen: Yığılan demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 105)

Ganimet kördi her yan haddin efzün
Ökülgen her taraf yüz genc-i Kârün

(Her tarafta sayısız doyum gördü. Her yana Karun hazineleri yığıldı.)

Ölken: Ölen demektir. Ölmüş olan anlamındadır. (A 1970: 110)
Örneği yoktur.

Öltürgen: Öldüren, yani katleden demek anlamına gelir. (Kaçalin, 2011: 298)

Nefsin öltürgen içiben zehr-i nab
Oglın öltürgen kılurda ihtisab
(Saf zehir içerek nefsini, hesap sorarak da oğlunu öldüren o idi.)

Örtegen: Yakan demektir.(A 1970: 97)
Örneği yoktur.

Örtenmes: Yanmaz demekdür. (Kaçalin, 2011: 269)
Örneği yoktur.

Ötkün: Etki eden, tesir eden demektir. (A 1970: 84)
Örneği yoktur.

Salıngac: Salıncak, bırakılacak demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 269)

Ni bile maᶜnî hem özdin salıban
Bu salıngac ni kılur ol kalıban
("Li ma'allah" sözünü içinden söyleyerek o durur ve bu salınacak şeyi salarlar.)

Sanaganlar: Hesap edip sayanlar demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 273)

Sanaganlar visâl ü kâm ehlin
Mini ol emrdin sıva kılıngız
(Sevgilisi ile birleşenleri ve murada erenleri sayıyorsunuz. Beni bunların dışında sayınız.)

Satḳun: Satun demektir. (Güzeldir, 2002: 333)

Sifâl-i faḳr ol cân u cihân naḳdin birip gerçi
Kişi ḫûrşîd câmın satḳun almaydur bahâ eylep
(Canı cihanı versen aldığın yine fakirlik çanağıdır; kişi değerli bir şey verip de Cemşed kadehini satın almaz.)

Saygalur: Sayılır demektir.(A 1970: 275)
Örneği yoktur.

Sıyurgan: Sıyrılan, çekilen demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 283)

Rişte kim mühlik yaram agzını tikti angladım
Kim kefen cinsi kıragıdın sıyurgan tar imiş
(Ölümcül yaramın ağzına diktiğim iplik, anladım ki kefenin kenarından sıyırılmış bir tel imiş.)

Ve yine Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir:

Bes münâsibdür tiker hâletde köksüm çâkini
İp sıyurmak köñlekim cibiga kılgan çâkdin
(Yırtık gömleğimin önünü ip sıyırarak dikmekten ise parça parça olmuş göğsümü dikmek daha yerinde olur.)

Sigrigen: Sıçrayan demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir. (Güzeldir, 2002: 352)

Sadef kün havz ara her yan akıp su
Bu sudın sigrigen her katre incü
(Sedef renkli havuz içinde her yana su akmaktaydı. Bu sudan sıçrayan her damla inci gibiydi.)

Sivgen: Seven demektir.(A 1970: 284)

Örneği yoktur.

Sivgenim: Sevdiğim demektir.(A 1970: 284)
Örneği yoktur.

Songac: Sunacak demektir. (Güzeldir, 2002: 365)
Örneği yoktur.

Sungan: Uzanan demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 294)

Lik Osmân kirgec ol milletga şem[c]
Olturup sungan ayagın kıldı cem[c]
(O ulusa ışık olan zat, Osman girdiğinde uzanmış ayağını toplayarak oturdu.)

Sürterim: Sürüdügüm demektir.(A 1970: 286)
Örneği yoktur.

Süzgüc: Süzecek demektir ve süzecek nesne anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 289)

Nevâyî esrük eger deyr içide örtedi dâg
Meger ki süzgüc ile baglagay süñekin
(Ey Nevayi, eğer sarhoş tekkede vücudunu yakarsa, birisi de vah gidüp süzgüç'de onun kemiklerini toplasın.)

Talğan: Yorulan anlamına gelir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 167)

Kıl özlük deştini tay isteseng makşüda asayiş
Ni teng tinse harem içre beyâbâhn katkıda talğan
(Dileğine ermek istersen nefsinden vazgeç! Evde kırları dolaşıp gelene yorulmuş denirse şaşılmamak.)

Tanılmas: Bilinmez demektir. (A 1970: 174)
Örneği yoktur.

Tapa almay: Bulunmaz demektir.(A 1970: 155)
Örneği yoktur.

Tapar: Bulur. (Kaçalin, 2011: 379)
Örneği yoktur.

Tapılmas: Bulunmaz demektir. (Güzeldir, 2002: 206)
Örneği yoktur.

Tarıgmağan ve tartığmağan: Bıkmayan, sıkılmayan demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 160)

Min kuşıdur min çimendin çıkmağan
Deşt ü vadi seyridin tarıgmağan
(Ben öyle bir kuşum ki çimenden çıkmam. Dağ, bayır gezmesinden bıkmam.)

Tartḳan: Çeken ve çekdiği demektir. Münşeat'da örneği şöyledir: (A 1970: 158)

Bu fakîrning yıllar tartḳan sa[c]y u imkekimni.
(Bu zavallının yıllardır harcadığı emek ve çalışmayı.)

Tayaḳğan: Dayanan demektir. (Güzeldir, 2002: 232)

Za[c]fım içre kasr tamığa tayağandın durur
Her saman körseng yapuşğan küyining divârıda
(Tavanın yapıştığı duvara dayanmış bir saman görsen zaafımın içindeki köşkün duvarına dayanmış sanırsın.)

Tikşer: Bir araya getirmek, toplamak anlamına gelir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 188)

Her ni ki öksütseñg alur çagda narh
[c]Arz küni barçanı tikşer bu çarh

(Alırken her ne kadar narhı eksiltsen de felek, kıyamet günü bunun hepsini bir araya toplayacaktır.)

Tilberegen: Deliren demektir.(A 1970: 190)
Örneği yoktur.

Tirelgen: Derilen, toplanan demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir. (A 1970: 179)

Nefᶜî kılganlar kuruk cismim helâk u zaᶜfını
Tenga köñlümdin tirelgen her taraf peykân körüñg
(Ey beni yıkanlar, yok edenler, kurumuş olan cismimin helâkini ve zaafım ve gönlümden vücudumun her yanma toplanmış olan okları görün.)

Tişilgen: Delinen. (Güzeldir, 2002: 241)
Örneği yoktur.

Tizilgen: Dizilen. (Güzeldir, 2002: 240)
Örneği yoktur.

Toggan ve togḳan ve tokgan: Doğan demektir, anadan doğan anlamına gelir.Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 208)

Anıñg toggan türegen yiri Kişmir
Ol ilde kesb kılgan sihr ü tezvir
(Onun doğduğu yer Keşmir'dir. O yerde büyücülük ve yalancılık öğrenilir.)

Ve yine Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir:

Gam yok ger o yaksa mihr ü hâver
Toggan ise yane mihr-i enver
(Batı güneşi inerse de tasalanmam; yine çok parlak güneş doğacaktır.)

Toḳulgan: Dokunan demektir. Bez ya da kumaş dokunan demektir. Bir nesneye eliyle

değip dokunan demektir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 210)

Baht u hem-vâr toḳulgan bözi
Körgelige vasfdın artuk özi
(Onun dokunmuş olan bezi, talih ve kaderdir. Onun güzelliği de anlatmaktan uzaktır.)

Toḳulmış: Dokunmuş demek olur. (Güzeldir, 2002: 273)

^{c}Işk otıdın tende andaḳ sa^{c}b olupdur gûyâ kim
Kim şererler tarıdın gûyâ toḳulmış köñglekim
(Aşk ateşi bedenimde öyle parlamış ki sanki gömleğim kıvılcım ipliğinden dokunmuş gibi.)

Tolganı: Dolduğu demektir.(A 1970: 213)
Örneği yoktur.

Tolganur: Dolanır, yani dolaştırır demektir. (Güzeldir, 2002: 278)
Örneği yoktur.

Toymagur: Doymayacak demektir. Lutfî eş^{c}ârında örneği şöyledir: A 1970: 220)

Bu toymagur közümge durur körmegen kibi
Ay dik yüzige niçe ki bu mübtelâ bakar
(Bu doymaz gözüm ay gibi yüzünü görmemiş gibidir. Yine ay gibi parlak yüzüne bu düşkün nasıl bakar?)

Tögüşken: Döğüşmek anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 212)

Ferhâd'nıñg giriftârlığı bâbıda bir hîle-ger tapıp söz riştesin tögüşkenleri.
(Ferhadı yakalama yolunda bir hileci bolup sözleştiler.)

Turgan: Duran demektir. (Güzeldir, 2002: 263)
Örneği yoktur.

Turlangan: Dolaştırılan, bağlanan demektir. Seb^ca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: A 1970: 200)

Perdeler birbirige aylangan
Dürr-i encümdin incü turlangan
(Perdeler birbirine dolandı. Yıldızlardan inciler derlenip toplandı.)

Tüzlengan: Düzlenmiş, dümdüz demektir. (Güzeldir, 2002: 266)

Örneği yoktur.

Uyalğan: Utanan demektir.(A 1970: 117)
Örneği yoktur.

Yasaganlar: Sananlar, sanmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 483)

Ol perî 'ışkıda yok kim min dîvâne koyup
Yasaganlar özini 'âkil u ferzâne koyup
(O peri (gibi sevgilinin) aşkında sadece ben değil, kendisini akıllı ve bilgili sananlar da yanar.)

Yapuşkan: Yapışır demektir. (Güzeldir, 2002: 471)
Örneği yoktur.

Yavuşan ve yavuşḳan: Yaklaşan anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 405)

Min oldum tiñiz kim gevheri yok
Veya ol ot kim anıng ahgeri yok
Tiñiz yok kim gadîr-i vahşet-engîz
Kayu ol ot kim yavuşan bolur tîz
(Ben içerisinde incisi bulunmayan bir deniz oldum; ya da külü bulunmayan bir ateş. Yok yok deniz değil, korkunç bir bataklık oldum. Nerede o ateş ki yaklaşanı çarçabuk

yakar.)

Yımrulgen: Çökmüş demektir. (Güzeldir, 2002: 498)
Örneği yoktur.

Yogan ve yugan: Bir nesneyi su ile yuyan demektir. (A 1970: 414)
Örneği yoktur.

Yoklamış: Dokundurmuş demektir.(A 1970: 413)
Örneği yoktur.

1.6.2. İsim Fiil Eki Almış Kelimeler

Birmek: Vermek demektir. Barmak, varmak demek olduğu gibi. (Güzeldir, 2002: 181)
Örneği yoktur.

Çapmaḳ: Baş kesmek anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 222)

Katl işige çün yanıdın çikti tîg
Başın anıñg çapmaḳ üçün bî-dirîğ
(Öldürmek için yanındaki kılıcını çekti. Fakat onun başım kesmekten çekindi.)
Ama "çapmak" baş kesildikten sonra sıçrayıp atılmasına derler.

İvrülmek: Çevrilmek demektir. (Güzeldir, 2002: 118)
Örneği yoktur.

Kayıtmak: Dönüp gitmektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 391)

Boldı çün kayıtmak sipâhıng işi
Bile kildi yüz iki yüzce kişi
(Askerin işi dönmek olunca yüz, iki yüz kadar kişi yanında kaldı.)

Oframak: Eskimek ve yıpranmak. (Güzeldir, 2002: 145)
Örneği yoktur.

Oẖşamak: Benzemek demektir. Ohşaşmak dahi denilir. (Güzeldir, 2002: 133)
Örneği yoktur.

Öğürmek: Ağlamak anlamına gelir. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 106)

İşim tağ üzre her yan eşk seylâbını sürmekdür
Firak âşubidin her dem bulut yanglığ ögürmekdür
(İşim dağ üzerinden her yana gözyaşı selini akıtmaktadır. Ayrılık derdi ile her zaman bulutlar gibi kükrerim.)

Öksünmek: Eksilmek demektir. (Güzeldir, 2002: 149)
Örneği yoktur.

Savutmak: Soğutmak demek olur. (Güzeldir, 2002: 343)
Örneği yoktur.

Tarıgmak: Tarılmak ve toncukmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 213)
Örneği yoktur.

1.6.3. Zarf Fiil Eki Almış Kelimeler

Almay: Almaz ve almaz demektir. Kıla almay eyleyemez demektir. İte almay edemezin ve edemedin demektir. Mecnun u Liylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 26)

Ya^c ni ki uyatdın özde kalmay
Andaḳ ki yukarı baka almay
(Yani ki utancından orada kalmadı Öyleki yukarıya bakamadı.)
"Yukarı baka almay", Yukarı bakamayıp demektir.

Anıķıp: Büyüyüp demektir. Kutbî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 28)

Kiçik ikeç iti nefsing anıkmadın öltür
Ki öltürür sini çünkim ulalsa ol bed-hü
(Küçük iken köpek nefsini büyümeden öldür ki o huysuz büyüdüğünde seni öldürür.)

Anıtıban: Şaklayuban demektir. (Kaçalin, 2011: 147)
Örneği yoktur.

Arıp: Yorulup demektir. (A 1970: 8)
Örneği yoktur.

Armay: Yorulmaz ve yorulmazım demektir. (A 1970: 8)
Örneği yoktur.

Artayıp ve artanıp: Aşıp ve atlayıp geçmeye derler. Sedd-i İskender'de örneği şöyledir: (A 1970: 12)

Tiñiz eyleben kar u tağ artayıp
Yürür irdi yol Rüm ᶜazmi kılıp
(Deniz ile dağları aşarak Rum ülkesi dileği ile yol yürümekte idi.)

Aryıp: Ayrılıp demektir. Mecnun u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 8)

îti tiri zahmetidin aryıp
Âᶜzâsı hıraşdın kızarıp
(Onun köpeği, okunun yarasından parçalanıp, azası kaşımaktan kızararak...)

Azıķıp: Azığıp, yani yoldan çıkıp demektir. (A 1970: 13)
Örneği yoktur.

Baķarı: Bakışı demektir, Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 126)

Kişi bağrım tomuzların o perî

Gamze birle itik itik bak̦arı
(Keskin keskin bakarak gamzesiyle ol güzel benim ciğerimin bağlarım (damarlarım) kesti kopardı.)

Bak̦mayın: Bakmayıp demektir ve bakmayayım demektir.(A 1970: 126)
Örneği yoktur.

Balalap: Kuş ve hayvan yavrulayıp demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 127)

Çün bolur irdi balalap zevk-nâk
Mür balasın kılur irdi helâk
(Yavrulamadan hoşlanıyordu. Karınca yavrusunu öldürüyordu.)

Ve yine Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:

İçerde mürdın öksük ğıdâsı
Tapıp kuvvet anca kim arslan balası
(Bir karıncanın içtiğinden daha az içiyordu arslan yavrusu kadar azık buluyordu.)

Barğac: Varacak demektir.(A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Barğanca: Varınca ve varduğınca demektir.(A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Barıp: Varıp demektir. (Güzeldir, 2002: 168)
Örneği yoktur.

Başkarıp: Yol gösterip, kılavuzlayıp demektir.(A 1970: 125)
Örneği yoktur.

Bilgürüp: Belirip demektir.(A 1970: 137)

Örneği yoktur.

Bilmeyin: Bilmeyip ve bilmedin demektir.(A 1970: 138)
Örneği yoktur.

Birip: Verip demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 182)

Birip yafrağ nişan tütî perîdin
Şecer tâvüs-ı cennet peykeridin
(Yaprak papağanının kanadından, ağaç cennet tavusunun yüzünden haber veriyor.)

Bitilip: Yazılıp demektir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 130)

Ol nâmede şefkat-engız sözler bitilip irdi.
(Yardım amacıyla şefkatli sözler yazılmıştı.)

Bizelip: Bezenip, müzeyyen olup demektir.(A 1970: 135)
Örneği yoktur.

Bizep: Bezeyip, ziynet edip demektir. Sultân Hüseyn eş^{c}ârında örneği şöyledir: (A 1970: 135)

Ol kadd u yüz hicridin ölsem bizep gül-berk ile
Tofrağımnırîg başı üzre serv ikip meyi eyle kil
(O güzel yüzden ve servi boydan ayrılarak ölürsem beni gül yaprakları ile süsle. Mezarımın başına bir servi dik, ara sıra da gel ziyaret et!)

Bolmağunca ve bulmağunca: Olmayınca ve bulmayınca demektir. (A 1970: 149)
Örneği yoktur.

Boyalıp: Boyanmış demektir. (Güzeldir, 2002: 205)
Örneği yoktur.

Boyap: Bir rengle boyayıp demektir.(A 1970: 154)

Örneği yoktur.

Bulap: Bulayıp ve bulaştırıp demektir.(A 1970: 153)
Örneği yoktur.

Bulğap: Bulaştırıp demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir:(A 1970: 153)

Köñlekin koy anığa bulğap Yusuf'nı böri yidi dip kanlığ köñlekin Ya'küb 'Aleyhi's-Selâm kaşığa kiltürdiler.
(Gömleğini koyun kanına bulayıpYusuf'u kurt yedi diye kanlı gömleğini Yakub karşısına getirdiler.)

Butratıp: Perişan eyleyip yani dağıtıp demek, dağıtmak anlamındadır. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 142)

Cihanda butratıp seyyâhlarnı
Tiñizlerge salıp mellâhlarnı
(Gezginlerini yeryüzüne dağıttı, gemicilerini de denizlere gönderdi.)

Bügreyip: İkiye bükülüp demektir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 149)

Çerh-i şeb gerdiğa güya nakd-i 'ömringdür garaz
Tiker anga güya ki iki bükreyip aylanedür
(Karanlıkta dönen felek gibi her gece bükülerek senin etrafında dolanır, kastı senin canındır.)

Bürketip: Bürünüp ve örtünüp demektir. Sultân Hüseyn eş^{c}ârında örneği şöyledir: (A 1970: 146)

Örtenip kalğac otumğa mahfı ister ğayrdın
Olturup min tarafa iş kör kim külümni bürketip
(Şaşılacak bir iş olduğunu göresin ki başkalarından saklanmak için ben otururken yanıma geldi, ateşime yanarak külüme büründü.)

Bütreşip: Dağılıp demektir. (Güzeldir, 2002: 192)

Bir haylî köñlüm içre mür dik eylep hücüm
Gerçi vasl ümidi yetkende cebîn dik bütreşip
(Kavuşma ümidi gelince sinek gibi dağılsalar da ayrılık bulutu gönlüme karınca gibi çöktü.)

Bütüp: Bitip, tamam olmak anlamındadır. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 140)

Taşıban anda şandal-ı höş-bü
Ki bütüp ol ᶜimâret-i dil-cü
(O gönül çekici yapı biterek oraya güzel kokulu ut ağacı getirdiler.)

Çapıp: Segirdip demektir Mecâlisü'n-Nefâᶜîs'de örneği şöyledir:(A 1970: 222)

Tavacı miᶜâd bile çapıp barıp ucalasınıñg başırı kiltürsün.
(Haberciye, belirtilen zamanda varıp üçünün kellesini getirmesi emredildi.)

Çayḳalıp: Çaykanıp, dalgalanıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 299)
Örneği yoktur.

Çırmap: Sarıp ve bağlayıp demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir:(A 1970: 235)

Örgemci şibakga çel ni tırmap
Tukşugına rişte birle çırmap
(Örümcek saçağa ağım attı. İbiğini telleri ile sımsıkı sardı.)

Ve yine Hâlât-i Seyyid Hasan'da örneği şöyledir:

Çıkarur kün arıg ton kiyip ve arıg destâr çırmap mâtemilerga nasîhat kılıp.
(Gün doğarken temiz elbise giyerek ve temiz sarık sararak matem tutanlara öğüt verip.)

Cikgüce: Çekince demektir. (Güzeldir, 2002: 304)
Örneği yoktur.

Darıp: Vaki olup, arz olup ve gelip demektir. Târîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 250)

Ve hazret mucizesidin milkige zevâl darıp.
(Ve o hazretin mucizesinden mülküne zeval yetişip.)

Ve yine Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir:

Her sâlikke kim bu makam darıpgay.
(Bu makama gelecek olan her salik.)

Digec: Edilecek ve bir dahi diyecek demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 257)

Digec ebced başıga ivrülürler
Kamer birle kuyaş yani cedd ü eb
(Deyince, Ebced'in başına döndüler. Ay ile güneş, yani dede ve baba.)

Digence ve digünce: Deyince, söyleyince demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 256)

^{c}Âkıbet hey digünce çarh-ı denî
Tiregür eyledi anıñg vatanı
(Alçak felek, nihayet hey! deyince, onun vatanını karanlık eyledi.)

Dip: Deyip demektir. Ferhâd u Şîrîn âhirinde örneği şöyledir: (A 1970: 254)

Bu sözni ehl-i hikmet dip durur hûb
Yamandın az beh kim yahşıdın köp
(Bu sözü gerçek olarak hikmet ehli söylemişlerdir ki az kötü, çok iyiden üstündür.)

Dipsep: Depinip demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 254)

Dipsep ve sayha çikip andaķ ki sil cengek nefes alyıda hâr u zelîl.
(Fil o kadar bağırarak tepindi ki feryadı soluk aldığında tıkanmıştı.)

Digince: Deyince söyleyince demektir.(A 1970: 256)
Örneği yoktur.

Gönendürüp: Sevindirip, övüp ve iftihar etmek demektir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: A 1970: 367)

Havâ birle heves otını söndür
Gönendürüp mini yolumga köndür
(Hava ve heves ateşini söndürerek beni sevindir ve yoluma gönder.)

Ilbaratıp: Bir uzva kaynar su döküldüğünde yansa ve haşlansa o hale derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir.(A 1970: 73)

Ördek anga çün ayağ uzatıp
Şucuşı ayağın ılbaratıp
(Ördek ona ayağını uzattığında suyun kaynayışı ayağını haşladı.)

Irğanıp: Irgalayıp demektir. (A 1970: 51)
Örneği yoktur.

Işnaban: Işıldayan, parlayan demektir. (Güzeldir, 2002: 93)

Her eşheb ki kökke bakıp kişnaban.
Kuyaş eşhebi tanı dik ışnaban
(Göğe bakıp kişneyen her at güneş kır atının ihtişamı gibi parlamakta.)

İrip: Eriyip demektir, erimek anlamında. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 51)

Demi kim kahrının otı tütmey aram
İrip kök eyle kim bir kurğaşan cam
(Kahrının ateşi durmadan yandığında gökyüzünü bir kurşun ayna gibi eritir.)

Ve yine bir muhammesde gelür ki:

Reşkdin her dem yakîndür bağrım irip akğalı
(Kıskançlıktan her zaman bağrım eriyerek akayazdı.)

İsirkep: Esirgeyip, sakınıp. (Güzeldir, 2002: 84)
Örneği yoktur.

İslep: Kokup demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir. (A 1970: 53)

Tiler min islep islep ğabğabingni
Geh öpsem 'ârtzırîgnı geh lebingni
(Gerdanını koklamak dilerim. Gâh yanaklarını öpsem gâh dudaklarım.)

İstep: İsteyip demek olur. (Güzeldir, 2002: 89)

îstep ol bütni hıred bilide zünnârın körüñ
Bir kelâbe ib bile Yusuf haridârın körürîg
(O putu isteyen akıllının belindeki zünnara bakın; bir kangal ip ile Yusuf 'un müşterisine bakın.)

İteklep: Eteğime doldurup demektir. Maljzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 44)

Kildim iteklep güher-i şâh-vâr
Kılsa kabul öz kulıdın şehr-yâr
(Eteğime sahdane inciler doldurarak geldim. Hakanım, bu kulundan armağanımı kabul buyurun!)

İvrülüp: Yüz çevirmek anlamına gelir. Târîh-i Mülük'da örneği şöyledir:(A 1970: 82)

Dahhâk'din çün il ivrülüp virdi türe almay kaçtı ammâ anı kovup iliklep Fendün cezâsığa yitkürdi.
(Dahhak halkı kendinden yüz çevirdiklerini bilip durmaya mecali olmayıp kaçtı; ahir kanda vardıysa varıp tutup Feridun anı cezasına yetirdi.)

Ve yine Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da çevirin anlamına gelir ki:

Sorğalı kildi ivürdüñ başığa koldap mini
Kim imesdür lahza-yı başım üze olturğudik
(Sormaya geldi, benim kolumdan tutarak onun başını çevirin. Çünkü o bir dakika bile benim başım üzerinde tutulacak adam değildir.)

İvrürgec: Döndürecek demektir.(A 1970: 82)
Örneği yoktur.

Kaçıkıp: Perakende olup, dağılıp demektir. (A 1970: 305)
Örneği yoktur.

Kadalıp: Batıp ve sancılıp demektir.(A 1970: 305)
Örneği yoktur.

Kanap: Kanayıp demektir.(A 1970: 314)
Örneği yoktur.

Karalup: Kararıp demektir. (A 1970: 311)
Örneği yoktur.

Kargagan sayı: Kötüledikçe, sövdükçe, batırdıkça anlamında gelir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 307)

Sinde nâz oldı Nevâyî'de niyaz irmes ^{c}aceb
Kim sin anı kargagan sayı sini ol alkamış

(Sende naz, Nevayî'de niyaz olsa kimse şaşmaz. Sen onu batırdıkça o seni alkışlamıştır.)

Karıp: Karıyıp demektir. Kocayıp, ihtiyarlayıp demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 309)

Bu nev^{c} kara ton içre karıp
Ya^{c}nî ki kara tonum akarıp
(Bu gibi kara geceler içerisinde kocaldım. Demek isterim ki vücudumu örten kara kıllar ağardı.)

Karmaşıp: Karvaşıp ve tutuşup demektir.(A 1970: 311)

Sâkîyâ kılsang himâyet gâlib olgum bilegim
Gam bile köñlüm talaşurlar ikevlen karmaşıp
(Gam ile gönlüm ikisi kıran kırana tutuşmuşken ey saki, bir himmet etsen galip geleceğim.)

Kaşıp: Kaşıyıp demektir.(A 1970: 313)
Örneği yoktur.

Kavlanıp: Kovalayıp demektir. Kavlar yani kovalar anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 388)

Deyr ara min mest ü nâzıng hûbıdın ol mugbeçe
Bezmdin kavlar mini kim kavlanıp ki sütrenip
(Kilisede, o nazik huylu meyhaneci çocuğu, bazen itip kakarak bazen koluma girip çekerek ben mesti meclisten uzaklaştırıyor.)

Kayap tüşüp: Dolanıp konup ve inip konmak demek ola. (Güzeldir, 2002: 390)
Örneği yoktur.

Kayıtmayıp: Dönmeyip demektir.(A 1970: 317)
Örneği yoktur.

Kaytıp: Dönüp demektir. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 318)

Bolup barganda dürr-i lâyık tâc
Velî kaytıp niçük kim bahr-ı mevvâc
(Giderken bir tacı süsleyen inci gibi idi. Dönerken de dalgalı bir deniz gibi idi.)

Kıcgırıp: Çağırıp ve haykırıp demektir. Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 320)

Ol bî-tahammül olup kıcgırıp ilge köp ta'anlar kıldı ve Dahhâk'nı sökti.
(Onun ihtiyarı kalmayıp çağırıp feryad edip halka tanlar kılıp Dahhak'a söktü.)

Ve yine Lisânü't-Tayr'da bir hikâyede gelür.

Kıcgırıp kaptı kalender bî-karâr
Zâhir eylep ıztırâb u ıztırâr
(Acısını ve sıkıntısını açığa vurarak kalender sabırsızlandı ve haykırdı.)

Kılguca: Kılınca. (Güzeldir, 2002: 397)
Örneği yoktur.

Kıskarıp: Kısalıp demektir. (Güzeldir, 2002: 397)

Savug âhdın baruglug az u köbtür tirelik
Kışda ol yanglıg ton bolgay uzun kün kıskarıp
(Soğuk ahımdan dolayı aydınlık az; fakat karanlık çok. Sanki kışın gece uzayıp gündüz kısalmış gibi.)

Kililip: Gelinip, gidilip demektir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 350)

Arza daşt ol kim vakfede ziyâret cihetidin imâm ravzasıga kililip irdi.
(Arz etti ki o durakta ziyaret etmek için İmam türbesine gidilmiş idi.)

Kilip: Gelip demektir.(A 1970: 350)
Örneği yoktur.

Kirgüge: Girince demektir. (A 1970: 348)
Örneği yoktur.

Kitip: Gidip demektir.(A 1970: 346)
Örneği yoktur.

Kizerde: Gezerken demek olur. (Güzeldir, 2002: 429)
Örneği yoktur.

Kizip: Gezip. (Güzeldir, 2002: 429)
Örneği yoktur.

Kongarıp: Koparıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 411)

^{c}Işk nahlını köñülde iktim
Barçanıng meyli nihâlın kongarıp
(Başkalarına meyletme fidanını söküp, aşk fidanını gönlüme ektim.)

Kotanlap: Hale (Ay etrafındaki parlak daire) bağlayıp demektir. Lutfî eş^{c}ârında örneği şöyledir: (A 1970: 327)

Ay kotanlap ^{c}acz üçün boldı hisârı tün kice
Tuttı hüsnüñga müsellem dinining nâhiyyetin
(Aczından ay aylandı; gece etrafına karanlıktan bir hisar çevrildi. Bütün dünya senin güzelliğini teslim etti.)

Koymayın: Koymadın ve koymayıp demek olur. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 417)

Mey-i gül-gûn tutup, gül-çehre sâkî
İçerebil koymayın bir katre bâkî

(Gül yüzlü saki, gül renkli şarap sunmada. Halk geriye bir damla bırakmadan yudumlamada.)

Kögergünce: Göğerince demektir. (A 1970: 361)
Örneği yoktur.

Körgec: Görecek demektir.(A 1970: 355)
Örneği yoktur.

Köydürgeli: Yakmak için ve yakalıdan beri demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 367)

Şu[c]le-i kükürd körgüzdi kaza köydürgeli
Derd-i [c]ışk ehlin bu kim gerdûn gümân eyler köñül
(Felek bu aşk ehlinin derdi ki gönlü şüphe ettirir. Kükürt kıvılcımı yaktırarak kaza gösterdi.)

Kungarıp: Koparıp demek olur. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 694)

Tahammülsiz bolup öy sarı barıp
Eşik açılmagandın song kungarıp
(Tahammülü kalmadı, eve doğru gitti. Kapı açılmadığından sonunda söktü kopardı.)

Kutkarıp: Kurtarıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 404)

Ey ecel çün hicr ara aldıng Nevâyî cânnı
Lutf kıldıng cânnı andın anı cândın kutkarıp
(Ey ecel ayrılık acısı çekerken Nevayi'nin canını aldın. İyilik yaptın. Onu candan canı olan kurtardın.)

Kutkulup: Kurtulup demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 327)

Ni [c]ışk otıga köymeklikke tâbi
Ni andın kutkulup cân harâbi

(Ne aşk ateşine yanmaya, ne de zavallı canı oradan kurtarmaya takati vardır.)

Kurup: Kuruyup demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 330)

Lutf u kerem bahrı leb-â-leb turup
Bir niçe leb teşnening agzı kurup
(Lutf u kerem denizi ağzına kadar dolu olduğu halde bir takım susamış kimselerin ağzı kurumaktadır.)

Möñrenip: İnleyip demektir. (Kaçalin, 2011: 774)
Örneği yoktur.

Mungratıp: İnleyip demektir. (Güzeldir, 2002: 463)
Örneği yoktur.

Oḳup: Okuyup demektir. Kıraat anlamı taşır. (A 1970: 104)
Örneği yoktur.

Oḳurda: Okurken demektir. (Güzeldir, 2002: 145)

Oḳurda oḳtı yaşım iẖtiyarsız güya
Ki hicr düdesidin nâmeğa midâd iting
(Okurken kendimi tutamadım gözyaşım aktı. Ayrılık isinden mektuba mürekkep ettin dersin.)

Ornaşıp: Sıkılaşıp, sertleşip demektir.(A 1970: 99)
Örneği yoktur.

Öksüp: Eksik eyleyip ve eksilip demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 107)

Isıng azıp durur sakal ağartıp
Munung dik 'aklıng öksüp cehling artıp
(Duygun kaybolmuş, sakalın ağarmış, bunun gibi aklın eksilmiş, bilgisizliğin artmış.)

Ölgende: Öldükde demek ölğanda da denilir. Ölmeye anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 155)
Örneği yoktur.

Örgenip: Öğrenip demektir. (Güzeldir, 2002: 138)

Ol belâğa örgenip min ile kim canım çıkar
Körmesem başımda bir sâᶜat min şeydâ bile
(O belaya öyle alıştım ki çılgın ben ile birlikte onu bir saat başımda görmesem canım çıkar.)

Örkürep: Uyuklayıp demektir. (Güzeldir, 2002: 136)
Örneği yoktur.

Örlep: Yokuşlayıp demektir, yani yokuşa çıkıp anlamındadır. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 98)

Geh örlep çerh takığa minâlar
Geh inişlep yiti birle inerler
(Gâh yükselerek göklere çıkarlar gâh inerek yedi kat yere girerler.)

Ötkerip: Geçirip demek olur. Mazisinde ötkerdi denilir. (Güzeldir, 2002: 123)
Örneği yoktur.

Ötküzip: Geçirip demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 85)

Gene ümidi bile ᶜömrin ötküzip
Her dem ol virâne bir yanın kazıp
(Her dakika bir viranenin bir yanını kazarak gömü umudu ile ömrünü geçirdi.)

Pülep: Üfürüp demektir. Sebᶜa-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 154)

Kimse boğzığa tığ sürkey mü?

[c]Ömr-i şem[c]in pülep uçurkey mü?
(Kimse boğazına kılıç sürer mi? Kendi ömür mumunu üfleyip söndürür mü?)

Şımalıp: Kol sığayıp demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 297)

Katlime kol şımalıp tîgni zikmeke kılur
Katl pûlâd kılıcdın burun ol sîm bilek
(Beni öldürmeye kolunu sıgayıb kılıç çekme ki, senin o gümüş bileğin çelik kılıçtan önce beni öldürür.)

Saçrap: Sıçrayıp demektir.(A 1970: 264)
Örneği yoktur.

Sagıngac: Sınacak, yani anacak demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 267)

Nâleni her niçe kim eyledin nihân eyler köñül
Sini sagıngac revân bî-hôd fıgân eyler köñül
(Gönül her ne kadar derdini elden gizliyorsa da seni anınca yine kendinden geçerek inlemeye başlıyor.)

Ve yine Münşeât'da örneği şöyledir:

Yûsuf [c]Alî'din kulluk yıpardım alar takrîbi bile gâhi bu bendengizni sağıturga hâkim siz.
(Yusuf Ah ile size saygılarımı sunarım. Onun aracı ile bu kulunuzu ara sıra anarsınız.)

Sagınıp: Sanıp demektir. Leylî vü Mecnûn'da örneği şöyledir: (A 1970: 267)

Ölgen sagınıp halâyık anı
Bir öyke kiyvürdiler nihânı
(Halk onu ölmüş sanarak gizlice bir eve götürdüler.)

Sagınıp: Seb^{c}a-i Seyyare’de sağınıp, yâd edip demektir. (Güzeldir, 2002: 336)

Sagınıp çün çeh-i zenehdânın
Çikiben barça rişte-i cânım
(Herkes onun çene çukurunu düşünüp can ipini çekiyor.)

Sargarıp: Sararıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 335)

Gül-ruh ra^{c}nâ kaddim çün bağı taraf eyle barıp
înf^{c}âlidin gül-i ra^{c}nâ kızarıp u sargarıp
(Güzel yanaklı servi boylum bahçeyi dolaşıyor, iki renkli gül utancından bir kızarıyor bir sararıyor.)

Satḳun alıp: Satın alıp demektir.(A 1970: 264)
Örneği yoktur.

Sayap: Sayıp demektir.(A 1970: 275)
Örneği yoktur.

Saylanıp: Sayılıp, hesap olup demektir. Nevâdirü’ş-Şebâb’da örneği şöyledir: (A 1970: 275)

Leylî vü Şîrîn ü ^{c}Azrâ bardılar veh ni ^{c}aceb
Bölmagım vâlih sanga kim sin kalıp sin saylanıp
(Leyla, Şirin, Azrâ, ne yazık ki hepsi gittiler. Hesaba alınacak yalnız sen kaldın. Bunda benim için şaşılacak ne var?)

Sılap: Sıgayıp demektir. Lisânü’t-Tayr’da örneği şöyledir: (A 1970: 282)

Ol sılap ilkini per ü bâlinge
Yitkürüp minkâr ile çengalinge
(Elini gagası ile pençesine kadar götürerek yeleğini ve kanadını eliyle sığadı.)

Sınalıp: Sınalıp, yani tecrübe olunup demektir. Münşeât’da örneği şöyledir: (A 1970:

283)

Hâlâ ni sözüñge ve ni ᶜahdingga iᶜtimâd kalıpdur her kaysı maᶜlûm bolup ve sınalıpdur. (Hâlâ ne sözüne ne andına güvenim kalmamıştır, çünkü her ikisi de sınanmıştır.)

Sıpkarıp: Sömürüp demektir. (A 1970: 277)

Sâkîyâ teşne min andaķ ki kök câmı tolar
Bâde tutsang ser-nigün eyler min anı sıpkarıp
(Ey saki, öylesine yanmış susamışım ki gök kadehini şarap doldurup sunsan onu başıma dikip bitiririm.)

Sırmap: Sıyırıp demektir. (Güzeldir, 2002: 347)
Örneği yoktur.

Sızgurup: Sızırıp kal eyleyip demektir. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 280)

Vefâda Lutfî'ni taptı firâk dinârı
Niçe ki sızgurup altun dik imtihân kıldı
(Ayrılıkta onun vefakârlık ayarını iyi buldu. Nasıl ki altını miheke vurarak sınadıkları gibi.)

Sızıp: Sızıp, sızıntı yapmak anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 279)

Tırnagların çü yüzge koydı
Tırnaglar ile yirler oydı
Oyganlar içinde kim sızıp kan
Köz çeşmeleri dik akızıp kan
(Tırnaklarım yüzüne batırdı ve yüzünü yırttı. Yırtılan yerlerden kanlar sızdı. Göz çeşmelerinden kanlar aktı.)

Sivünci ve siyünci: Müjdeleyen anlamındadır. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A

1970: 284)

Veh ni kün bolgay ki ol gâyib seferdin kildi dip
İsteben her yan sivünci yitse her yandın haber
(Ah, kaybolmuş sevgili yoldan geldi diyerek her taraftan muştulayan haberler hangi gün gelecek!)

Sogalıp: Soğalıp, suyu çekilmek anlamındadır. (A 1970: 290)
Örneği yoktur.

Sözletkeli: Söyletmek için ve söylediği demektir.(A 1970: 288)
Örneği yoktur.

Sulap: Sulayıp, suya tok etmek, sulu etmek demektir.(A 1970: 293)
Örneği yoktur.

Susap: Susayıp demektir.(A 1970: 289)
Örneği yoktur.

Sustayıp: Yorulup, yorgun olup zayıf düşmeye derler.(A 1970: 289)
Örneği yoktur.

Südrelip: Sürünüp demek olur. (Güzeldir, 2002: 356)
Örneği yoktur.

Südrep: Sürüyüp demektir.(A 1970: 285)
Örneği yoktur.

Sürgeli: Süreli demek olur. (Güzeldir, 2002: 360)
Örneği yoktur.

Sürgenip: Sürünüp demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 285)

Renc ü hicrân za^{c}fıdın tiprenme kim imkân imes

Anca kuvvet kayda kim kûyungga barsam sürgenip
(Ayrılık ve dert arıklığından deprenmeme imkân yoktur. O kadar kuvvetten düştüm ki köyüne kadar sürünerek nasıl varabilirim.)

Talıḳıp: Yorulup demektir. (A 1970: 169)
Örneği yoktur.

Tamızıp: Damlatıp demektir. Seb^ca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 170)

Şûhnıng rik^cada pinhânı
Tamızıp eşkdin bağır kanı
(Güzele yazılan mektubda gizli olarak gözyaşlarımdan bağır kanı damlatıp.)

Tañıban: Saruben ve bağlayuben demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 171)

Hem tañıban alyıda cevzâ kemer
Hem seretân toz boluban cilve-ger
(Cevza burcu önünde kemerini bağlamak üzeredir. Seretan burcu da açıkça cilvelenmektedir.)

Tañıp: Sarıp ve bağlayıp demektir. Ferhâd u Şîrîn'de Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 170)

Kilip seyyâhlar dik ildin ilge
Tañıp himmet ḳurın merdâne bilge
(Gezmenler gibi ülkeden ülkeye himmet kuşağını mertcesine beline bağlayarak dolaştı.)

Tarağanda: Taradığı vakitte demektir. Lutfî eş^cârında örneği şöyledir: (A 1970: 162)

Sünbülüñni tarağanda gül üze tengdür ^carak
Kim bulutlığ kicening elbette bolmas şebnemi
(Sünbül gibi saçını taradığında gül gibi çehrendeki terlere şaşmalı. Çünkü bulutlu

gecenin elbette çiği şebnemi olmaz.)

Tarıḳıp: Daralıp demektir. (A 1970: 160)
Örneği yoktur.

Tarıp: Ekin ekip demektir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 160)

Arpa tarıp buğday ürer mü ikin
Körmedik aşlığcı buğday bikin
(Arpa ekip buğday biçiyorum diyenin aşlığının buğday gibi olduğunu görmedik.)

Tarmaşıp: Tırmanıp demektir. (Güzeldir, 2002: 213)

Çıktı zülfin salğac ok çâh-ı zenehdândm köñgül
cAnkebüt ol nev'e kim tanga çıkğay tarmaşıp
(Zülfünü salınca gönül hemen örümceğin tırmanıp yukarı çıkması gibi çene çukurundan çıktı.)

Taşıp: Taşıyıp demektir. Taşımak kesre-i şin ile taşmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 219)
Örneği yoktur.

Taşḳuca: Taşınca demektir. (Güzeldir, 2002: 218)
Örneği yoktur.

Taşḳunca: Taşkınca ve taşınca demek olur. (Güzeldir, 2002: 218)

Kadehğa bâde tiryâkını taşkunca ey sâkî
Ki gam zehri bile cânım tolupdur bil ki taşıptur
(Ey saki, kadehi şarap panzehirini taşacak kadar doldur çünkü canım gam zehri ile dolmuş belki taşmıştır.)

Tayılıp: Kayıp demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 177)

Ol kul hikâyetide kim ayağı tayılıp ayağlığ aşını şâhning başı kâsesiğa urdı.
(O köle hikâyesinde ki ayağı kayıp yemek kaplarını şahın kafatasına vurdu.)

Teñizgap: Şaşırıp demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 172)

İlikdin ıçķınıp balığnı saldı
Teñizgap barmağın tişledi kaldı
(Elinden fırladı, balığını bıraktı, şaşarak parmağını dişledi.)

Tigip: Değip, yetişip demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 185)

Bahrga bir velvele vü ıztırâb
Kim tigip ahter yüzige her habâb
(Denizde öyle bir gürültü ve çalkanma yaptı ki her dalgacık yıldızlara değdi.)

Tigip: Değip ve vasıl olup yani erişip demektir. Sedd-i İskenderî' de örneği şöyledir: (A 1970: 185)

Bolup köp gedâyi iş ihdâs añga
Tigip behmeni mülk mirâs añga
(Yoksulluk onun başına çok işler açmış iken geniş ülkelerin mirası ona değdi.)

Tilep: Dileyip, yani isteyip demektir. (A 1970: 188)
Örneği yoktur.

Tilberep: Delirip demektir. Sultân Hüseyn eşârında örneği şöyledir:(A 1970: 190)

Tilberep itken kõñglüni istedim her yan barıp
Gûh u vâdi vü beyâbânlarnı bir bir ahtarıp
(Dağı, dereyi, kırları birer birer aktararak her tarafa koşup divane olarak kaybolan gönlü aradım.)

Tilkürüp: Dikilip durup demektir, dikilip durmak anlamında.(A 1970: 189)

Örneği yoktur.

Tilmürüp: Bakıp demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: A 1970: 190)

Su yakasıga tilmürüp yoldaş
^{c}Aksi yañglığ çömürdi ol suga baş
(Suyun kıyısında yoldaşım beklerken kendi başının suya vurduğunu aks ettiğini gördü.)

Tindürüp: Söyleyip demektir ve emir verip dinlendirip demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 192)

Çü il fikrini köñglidin tindürüp
Yoruş hükmini ilge cez yitkürüp
(Hükümet fikrinden gönlünü dinlendirdiği zaman halka yürüyüş emrini haberci ulaştırdı.)

Tinip: Dinlenip demektir.(A 1970: 193)
Örneği yoktur.

Tirgeben: Direk dikerek anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 180)

Cism-i oyun eyleben ol yük nigûn
Tirgeben ol öyke 'aşâdın sütûn
(Vücut sarayını zamanın yüklettiği yükler iki büklüm etti. O eve asadan bir de destek dikti.)

Tirgemiş: Toplayıp, zapt eylemiş demektir.(A 1970: 179)
Örneği yoktur.

Tirgep: Görüp, gözetip toplamaya derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:(A 1970: 179)

Ni yol kim bar idi eylep kemînler
Kemîn-gehlerde koydı ehl-i kînler
Ki tirgep bargan u kilkel kişini
Tefahhus eyleben her kim işini
(Ne kadar yol var ise hepsine pusu kurdu. Pusulara gelen giden kimseleri derleyerek bütün işlerini soruşturmak üzere içleri hınçla dolu adamlar yerleştirdi.)

Ve yine Münşeât'da örneği şöyledir:

Yana ol kim tavacı biglerige hükm bolsa kim yatış eyleyin ta^{c}yîn mazbût kılıp yatış tavacısı her kün alarnıñg kilgenin kilmegenin yahşı tirgese.
(Tavacı beylere emir geldi ki yatış zamanım sağlam belirteler. Yatış tavacısı her gün onların gelenini gelmeyenini iyice araştırsın.)

Tirip: Derip, devşirip ve toplayıp demektir. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 179)

Kim sözni tirip aytkucı agzıga birkey
Mâlik anı dûzah otınıñg dûdıga tirkey
(Başkasının sözünü ağzında toplayıp söyleyen adamı, cehennem bekçisi cehennem ateşinin dumanına atar.)

Tiş ḳadap: Diş bileyip ve diş kıvırıp demektir.(A 1970: 183)
Örneği yoktur.

Tivrelip: Oyulganıp, saplanıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 254)

Kıl çün kılguñg köñgülni bir kefen tikmek iken
Oklarıñg kim kaldılar cân perdesiga tivrelip
(Madem gönlü öldürdün bir kefen dikmek gerek. Okların da can perdesine saplanıp kaldılar.)

Tivrep: Batıp demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: A 1970: 194)

Tivrep ayagıga anıñg her tiken
Her tiken üstide mükerrer tiken
(Her diken onun ayağına batıyordu. Diken diken üstüne yığılıyordu.)

Tivrülüp: Batıp ve saçılıp demektir. Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 194)

Tele tele ni okuñg köñlümde gûyâ sındı kim
Tivrülüpdür nâ-tüvân köñglükde yir yir lâleler
(Senin okun gönlümde parça parça kırıldı dertli gönlümde yer yer laleler dikildi.)

Tizip: Dizip demektir. (Güzeldir, 2002: 240)
Örneği yoktur.

Toggalı: Doğarak demektir. (A 1970: 209)
Örneği yoktur.

Togḳanda: Doğduğunda, doğduğu zaman demek olur. Toganda denilir. (Güzeldir, 2002: 271)
Örneği yoktur.

Tograp: Doğrayıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 271)
Örneği yoktur.

Tolgaban: Doldurup, doldurarak anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 213)

Sâkîyâ mühlik humârım gadriga salma kulak
Bir kadeh mey agzıma koygıl kulagım tolgaban
(Ey saki, korkunç bir sarhoşluk içindeyim. Bunu bahane kılma! Bir kadeh şarabı ağzıma koy ve kulağıma muştula.)

Tolgandurup: Dolandırıp ve Dolaştırıp demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A

1970: 214)

Çün koyun ni deşt ara aylandurup
Sevdâ igrimni dagı tolgandurup
(Kasırga gibi çölde döndürdü, su burgacında dolandırdı.)

Tolganıp: Dolanıp demektir.(A 1970: 213)
Örneği yoktur.

Tolgap: Döndürüp ve çevirip demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 213)

Hak Ta'âlâ emr ü nehydin boyun tolgap but-perestlıg ihtiyâr kıldılar.
(Hak Taâlanın emrinden ve nehyinden yüz döndürüp puta tapmaklığı üstün tuttular.)

Tolgaşıp: Dolaşıp demektir. Menşeât'da örneği şöyledir: :(A 1970: 214)

Ve Sidre şâhıga tolgaşıp baş çikken talıdın bir hôşe Süreyyâ.
(Sidre-i Müntehâ'ya kadar yükselen dallara dolaşarak Süreyya bir başak gibi baş çekmiştir.)

Tolulup: Dolup demektir. Nazmü'l-Cevâhir dibâcesinde örneği şöyledir: (A 1970: 212)

Ve ol incülerni ki magribdür yası yakasıga tolulup dur intizâm_riştesiga çika durur
(Batı yakası ırmağına dolan incileri düzen ipliğine çekmekteydiler.)

Tonbup: Soğuktan donup demektir.(A 1970: 218)
Örneği yoktur.

Toymayayın: Doymayıp demektir, yemekten karnı doymayıp demektir.(A 1970: 220)
Örneği yoktur.

Tökengüce: Dökününce demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 276)

Ol öylerge tökengüce iç ü taş
Hem oldı hâre-ber hem boldı nakkâş
(İçi ve dışı bitinceye kadar o evlere hem taşıyıcı hem de nakkaş oldu.)

Töşelip: Döşenip demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 206)

Sahn-ı havâda töşelip mefreşi
^{c}Azmda yil haylî cenibet-keşi
(Onun yatağı havada döşenmişti. Yolculuğunda yel onun itaatli bir atı idi.)

Turgalı: Durarak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 263)
Örneği yoktur.

Turmayın: Durmayarak demektir. (A 1970: 200)
Örneği yoktur.

Turup: Durup, durmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 263)
Örneği yoktur.

Tutaşıp: Ot tutuşup ve güreş tutuşup ve tuş gelip anlamındadır.(A 1970: 197)
Örneği yoktur.

Tüşep: Döşeyip demektir. (A 1970: 206)

Tüşep kasr içre yüz ricâ-yı gül-reng
Tutıldı taht-ı gerdün sâ-yı gül-reng
(Kasır içinde gül renkli yüz ipek döşedi. Gül renkli felek gibi taht koyuldu.)

Tüşüp: Dolanıp, konup ve koyup ve inip anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 269)
Örneği yoktur.

Ulğatıp: Besleyip büyütüp demektir.(A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Ulğayıp: Büyüyüp, ulalıp demektir ve yetişmek anlamına da gelir. (A 1970: 111)
Örneği yoktur.

Urğac: Vuracak ve biçecek demektir. (A 1970: 99)
Örneği yoktur.

Urğalı: Vuralı ve vurmak için demektir. (A 1970: 99)
Örneği yoktur.

Utğanıp: Utanıp demektir. Lutfî eşarında örneği şöyledir .(A 1970: 88)

Yâr ireni bile kılmangız ey kand-i şekker-lâf
Çün âb-ı hayât utğanıp andın yaşunupdur
(Yar dudağı ile hey şeker söz yarışı etmeyin. Çünkü hayat suyu utanarak ondan gizlenmiştir.)

Uvalap: Yuvarlayıp demektir. Nesayimü'l- Mahabbe dibacesinde örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 311)

Ve Şeyh İbrahim-i Acuri ki hışt uvalaptur
(Ve Şeyh İbrahim Acuri kerpiç yuvarladı.)

Uyalıp: Utanıp demektir. (Güzeldir, 2002: 164)

Lebi söz dir de eyledin eğip cân
Leblerin çün körüp uyalıp cân
(Dudağı konuşurken can alır. Dudaklarını görünce can utanır.)

Uyalmay: Utanmayıp demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 118)

Cünün taşı başıngğa yağdı dip ᶜayb itme ey nâşıh
Tasavvur kılma kim bu serzenişlerdin uyalğay min
(Ey öğütçü, başına delilik taşları yağdı diye beni kınama. Böyle kınamalardan utanacak

adam olduğumu düşünme.)

Uyatıp: Utanıp demektir.(A 1970: 119)
Örneği yoktur.

Uyup: Karşılıklı anlaşma, anlaşmaya uyup ve uyuyup demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 120)

Dip durlar ki Nuh 'Aleyhi's-Selâm uyup irdi ve 'avret 'uzvı açılıp irdi. Hânı körüp küldi ve Yâsef ve Sâm men' kılıp yaptılar. Ve's-selâm.
(Nuh uyumuş ve ut yeri açılmıştı; Ham görüp güldü, Yafes ve Sam mani olup kapattılar.)

Uzalıp ve uzala: Uzanıp ve büyüyüp demektir ve uzanıp yatıp anlamına da gelir. Eş^{c}âr-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 102)

Közürig ki lâle vü nesrin üze uzala yatur
Huten çiçekleri üzre meğer ğazâla yatur
(Lale ve nesrin üzerine dalan gözün sanki Huten çiçekleri üzerine yatan ahu gibidir.)

Utuzmay: Ütülmez ve yenilmez demektir. (A 1970: 88)
Örneği yoktur.

Ürkürep: Uyuklayıp demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 94)

Ürkürep yoldın atı çıḳḳan imiş
Bir iki kul ile azıtḳan imiş
(Uyuklaması yüzünden atı yoldan çıkmış imiş. Yanında bir iki köle ile yolu şaşırmış imiş.)

Yalbarıp: Yalvarıp demektir. (Güzeldir, 2002: 488)

Tutmadım bogazum sebû dik bâde terki eyleben
Mey tiler min pîr-i deyr ilide bil kim yalbarıp

(Testi gibi şarabı terkedip boğazımı tutamadım, bilakis kilisecinin karşısında yalvarıp şarap istiyorum.)

Yanglap: Yenileyip demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 395)

Şâh-ı tarabım bu dem kılıp gül
Başım üze yanglap açılıp gül
(Zevkimin dalları bu sırada güller açtı. Başım üzerine de yeni yeni goncalar açıldı.)

Yanıp: Yanıp, yanmak anlamındadır. Gara'ibü'ş- Sıgar'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 802)

Suz-ı hecring içre her dem za^{c}flıg cismim yanıp

Otka tüşken kıl mitillik örtenür-men tolganıp

(Ateşe düşen bir kılın dolanarak yanması gibi benim zayıf bedenim de senin aşkının ateşiyle her an yanmaktadır.)

Yarmanıp: Bir yüksek yere tırmanıp demektir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 399)

Altı yitti katla tüşer yamana
Tüşti ol şol tam başıga yamana
(Altı yedi kere düşerek yine tırmandı. Düşerek o tepenin başına yine vardı.)

Yarup: Parlayıp demektir.(A 1970: 391)
Örneği yoktur.

Yasap: Yasayıp, yani düzüp demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 489)

Yasap her kasrnıng devride bâgı

Ki bolgay her gül andın şeb-çırâgı
(Her köşkün çevresine öyle bir bağ yapın ki, her gülü gece parlayan birer yakut olsun.)

Yastanıp: Yaslanıp demektir. (Güzeldir, 2002: 483)

Mest bolsam âstânıng bes manga baş koygalı
Ni haddim kim tekye kılgay min tiz yengni yastanıp
(Sarhoş olsam baş koymak için bana eşiğin yeter. Dizini destek edip yaslanmak ne haddime.)

Yavutupdur: Yaklaştırıp demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 397)

Aksini köñül közgiside kördüm öldüm
Kim gayrın anıng öyke niçün yavutupdur
(Onun hayalini gönül aynasında gördüm ve niçin onun evi olan kalbime bir başkasını yatırmıştır diye perişan oldum.)

Yep: Yiyip demektir. Mecnun u Leylî'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 823)

Ol hod yep anıng gamın hemişe
Dikrin kılıp erdi derd ü peşe
(Bizzat onun gamını yiyordu derdi ve işi onun adını anmaktı.)

Yitkürgünce: Yetiştirince demektir.(A 1970: 410)
Örneği yoktur.

Yitkürüp: Yetiştirip demektir.(A 1970: 406)
Örneği yoktur.

Yiyip: Yiyip demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 407)

Ol yiyip anıng gamın hemîşe
Zikrin kılur irdi derd ü pîşe

(Her zaman onun derdini çekerek âdeti onun adını söylemek idi.)

Yoldaban: Yollayıp ve yollayuben demektir.(A 1970: 413)
Örneği yoktur.

Yolukkunca: Buluşınca demektir.(A 1970: 412)
Örneği yoktur.

Yolup: Yol bulup, gelip anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 412)

Kerem eylep iki kolum koldangız
Söz iklîmi sarı mini yoldangız
(Kerem eyle de kollarımdan tut, söz ülkesine doğru beni yollayınız.)

Kiçik irkenimde yolup kaşıma
Ulug müddeᶜâ saldıngız başıma
(Ben küçük iken karşıma gelerek başıma büyük davalar saldınız.)

Yup: Bir nesneyi su ile yuyup demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: .(A 1970: 414)

Esra ᶜâciz bolup bu sûretdin
Eşk ile yup min zarûretdin
(Bu şekilde beni çok aciz bulup zaruret dolayısıyla gözyaşları ile beni yıkadı.)

Yutup: Yutup demektir. (Güzeldir, 2002: 500)
Örneği yoktur.

Yüklep: Yükletip demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 413)

Serv yıgacların Belh'din satkun alıp kongarıp yüklep iltedürler irdi.

(Servi ağaçlarını bahçelerden satın alıp yerlerinden söktürüp arabalara yükleyip Cihan-aray bahçesine götürmekteydi.)

1.7.Birleşik Fiiller

1.7.1.Kurallı Birleşik Fiiller

1.7.1.1.Yeterlilik Fiilleri

1.7.1.1.1.Yeterlilik Fiilleri

Bire alur sin: Verebilirsin demektir.(A 1970: 133)
Örneği yoktur.

Bire alur min: Verebilirim demektir.(A 1970: 133)
Örneği yoktur.

Eyley alğung: Eyleyebilsek gerek demektir. (A 1970: 34)
Örneği yoktur.

Eyley alğusı: Eyleyebilse gerek demektir. (A 1970: 34)
Örneği yoktur.

İlete alur: İletebilir demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 74)

Anca ni hem ilete alur çağlaban
Birk tarîgıp arkasığa bağlaban
(O kadarını götürebileceğine aklı kesince sıkıca bağlayıp arkasına aldı.)

Sayga alganca: Sayabilince ve sayılabilince demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 275)

Gülleri nev^c^in ni din anca gül
Anca ni gül sayga alganca gül
(Güllerinin çeşitlerini nasıl söyleyeyim. Orada sayılan ve görülen her şey güldür.)

Yasay alur: Düzebilir demektir.(A 1970: 393)
Örneği yoktur.

1.7.1.1.2. Tezlik Fiilleri

İt: İtiver anlamına gelir. Muhakemetü'l-Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 39)

Ey rakıb özni anga tutsarig hem it (it)
Bizge raylep anıng küyıdın it (git)
Gerçi bar duzah-ı çeh-i îşkrng şuʾlesi
Bizni öz ilging bile ol san it (itivir)
(Ey rakip, özünü ona köpek kıldınsa, bize acı da onun köyünden uzaklaş! Her ne kadar aşkın ateşi cehennem gibi ise de bizi öz elinle oraya doğru itiver.)

İtesel: İtiver, düşür demektir. Seba-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 39)

Zâlning köksige urup itesel
Kir ü bol mâhrem-i harîm-i visâl
(Zal'in göğsüne vurup itiver de içli dışlı olmak için hareme gir.)

Koya bir: Kovuver demektir, terk et anlamındadır. (A 1970: 339)
Örneği yoktur.

1.8. Yapım Eki Almış Kelimeler

1.8.1. İsimden İsim Yapım Eki Almış Kelimeler

Artuķsılıķ: Nazmü'l- Cevahir'de ziyâdelik anlamına gelir. (A 1970: 13)

Örneği yoktur.

Asığlıḳ: Asılmış anlamına gelir. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 16)

İrür bir levḥ-i sîm üzre yazığlıḳ
Taparsın div boynıda aşığlıḳ
(Bir gümüş levha üzerine yazılıdır. Div boynunda onu asılı bulursun.)

Ayaḳḳac: Ayakkac dediği tulunacak demektir. (Güzeldir, 2002: 64)
Örneği yoktur.

Barlığ: Varlı demektir, akçalı anlamına gelir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 123)

Nevâyı eşk-i dürr ü la[c]lidin ni vaşl tapḳay kim
Bu devlet yitmedi Kârün mişillik barlığlarğa
(Nevayî, gözyaşı inci ve laalleri ile nasıl onu elde edebîlirim. Çünkü bu saadet Karun gibi zenginlere bile nasip olmadı)
"Barlığlarğa" "varlıklılara" demektir.

Çaklık ve çaklıg: Çaklu demektir, yani parçalanmış anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir:(A 1970: 230)

Çaklık cân kalur ot u su ara
Çün mey-âlûd bolur ol iki leb
(O iki dudak, şarapla ıslandığında hastalanmış canım ateş ile su arasında kalır.)

Çüçükliktin: Tatlılıktan demek olur. (Güzeldir, 2002: 311)

Agzını açmaska hâlim sorgalı taptım sebeb
Bes çüçükliktin yapuşmışdur meger ol iki leb
(Yarın derdimi sormak için ağız açmamasına sebep buldum; zira o iki dudak çok tatlılıktan yapışmış.)

Durluķ: İncili demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:(A 1970: 261)

Nola durluk sadef birle bolup küm
Bu derya içre yüz miñg çarlh u encüm
(İnci dolu sadef kaybolursa ne olur? Bu denizde nice yüz bin felekler ve yıldızlar vardır.)

Englik: Avratların yüzlerine sürdükleri kızıl renge derler. Mahbubu'l-Kulub'da örneği şöyledir: Kaçalin, 2011: 241)

Englik bile yüz kızartmak alarga tezyin
(Allık ile yüz kızartmak onlara süstür.)

Görkelige: Güzellik anlamına gelir. Mahzen-i Mîr Haydar'da şöyle gelir: (A 1970: 356)

Puhte vü hem-vâr tutulgan yüzi
Görkeyige vasfdın artuk özi
(Örtündügi bez düzgün ve sık dokunmuştu. İyilikte ve güzellikte vasıftan dış idi.)

Görklük: Güzellik anlamındadır. Lutfî eşᶜârında şöyle gelir: (A 1970: 357)

Laf ursa kün yüzüñ bile ᶜayn-ı küzâf irür
Görklük sin ok sin özge kişi sözi lâf irür
(Güneş senin yüzünle yarışmak lafını ederse saçmadır. Güzellik yalnız sana verilmiştir. Başkasının lafı yine saçmadır.)

Görklükni: Güzellik, güzel anlamındadır. Lutfî eşᶜarında şöyle gelir: (A 1970: 357)

Lutfî tamaᶜ itme mihr andın
Görklükni cü bî-vefâ yarattı
(Lutfî, sen ondan merhamet bekleme. Çünkü güzeli vefasız yarattı.)

Kanlıg ve kanlık: Kanlı anlamına gelir. (A 1970: 314)
Örneği yoktur.

Kiçҫe: Dilsiz demektir. (Güzeldir, 2002: 426)
Örneği yoktur.

Koldaş: Yoldaş ve yardımcı anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:(A 1970: 335)

Közüñ açıp kötergil başıng âhir
Ki kilmiş bu hazîn koldaşıng âhir
(Nihayet bu dertli yoldaşın sana gelmiştir. Başını kaldır, gözünü aç da beni gör.)

Ve yine Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir:

Yahşı koldaş cânga âsâyiş.
(İyi arkadaş gönül rahatlığıdır.)

Kutlug ve kutluk: Kutlu demektir, mübârek anlamındadır. .(A 1970: 327)
Örneği yoktur.

Kuzgalan: Karışıklık ve fetret anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 409)

Oynamak birle salur devrânga rahşı kuzgalan
Her kaçan kim bezmdin ol şûh ser-hôş atlanur
(Ne zaman o çekici meclisten sarhoş ata binerse atı oynayarak meydana kargaşa salar.)

Narırak: Yani öterek demektir.(A 1970: 382)
Örneği yoktur.

Otluḫ: Ateşli demektir. (Güzeldir, 2002: 126)
Örneği yoktur.

Otluķ ve otluğ: Ateşin demektir.(A 1970: 88)
Örneği yoktur.

Örtüklük: Örtülmüş demektir.(A 1970: 97)
Örneği yoktur.

Puçlık: Beyinsiz, akılsız demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da şöyle gelir: (A 1970: 142)

Ağzıng bile tinglik talaşur piste uyalmas
Ol ağzı açuk bayğazınıng puclığın kör
(Ağzın ile denklik iddiasında fıstık utanmaz. O ağzı açık köylünün akılsızlığını gör.)

Sanaglık: Agâhlık anlamınadur ve ihtirâz anlamına da gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: A 1970: 272)

Diseng kim tinmagay ol yolda kâmıng
Sanaglık kâm ile bolsun hırâmıng
(O yolda arzuların dinmediğini dirsen, çekinerek yürümekliğin gerektir.)

Tüpsüz: Dipsiz demektir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir:(A 1970: 196)

Mükemmel cebelik atlar kicim-pûş
Cihân tüpsüz tiñgiz dik başladı cûş
(Atlar büsbütün zırhlarla kaplanmış idi. Halk da engin deniz gibi dalgalanmaya başladı.)

Tüzlügidin: Doğruluğundan demektir. Hayretü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir:(A 1970: 203)

Nîze bolup tüzlügidin ser-bülend
Çırmaş üçün bend ara kalıp kemend
(Mızrak doğruluğu yüzünden başı yücedir. Kemend ise eğri olduğu için bağlar arasına sarılır.)

Tüzlük: Rastlık, dümdüz anlamındadır. Rübâ'iyyât-ı Lutfî'de örneği şöyledir:(A 1970: 204)

Ey evc-i melâhat üstide ay yüzlük
Gül-zâr-ı letâfet ara nergis közlük
Kaşıñgda egerçi igrilik bar velî
Ol serv kibi kaddiñga bardur tüzlük
(Ey güzellik göklerinin üstünde olan ay yüzlü güzel ve ey letafet gülistanı arasında nerkis gözlü güzel, her ne kadar kaşında eğrilik varsa da, boyun servi gibi dümdüzdür.)

Uyağlığ ve uyğağlığ: Uyanıklık demek olur. Uyğağlık dahi denilir. (Güzeldir, 2002: 164)
Örneği yoktur.

Yılcılık: Yıllık demektir. Münşeât'da örneği şöyledir:(A 1970: 409)

Her bir kün ming yılcılık barmış bolgay.
(Her gün bin yıllık yol gitmiş gibi idi.)

1.8.2. Fiilden İsim Yapım Eki Almış Kelimeler

Alğucı: Alıcı anlamına gelir. Meselâ: Kılıcı, kılğucı. (Güzeldir, 2002: 50)
Örneği yoktur.

Asrağucı: Saklayıcı demektir. (A 1970: 14)
Örneği yoktur.

Bilgin: Bilgili, bilen anlamındadır. Mahzen-i Mîr Haydar'da şöyle gelir: (A 1970: 138)

Bilgin eyâ kâsib-i şâhib-'ayâl
Kim senge irlik ü irenlik helâl
(Ey çoluk çocuk sahibi kazanıcı, bilesin ki sana erlik ve irenlik helaldir.)

Bitküci ve bitiküci: Yazıcı anlamındadır. (A 1970: 130)
Örneği yoktur.

Boyaķcı: Boyacı demektir.(A 1970: 154)
Örneği yoktur.

Çüçük: Tatlı demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir:(A 1970: 243)

Yâr agız açmasga derdim sorgalı taptım sebeb
Köb çüçüklikdin yapuşmışdur meger ol iki leb
(Sevgilim neden ağız açmıyor diye soranlara sebebini bulup söyledim. O iki dudak meğer fazla tatlılığı yüzünden birbirine yapışmış.)

Ve yine Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir:

Ey köñgülde şehd-i la'liñ hasretidin tür töşük
Her töşükdür şehd-i zenbûrı öy yañglıg çüçük
(Ey güzel, al yanağının balı hasretinden gönlümde yüz delik delinmiştir. Her delik bal arısının doldurduğu petek yuvası kadar tatlıdır.

İgergüci: Dönücü ve döndürücü demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 65)

Deşt üze igergüci heyünlar
Aşup da eyle kim koyunlar
(Çöl içinde dönen develer, kargaşalık zamanındaki kasırgalar gibidir.)

İlengüci: İletici demektir. (Güzeldir, 2002: 108)
Örneği yoktur.

İrikrek: Alıkonmak gelmiştir. (Güzeldir, 2002: 82)

Bilindi ki köp tab'ı râğıb durur

irikrek anıng men'i vâcib durur
(Canının çok istediği anlaşılınca daha önceden alıkonmak vacip olur.)

İsküci: Esici demektir. (Güzeldir, 2002: 89)
Örneği yoktur.

İtküci: Edici, etmek anlamında. (Güzeldir, 2002: 73)
Örneği yoktur.

Kılgucı: Kılıcı demektir, eyleyici anlamına.(A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kizgüci: Gezici. (Güzeldir, 2002: 429)
Örneği yoktur.

Köygüci: Yanıcı demektir.(A 1970: 367)
Örneği yoktur.

Köyük: Yanmış demektir.(A 1970: 367)
Örneği yoktur.

Oẖşası: Benzemesi demektir. (A 1970: 94)
Örneği yoktur.

Oẖşaş: Benzemek demektir. (A 1970: 94)

Nergis gözüñning oẖşaşı ḳayısı çemende bar
Yüzüñ ṭaraveti ḳaçan ey gül çemende bar
(Ey gül, nergis gözünün benzeri hangi bahçede var? Yüzünün tazeliği hangi yaseminde var.)

Öçük: Sönmüş muma derler. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 260)

Bolup pervane dek etrafıga cem[c]

Veli ol yatıp andaķ kim öçük şem[c]
(Pervane gibi çevresine üşüştüler. Lakin o sönük mum gibi yatıyordu.)

Örtengüci: Yanıcı demektir.(A 1970: 97)
Örneği yoktur.

Örtük: Yanmış demektir.(A 1970: 97)
Örneği yoktur.

Örtük: Örtülü demektir. Gizli anlamına.(A 1970: 97)
Örneği yoktur.

Ötkünci: Geçici demektir.(A 1970: 84)
Örneği yoktur.

Salgucı: Salıcı demektir.(A 1970: 269)
Örneği yoktur.

Sorgucı: Sorucu demektir.(A 1970: 288)
Örneği yoktur.

Tapuķ: Bulunmuş bir nesneye derler. Münşeat'da tokuzıncı mektûbda örneği şöyledir: (A 1970: 154)

Ammâ iltimas hem kılınur kim ol perişan ebyatga kim tapuķğa tapşuruldı, kabil ẖakaretiğa bakmay mülaẖaza ķılgay.
(Huzura sunulan bu perişan beyitlerin önemsizliğine bakılmadan gözden geçirilmesi rica olunur.)

Tartardın: Çekmeden demektir. Münşeat'da örneği şöyledir: (A 1970: 158)

Her kimge kim beka câmîdın neş'et yitişti fena hımârını tartardın girizi yokdur.
(Her kime ki sonsuzluk kadehi verildi, fena serhoşlugunu çekmeden kaçınma yoktur.)

Taşḳucı: Taşıyıcı. (Güzeldir, 2002: 218)

Örneği yoktur.

Tikiş: Yetecek miktar ve yetecek kadar demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 188)

Bu mi^câd ile cem^c eylep siyâh
Tikişca barıga birip harc-ı râh
(Yetecek kadar yol parası vererek bu birleşme yerinde askerini topladı.)

Tirgek: Toplanacak nesne demektir.(A 1970: 179)
Örneği yoktur.

Tirküzgüci: Diriltici demektir.(A 1970: 180)
Örneği yoktur.

Tökküci: Dökücü demektir. (Kaçalin, 2011: 483)
Örneği yoktur.

Tüzük: Düzelmiş anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 204)

Birev kim tapsa şehlıgdm riyâset
Tüzük bolmas işi kılmay siyâset
(Şahlık tahtına çıkan bir adam siyaset yapmadıkça işi düzelmez.)

Uçḳun: Ateşden çıkan alevlere derler. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 89)

'Işḳ kim birdi tenim şu'lesige kökde urun
Çikti birbirdin anı irip uçḳun uçḳun
(Aşk tenimin yanan şulesine gökte bir yer verdi. Birbirinden ayırarak kıvılcımlar haline getirdi.)

Ve yine Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir:

Şühlık resmîn anga taklıd iterler hüblar
Siñrimek de eyle kim uçkun çakınğa ötkenür
(Şuhluk âdetinde güzeller, onu taklit ederler. Nasıl ki koşmakta kıvılcım şimşeği taklit eder.)

Uyağ: Uyanık anlamındadır. Seb'a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 120)

Hâce bilmey ki mest irür yasağ
Yanımay uykuda durur yâ uyağ
Efendi bilmiyor ki kendisi serhoş mudur? Yoksa ayık mıdır? Uykuda mıdır? Yoksa uyanık mıdır?)

Uyalsız: Utanmaz demek olur. (Güzeldir, 2002: 164)
Örneği yoktur.

Uyatsız: Utanmaz demek olur. (Kaçalin, 2011: 315)
Örneği yoktur.

Uykağ: Uyanık anlamındadır. Seb'a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 120)

Cilve kıldı nazar kazâsıda
Nevm ü uyağlık arasıda
(Göz yaylımında, hem uykumda hem uyanık halımda bana tecelli etti.)
"Uyağlık" "uyanıklık" demektir.

Yavuk: Yitik, kayıp demektir. (A 1970: 400)
Örneği yoktur.

1.9. Ekler

-Dik: Sordikler, "sorsunlar" demektir; gördikler, "görsünler" demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 258)

Munda turdik bir mikdâr mülâhaza kılalı.
(Burada dursun, biraz düşünelim.)

Ve yine Sâkî-nâme'de örneği şöyledir:

Kıldı çün Teñgri mülâyım anı
Esredik hıfzıda dâyim anı
(Tanrı nasıl ki onu yumuşak yaratdı ise onu öylece her zaman korusun.)

-Din: Türkî'de dal ile "den" denilir, yani filandan diyecek filandın derler. (Güzeldir, 2002: 328)
Örneği yoktur.

-Din: Filândan -dan eki anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 260)

Çeşmesini çünki Mesîhâ tapıp
Pâk demidin ölük ihyâ tapıp
(İsa, çeşmesini bulduğunda, onun temiz nefesinden ve kanından ölüler dirildi.)
Pâk deminden demektir.

-Ga: Filanga, filana demek gibi. Ferhâd u Şîrîn hâtimesinde örneği şöyledir:(A 1970: 300)

Dürrga birdi ol bahâ birle revâc
Kim serîr ehliga birdi zîb-i tâc
(Taht sahibinin tacına süs olduğundan dolayı o inciye revaç verdi.)

-Gan: Bolmagan kibi ki olmayan demektir, kalmagan kibi ki kalmayan demektir. Lisânü't-Tayr'da tevhîdde örneği şöyledir:(A 1970: 299)

Bir cerib yir kalmagan âfâk ara
Belki bu kirbâs nili tâk ara
(Afakta değil belki bu gök kubbenin dergâhında dahi bir karış yer kalmadı.)

-Gına ve -Gine: Yahşıgına iyice demek gibi, cabikgına çevücek demek gibi, hücregına hücrecek demektir. Mecâlisü'n-Nefa'îs'de örneği şöyledir:(A 1970: 301)

Sâbûn-hâne işikide küçening ortasıda özi üçün hücregına yasap irdi.
(Sabunhane eşiğinde ve sokağın ortasında kendisi için bir odacık yapmıştı.)

Ve yine Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir:

Kahr ile tehdîd bî-dillerga ban çingına
Mihr ile her va^cde kim kıldı barı ötrükgine
(Kahr ile korkutmak ile âşıklara yaptığı hep gerçektir. Sevgi ile söz vermek ile yaptığı şeylerin hepsi de yalancıktandır.)

-Gine: Filângine kibi ki filâncık demektir. Mecâlisü'n-Nefâ'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 351)

Tab'ıdın gâh gâh rengîngine nimeler baş urar irdi.
(Onun tab'ından ara sıra renklice birçok nesneler baş gösterirdi.)

Ve yine Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir:

Bir küñine terk-i deşt kılsun
Güller bile bâg keşt kılsun
Bir küncigine demektir.
(Bir günceğiz olsun çölü bıraksın, güllerle bahçeleri dolaşsın.)

Ve yine Hâlât-ı Seyyid Hasan'da örneği şöyledir:

Kefeş ü destârların ve yaglıgların u iteng ucıda tügüñinesi bolsa.
(Ayakkabılarında, sarıklarında, mendillerinde ve onun uçlarında ufak bir düğüm olsa.)

-İgen: Filân igen, filân iken ve filân idi demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirin'de örneği şöyledir: (A 1970: 60)

Alar kiçik yaşlığ iğende hem alardın müfrit fehm ü tab'ı âşân zahir bolur irmiş.
(Onlar küçük yaşta iken de onlardan aşırı anlayış ve yaratılış izleri görünür imiş.)

Ve yine Leylî vü Mecnün'da örneği şöyledir:

Mecnûn atası igen ni bildi
Âh urdı vü alyığa yıkıldı
Atası idügni bildi demektir.
(Mecnun babası olduğunu bildi, ah çekti ve önüne yıkıldı.)

Ve yine Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir:

Meğerki mescid igendür ki boldı büt-hâne
Yüzünün ki ki kaşıdın turıdadur mihrâb
(Meğer mescit iken puthane oldu. Yukarıda yüzünün iki kaşından mihrap oldu.)

-İkec: Filân ikec, filân iken demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir:(A 1970: 67)

Ya buluban barçası ᶜazm ittiler
Bezmge min yitmes ikec yittiler
(Hepsi birden toplanarak gittiler. Ben meclise yetişmeden kayboldular.)
Burada yetişmedin demektir.

Ve yine Lutfî eş'ârında örneği şöyledir:

Felâh ehli ikec Lutfî kâmetingni körüp
Egerçi bardı özidin velî salâh irdi
(Sakınç adamı iken Lutfî senin boyunu görerek gerçi kendinden geçti, fakat o yararlı bir adam idi.)

-İmiş dük sin: İmiş sen demek olur. Filân imiş sin diyecek yerde, filân imiş dük sin denilir.(A 1970:

Köñgül alurda ᶜaceb dil-rübâ imiş dük sin
Ni dil-rübâ ki belâ-yı Hudâ imiş dük sin
(Gönül almakta ne aceb dilber imişsin. Ne dilber ki Allahın belâsı imişsin.)

-İrkende: -İdiğinde demektir. (Güzeldir, 2002: 78)

Adem irkende eylemek mevcüd
Bolsa mevcüd kılmagurig nâ-büd
(Yokken var eylemek varken yok eylemek içindir.)

-İrkenin: -İdiğin demektir. İrkenni ile de tabirolunabilir. İdiğini demek olur. (Güzeldir, 2002: 78)

Kılıp her bir anı bir nevd taᶜbîr
Biri bilmey ni nev'i irkenni takdir
(Onu her biri bir türlü tabir etti; takdirin(kaderin) ne olduğunu hiçbiri bilmiyordu.)

-Kine: -ceğiz, -cağız anlamı taşır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir:(A 1970: 325)

Her kuş kine cifti birle pür-cûş
Hem-per bulur uçsa konsa hem-dûş
(Her kuşcağız çifti ile birlikte coşar. Uçuşta kanatları yan yana, konuşta göğüsleri yan yanadır.)

-Lik ve -lıg ve -lık: -lık, -lik, -lı anlamı verir. Neteki Garâîbü's- Sığar'da örneği şöyledir: (A 1970: 369)

Servning her beki bagrım kanıdın sîr-âb irür
Yoksa bolmas erguvânî berklik serv-i revân
(Servinin her yaprağı bağrımın kanından sulanıyor. Yoksa servinin yaprağı erguvan renginde olmazdı.)

Ve yine Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir:

La^c^li şevkidin ki gam tagın kazarsın ey köñül
Ni belâ Şîrîn heveslık nâ-tüvân Ferhâd'sın
(Yanakları derdinden gam dağı kazarsın ey gönül! Sen zavallı bir Ferhadsın, Şirin'in derdine düşmek nege gerek.)

Filânlık anlamına Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir:
Sinde resm birlıg ü hem yârlıg
Haylıg u kâdirlıg u guffârlıg
(Birlik ve merhamet, dirilik ve kudretlilik ve bağışlayıcılık, hep şendedir.)

Mu: Filân mu ikin, filân mı ki demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: A 1970: 380)

Veh ki mindin ayru yüz cân yoksa cânân mu ikin
Manga ansız ming ölüm bar derd-i hicrân mu ikin
(Ah, benden ayrılan yüz canım yoksa cananım mı? Bana onsız nasıp olacak şey, ölüm mü yoksa dert ve ayrılık mı?)

Ve yine Nazmü'l-Cevâhir dibâcesinde örneği şöyledir:

Her safhası gül-berk tarrı kildi mudı
Saçınıñ rengi ^c^anber mudur müşk-i Çîn mu?
Lebiniñ ta^c^amı şeker mudur engebîn mu?
(Her sahfası, taze bir gül yaprağı geldi mi idi? Saçının kokusu anbermi, yoksa Çin miski mi? Dudağın tadı şekerini yoksa balını?)

-Ning: -nın eki. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 385)

Hey'eti âyîne-i kiti-nümâ
Közgüsi aynıñ tapıp andın cilâ
(Kılığı, dünyayı gösteren İskender aynası gibidir. Ayın aynası da ondan parlaklık

almıştır.)

-Ning: -nın eki. Meselâ: Süleymân'nıng ve Sikender'ning derler. (Güzeldir, 2002: 469) Örneği yoktur.

-Sayı: -dıkca eki. Meselâ: Algan sayı, aldıkca demektir; sorgan sayı, sordukça demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 276)

Sin lebing sorgan sayı min kan yutar min ey habîb
Sin mey içkil kim manga hûn-ı ciger boldı nasîb
(Ey dostum, sen dudaklarını sordukça ben kan yutarım. Sen şarap iç, bana ciğer kanı nasip oldu.)

Ve yine bir örneği şöyledir:

Her nice köñlümni çâk itseng kılur ^{c}ışkıng sitîz
Ol sıfat kim otnı yargan sayı bolur şu^{c}le-tiz
(Sen ne kadar benim gönlümü parça parça etsen de aşkım yine sertleşir. Netekim bir ateş kurcalandıkça alevi artar.)

-Yi: Du^{c}âyıdın, Hudâyıdın gibi ki Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 411)

Bu irdi muttasıl küft ü şinîdi
Hudâyıdın ogul irdi ümîdi
(Allahdan bir oğul umudunu her zaman dilinden düşürmüyordu.)

1.13. İkilemeler

Koş koş: Çifte çifte demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 332)

Korkaram kim bolmagay âzurde nâzik kâmeting
İknige koş koş ki saldıng ca^{c}d-ı ^{c}anber barbar
(Anber gibi kokan kıvırcık saç örgüsünü çifte çifte önüne atalı korkarım ki nazik boyun

incinmesin.)

Köp köp: Muhkem muhkem ve çok çok demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 354)

Tanıştılar çü birbirni soruşup
Besi yıglaştılar köp köp körüşüp
(Nasıl ki soruşarak birbiri ile tanıştılar. Hayli görüşerek ağlaştılar.)

Ölçek ve ölçek: Kıyas anlamındadır. Fevâîdü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 149)

Çıdar min her nice zahm ursa ol kâtil velî bolmas
Çıdarmaḳ ger birin öz ᶜuzvıda kılsa kişi ölçek
(Ol zalim beni ne kadar yaralarsa ben katlanırım. Fakat kendi azalarından birisi üzerine bir yara yapsa katlanamaz.)

Öte öte: Geçe geçe demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 84)

Ni nev' sinirmeyin hicr-ara ki bağrım ü köñlüm
Firâk igneleridin öte öte tişilipdür.
(Niçin ağlamayayım ki yalnızlık içinde bağrım ve gönlüm ayrılık iğneleri bata bata deşilmiştir.)

Ötleş ötleş: Kat kat demektir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 89)

Gam u derd zindanı içre köñgülge
Tüşüp ötleş ötleş giriftârlığlar
(Kaygu ve tasa zindanı içinde gönle kat kat derde yakalanmak düşdü.)

Ve yine Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir:

Yana bir cin didi kim köz yumup açkunca kiltürey Süleyman 'Aleyhi's-Selâm kılğay da'vâsı bile hâzır kıldı ve ol tahtnı yiti ötleş içide koyup barçasın münfa'il kılıp irdi.

(Yine bir cin dedi ki: Göz yumup açmaya değin onu getireyim. Süleyman ona getirmesi için emir verdi ve o tahtı yedi kat ev içerisine koyup hepsini kilitledi.)

Raẖ raẖ: Dilim dilim demektir.(A 1970: 262)
Örneği yoktur.

Tele tele: Parça parça demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 165)

Tele tele ni okurîg köñlümde güya sındı kim
Tivrülüpdür nâ-tüvân köñlümde yer yer lâleler
(Senin okun gönlümde parça parça kırıldı. Dertli gönlümde yer yer laleler dikildi.)

Ve yine Bedayriü'l-Vasat'da örneği şöyledir:

Besi müştakıng olduk deyr ara kic kilding ey mutrib
Ki sazının terkidin bizge yangı ay oldı her tele
(Ey çalgıcı, seni çok arzuladık, tekkeye geç geldin, sazının her telindeki büyü bize her görünen parçayı ay gibi gösterdi.)

Tım tım: Damla damla demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 191)

Tıfl-ı evrâk üzre bir bir berk-i gül tizgen kibi
Nâme-i hicrân ara tım tım sirişkim kanıdur
(Ayrılık mektubu üzerine damla damla düşen gözyaşımın kam, bir çocuğun kâğıt üzerine birer birer dizdiği gül yaprakları gibidir.)

1.11. Birleşik Zamanlı Fiil

Depser: Depinir demektir. Nesayimü'l- Mahabbe dibacesinde örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 560)

Segrip ol ᶜazizning boynıga minip ayağın depser erdi.
(Koşup o azizin boynuna binip ayaklarını sallardı.)

1.12. Madde Başı İsim Olup Örnekte Birleşik Fiil Olanlar

Çalın: Çakmak demektir. Ateş-zene anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 230)

Möyük tenga balın urmak ni irdi
Mamug üzre çalın urmak ni irdi
(Yanmış vücuda alev vurmak ne idi? Pamuğa çakmak çakmak neden idi.)

2. KONULARA GÖRE ADLAR

2.1. Zaman

2.1.1. Zaman, Çağ, Devir

Burna: Önce, evvel anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 144)

İş küni koyğanda [c]adu sarı yüz
Töre bile burna yasalıngnı tüz
(Savaş günü düşmenle yüz yüze olduğunda önce nizamını töreye göre düzeltesin.)

Burnağı: Evvelki demektir. Burnağı ve burunağı dahi denilir. Seb[c]a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 144)

Burnağı bunca yüz harâblığı
Mihnet otı üze kebâblığı
(Geçen gece yüz haraplığı, mihnet ateşi kendi kebaplığı.)

Burnagıca: Evvelki demektir. (A 1970: 144)
Örneği yoktur.

Burun: Evvel demektir. Seb[c]a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 143)

Ki burun sal iki kulığa şikâl
Eyle kim turgay öz yiride gazal
(Eski yıllarda iki kula kelepçe vurulmuştu. Öyle ki ahular yerlerinde duruyorlardı.)

Ve yine Sirâcü'l-Müslimin'de örneği şöyledir:

Nevâfilde velî niyyetni kılmak
Sanga cayiz durur tuşidin burundak
(Nafile oruçta öğleden önce niyet eylemek caizdir.)
"Burundak" dediği "evvelcek" demektir.

Burunlar: Evveller demektir.(A 1970: 144)
Örneği yoktur.

Çag: Vakit anlamındadır. Ol çag derler, o vakit demektir. (A 1970: 226)
Örneği yoktur.

İmdi: Şimdi anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 112)
Örneği yoktur.

İr: Erken demektir. (A 1970: 51)
Örneği yoktur.

İrte: Ve irte yarınki gün ve yarınki şabah anlamındadır. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 47)

Her terîg irte çikse gerdün-ı şubh tığin kasdıma
Terîg imes kim bardur ol düşmenler içre irte kim
(Her sabah tan vakti beni yok etmek için kılıcını çekerse, bu şaşılacak şey değildir. O benim eski düşmanlarım arasından birisidir.)

İrte ve irte cağda ve irtek: Bu cümle evvelki zamanda ve evvelde geçenler demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 47)

Çün du^c^â birle boldı nükte-serâ
Didi kim irte cağda dehli ara
(Vakta ki dua ile nükte söyle oldu. Evvelce Dehli'de dimişti ki.)

Ve yine Lutfî eşarında örneği şöyledir:

Lutfî firâkıng imkekini defter itkeli
Efsâne boldı irtekiler ^c^ışk nâmesi

(Lutfî, ayrılık zahmetini deftere yazalı, eskilerin aşk namesi efsane oldu.)

Kiç kurun: Akşamdan sonra geç vakit anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 426)

Ey Nevâyî şu'lelik cânıng avuclap başla yol
Kiç kurun çün atlanıp ol mest-i mihmânım barur
(Ey Nevayi alev alev yanan canını eline al da yol göster çünkü kendisinden geçen konuğumata binip akşam akşam gidiyor.)

Ve yine Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir:

Ger öter yüz ming şu'übet birle kündüz mihneti
Vây yüz ming ey min bî-kesge bolgac kiç kurun
(Yüz bin sıkıntı ile dolu gündüz mihneti geçerse de akşam olunca ben kimsesize vay yüz bin kere var.)

Okt: Vakit anlamınadur. (Güzeldir, 2002: 145)
Örneği yoktur.

Örçenmede: AZ zamanda demek olur. (Güzeldir, 2002: 138)
Örneği yoktur.

Say: Vakit anlamınadur. (Güzeldir, 2002: 345)
Örneği yoktur.

Sayyı: İki y ile vakti demektir. Meselâ: Sorgan sayyı, sormak vakti demektir. (Güzeldir, 2002: 346)

Kâsıdı kim yârdın bir söz rivâyet eylese
İsterem sorgan sayyı baştın hikâyet eylese
(Sevgiliden haber getiren kişi ondan bir söz açsa, onu anlatsa her sorulduğunda baştan anlatmasını isterim.)

Tañ: Sabah anlamına gelir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 173)

Eğer yüz katla bülbül çikse efğân
Bahar olmay gül açılmak ni imkân
Eğer ᶜâlemni tutsun şâm-ı deycûr
Tañ atmay kün çıkarmak kimge makdür
(Bülbül yüz kere figan etse, bahar gelmeden gül açılamaz. Eğer âlemi karanlık gece sarsa, tan atmadan güneş doğdurmak kimin işidir.)
"Tañ atmay" dediği " sabah olmayınca" demektir.

Tañla: İrte. evvel anlamındadır. (A 1970: 173)
Örneği yoktur.

Tañlayım ve tañım: Benim evvelki günüm demektir. (A 1970: 173)
Örneği yoktur.

Tülük: Bazı kuşlar yılda bir kere tüylerin döktüğü zamana derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 214)

Çimenniñg her yıgacı bir sarıg kuş
Bolup barı tülük eyyâmıga tuş
(Çimendeki bütün ağaçlar birer sarı kuş gibidir. Kuşların tüy dökme zamanına rastlamıştır.)

Tüş: Kuşluk vaktine derler. Güneşin kızmaya başladığı vakit anlamına gelir. Garâîbü's-

Sıgar’da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 270)

Tüşde kördüm ^{c}ârızın köñlümni bozdı ^{c}ışk ile
Ol kadar germ itti kim tüş vakti hûrşîd itmegey
(Düşte gördüm; yanağın, gönlümü aşk şimşeği ile öyle yaktı ki, kuşluk güneşi öyle yakamaz.)

Ve yine kuşluk vakti anlamına gelir. Mecnûn u Leylî vasfında örneği şöyledir:

Kün tüş idi ve temmuz faslı
Cevzâ bile mihr-i tâb vaslı
(Güneş kızmağa başlamıştı ve temmuz ayıydı. Parlak güneş ikizler burcuna girmişti.)

Ve yine Sirâcü’l-Müslimîn’de örneği şöyledir:

Nevâfilde velî niyyetni kılmak
Sañga câyiz durur tüşdin burunrak
(Nafile oruçta öğlenden önce niyet etmen caizdir.)

Uçur: Yakın zamanda demektir. Mazide anlamına gelir. (Kaçalin, 2011: 264) (Güzeldir, 2002: 133)
Örneği yoktur.

Uçurdu: Mazi anlamına, geçmiş ve yakın zaman demektir. Mecalisü’n- Nefais'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 257) (A 1970: 90)

Bu uçurda derler, kim şagirdleri bile tag geştige barıp.
(Derler ki bu yakınlarda öğrencileri ile dağa dolaşmaya çıkmış.)

Ve yine Münşeat’da örneği şöyledir:

Bu uçruda çerh-i nigün kazâsıdın ve sipihr-i dün iktizâsıdm.
(Bu yakında ters dönmüş kaderin tecellisinden ve dibe vurmuş talihin icabından.)

2.1.2. Yıl, Mevsim, Ay, Gün

2.1.2.1. Yıl

Il: Yıl, yani sal anlamına gelir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 70)

Yine Hârzem şehğa yazdı misâl
Bu ki Hârzem'din bir ıllık mâl
(Harzemin bir yıllık gelirini veresin diye Harzeme mektup yazdı.)

Ve yine Münşeât'da örneği şöyledir:

Mukarrer ittim ki a u ılda bir kün.
(Ayda yılda bir gün tekrar ettim.)

Ilḳı: Yıllıḳ demektir. (A 1970: 70)
Örneği yoktur.

2.1.2.2. Mevsim

Adaḳ: Mevsim anlamına gelir. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 7)

Ey muhibler tiysengiz ger yazesiz
Gül adaḳıda ḫımârı yazesiz
Ger min ölsem türbetimning taşına
Küşte-i bir şüh irür dip yazesiz
(Hey dostlar, eğer yaza erişirseniz, gül mevsiminde gül mevsiminde mahmurluğunuzu dağıtasınız. Eğer ben ölürsem mezarımın taşma, civelek bir güzelin öldürdüğü diyerek yazasınız.)

2.1.2.3. Gün

Uzağu kün: Dünkü gün değil, öteki gün demektir ve uzun gün anlamına dahi gelir.(A 1970: 102)

Örneği yoktur.

2.2. Gökyüzü, Hava Olayları

2.2.1. Hava Olayları

Çakın: Yıldırıma derler. (Güzeldir, 2002: 296)

Muhteriz bol şuᶜle-i âhımdın ey gül hırmeni
Kim çakın hırmenga tüşkenniñ ᶜaceb teʾsîri bar
(Ey gül harmanı, ahımın alevinden sakın ki yıldırımın harmana düşmesinin acayip etkisi olur.)

Ve Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir:

Çakın kim barudı envâr anıñg
Çü uçtı kalmadı âsârı anıñg
(Işık saçan yıldırımın eseri kalmadı ışığı söndü.)

İgrim ve igrik: Girdap anlamındadır. Suyun döne döne aktığına da derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 66)

Hem ıldamlıkda şarşar dik revâne
Hem aylanmakda igrimdin nişâne
(Hem çabuk koşmakta kasırga gibi gider, hem dönmekte girdaptan iz verir.)

İsgen: Esen demektir. Yel, rüzgâr anlamında. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 55)

Bahar ferraşı nefes nefes isgen nesimler. Bolma-ki bile lâle çırağın yarutkanda.
(Baharın döşeyicisi olan ve soluk soluğa esen esintiler, olur mu ki lale kandilini ışıklandıra!)

2.2.2. Hava, Meteoroloji Olayları

Çapḳun: Rüzgâr ve yağmur anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 221)

Bu ḥâletde gûyâ ḳara tün imiş
Anıñ alyıda yil ü çapḳun imiş
(Bu halde sanki o bir karanlık gece imiş, onun önünde rüzgâr ve yağmur var imiş.)

Çavun: Rüzgârla yağan yağmura ve kara derler. Bedâyiᶜü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 231)

Dehr dagıda niçük vasl güli bütsün kim
Hicr otıdur yagını eşk suyıdur çavun
(Dünya bahçesinde birleşme gülü nasıl bitsin ki ayrılık okı yağmuru, gözyaşı suyu da sağanağıdır.)

Ilığ ve ılıḳ: Ilık ve sıcak demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 70)

Savuğ âhı kim çıkar min germ olup aḳmaḳğa eşk
Çeşmelerde su bolur ılığ ḥavâ bolğac savuḳ
(Ahım soğuk çıkar, gözyaşım sıcak. Çünkü soğuk havalarda çeşmelerde su sıcak olur.)

Isıg ve ısık: Sıcak demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 54)

Yaz tapa almay çü ısığdın penâh
Sâye içün köprük anga hâb-gâh
(Yazın sıcaktan bir sığmak bulamadığından köprü altı ona gölgelik ve yataklık olur.)

Kay: Karla yağan yağmura derler. (A 1970: 316)
Örneği yoktur.

Kırav: Kırağı anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 320)

Hülle-i kâfür-gün ol hıl'atı hazrâ üze
Sebze-i hazrâga güyâ tüşti rahmetdin kırav
(Sanki yeşil çimenler üzerine rahmetten kırağı düşmüş gibi o yeşil kaftan üzerine kâfur gibi beyaz bir hülle giymiş idi.)

Kuyan ve koyan: Kasırga demektir. (A 1970: 337)
Örneği yoktur.

Kuyun: Kasırga demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 337)
^{c}Işk destide kuyun irmes ki min divânega
Deşt ara ser-keştelik hattın çiker pergârdur
(Aşk sahrasında ben divaneye kasırga gelmez; O, sahrada perkel gibi dönüp dolaşmaktadır.)

Muldur: Çiy anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 378)

Tişleri leyli içinde rişte-i dürr
Manga hayvân suyı ara muldur
(Dişleri kızıl dudakları içerisinde inci dizisi gibidir. Ya ki hayat suyu pınarındaki çiğ gibidir.)

Salkın: Soğuk yele derler, sıcak günlerde eser. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 270)

Hayvân suyıdur şudrun ^{c}isâ demidür salkın
Bostân sarı cânânım gûyâ ki hırâm itmiş
(Çiğ, hayat suyudur. Sıcak günde esen serin yel îsâ'nın soluğudur; sanki sevgilim bahçeler tarafına gezmeğe çıkmış.)

Yagın: Yağmur demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 404)

Andaķ ki yagın yagar bahârân
Meydânga sü urdı tîr-i bârân
(Bahar o kadar yağış yağdırdı. Yağmur okları meydana ordu sürdü.)

Yamgur: Yağmur demektir. (A 1970: 404)
Örneği yoktur.

Yamkur: Yağmur demektir. (Güzeldir, 2002: 491)
Örneği yoktur.

2.3. Bitkiler

Bitik: Yerden biten ot, bitki anlamına gelir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 130)

Dehr bâğnnıng güli otdur bitik eşcândur
Yılge bir ol gülini hem ot salğıl eşcârığa hem
(Dünya bahçesinin gülleri ateş, ağaçları dumandır. Yılda bir onun gülünü de ağaçlarını da ateşe vur yak.)

Cigin: Hadus dedikleri ota derler. (Güzeldir, 2002: 305)
Örneği yoktur.

Çırmaş: Sarmaşık ve dolaşık anlamındadır ki Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 234)

Koyun yanlıg ikerse irşinde ol şûh dem urmağ
Nevâyî dik niçün kim uşbu söz bara serv köp çırmaş
(O güzel, abraş atını kasırga gibi sürerse söz etmeyin. Sarmaşıklarla sarılmış servi gibi Nevayî nasıl yürüyebilir?)

Ve yine Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir:

Nîze bolup tüzlügidin ser-bülend
Çırmaş üçün bend ara kalıp kemend
(Mızrak doğruluğu yüzünden başı yücedir. Kemend ise eğri olduğu için bağlar arasına sarılır.)

Çökür: Diken anlamındadır. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 244)

Çökürler kim siniñg yoluñgda itür almış ayagımga
Çikip ol köy gerdîn sürme tartar min firagımga
(Senin yolunda ayağıma batan dikeni çıkararak senin köyünün tozlarım gözüme sürme çekmek üzere o dikeni kullanırım.)

Dolana: Alıç dedikleri dağ elmasına derler. (A 1970: 262)
Örneği yoktur.

Garav: Kargu demektir, kamış anlamına gelir. Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 300)

Ger Nevâyî kilki dik il kilki şeker-rîz imes
[c]Ayb kılma bir dik olmış ni şeker birle garav
(Başkasının kalemi, Nevayî'nin kalemi gibi tatlı değildir. Ayıplama, şeker kamışı ile adi kamış bir olmaz.)

İkin: Ekin, tarladaki mahsul anlamına gelir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 62)

Hattırig baş çikkeli hâlirig körünmes
Kökerdi çün ikin kem boldı dâne
(Bıyığın terleyeli benin görünmez oldu. Ekin göğerdi, dane kayboldu.)

Ve yine Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir:

Perde ki oldı ikin içre kerek
Uçtı açıp perdelerin şeb-perek
(Ekinler arasında kuyruk salan kuşu saklandı. Yarasa kuşu kanatlarını açarak kaçtı.)

Mayruk: Goncanın perdesi böyle kaydetmişler. (Güzeldir, 2002: 457)

Örneği yoktur.

Nacû: Çam ağacına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 382)

Bolup her şecer nahl-ı nâcû kibi
Ni nâcû ki bu çerh-i mînû kibi
(Her ağaç, hurma ve çam gibi yüksek. Öyle çam ki gök kubbe gibi.)

Ot: Yerde biten ot anlamındadır .(A 1970: 83)
Örneği yoktur.

Öleñ: Sebze-zâre derler yani çayırlık, çimenlik, yeşillik anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 108)

Kök öleñ etrâfıda güna verd
Encüm ile dâyire-i lâciverd
(Yeşil çimenliğin etrafı her türlü gül ile doludur, sanki yıldızlarla bezenmiş lacivert gök gibi.)

Saz: Kamış. (Kaçalin, 2011: 578)
Örneği yoktur.

Söksük: Bahârda nebâtât ki biter yay faslında kuruyup has u hâşâk olur anga dirler ki Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 291)

Söksük kibi kim çü boldı pûde
Yatgay yazı üzre tûde tûde

Şibak: Agaç budagına dahı ve yavşan dirler bir ot vardur anga dahı dirler ki Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 296)

Tal: Dal, budak anlamına gelir ve rübâ'iyyâtta örneği şöyledir: (A 1970: 166)

Tağ içre ᶜaceb şâhdur ol şifte-hâl

Kim tapsa bolağı suyı andaḳ ki zülâl
Başı üze çetr-i saltanat bir yangı tal
Su içkeli câm-ı ᶜıyş bir ezki sifal
(Acaba dağlarda deli bir aşık gibi dolaşan şah mı? Duru sulu kaynağı kim bulacak? Ağaç dalları onun başı üzerinde saltanat şemsiyesi gibidir. Susadığı zaman su içtiği bir çanak, işret kadehi gibidir.)

Tarañgu: Ilğun ağacına derler. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 161)

Kâmeting nazik ü tüba naziḳ
Serv raᶜna vü tarañgu raᶜnâ
(Boyun nazik, tuba nazik, servi güzel, ılgın güzel.)

Tarıg: Darı anlamındadır. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 161)

Tarıg kibi su bîlur telh kâmlığ birle
Tarıg tarıg ki yığışturdı altunen nârenc
(Bahçe bahçe toplayıp yığdığı altın turunçlar, darı gibi soyuldu ve gönül acısı bıraktı.)

Tela ve tala: Yeşillik, çimenlik anlamındadır. Bâbür Mîrzâ'nın örneği şöyledir: (A 1970: 165)

Hâtımı bahar faslıda keşt aladır
Köz nünnı reng-i lâle-i deşt aladur
Höş ol ki telalarğa yürüp seyr itse
Bu faslda kim latif ü dil-keş taladur
(Bahar günlerinde çimenler gönül alıcıdır. Kırlarda bulunan lalelerin rengi gözleri okşayıp alıcıdır. Ne bahtiyardır o kimse ki yeşilliklerde gezip dolaşa; bu mevsimde gönül çekici şey, hoş şey ancak yeşillikler kırlardır.)

Terek: Kavak ağacına derler. Ferhâd u Şîrîn'de Hazân bağ ta'rîfinde gelür ki:(A 1970: 162)

Terek sarğatıban yüz zarlar dik

Sarıg ağnk bile bîmârlar dik
(Sarılık hastalığına tutulan hastalar gibi, yüzleri dertli kimseler gibi kavaklar sararmıştı.)

Tigen: Diken demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 185)

Âfet elgi kibi tigenler
Lâlesi de derddin tükenler
(Dikenler afet kelimesinin elifi gibidir. Lâlesi de dert düğümleri gibidir.)

Yapurgan: Yaprağa derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 403)

Âh otı uçkunları kim zarh urup
Lâle yapurganını yil savurup
(Ah ateşi kıvılcımlarım felek göklere kadar çıkararak lâlenin yapraklarını yel savurur.)

Yavşan: Yavşan otu anlamındadır. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 819)

Men oldum ol teñiz kim gevheri yok
Vüya ol ot kim anıng ahgeri yok
Teñiz yok kim gadir-i vahşet-engez
Kayu ol ot ki yavşandın bolur tez
(Ben incisi olmayan bir denize veya közü olmayan bir ateşe döndüm. Deniz değil, korkunç (bir) gölet, ateş ne ki, yavşan otundan daha keskin.)

Yıgac: Ağaç anlamındadır. Değnek anlamına da gelebilir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 408)

Gâhi ki yıgac alıp urup rest
Gülgü kıyıban remîde ni rest
(Bazı kere eline bir ağaç alarak iyice döğüyordu, gülerek o hareket eden kimseyi iyice yoruyordu.)

2.4. Hayvanlar

2.4.1. Evcil Hayvanlar

Abraş: Benekli at cinsine denir. (Güzeldir, 2002: 24)
Örneği yoktur.

Burdağan: Yumurtanın üstüne yatmış tavuğa derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 144)

Ketekde kalan burdağan mâkiyân
Ni ma'lümı uçmakğa süd u ziyan
(Kümesde kuluçkaya yatmış olan tavuk, uçmanın faydasını ve zararım nasıl bilsin?)

Cuvane: Güvercin yavrusuna derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 249)

Kim iki kebûter-i yegâne
Bir öyde çıkardılar cuvane
(İki güvercin bir yuvada yavru çıkardılar.)

İşek: Eşek demektir. Ferhâd u Şîrîn örneği şöyledir: (A 1970: 59)

Demlerge birev kim zer-feşârdur
îşek alnığa tökmek zağfirândur
(Alçaklara altın vermek, eşeğin önüne zafran dökmek gibidir)

İt: İt, köpek demektir. (A 1970: 39)

Ey rakıb özni anga tutsarig hem it (it)
Bizge raylep anıng küyıdın it (git)
Gerçi bar duzah-ı çeh-i îşkrng şu̓lesi
Bizni öz ilging bile ol san it (itivir)
(Ey rakip, özünü ona köpek kıldınsa, bize acı da onun köyünden uzaklaş! Her ne kadar

aşkın ateşi cehennem gibi ise de bizi öz elinle oraya doğru itiver.)

Koçkar: Koyun koçuna derler. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 328)

Feridin taptı kuzı koçkarlık
Sevrga yitti esed-gerdârlık
(Kuvvetten kuzu koç gibi oldu. Boğaya da arslan tabiatı geldi.)

Kotur: Hasta ve zayıf köpeğe derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 326)

Her yan yükürür idi urup âh
Kim bir kotur itni kördi nagâh
(Ah ederek her yana koşarken, ansızın uyuz bir it gördü.)

Koy: Koyuna derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 339)

Koyga böridin bolup amânlık
Koycı iti birle pâs-bânlık
(Çoban köpeğinin bekçiliği ile koyunlar kurttan emin olur.)

Koyı: Koyun demektir. Mukatta^c^âtta örneği şöyledir: (A 1970: 338)

Falân bay kim koyı biş mingdin ötmiş
Yana hem mingdin artug saglıg üçkü
Kuzılık koy didi ve tandı âhir ki andın yahşırak oglaglıg üçkü.
(Koyunu beş binden aşkın hem de binden artık sağılır keçisi olan zengin bir adam, en sonra dedi ve anladı ki: Kuzulu koyundan oğlaklı keçi daha iyidir.)

Kürük: Yumurta üstüne yatan tavuğa derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 356)

Vakti bile kıldı hurüs ün ^c^ayân
Kılmadı bir lahza kürük mâkiyân
(Horoz vaktinde öttü, kürk yatan tavuk da tınmadı.)

Müşük: Kediye derler. Nesâyimü'l- Muhabbe'de örneği şöyledir: (A 1970: 379)

Ba^c zı etfâl bile öy tamamlarıda seyr kılur irmişler. Alardın biri yana birige dipdur ki bu hareket müşük işidür hayf bolgay âdemi bu işge mürtekib bolgay.
(Bir takım çocuklarla evlerin damlarında gezinirken bunlardan biri öbürüne dedi ki: "bu yaptığımız iş, kedi köpek işidir. Yazık o adama ki böyle bir işi yapa'')

Sagın: Ve biri südi sagılur koyun anlamına gelir. (A 1970: 268)
Örneği yoktur.

Tavuğ: Tavuk.
Örneği yoktur.

Tive: Deveye derler. Târîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 194)

Ve atga iger ol yasadı vü tiveni yükke ol kiyürdi.
(Ve ata eyer o yaptı ve deveyi yüke ol koydu.)

Tupçaḳ: Alaca ata derler. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 195)

Köñgülleri tupçaḳ sikritürdin aman tapmaḳ
Sözleri baş yalañg yüzge çapmaḳ
(Alaca ata binip kaçmak niyetindeler. Lafla başı açık (zırhsız) yüz kişiye saldırırlar.)

Ulağ ve ulaḳ: Ata derler. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 113)

Ḳuş salur çağda ulaḳları yoḳ irmiş beğâyet büyük kişi bir kullanga özlerin kütertip ḳuş salur irmişler.
(Ahcı kuşu saldığı sırada atı yok imiş. İri yan kölelerine kendisini taşıtarak kuş salar imiş.)

Uy: Sığır anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 118)

Gazanfer hüd niter cenkal ü bâlin
Çıkar bolsa tiş uynung mecâlin
(Arslan, ineğin hilesi karşısında kolunu ve pençesini çekse ne yapabilir**.)**

Üçkü: Keçiye derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 93)

Turfa sakalın asıban külgü dik
İki yığaç üzre çıkıp üçkü dik
(Tuhaf sakalını soytarı gibi salıvererek iki ağaca birden keçi gibi tırmandı**.)**

Yam: Ulak binecek ata derler. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 388)

Yam atları bile hâne bozukdur.

2.4.2. Yabani Hayvanlar, Av Hayvanları

Alma baş ve ala luğa ve ala pike: Bu üç kelime birer çeşit ördek cinsi adı. (A 1970: 26,27)
Örneği yoktur.

Ayıķ: Ayı dedikleri canavardır. (A 1970: 36)
Örneği yoktur.

Ayığ: Bu dahi ayı dedikleri canavara derler. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 36)

Kühî tağ içre bir ayığ tutup
Örtekib irdi anı köp kan tutup
(Dağlı adam dağda bir ayı tutarak onu çok sıkıntı çekerek öğretti.)

Bala: Kuş yavrusuna derler ve hareketli hayvan yavrusuna derler.(A 1970: 127)
Örneği yoktur.

Büdene: Bıldırcın demektir.(A 1970: 143)

Örneği yoktur.

Böri: Kurt demektir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 143)

Eğer koy böri haylî pâ-mâlidür
Yakın bil ki çöbânğa it hâlidür
(Koyun kurt sürüsünün saldırısına uğrarsa çobanın durumu köpek durumudur.)

Borçin: Ördeğin dişisine derler. (A 1970: 147)
Örneği şöyledir.

Bozcin: Karaca, ahunun dişisine derler. Nevâyî Hazretleri Muhâkemetü'l-Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 147)

Türk kiyikning irkekin hüne ve tişisin bozcin dirler.
(Türkler geyiğin erkeğine ve dişisine bozçin derler.)

Buğu: Ahunun erkeğine derler. Seb^{c}a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 148)

Gûyya saydlerdin ol çengel
Vaki' irdi tula buğu ve meral
(Sanki o ormanda erkek ve dişi geyik dolu idi.)

Bürgüt: Tavşancıl dedikleri yırtıcı kuşa derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 144)

Yukarıdın indi iki bürgüt
Kıldı ol iki hammâmeni kut
(Yukarıdan iki tavşancıl indi. İki güvercini azık yaptı.)

Cebin: Meges demek, sinek derler. (Güzeldir, 2002: 288)

Lebiñgga eylemiş ol hâl-i ^{c}anberîn gavgâ
Nicük şekker üze eylegey cebin gavgâ

(Şeker üzerinde sinek kavga ediyormuş gibi, o amber renkli ben senin dudağınla kavga etmiş.)

Cercerek: Çırlayık kuşuna derler, ötmeye başlasa durmak bilmez. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 225)

Yâve köp itürde biri cercerek
Çarh köp urmakda biri ferferek

(Biri saçma söylemekte ağustos böceği gibidir. Biri de dönmekte topaç gibidir.)

Cibin: Mekes, sinek anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 232)

Kılıp hâlim gamı köñglüñgge kıyınlar
Konar mu ol yarañg üzere cibinler
(Ben'inin derdi senin gönlünü yaralar. O yaran üzerine sinekler konar mı?)

Cürge: Ördeğe derler.(A 1970: 245)
Örneği yoktur.

Çaḳır ḳanat: Ördeğe derler.(A 1970: 229)
Örneği yoktur.

Çayan: Çıyan demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 231)

Tutup mahsûlı harzîn hûşe harmen
Çayanga kefeniñg üstide mesken
(Mahsulü olgunlaşan başağının muhafazasını tutub âkreb (burç adı) e mizân (burç adı) m altı mesken oldu.)

Çel: Bir nevi büyük sinektir. Örümcek ağına sarar ve bağlar ve örümcek ağı üstüne yapışsa hareket edemez. Mecnûnu Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 230)

Örgemci şıbakga çel ni tırmap

Tumşugunı rişte birle çırmap
(Örümcek saçağa ağım attı. İbiğini telleri ile sımsıkı sardı.)

Çeren: Ahu anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 527)

Közi ceren karası mülk-i Hoten
Tamızıp hal-i müşkin ol ceren
(Gözü ceylan, karası Hoten mülkü, O ceylan misk kokulu bir ben damlattı.)

Çiyt: Yaban eşeğinin kısrağına derler. (Kaçalin, 2011: 522)
Örneği yoktur.

Çiyürtke: Çekirge anlamına gelir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 240)

Dip durlar ki Hak Ta^{c}âlâ evlâdın dagı tirküzdi ve altun çiyürtke yagdı.
(Evladını diriltti ve altın çekirge yağdı derler.)

Cök: Bir kuşun adıdır. (A 1970: 246)
Örneği yoktur.

Çörpe: Domuzun yavrusuna derler. (A 1970: 245)
Örneği yoktur.

Çörtge ve çöyürtge ve çövürtge: Çekirgeye derler. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 245)

İşleri talay algannı talamak ve çörtge diki sebze ve yafragın yalamak.
(İşleri yağmalayabildiğim yağmalamak. El yurdunda çekirge gibi sebzeyi ve yaprağı yalamak.)

Çupçuk: Bir kuştur. Lakabına câdû derler ve serçeye dahi derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 242)

Niçe bolsa çupçukga câdû lakab

Köpidin kılur şayd-ger köb tarab
(Her ne kadar serçe kuşuna cadu dense de, avcı onların çoğalmasından sevinir.)

Dultu ve dolto: Sırtlan kurduna derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 262)

Mekr ile sevâd-ı ᶜanber-âlûd
Dolto tişügige salıban dûd
(Hile ile anber karışmış olan karalık sırtlan inine duman salmış gibidir.)

Güz: Yağmurca dedikleri âhûya derler.(A 1970: 358)
Örneği yoktur.

Ilbasun: Ördek anlamına gelir. Nevâyî Hazretleri bu lügati Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 75)

Ve kildük kuşga ki anda mukarrer ve meşhûr ilbasun ördekdür ve Sart ol ilbasunnı hôd bilmes. Tagı Türk ördekning irkekin suna ve tişisin burçin dir ve Sart munga hem at koymazdur ve nerumada ikelesin mürg-âbî dir.
(Geldik kuşa: Onda belli başlı ve meşhur ilbesün ördektir. Şart ilbesünû hiç bilmez. Dahası Türk ördeğin erkeğine sona, dişisine borçın der. Şart buna da ad koymamıştır; erkek dişi ikisine birden murg abi der.)

Işnar: Bahar gecelerinde uçan yıldız kurduna derler. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 58)

Sin ki yoksın mâh-rülar cilve eyler velî
Kice ışnar kurt közi mihr çıḳḳaç bilküdür
(Senin bulunmadığın zamanlarda ay yüzlüler cilve ederler. Sanki gece parlayan kurt gözü gibi güneş çıkınca ne oldukları belli olur.)

İrke: Ördeğe derler. (A 1970: 48)
Örneği yoktur.

Kaban: Domuzun erkeğine derler. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 303)

Ve bir sürüşinlıg av ki tonguz avıdur anıng hem irkekin kaban ve tişisin miçkin ve uşagın çörpe derler ve sart barçasın hak ve kiraz lafzı bile eytür.
(Uğursuz, iğrenç bir av "domuz" avıdır. Onun da erkeğine kaban, dişisine mekiçin yavrusuna çurpa derler. Şart hepsini dişisini ve erkeğini sözleri ile söyler.)

Kaçır: Akbabaya derler. Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 305)

Nemrûd cehildin bir sanduknıng tört pâyesiga tört kaçırnı baglap özi şandukga kirip tört yukarı köşeside it baglap kerkesler it sarı meyi kılıp havâlandılar.
(Nemrut cahilliğinden bir sandığın dört ucuna dört akbaba bağladı, kendisi sandığa girdi, dört köşesinin üstüne de et astı. Akbabalar ete doğru yönelip havalandılar.)

Karçıgay: Doğana derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 311)

Kerek haylnga karçıgaydur meyân
Alar cuje yanglıg bu mâkiyân
(Birçok bıldırcınlar arasında bu bir doğandır. Onlar piliç, bu da bir tavuk gibidir.)

Karçıgı: Çakır Doğan. (Güzeldir, 2002: 383)
Örneği yoktur.

Kerek: Bıldırcına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 342)

Kerek haylıga karçıgaydur miyân
Alar cuje yatlıg bu bir mâkiyân
(Birçok bıldırcınlar arasında bu bir doğandır. Onlar piliç, bu da bir tavuk gibidir.)

Key: Ukkâb gibi bir yırtıcı kuştur. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 344)

Key da dagı bardur ulug bâl u per

Bar mu hümâ hâşiyyetidin eser
(Key kuşunun da büyük kanatları ve yelekleri vardır. Ama hüma hasiyyetinden eser var mı?)

Kiyik: Ahûya derler. (A 1970: 353)
Örneği yoktur.

Kong: Kuzgun anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 337)

Himmet ehli bile her tîrege yitmes pervâz
Nesr-i tâyir bile ni nev^{c} havâ kılgay kong
(Himmet sahipleri bile her yere uçamaz; kerkes kuşu ile kuzgun nasıl birlikte uçabilir?)

Köpelek: Kelebek demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 353)

Kalagay safhada rik'anıñnı körüp aktı yaşım
Tıfl dik kim yükürür körse mülevven köpelek
(Kırmızı kâğıt üzerine senin yazım gördüğümde, gözlerimin yaşı aktı; nasıl ki renkli bir kelebek görünce koşan çocuk gibi.)

Köykenek: Muymul dedikleri kuşa derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 368)

'Ukab u köykenek ni kılsalar kayd
Kaçan kılgay anıng saydını bu sayd
(Kartal ve muymul'u bağlasalar bile, bu av alemi onları nasıl avlayabilir?)

Kutan: Saka kuşuna derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 333)

Kutannıng ulug kuş ara sanı bar
Velî sungur alyıda ni cânı bar
(Kaşıkçı kuşunun büyük kuşlar arasında adı vardır. Fakat Sungur karşısında ne kudreti vardır?)

Kuyan ve koyan: Ve tavşana derler.(A 1970: 337)
Örneği yoktur.

Mag: Kebûter demektir. Güvercin cinsidir, rengine göre isimlendirilir. Seb^c^a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 371)

Çünki hûrşîd sandalı magı
Uçup açtı kanat tün zâgı
(Vaktâki güneşin beyaz güvercini uçtu. Gece kargası kanatlarını açtı.)

Maral: Ahûnun dişisine derler. Seb^c^a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 371)

Güyâ saydlardın ol cengel
Vâkı^c^ irdi tola bugu vü maral
(O av ormanı buğu ve maral ile dolu görülüyordu.)

Mey: Yaban eşeğinin aygırına, yani erkeğine derler. (Güzeldir, 2002: 454)
Örneği yoktur.

Mikcin: Domuzun dişisine derler ki Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 374)

Ve bir şürüşinlıg av ki tonguz avıdur anıng irkekin kaban ve tişisi mikcin ve uşagın çurpa derler ve sart barçasın hük ve gürâz lafzı bile aytur.
(Uğursuz, iğrenç bir av "domuz" avıdır. Onun da erkeğine kaban, dişisine mekiçin yavrusuna çurpa derler. Şart hepsini dişisini ve erkeğini sözleri ile söyler.)

Örgemci: Örümcek demektir. Divân-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 97)

Dostlamıng alıda bir dik pest Hayber kal'ası
Düşmenin def'iğa örgemci öyi hışn-ı haşin
(Dostların önünde Hayber kalesini alt ettik. Bazen düşmanı yenmek için örümcek yuvası bize kuvvetli bir sığınaktır.)

Sakızgan: Saksağan dedikleri kuşa derler.(A 1970: 268)
Örneği yoktur.

Selce: Keneye derler, hayvanların gövdesine yapışır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 271)

Kan koymay selecereklerige
(Kene, damarlarında kan bırakmadı emdi.)

Soksur: Ördeğe derler.(A 1970: 290)
Örneği yoktur.

Suna: Ördeğin erkeğine derler. Nevâyî Hazretleri bu lügati Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 294)

Ve kildük kuşga ki anda mukarrer ve meşhûr ilbasun ördekdür ve Sart ol ilbasunnı hôd bilmes. Tagı Türk ördekning irkekin suna ve tişisin burçin dir ve Sart munga hem at koymazdur ve nerumada ikelesin mürg-âbî dir.
(Geldik kuşa: Onda belli başlı ve meşhur ilbesün ördektir. Şart ilbesünû hiç bilmez. Dahası Türk ördeğin erkeğine sona, dişisine borçın der. Şart buna da ad koymamıştır; erkek dişi ikisine birden murg abi der.)

Sungar: Sungur dedikleri kuşa derler. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 293)

Didi sungar ey ulusga râh-ber
Emringe tâbi^{c} kilip âgâhlar
(Sungur, ey millete kılavuz olan aklı başında olanlar, senin buyruğuna uyar dedi.)

Tavuşḳan: Tavşan dedikleri canavara derler. (A 1970: 175)
Örneği yoktur.

Tilbe it: Kuduz it demektir. (Güzeldir, 2002: 250)
Örneği yoktur.

Tilgen: Şahin. (Güzeldir, 2002: 247)
Örneği yoktur.

Timur kanat: Bir nevi ördeğe derler.(A 1970: 191)
Örneği yoktur.

Togḳan: Doğan anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 271)
Örneği yoktur.

Toy: Toy demektir ve bir kuşun adıdır.(A 1970: 220)
Örneği yoktur.

Turgay: Toygar dedikleri kuşa dahi derler. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 202)

Kebûterlerga andın mestlık turgaylarga andın neşâtka hem-destlık.
(Güvercinlere ondan bitkinlik, toygarlara sevinçten birleşmelik.)

Tuygun: Ak Doğan'a derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 219)

Hayl-i zulmet renciga tüşken safâ ehli irür
Nitekim tañg tuygunı kaldı sürük huffâş ara
(Dert karanlığı yığınına düşen içi temiz adamlardır. Netekim sabah tuygunu da yarasa sürüleri arasında kalmıştır.)

Tülkü: Tilki dedikleri canavara derler. (A 1970: 214)

ᶜIşk-ı ᶜâlem sûz kildi koy füsûnuñg ey hıred
Yitti bir ni kökni yir tip arslan ey tülkü kac
(Ey akıl, âlemi yakan aşk geldi, büyünü bırak, ey tilki, kaç; çünkü arslan yeri göğü yırtıp yetişti.)

Yumran: Köstebek demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 412)

Füsûn birle yumran ni şîr ü rüyân
Közni şalâbetde bebr-i yâbân
(Büyü ile köstebeği kağan arslan, soykunu da sertlikte yolbars ve sırtlan yaptı.)

2.4.3. Hayvan Toplulukları

Ilğı ve ılḳı: At sürüsü demektir. (A 1970: 70)

At anga birür ki yüz ılḳısı bar
Sim anga birür ki yüz ılğısı bar
(Yüz at sürüsü olana at verir. Yüz kat geliri olana para verir.)

Ilğı: Keçi sürüsüne denir. Lakin Çağatay'da at sürüsüne derler. (Güzeldir, 2002: 108) Örneği yoktur.

Pade: Sığır sürüsüne derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 121)

Hamil dik kuzı yüz ming ziyâde
Koy anda şevr yanglığ pade pade
(Kuzu, toklu yüz binden artıktır, koyun öküz gibi şeyler de sürü sürüdür.)

2.4.4. Hayvan Bedeni, Organları

Asapḳur: Koyunun omurga kemiğine derler. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 17)

Pey-â-pey asapḳurnı eylep revân
Yimekdin bolup 'âciz ol nâ-tüvân
(Koyun omurgasından pişmiş olan yemek, art arda geliyordu. O biçare bunları yemekten tıkanmıştı.)

Cıcıg: Koyun kuyruğuna derler. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 232)

Eger it tabılmas cıcıglık aş bişürüp.
(Eğer et bulunmazsa kuyruk yağından aş pişirip.)

Kavursun: Kuş tüyünün ucuna derler ki ana nakkaşlar kıl kalem geçirirler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 316)

Anga dagı kavursun âb-keşdin
Munga hem hulle berk-i sebze-veşdin
(O, kuş yelekinden bir kalem yaptı, bu da yeşil yapraktan bir kaftan yaptı.)

Mindev: At omuzundaki yağıra derler.(A 1970: 375)
Örneği yoktur.

Monguz: Boynuz dimektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 377)

Köz ezrâk sakal sarıg tîre yüz
Çıkıp barçanıng manglayıda monguz
(Gözler gök, sakal sarı, yüz karanlık, hepsinin alnı ortasında boynuzlar vardır.)

Püpük: Bazı kuşların başındaki taca derler.(A 1970: 139)
Örneği yoktur.

Tumşug: Kuşun burnuna derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 215)

Tañg bülbüli tumşugın tutup rest
Haffâş kanatların kılıp süst
(Tan bülbülü gagasına düzen verdi. Yarasa da kanatlarını kapattı.)

2.4.5. Hayvanlara Takılan Nesneler

Cılav: At yularına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 237)

Ulus alyıda bende âzâdeler

Cılavda kılıp pûye şeh-zâdeler
(Ulusun önünde köleler ve hür kimseler vardı. Şehzadeler yuları takarak onları gezdiriyorlardı.)

Çiyeliger: Yular anlamınagelir. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 224)

At üze urgan igeri zer-nigâr
Belki çiyeliger añga gevher-nigâr
(At üzerine vurulan eyeri altın ile işlenmiştir, hatta yuları da elmaslar ile süslenmiştir.)

Depingür: Eyer demirine derler ve üzengiye derler.(A 1970: 250)
Örneği yoktur.

Gıncı ve Gıvuncı: Köpek ipini kesip kaçmasın diye boynuna bağladıkları ağaca derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 300)

Ey vâdi-i Eymen içre koşçı
İt min sanga öz kaşıngga gıncı
(Ey Eymen deresindeki çoban! Ben senin yanında değnek bağlanan köpeğinim.)

İger: Eyer demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 65)

Hem altun iger dağı altun licâm
Hem altun taka dağı altun sitâm
(Altın eyer, altın yular, altın nal ve altın başlık.)

Şırdag: Eyer altına koydukları keçeye derler. (A 1970: 296)
Örneği yoktur.

Taka: Toka demektir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 165)

Hem altun iger dağı altun licâm
Hem altun taka dağı altun sitâm

(Altın eyer, altın yular, altın nal ve altın başlık.)

Tebingü: Eyer perkine derler. Eyer altına konulan keçe. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 155)

Şeh-süvârımnıng ayağın öpkeli razı idim
Ay ile kün her birisi tebingü alyıda
(Şehsuvarımın ayağını öpmeğe razı idim. Ay ile günün her birisi onun yanında birer tepingidir.)

Ura: Ve at kösteğine derler. (A 1970: 99)
Örneği yoktur.

2.4.6. Hayvanların Kaldığı Yerler

Ketek: Tavuk kümesine derler. Hamsetü'l- Mütehayyirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 340)

Andaḳ ki tavugnı destûr bile sabâhlar ketekdin çıḳarmak maᶜhûddur.
(Öyle ki her sabah tavuğu usuh ile kümesten çıkarmak âdet idi.)

2.5. İnsan ve Bedeni

2.5.1. Beden, Organlar, Dokular

Aşuḳ: Topuk anlamına gelir ve dirsek kemiğine derler. Sirâcü'l- Müslimîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 18)

Yumaḳ iki ayağın farz irür hem
İki aşuğnı hem ḳıymaḳ aña zam
(İki aşık kemiği birlikte iki ayağı yıkamak farzdır.)

Bas: Baş demektir. (Güzeldir, 2002: 171)
Örneği yoktur.

Bebek: Göz bebeği anlamındadır. Gara'ibü'ş- Sıgar'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 335)

Bu hal ki köz ^{c}arızıngga yetkende
Kalıp-turur yapuşup ^{c}ayn-ı şevkdın bebekim
(Gözüm yanağına iliştiğinde orada gözünün aşkından yapışıp kalan benim değil göz bebeğimdir.)

Boğuz: Boğaz anlamına gelir.(A 1970: 148)
Örneği yoktur.

Boğzum: Boğazım demektir. (Güzeldir, 2002: 199)
Örneği yoktur.

Boy başığa: Başına demektir.(A 1970: 154)
Örneği yoktur.

Boynığa: Boynuna demektir. (Güzeldir, 2002: 204)
Örneği yoktur.

Bükse: İnsanın ve hayvanın belinden yukarısına derler. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 149)

Kördi ki bir mür ayağ ili yok
Büksesi mecrüh yarım bili yok
(Gördü ki bir karıncanın eli ayağı yok, gövdesi yaralı, yarı beli gitmiş.)

Büt ve but: But demektir. Bacaktaki vücut bölümü anlamında. (A 1970: 141)
Örneği yoktur.

Cigin: Omuz anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 305)
Örneği yoktur.

Cök: Kirpiğe derler.(A 1970: 246)
Örneği yoktur.

Çıray: Çehre ve sîmâ anlamına gelir. Bet beniz derler. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 234)

Ger çırayı reşk-i kamer bolmüsü
La^c^l-i lebi teng-i şeker bolmasa
(Eğer onun çehresi kamerin kıskançlığını çekmese, dudağının kızıllığı şeker ile denk olmasa.)

Eng: Yanak anlamına gelir (A 1970: 27)
Örneği yoktur.

Engek: Çene anlamına gelir. (A 1970: 27)
Örneği yoktur.

Erning: Dudağın demektir. Mecnun u Leyli'de Mecnun kuh-ı Necid'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 182)

Kılmak bile lale bergidin kut
Erning yapıban dür üzre yakut
(Dudağın lale yaprağından beslenmiş (sanki) ak inci üzerine kızıl yakut kaplanmış.)

İl: El demektir. Münşeat'da örneği şöyledir: (A 1970: 69)

Kim itse fena pîşeside budı anıng
Her şâhğa il ormak imes sudi anıng
İster ki yetişkey ölçe makşüdı anıng
Ma'düm kirek her ni mevcüdı anıng
(Kim varlığını fena ormanında geçirirse, her dala el yapışmakta bir fayda yoktur. Eğer bütün dileklerine ermek isterse, , her nesi varsa yok etmesi gerektir.)

İlik: El demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 67)

Tenğa taş ü kolğa tiş zahmı ki saldı tilbelik
Faş kıldı ilke körigleksiz beden yiyniksiz ilik
(Delilik, vücuda taş ve kola diş yarası saldığında, gömleksiz bir vücudu, yenğsiz bir eli herkese aşikâr eyledi.)

İmcek: Kadın memesine derler. Tevârih-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 77)

Dârâb'nı anga körgüzdiler közi anga tüşkec köriglige ıztırâb tüşüp imcekige süt kildi.
(Dârâb'ı gösterip gözü aça düşdüğü gibi göçüne ıstırap düşüp memesine süt geldi.)

İneng: Yanak anlamına gelir. Sedd-i îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 81)

Sözüm açıban büstân dik inin
Kılıp lutf ikinimge saldı inin
(Sözüm yanağını bostan gibi açtı. Lütfederek sırtıma yenini saldı.)
"İnin" dediği "yengin" demektir.

İngek: Engek demektir. Çenenin birleştiği yer anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 102)
Örneği yoktur.

İngek: Engek demektir. Çenenin birleştiği yer anlamına gelir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 80)

Meşakkat tünleri üftâdelik tirseklerin felâket buriyasığa koyup şabr kolların şikestelik ingekige sütün idip.
(Sıkıntı geceleri, düşkünlük dirseklerini, felâket hasırına koyup sabır kollarını ıstırap çenesine destek edip...)

İñing: Senin yanağın demektir. Mîzânü'l- örneği şöyledir: (A 1970: 81)

îñing aydur 'izârıng ᶜanzın gül saçın sünbül
Bular şevkidin içer min tün ü kün mül

(Yüzün ay, yanağın gül, saçın sünbüldür. Bunların verdiği coşkunlukla gece gündüz şarap içerim.)

İrin: Alt dudağa derler. Mecnûn u örneği şöyledir: (A 1970: 49)

Kılmak bile lâle berkidin kut
İming tapıban dürr üzre yâküt
(Lâle yaprağından emindiği için senin dudağın inci üzerine yakut gibi olmuştur.)

İrning: Dudağın demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 80)

Safha-i hüsnünde cân-bahş irning ey sîmîn-beden
Ohşaşur kim eylegey ^{c}İsâ kuyaş içre vatan
(Ey güneş bedenli güzel, güzelliğin evresinde ölüye can veren dudakların, güneş içinde yurt tutmuş olan Isa'ya benzer.)

İrnimke: Dudağıma demektir. (Güzeldir, 2002: 80)
Örneği yoktur.

Karag: Göze derler. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 305)

Ey karagıngga sürme-i mâ-zâg
Mâ-tâgâ menkebingga koymay dag
(Ey gözüne "ma-zage" sürme olan ve ey "ma-tâgâ" binitinde bir eser koymayan!
Mâ-zâg ve mâ-tâgâ, Kur'ân-ı Kerim'in bilinmiş birer âyetidir.)

Karag: Kol ve pazu anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 306)

Kiyen baglap karaglık kolların süst
Barıp çikmeklik anı darga cüst
(Çarçabuk onu darağacına çekmek için kollarını arkasına bağladı.)

Karak: Göz anlamına gelir. Lutfî eş^{c}ârında örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 383)

Ey gamzesi miskinlere köp kılgucı bîdâr
Câdû karakıng sihr eyle Hârût'ga ister
(Ey yan bakışı miskinlere çok zulümler yapan, cadı gözün sihirde Hârût'a üstat olmuştu.)

Karak: Göz anlamına gelir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 306)

Mizâcınga emeli yitmesün firâk bile
Zamiring olmasun azürde-i iştiyâk bile
Közümge Tiñri tigürsün iki tâbânıngnı
Hall eyleben kara kılmak iki karak bile
(Senin mizacına ayrılık acısı erişmesin. Gönlün hasret çekerek üzülmesin. Mademki sen göz bebeklerinle bana bakarak gözümü kararttın. Gözlerime Tanrı iki ayağını iriştirsin.)

Karı ve karu: Kol ve pazu anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 307)

Ey köñül âh okların ol gamzening alyıda çik
Kim ok atmaglıkda sindin tüzdür anıng karusı
(Ey gönül, onun gamzesinin karşısında ah oklarını çek, çünkü ok atmakta onun kolu senin kolundan daha ustadır.)

Kaş: Kaş anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 385)

Kaşıda bir öpe alman kaşıga tüşe kire
Ki secde râst imes igri ger tüşer mihrâb
(Kaşı çatılsa onun önünde yere kapanamam; zira mihrap eğri olunca secde doğru olmaz.)

Kiçke: Ense anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 347)

Nevâyî ölçe kazâdın irür boyun sungıl
Ki ol ki baş çekiben songra kiçkesini kaşıp
(Ey Nevayî, sana kader ve kazadan ne gelirse boyun eğ! Kim ki boyun eğmez de dik başlılık ederse sonra ensesini kaşır.)

Kol: El anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 334)

Anıng dir bardı ârâm u karârı
Ki çıkdı öz kolıdın ihtiyârı
(Kendi elinden ihtiyarı giderek onun gibi rahatı ve kararı kaçtı.)

Kol: El anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 413)
Örneği yoktur.

Kol: El anlamına gelir. Ferhâd-nâme örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 413)

Anga yitkür kolumnı kim bir aktur
Kolumga sal anı kim yahşırakdur
(Uzaktakine elimi ulaştır. En iyi olanı elime gönder.)

Kögrek: Ciğer anlamına gelir. Bedâyiᶜü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 361)

Bî-ciger bolsam belâ tartarda veh imdi ni teng
Bardı közdin çün bagır perkâlesi dik kögrekim
(Bela çekmeğe bağırım yufka olursa şaşmayın, çünkü ciğerimden bir parçası koparak gözden kaybolmuş gibidir.)

Kögsük: Göğüs demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 359)

Tâ yaka ve kögsük itip çâk içey
Her nice kim bulsa tola pâk içey
(Yakasını, göğsünü yırtasıya kadar içer, nerede bir kadeh bulsa hepsini içer.)

Kömek: Ense anlamına gelir. Bedâyi'ü'1-vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 364)

Öldüm gam-ı ‘ışkını ‘ayân eylemekimdin
Çikkeyler idi kâş tilimni kömekimdin
(Aşkımın derdini açık söylediğim için öldüm, keşke dilimi ensemden çıkarsalardı.)

Kömrek: Böğür anlamına gelir.(A 1970: 365)
Örneği yoktur.

Közlük: Gözlü demektir. Rübâ^{c}iyyât-ı Lutfî’degelür.(A 1970: 359)

Ey evc-i melâhat üstide ay yüzlük
Gül-zâr-ı letâfet ara nergis közlük
Kaşıngda egerçi igrilik bar velî
Ol serv kibi kaddinge bardur tüzlük
(Ey güzellik göklerinin üstünde olan ay yüzlü güzel ve ey letafet gülistanı arasında nergis gözlü güzel, her ne kadar kaşında eğrilik varsa da, boyun servi gibi dümdüzdür.)

Kuyan ve koyan: Vücudun iki yanındaki damarlarına derler. (A 1970: 337)
Örneği yoktur.

Mangla: Alın demektir. Bedâyi^{c}ü’l-Vasat’da örneği şöyledir: (A 1970: 372)

Kahrdın çin ki tüşti manglanıga
Çinning astıda nun irür kaşıga
(Öfkeden alm kırıştı. Kırışıkların altında kaşları nun gibi oldu.)

Mingiz: Beniz demektir. Sedd-i İskenderî’de örneği şöyledir: (A 1970: 375)

Mingizleri gül gül. müjeleri hâr
Kapaglan ging ging, agızlan tar
(Benizleri gül gül, kirpikleri diken gibi, köz kapakları geniş geniş, ağızları dar.)

Sakak: Şakak anlamına gelir. Nevâdirü’ş-Şebâb’da örneği şöyledir: (A 1970: 268)

Yaka dik kurb eger tapman sining simîn sakakıngga
İtek dik hem yaman irmes tüşe alsam ayakmgga
(Gümüş gibi şakağına yaka gibi yaklaşamazsam, hiç olmazsa etek gibi ayağına düşsem.)

Şıralga: İnsanın belinden yukarısına derler. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 297)

Niçe mazlûm kuşnıng kanın ki tökti
Koltugın yarıp kanatın sökti şom nefsi
Hazzıga bir iki ayaglay irtikâb kılgay
Ve alyıda şıralgasın kebâb kılgay
(Nice talihsiz kuşun kanını döktü, koltuğunu yarub kanadını kopardı. Uğursuz nefsinin zevki için bir iki kuşun vücudunun üst tarafını da kebap etti.)

Süñek: Kemik demektir, çürümüş kemik anlamındadır. (A 1970: 293)
Örneği yoktur.

Tamur: Damar demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 169)

Kisti bağrım tamurların o perî
Gamze birle itik itik bakan
(O güzel, bağrımın damarlarını kesti, bakışları ile keskin keskin bakarak.)

Tanımğa: Tenime demektir. (Güzeldir, 2002: 229)
Örneği yoktur.

Tıñglay: Burun ucuna derler.(A 1970: 192)
Örneği yoktur.

Tırnag: Tırnak demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 238)

Yüzni tırnag ile figâr itken

Berk-i nesrini lâle-zâr itken
(Yüzünü tırnağıyla çizip tırmaladı ak gül yaprağını lâle bahçesine çevirdi.)

Til: Dil demektir.(A 1970: 188)
Örneği yoktur.

Til: Dil, organ anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 247)

Köñlüm içre her yârım agzında peykânıñg ucı
Kildi derdiñ lezzetiniñg şükrini ayturga til
(Göğsümdeki her yaranın ağzında senin temreninin ucu vardır. Dil, senin derdinin verdiği hazzın şükrünü söylemeğe geldi.)

Tiliñgni: Dilini demek olur. (Güzeldir, 2002: 247)
Örneği yoktur.

Tilni: Dili demek olur. (Güzeldir, 2002: 247)

Nevâyî olmadı tevhîd güft u gûyıla fehm
Megerki eylegey sin tilni kat^{c} u cânnı fedâ
(Nevâyî, dili kesmedikçe canı feda etmedikçe tevhid gevezelikle anlaşılmaz.)

Tiri: Deri demektir, post anlamına gelir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 181)

İt tiri zahmetidin erip
Â'zâsı hırâşıdın kızarıp
(Köpeği deri hastalığından zayıflamış, azası da kaşınmadan kızarmış.)

Tirsek: Dirsek demektir. (Güzeldir, 2002: 238)

Kara kaygu mini iletip kara zülfüñg üçün her ton
Kara başnı tutup avuc kara yirge kirür tirsek
(Kara kaygı her gece kara zülfün için beni götürüyor. Avuç kara başı tutuyor dirsek

kara yere giriyor.)

Tiş: Diş anlamına gelir.(A 1970: 183)
Örneği yoktur.

Tiz: Diz demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 182)

Kefin agzı bile müflis dem eylep
İki tiz köksü içre muhkem eylep
(Zavallı adam avucunu ağzı ile üfleyerek iki dizini göğsüne sımsıkı yapıştırdı.)

Tuvag: Tırnak anlamına gelir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 219)

Merkebi urdı ay yüziga tuvag
Eyle kim kaldı cebhesi üzre dag
(Biniti, ayın yüzüne ayak tırnağım dokundurdu, öyleki ayın yüzünde lekesi kaldı.)

Tuynak: Tırnak demektir. Mecnûn u Leylîde örneği şöyledir: (A 1970: 219)

Tuynak imes añglasam kemâhey
Yok imiş kalem ucıga siyâhey
(Ben iyi anlayorsam tırnak değilmiş. Kalemin ucunda da siyahlık yok imiş.)

Tüg: Tüy demektir, kıl anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 211)

Barı agzıda tilbe it dik talın
^{c}Adedde velî it tügidin kalın
(Onların hepsi, ağzı açık kuduz köpek gibi soluyor. Sayıları ise it tüyünden daha çoktur.)

Ve yine Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da örneği şöyledir:

Tâ Nevâyî tilbe itdür sinsiz ey gül-ruh perî

Bir tügün her tüg salı körgil ten-i ᶜuryânıda
(Ey gül yanaklı peri, Nevayî sensiz deli bir it gibidir. Çıplak tenindeki her tüyün bir düğüm olduğunu göresin.)

Uça: Arka, sırt anlamındadır. Arkasında olan omurga kemiğine derler. (A 1970: 92)

Tozlandın aşüfte alarga dertâr u dertâr ᶜalâkasıdın uçalanda âzâr.
(Tutumlarından onlann sarıkların bozulmuştur. Bu sarık yüzünden arkaları da incinmiştir.)

Uça: Kuyruksokumu anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 93)

Ni di ölçe ol han kıyasi idi
Ki tokuz atnıng uçası idi
(Dokuz bin atın uçası ile yapılan bir şöleni ne ile ölçümleyebilirsiniz.)

Ve yine Sirâcü'l-Müslimîn'de örneği şöyledir:

Rüküᶜ içre iliñ tizge kılıp yâr
Uçanı tutmak ol hâletde hem-vâr
(Rükû halinde eli dize dayayıp uça ile bir düzeyde tutmak gerekir.)

2.5.2. Vücut Salgıları

Sülegey: Ağızdan akan salya anlamına gelir. Hayretü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 292)

Rûhu'l-emîn ol sarı çün bakıban
Agzıdın anıng sülegey akıban
(Ruhu'l-emin o yana baktığında ağzının suyu akıyordu.)

Ve yine Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir:

Agzı sülegey sözi mezesin akızıp.

(Ağzının suyu, sözünün tadım kaçırıyor.)

Tir: Ter anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 178) (Güzeldir, 2002: 236)

İmes her yan akarsular bile yir
Ki yir her yan ısıgdın akızurtır
(Görünen yer, suları akan bir yer değildir. Ancak sıcaktan terleyip ter akıtan bir yer parçasıdır.)

Ve yine Garâîbü's-Sıgar'da gelür.

Encüm irmes tirdür âhım otıdın kök sakfıda
Veh ki bu tirdin binâyı kalmadı nem bolmagan
(Gördüklerin yıldız değildir. Gök kubbesine takılıp kalmış olan ahimin ateşinden meydana gelen terlerdir. Eyvah ki o tere döküp ıslanmayan bir yapı kalmadı.)

2.5.3. Ağrı ve Hastalık Adları

Ağrığ: Ağrıdı demektir. Çağatay'da hastalık anlamı da taşır. (Güzeldir, 2002: 45) Örneği şöyledir.

Arılmay: Hastalığa derler. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 8)

Nergis arılmay marazıdın arık
Közleri ᶜayn-ı yarakandın sarık
(Nerkis art arda gelen hastalıklardan kurtulmadı; gözleri sarılıktan sap sarıdır.)

Kezek: Anıla hastalığına derler yani kangren. Hamsetü'l- Mütehayyiriñ'de örneği şöyledir: (A 1970: 343)

Gûyâ ki her 'uzvıga tüken koyup ol cerâhat kezek bolup âhir boldı.
(Gûya her uzvunu dağlayarak o yara en sonunda kangren oldu.)

Kıymaç: Şaşı anlamındadır. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 678)

Nergis ol köz dek emes ey bagban bakıp köz aç
Ne üçün kim ol biri kıymaç erür bu bir talaç
(Ey bahçıvan, gözünü aç bak. Nergis o gözlere benzemez; çünkü onun gözleri şaşı bunun gözleri ise iri.)

Sarıg agrık: Yerekan hastalığına derler yani sarılık. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 265)

Sarıg agrık boldum ey sâkî hazân-ı hicr ara
Kanı asfer mey ki bar her katresi bir kehrübâ
(Ey saki, ayrılık sonbaharı içinde sarılık hastalığına tutuldum. Her damlası bir kehlibar olan sarı şarap nerede?)

2.6. Coğrafya

2.6.1. Kara Kütleleri

Arğadal: Dağ eteklerinde olan alçak tepelere derler. Garâibü'ş- Sığar'da örneği şöyledir: (A 1970: 12)

Zülfinirîg her çinide yüz fitnedür dîn ehliğa
Arğadal içre karakçı eylegen yanglığ kemin
(Zülfünün her büklümünde dert ehli için yüz fitne vardır. Sanki dağ belleri arasında gizlenip pusu kuran soyguncu gibi.)

Çöl: Çöl anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 246)

Başım alıp dimey âbâd ile çöl
Hem ol maksad sarı tutkum durur yol
(Çöl demem, bayındırlık demem, başımı alır giderim. O dileğime doğru olan yolu tutar giderim.)

Ve yine Vakfiyye'de örneği şöyledir:

Çölilik beyâbânında cân-sipârlık kılgan cân-darlar.
(Çöllük kırlarda canlarını veren canlılar.)

Cölge: Ova anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 246)

Çü irdiler irmes idi ol dere
Açuk çölge irdi hûb u sere
(Onların eriştikleri zamanda o dere yok idi, Çok bitik ve güzel açık bir ova idi.)

Kol: Dağ eteklerinde olan tepelere derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 334)

Tagdın kopup ayladı kolı meyl
Her kolga töküp sirişkin seyl
(Sel gibi her yamaca gözyaşları dökerek dağdan inüp aşağıya doğru yöneldi.)

Tağ: Dağ demektir.(A 1970: 165)
Örneği şöyledir.

Taş: Taş ve kaya anlamlarındadır. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 164)

İçi de dağnınıg kan taşı da yüz ming belâ taşı
Anıng taşı vü içi mutlak dikeysin iç ü taşımdur
(İçinde kan, dışında yüz bin belalı kayası bulunan bir dağ varsa, işte bu dağın içi ve dışı benim içim ve dışım gibidir diyesin.)

Tipe: Tepe demektir. Yüksek yer anlamındadır. (A 1970: 178)
Örneği şöyledir.

Tofrag: Toprak demektir. (A 1970: 209)

Biz fenâ tofragı bolduk deyr ara ey ehl-i zühd

Hân-kah sahnıda sib bahs tekellüm eyleñgiz
(Ey züht ehli, biz meyhanede fanilik toprağı olduk, siz tekkede öncelik iddiasında bulunun.)

Tozañ: Topraklı yumuşak yere derler, taş olmayan. Mahbûbu'l-Kulûb örneği şöyledir: (A 1970: 204)

Ni bilgey ol kişi kim şehd ü meyni tatmaydur
Ki vasl u hicr kibi ol çüçük durur bu acıg
Bilür zelîl misâfır ki pûye eyler de
Ḳum u tozañ yumşag tag u ḫaredür ḳatıg
(Yar ile birleşmenin bal gibi tatlı, yardan ayrılmanın acı olduğunu ne bilir? Tozlu topraklı yerin yumuşak, dağ ve kayaların sert olduğunu ancak yolda yürüyenler bilir.)

Tumşug: Dağ burnuna derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 215)

Özi hôd tag u tumşug dik añga baş
Velî tumşug kim ol bolmış kara taş
(Kendisi dağ gibi, dağ burnu gibi de başı vardır. Öyle bir dağ burnu ki kara taştan ibaret idi.)

Tügan ve tügen: Dağ anlamına gelir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 210)
Örneği yoktur.

Tüpe: Tepe demektir. (A 1970: 195)
Örneği şöyledir.

Tupa: Tepe demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 195)

Tupa mini serzeniş ilki tiñg iti bir birle
Ki her kişi yitip kûyıda başımga kakıp
(Birbiri ile birleşip onun köyüne kim gelmiş ise başıma kakarak serzeniz elini tepeme indirdiler.)

2.6.2. Su Kütleleri

Gölek: Deniz demektir. Hayretü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 362)

Bâg-ı hıred nahlini hâşâk itip
Bahr-ı belâ mevcini gölek itip
(Akıl bahçesindeki hurma ağaçlarını kırıp parçaladı çöpe çevirdi. Bela denizini dalgalandırdı.)

Ve yine Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir:

Kime agzı dime kim ᶜışkıda köksüm çâkidür
Bahr mevci yok ki eşkim silining gölekidür
(Geminin ağzı sanma, o benim parçalanmış olan göğsümdür. Denizlerin dalgası da gözyaşlarımın selidir.)

Öl: Deniz demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 109)

Sürüp kimeni ölge andaķ ki tayr
Hem ol suğa kıldılar âheng seyr
(Kuş gibi gemiyi denizde sürerek o tarafa doğru yollandılar.)

Tiñgiz: Deniz demektir. (Güzeldir, 2002: 242)
Örneği yoktur.

2.6.3. Yol, Geçit

Burtag: İnişli, yokuşlu, çukurlu sarp yollara derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 144)

Mu alımğa kilken biyiñ tağ idi
Taşı anıng ü yolı burtağ idi
(Karşıma gelen büyük bir dağ idi. Taşları keskin, yolu sarp idi.)

Ve yine Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir:

Köz ac eşk-i nedamet sac öz ahvâlingğa kim bardur
Tünüñ tire közüñ hire yolung burtağ atıng aksak
(Gözünü aç, kendi haline pişmanlık gözyaşı dök! Gecen karanlık, gözün bulanık, yolun sarp, atın topal.)

Örk ve ör: Yokuş ve yukarı demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 98)

Harâmî örke çıkmakda tütün dik
Eğirmek vakti deşt üzre koyun dik
(Eşkıya, duman gibi dağa çıkmakta ve sarmak zamanında çöldeki kasırga gibidir.)

Sokmak ve sokmag: Dağlar içindeki incecik yola derler. Ferhâdu Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 290)

Basıp muhlis yolın tofragı anıng
Çıkıp her sarı ming sokmagı anıng
(Kendine ait toprağın yollarını çiğnedi. Her taraftan ormanın derinliklerine götüren binlerce cılga (keçi yolu) önüne çıktı.)

2.7. Gündelik Yaşam Ögeleri

2.7.1. Ateş-Su

Arıķ ve arıg: Ark, su yoluna derler. Değirmen arkı gibi. Ferhâd u Şirin' de örneği şöyledir: (A 1970: 9)

Hem ol ḫârâken pûlâd bâzü
Arıķğa min yetişmey salmasun su
(Çelik bilekli olan kaya koparan ben gelmeden arka su salmasın.)

Ve yine Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir:

Derd yaşurmak yüzin eylep sank
Eşk akızmak közin eylep arık
(Dert gizlemek için yüzünü sarartır. Yaşı akıtmak için gözünü ark yapar.)

Ve yine Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir:

Bel arıgıdur ki akar cân suyı
(Bel arkıdır ki oradan can suyu akar.)

Bulağ: Yerden kaynayıp çıkan pınara derler. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 151)

Mücibi köp yığlamak irmiş nazar-pâk olmağıng
Eyle kim eyler suyın efzün arıtmakdın bulağ
(Çok ağlamaktan iç görü temizlenir. Öyle ki pınar temizlenirse suyu çoğalır.)

Ve yine eş'âr-ı Lutfî'de örneği şöyledir:

Mözüm hay ali hayliğa rüşen harîm irür
Arı perî bulağ başıda mukîm irür
(Gözümün hayali birçoklarına parlak bir haremdir. Çünkü temiz peri daima pınarın başında oturur.)

Çaḳın: Çakmaktan çıkan ateşe derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 227)

Gıridin tüşüp bâg ara zelzele
Çaḳın şeklidin boynıda silsile
(Feryaddan bağlar arasına sarsıntı düştü. Boynunda yıldırım şeklinde zincir vardı.)

Ve yine Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:

Çaḳın dik tîg ile başıga yitti

İşin bir ḍarb ile aḳ aher itti
(Yıldırım gibi bir kılıçla onun başına irişti ve bir vuruşla işini bitirdi.)

Ve Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

Yagındın anıñg tamı tam körmegen
Çaḳın şu^cle tamıga yitkürmegen
(Yağıştan onun damı bir damla görmedi. Yıldırımın ışığı onun evine erişmedi.)

Çirm: Ateşe derler.(A 1970: 235)
Örneği yoktur.

Çog: Ateşin koruna derler. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 245)

Cebrâ'il ᶜAleyhi's-Selâm Mûsâ'nıñg ilikin ot tabakı sarı mâyil kıldı. Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm bir çognı alıp agzıga saldı.
(Cebrâîl elini ateş tabağına doğru uzattı. Ve Mûsâ bir koru alıp ağzına attı.)

Ḫav: Çakmak kavına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 249)

Digil hav bile könli dik boldı taş
Ki andın imes mutlaka şuᶜle fâş
(Kav değil gönlü taş gibi oldu ki andan kıvılcım bile çıkmıyor.)

Ḫavubla: Çakmak demektir. (A 1970: 249)
Örneği yoktur.

Kanlıg ve kanlık: Ateş anlamındadır. (A 1970: 314)
Örneği yoktur.

Kösev: Ucu yanan, alevli odun parçası demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 359)

Tireler lutf eyleben tutmas safâ ehli yirin

Yarumak birle ucı şem^{c} özini tutmas kösev
(Kara yürekliler lutf etseler de temiz yüreklilerin yerini tutmazlar. Ucu yanmış eğsi parçası mum yerini tutmaz.)

Müri: Ve su yoluna derler. (A 1970: 381)
Örneği yoktur.

Ot: Âteş anlamındadır. (A 1970: 83)
Örneği yoktur.

Ot: Od, ateş anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 120)
Örneği yoktur.

Otka: Ateş anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 120)

Otka salğıl servni ol kadd-i mevzun bolmasa
Yilge birgil gülni ol ruhsâr-ı gül-gün bolmasa
(O düzgün boylu (sevgili) olmasa serviyi ateşe at; o gül yanaklı olmasa gülü yele ver.)

Ört: Ateş anlamına gelir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 96)

Yolum üzre menzil çü bu tört idi
Çıkarım birîg eyle kim ört idi
(Yolum üstünde dört konak var idi. Sanki parlak bir belge gibi oraya çıkarım.)

Say: Dereye derler ki kışın su akar, yazın akmayan. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 276)

Sil suyın tapsa içip mül kibi
Say taşın tapsa ısıp gül kibi
(Sel suyunu bulsa şarap gibi içer, dere taşım bulsa gül gibi koklar.)

Su: Su demektir. (Güzeldir, 2002: 356)

Örneği yoktur.

Şudurun: Çiğ tanesine denir. Bedâyi^{c}ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 298)

Çarh yagdursa kevâkibni şirişkimce imes
Kayda derya bile ting bolganı bardur şudurun
(Gökler yıldızlarını yağdırsa gözyaşlarım kadar olamaz. Denizle çiğ tanesi nasıl denk olabilir.)

Tam: Damla anlamındadır. Burada hem dam, çatı hem de damla anlamında geçmiştir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 170)

Yağındın anıng tamı tam körmegen
Çakın şu'le tamığa yitkürmegen
(Yağıştan onun damı bir damla görmedi. Yıldırımın ışığı onun evine erişmedi)

Tamcı: Damla anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 169)

Tamcı dik eşkim imes köñlüm otı defi üçün
Geh beden külbesini kılğalı viran tamadur
(Beden kulübesini bir damla su yıkalı beri gönlüm ateşi söndürmek için gözyaşlarım damlalar kadar bile iş göremiyor.)

Tegev: Dereden akan suya dirler.(A 1970: 165)
Örneği yoktur.

Yalın: Ateş anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 402)

Köyük tenga yalın urmak ni irdi
Mamuk üzre calm urmak ni irdi
(Yanmış vücuda alev vurmağa ne lüzum var? Pamuğa kibrit çalmak yaraşır mı?)

Yaş: Yaş, damla, ıslaklık anlamındadır. Örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 472)

Her zamân közdin yaşım imgeklegen bir yaş dik
Meyl iter tofrakga vü öltürgüsi bu imgekim
(Gözyaşım emekleyen bir çocuk gibi hep toprağa akıyor. Yazık bu zahmetim beni öldürecek.)

2.7.2. Beslenme

Celbek: Gözlemeye derler. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 230)
Örnek yoktur.

Çagır ve çaḳır: İçki demektir. Bir tercîde örneği şöyledir: (A 1970: 227)

Çagır kesreti mi batı dik mañga
Hıred bülbülin geng ü lâl eyledi
(Şarabın çokluğu mu, aklımın bülbülünü kaz gibi ağırlaştırdı ve dilsiz eyledi.)

Enbe: Bir nevi meyvedir. Seb^{c}a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 28)

Taslar saz itip idi makbul
Niçe de enbe niçe de tenbul
(Hoşa giden tabakları hazırladılar. Kimisinde enbe, kimisinde tenbul vardı.)

Gezek: Meze anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 342)

Hasret ilikin tişlep içer min gamıdın kan
'Iyşım ni hayâl it bu mey u ol gezekimdin
(Hasret elini dişleyerek dert kam içiyorum. Düşün, bu içkiyi ve mezeyi, benim zevkim nicedir.)

Gezek: Meze anlamına gelir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 721)

Nebatdın gezek etseng içerde bade-i nab

Lebingga yetkeç olur ol nebat lac^c^l-i hoş-ab

(Hasret elini dişleyip gamından kan içiyorum. Bu içki ve o mezemden benim zevkim nasıl düşün.)

İçkeli: İçilecek nesne demektir. Hayretti'1- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 45)

Her ne ki me'kül ile meşrüb irür
Kim yiykeli içkeli merğüb irür
(Her ne ki yinir ve içilir. Yimek ve içmek için hoştur.)

İt: Ve bir dahi et demektir. Seb[c]a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 39)

Lâle-zâr içre çün içüp mey-i nâb
Kör iti irdi bezmi içre kebâb
(Lale bahçesinde kırmızı şarap içip gör ki eti sofraya kebap oldu.)

Kavurmac: Kuru ete ve ütme buğdaya dahi derler. Kavrulmuş nesneye derler ki Mecnûn u Leylî' de örneği şöyledir: (A 1970: 316)

Harman yiride tezerv ü dürrâc
Yir tâbesidin tirip kavurmaç
(Harman yerinde sülün ve turaç kuşu sanki yeryüzü tavasından kavurga topladılar.)

Mey: Zeytinyağı anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 454)
Örnek yoktur.

Örük: Erik dedikleri meyveye derler. (A 1970: 97)

Örnek yoktur.

Sarkud: Tek başına yapılan şarap keyfine derler. Mahzen-i Mîr Haydar örneği şöyledir: (A 1970: 266)

Sabr eyle Eyyub'ga hem-dest bol

Cür'asınıng sarkudıdın mest bol
(Katlan, Eyyub'la koldaş ol. Kalan bir yudum şarapla sarhoş ol!)

Sorkut: Yudum anlamındadır. Sâkî-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 286)

Sâkîyâ derd-i câmıng manga tut
Kaşıdın ol dagı birsün sorkut
Töre birle baş urup tut hanga
Sorkutın bir min bî-sâmânga
Özni ol sorkut ile mest kılay
Sözni han bezmide peyvest kılay
(Ey saki! Kadehin tortusunu bana ver, o da durmadan yudum yudum versin! Töreye uyarak baş eğerek hakana da içki sun! Ben yoksula da bir yudum ver ki kendimi o yudumla sarhoş kılacağım, Hakan sofrasında durmadan konuşacağım.)

Süt: Süt demektir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 285)

Köñgülning başıga şehevâtnıng bî-süd sütni bile ülfet birding.
(Sen gönlünün gençliğini faydasız olan şehvet sütüne alıştırdın.)

Talḳan: Buğdayı ateşte üterek yapılan yiyecek. Türkçe'de ütme buğday derler, Farsça'da pış-hörd derler. (A 1970: 168)
Örnek yoktur.

Tatlığ: Tatlı demektir. (A 1970: 156)
Örnek yoktur.

Tenbul: Hoş kokulu yapraktır. Hintliler yerler. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 174)

Taslar saz itip idi makbul
Niçedi enbeh niçede tenbul
(Hoşa giden tabakları hazırladılar. Kimisinde enbeh, kimisinde tenbul vardı.)

Toy: Toy demektir, ziyafet anlamındadır. (A 1970: 220)
Örnek yoktur.

Töz: Tuz demektir. (Güzeldir, 2002: 264)
Örnek yoktur.

Yangag ve yangak: Ceviz anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 396)

Yıgac üzre ger bulsa yüz ming yangag
Kömer yirge her ni ugurlar ni zag
(Karga ağaçta yüzbin ceviz bulsa ve her neyi çalsa yere gömer.)

Yavan: Yemek anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 402)

Mübâhât kılmas yemekdin küllac
Gamın bulmas er tapsa yavgan umac
(Küllac yimekle öğünülmez. Adam yavan tutmaç bulsa başka şey aramaz.)

Yiygülük: Yiyecek demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 406)

Tüñe tigin ta^{c}âm ü sohbet idi
Yiygülüklerge zîb ü ziynet idi
(Geceye kadar yemek ve sohbet sürdü gitti. Yenilen şeyler çok nefis idi.)

2.7.3. Madenler, Mineraller

İnçu ve inci: İnci demektir, inci tanesi anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 79)

Perdeler birbirige eylenğan
Dürr-i encümdin incu türlenğan
(Perdeler birbirine dolandı. Yıldızlardan inciler de toplandı.)

Kurgaşun: Kurşuna derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 329)

Demi kim kahrı otı tutmay. ârâm
İriyip kök eyle kim bir kurgaşun câm
(Bir zaman onun kahrının ateşi dinmezse öyle ki gökyüzü bir kurşun ayna gibi eriyip dökülecektir.)

Şorı: Güherçileye derler. Fevâidü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 297)

Fîrâk otıda Nevâyî'ni ay ki köydüresin
Çü ᶜışkıng eyledi hasca anga ni bes şorı
(Ey güzel, Nevayîyi sen ayrılık ateşinde hemen yakasın! Çünkü senin aşkın onu çör çöp gibi çabuk tutuşacak barut haline getirmiştir.)

Timur: Demir demektir. (A 1970: 190)
Örneği yoktur.

Üncü: İnci, inci tanesi anlamındadır. (A 1970: 116)
Örneği yoktur.

2.7.4. Giyim

Altayi: Kızıl tilki derisinden olan kürke derler. Bedâyi'ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 22)

Rüşen eyler şu'le üstidin körünkey düdnı
Dilberim iknide altayi bile başıda kiş
(Güzelim sırtına kırmızı tilki derisinden kürkünü, başına da samuru aldığı zaman üzerindeki dumanı ışıklandırır gibi parlar.)

Bagıltak: Başta ve gövdede cebe altına giydikleri pamuklu giysiye derler.(A 1970: 126)

Örneği yoktur.

Behli: Yırtıcı kuşlar ele zarar vermesin diye ele giyilen eldivene derler ve doğancılar ellerine giyerler. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 128)

Kuş sala atlangay ü tabîl-bâz bağlap bilike behli sanckay.
(Kuş salmak için ata biner, dumbeligini beline bağlar, eline eldiveni geçirir.)

Çapan: Eski, yamalı giysiye derler ve hırka anlamına da gelir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 223)

Kefeş irür uşbu yarılmış taban
Hıl^c^atım uş işki yamaglık çapan
(Yarık tabanımdan başka ayakkabım yok. Eski yamalı hırkadan başka da giyeceğim yok.)

Çarḳap: Üstüne giydikleri kolsuz giysi. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 226)

Tâ felek lâciverdi aṭlası ḳuyaş zer riştesidin muṭallâ bolgay ḳullanıñız iknige çarḳap tikilsün.
(Feleğin lacivert atlası güneşin altun telleri ile yaldızlanarak kölelerinizin sırtına sırma şerit dikilsin.)

Çekmen: Uzun çekme çakşıra derler yani erkek şalvarı. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 229)

Yaz yamkurı yitkec eylediñg bat
Bir çekmenini kızıl sakarlat
(Yaz yağmuru geldiğinde çarçabuk yeryüzünü bir kırmızı kumaşa çevirdin.)

Çıpan: Eski, yamalı hırkaya derler. (Güzeldir, 2002: 300)
Örneği yoktur.

Degle: Üstüne giydikleri kısa kollu giysiye derler. Tegele de denir. Nevâdirü'ş-

Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 252)

Tügme gül-gün degleyide la'l-i rümmâni imes
Gülge baglapdur köñgül bülbüller ammâ barca kan
(Gül renkli kısa kollu kaftandaḳi düğmeler nar tanesi renginde yakutlar değildir. Hepsi de kandır, yanılarak bülbüller gül sanarak gönül bağlamışlardır.)

Devvâc: Üst giysisine derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 252)

Teniga şerefdin devvac eylediñg
Başın hem sezâ-vâr-ı tâc eylediñg
(Vücuduma şereften üstlük yaptın. Başını taca yaraşır kıldın.)

Ve yine Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir:

İkinge yapıldı devvac şeref
Kıldı mekân başıñga tâc şeref
(Sırtına şeref kaftanı giydirildi. Başına şeref tacı kondu.)

Gisemüz: Kisevüz yani giysi anlamına gelir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Gül ve göl: Pîrehen yani gömlek anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 363)

Ton iteki balçıg olup alyı öl
Alyı öl ammâ anıng alyıda göl
(Elbisesinin eteği çamur olup ön tarafı ıslandı. Önü ıslandı ama onun önünde de gömlek vardı.)

Isırğa: Kulağa takılan küpeye derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 52)

Altun ısırğa ki kulağ ağrıtur
Zer-kal ütükdür ki ayağ ağrıtur

(Altın küpe kulağı agrıtır. Altın işlemeli ayakkabı ayağı ağrıtır.)

İşten: Diz donuna derler. Mahzen-i Mîr örneği şöyledir: (A 1970: 60)

Köñlek ü iştenğa çü lâyık digül
Her ni bahâ birle muvâfık digül
(Gömlek ve iç donu yapmaya yaramaz. Kaça alırsan al uygun değildir.)

Îtek: Elbise eteği anlamına gelir, damen anlamındadır. (A 1970: 44)
Örneği yoktur.

İtek: Dâmen, elbise anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 70)
Örneği yoktur.

İteklik: Eteklik anlamına gelir ve etekli demek olur. (Güzeldir, 2002: 70)
Örneği yoktur.

Kalpag: Tatarların keçeden takkesine derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 314)

Şâh anı bil kim başı kalpagda
Bezi iter âfâk birür çağda
(Başında taç olanı ve her zaman aleme ihsan edeni hakan bil.)

Kaptan: Câme yani elbise anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 304)

Hırka anıng cismide kaptan bolup
Kaptanı ten cismi anıng cân bolup
(Hırkası onun kaftanı, kaftanı ise teni, cismi de onun canıdır.)

Ketün: Pamuklu bezden dikilen giysiye derler. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 341)

Kim kefenni yâd iter andın ölük âgâhrak
Kim libâsın bilse kim irür ketân yâhûd ketün
(Kefenden söz açan kimse, ölüler gibi kefeninin pamuktan veya ketenden olduğunu daha iyi bilmez.)

Keygülük: Giyecek, giysi anlamına gelir. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 344)

Yandılar şehr sarı yol başlap
Bir iki iski keygülük taşlap
(Sırtlarına bir iki eski giysi alarak şehre doğru dönüp yol almağa başladılar.)

Kolturmac: Giysi lokmasına derler.(A 1970: 336)
Örneği yoktur.

Kur: Altın ve gümüşten olan kemer kuşaga derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 329)

Bilige zer-rişte kurın bend itip
Belki zarâfet bile tek bend itip
(Beline altın telli kuşağını bağladı; zarafet eteğini de toparladı.)

Kurcuk: Acem dervişleri bir keçeyi keserek başlarına sardığına denir. Mecâlisü'n-Nefâ'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 329)

Kiz börk üze kurcuk çırmar irdi.
(Keçe külah üstüne keçe sarık sarardı.)

Lünk: Futa, ipekli peştamal anlamına gelir. Seb^câ-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 370)

Lik Sâdık bilige baglap lünk
Suga kirdi niçük ki bahrga çünk
(Lâkin Sadık beline bir futa bağlayarak geminin suya girdiği gibi suya girdi.)

Maşab: Aba anlamına gelir. Hırka yapımında kullanılan kumaş anlamına gelir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 371)

Tut fahr itekin atlas ü zer-beft sözin koy
Kim ol dagı ten hıfzıga maşab dik irmiş
(Yoksulluğun eteğini tut, atlas ve altın işlemeli ipek elbiseler sözünü bırak. Onlar kadar aba da vücudu örtebilir.)

Otağa: Şorğuc anlamına gelir. Kavukların ve başlıkların ön tarafına takılan tüy. (Güzeldir, 2002: 126)
Örneği yoktur.

Ötük: Ayağa giyilen edük anlamına gelir. Ayakkabı ve patik anlamında. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 86)

Altunı ısırğa ki kulağ ağrıtur
Zer-hal ötükdür ki ayağ ağrıtur
(Altın küpe kulağı ağrıtur. Altun işlemeli ayakkabı ayağı ağrıtır.)

Nükte derin bil kulağ ârâyişi
King ötük oldı ayağ ârâyişi
(İyi bil; nükte kulağın süsüdür, geniş ayakkabı da ayağın süsüdür.)

Saraguc: Kadınların başlarına bağladıkları çembere derler. (A 1970: 266)
Örneği yoktur.

Şırdag: Pamuğu bol, kolları bol beyaz renkli giysiye denir. Çagatay halkı sıcak havalarda seferlerde giysilerinin üzerine giyerler. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 296)

Mihr ile kökde şafak hûb irmes andaḳ kim manga
Mavi tirlik üzre ol aynıng kızıl şırdagı hûb
(O güzelin mavi entarisi üzerine giydiği kırmızı kapak bana şafak vaktinde doğan

güneşten daha hoş gelir.)

Tekle: Kısa kollu giysi anlamına gelir. (A 1970: 252)
Örneği yoktur.

Titregüc: Ditreyik anlamına gelir. Kadınların ziynetidir, boyunlarına ve kulaklarına takarlar. (A 1970: 178)

Örneği yoktur.

Ton: Don anlamına gelir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 285)

Tâ kızıl ton içre boldı cilve-ger mâhım miniñg
Mihr iter her dem şafak hûn-âbı içre ıztırâb
(Güneşin her gece şafak kanı içerisinde titremesi gibi, benim, kızıl elbise içerisindeki ayım kıpırdanır oldu.)

Ton: Giyecek, giysi anlamına gelir. Ferhâdu Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 218)

Tikilmey ton hesâbın kimse bilmey
Birisi hem kisilmey hem tikilmey
(Dikilmeyen elbiseler hesabım kimse bilmez. Bunların hiç biri dikilmiş ve kesilmiş değildir.)

Tunban: Tumman anlamına gelir, donu demektir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 218)

Mütevelli her yıl yüz postin ve yüz gink ve yüz börk ve yüz kefeş ve yüz könklek ve yüz tunban satkun algay.
(Mütevelli her yıl yüz kürk, yüz kepenek, yüz ayakkabı, yüz gömlek ve yüz iç çamaşırı satın alacak.)

Turma ve turmay: Ürmek dedikleri elbiseye derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 200)

Atlas gerdûn bile miñg zîb ü fer
Turma tonı astıda kök astar
Lik o şol turmayı her tar ile
Fakrda yüz mürşid üçün silsile
(Gökyüzünün atlası ona bin türlü süstür. Onun hırkasının altına gök mavisi de astardır, O hırkanın her teli yüz mürşid için fakir yolundan ayrılmamaya bir zincirdir.)

Yargag: Deriden yapılmış giysiye derler, Tatarlar giyerler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 403)

Cism za^{c}fıdın tiri kalmış sûngek üzre yana
Hicr okı perrân öter çün tise bu yargagıma
(Arık cismim yine bir deri bir kemik kalmış, ayrılık oku gelse bu deri kaftanımı bile delip öteye geçer.)

Yilek: Yelek anlamına gelir. Bedâyi^{c}ül-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 408)

Köñleking berk-i gül vü üstide gül-reng yilek
Gül kibi cisming üze eyle ki gül-gûn köñlek
(Gömleğin gül yaprağı, üzerinde de gül renkli yelek vardır. Öyle ki gül gibi olan cisminin üzerinde gül renkli gömlek vardır.)

Ying: Yen ve âstin anlamına gelir. Giysi kolunun dirsekten aşağı bölümüne denir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 406)

Tenga taş u kolga tiş zahmı ki saldıng tilbelik
Fâş kıldı ilge köñleksiz beden yingsiz ilik
(Delilik vücuduma taş, koluma diş salarak beni yaralayıp âleme gömleksiz, yensiz ve iliksiz bedenimi açıverdi.)

Yurun: Giysi yamasına derler. (A 1970: 412)
Örneği yoktur.

2.7.5. Müzik Aleti

Kevürge: Büyük davul anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 340)

Kevürge dehr ara salıp gırîvi
Niçük kim mest bolgay nerre dîvi
(Büyük davullar yeryüzünde o kadar gürültü yaptı ki erkek devler bile sarhoş oldular.)

Kopuz: Bir sazdır. (Güzeldir, 2002: 403)
Örneği şöyledir.

Orguştek: Bir müzik aleti ve musiki de bir usuldür. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 100)

Ra^{c}iyetğa serâ vü bâğ anda ma'mur ve sipâhiğa kâmu ferâğ andın mevfür. Andın kiceler etrâk zu'afası işi orğuştek.
(Onun sayesinde halk evini barkını bağım bucağını bayındır gördü. Ve askerler kazançlarını ve yenmelerini ona borçludur. Onun sayesinde Türk kadınları geceleri orguştek çalarlar.)

Şıdurgu: Çıtırgu dedikleri saza derler. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 296)

Râst kıl âheng-i nevâ vü hicâz
Tüz yatugı birle şıdurgunı sâz
(Neva ve Hicaz makamı ile şarkı söyle. Şarkının sonunu çıtırgu ile ayarla.)

Tünbek: Dümbelek demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 218)

Ra^{c}dni dip bezmide tünbek üni
Berk kebâbı otınıñg uçkunı
(Mecliste dümbeleğinin sesi, gök gürültüsüne benzer. Kebabının ateşi kıvılcımı da

yıldırım gibidir.)

2.7.6. Zanaat, Yapı İşleri

Basḳıc: Merdiven demektir. (A 1970: 124)
Örneği yoktur.

Bosağa: Çadır parçalarına derler. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 147)

Bir müteᶜayyin nime kim ak öydür ana har-gâh at koyup dururlar ammâ anıng eczâsınıng köpin Türkî til ile ayturlar andaḳ ki başağa.
(Belirli şeylerden biri de ak öy "ak (keçe) ev"dir, ona hargâh adını koymuşlardır ama onun parçalarının çoğunu Türk dili ile söylerler. Mesela bosağa.)

Dayı: Duvar. (Güzeldir, 2002: 320)
Örneği yoktur.

Gözenk: Çadır parçalarına derler. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 358)

Bir müte'ayyin nimedür ki ak öydür, anga har-gâh at koyupdurlar, ammâ anıng eczâzınıng köpini Türkî til bile ayturlar andaḳ ki gözenk.
(Belirli şeylerden biri de ak öy "ak (keçe) ev"dir, ona hargâh adını koymuşlardır ama onun parçalarının çoğunu Türk dili ile söylerler. Mesela gözenk.)

İrkene: Çadır parçalarına derler. (A 1970: 49)
Örneği yoktur.

İşik: Kapıya derler. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 60)

Her işikdin 'azm kılsam güyığa bağlığ durur
Başım ü ol âsitândur tâ açılğay bir işik
(Yanına varmak için ne zaman davrandım ise kapıyı bağlı buldum. Yeni bir saray

açılana kadar başım ve o saray birliktedir.)

Kisek: Kerpiç anlamındadır. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kora: Çalıdan yaptıkları duvara derler. Halâ Kırım'da vardır. (Güzeldir, 2002: 406)
Örneği yoktur.

Köprük: Köprü anlamındadır. Mahbbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 353)

Alar ki pâdişâhlarnıng deryâ-yı medhiga batıpdurlar, alarnı köprükge ohşatıpdurlar bu ma'nî bile kim köprük mahlûkâtınıng hasîs ü şerîfi yükin köterür ve alarnı su zahmetidin ve balçıg meşakkat ve gılzatıdın ötkerür.
(Padişahları övme denizine dalanlar, onları köprüye benzetirler. Demek isterler ki köprü, yaratıkların iyi kötü bütün yükünü götürür, onları su ve çamur sıkıntısından öteye geçirirler.)

Körge: Çadırın, evin duvarına derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 358)

Kilimi salınıp gül-gün-ı dibâ
Yasalıp körgesi gül-reng dibâ
(Gül renkli ve süslü kilim yere serildi. Gül renkli kumaşlar duvara örtü olarak asıldı.)

Çadır parçası anlamında Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

Ak öyge işik rest tüñlük dagı
Bolup körge öy donga tük dagı
(Çadırın bir eşiği bir de bacası vardır. Evin tepesine kadar kürk döşelidir.)

Mürçel: Kale burçlarına denir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 381)

Ulaştı mürçel ü yerni kılıp sak
Çerik etrâfıga kazdurdı handek
(Toprağı parçalara ayırarak kale burçlarını askerleri arasında üleştirdi. Askerin etrafına

da hendek kazdırdı.)

Pelpuş ve pulpuş: Evin çatı altında olan kiriş ağacına derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 127)

Yağdurup nâvek bozuk köñlüm 'imâret eyleding
Güyâ pelpuş itip koydung anga her yan sütün
(Okları yağdırarak bozuk gönlümü yeniden yaptın. Sanki oklar kiriş gibi kondu, onun her yanına direk oldu.)

Rece: Mimâr ipine derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 262)

Tâ rece çikmes yirge bâğ-bân
Bâg hemân zibde çengel hemân
(Bağcı, yeri iple ölçmedikçe ve düzeltmedikçe bağ, ancak orman kadar güzel olur.)

Soruk: Sırık demektir, ağaç ve çadır direği anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 288)

Alar cevşeni bar barça kaygalduruk
Sinan kollarıda niçük kim soruk

Tireci: Oluk demektir ve çeşme lülesine dahi derler. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 181)

Bite kim tola akadur közlerim yaşın kör kim
Tireci kibi ni yañglıg akar toluk bolsa
(Gör ki dolu bir oluk nasıl akıyorsa gözyaşlarım da dolup akmaktadır.)

Tüñglük: Çadırların tepesinde olan pencereye derler. Soğukta ve yağmurda örterler ve ateş yanınca duman çıksın diye açarlar. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 218)

Zindân ki tinimdür anda mahbûs
Hem tiñglügi hem işigi medrûs
(Bir zindan ki tenim orada hapsedilmiştir, hem penceresi hem eşiği yıkılmıştır.)

Ug: Çadır parçalarına derler. (A 1970: 104)
Örneği yoktur.

2.7.7. Ticaret, Endüstri

2.7.7.1. Mal, Mülk, Servet, Takas, Para

Alığ ve alıḳ: Almak anlamındadır. Fevâidü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 25)

Alğalı dünya 'arusun ey ki sattıng nakd-ı cism
'Ömr satıp merk almak angla bu satığ alıḳ
(Sen dünya gelinini almak için vücudunu sattın. Ömür satım ölüm aldın. Bu alışverişin ne olduğunu anla.)

Yarmag: Akça demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 475)

Çü söz taptı nihâyet tökti yarmag
Te'emmülsüz niçük kim tag u torag
(Söz son bulunca düşünmeksizin sanki taş toprak gibi para döktü.)

Yarmak: Akçaya derler. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 391)

Cânnı yarmakga satdı h^{v}âce-i hüsn
Kim bu sevdâyı tâcir itkey vü bes
(Ahlaksız, soysuz hoca canını para ile sattı, bu ticareti ancak alış verіştiler yapabilir.)

2.7.8. Kent, Konut, İstihkâm

2.7.8.1. Konut, İstihkâm

Aḳ öy: Çadır anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 20)

Gerçi tün boldı halk ara perde
Tiktiler ak öy ve serâ perde
(Gece halk arasına perde olduğu zaman çadır kurdular ve bölük bölük ayırdılar.)

Bosağa ve bosaḳa: Eşik demek, kapı boşluğundaki basamağa denir. Münşeat'da örneği şöyledir: (A 1970: 147)

Köñülge sarıg yüzni altun bosaḳaga sürtmek müdde'âsı bî- nihâyet irdi.
(Gönlünde, sararmış yüzünü altın eşiğe sürtmek dileği sonsuz idi.)

Ve yine Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir:

Bu bâdedin anga hem bir ayak tut
Bosağasın öpüp mindin kulak tut
(Ona da bu içkiden bir kadeh tut. Eşiğini öpüp benim için kulak ver.)

Erk: Padişaha mahsus olan kale ve saraya derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 10)

Ni kurgan bir hasin ü birk kurgan
Felek haşinini erk dik yaşurgan
(O ne sağlam kale, ne kadar berk bir sığmak ki felek sığmağını iç kale gibi içersine saklar.)

Ve yine Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir:

Erki biyikrek tokuz eflâkdm
Eyle ki gerdün kürre-i hâk
(Gökler yer yuvarlağından nasıl büyük ise kalesi de dokuz felekten daha büyük idi**.)**

Korya: Koru, bağ, bahçe anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 328)

Öy içre kilim ornıga borya
Kilip bâg u bôstân bozuk korya
(Evinin içine kilim yerine hasır sermişti. Bağ ve bahçesi de bozuk bir koruya dönmüştü.)

Kurgan: Hisar ve kale anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 328)

Ni kurgan bir hasin ü birk kurgan
Felek hasinni erk dik yaşurgan
(O ne sağlam kale, ne kadar berk bir sığmak ki felek sığmağını iç kale gibi içersine saklar.)

Öy: Ev demektir. Hane anlamına da gelir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 117)

Saldılar anı öy içre bî-hüd
Zincir ile eyleben mukayyed
(Onu zincir ile bağlayarak kendinden geçmiş olduğu halde eve aldılar.)

Urun ve urn: Bu iki lügat makam ve cây-gâh ma^cnâsınadur ki Sedd-i îskendirî'de örneği şöyledir: (A 1970: 95)

Urun gerçi kâfirğa düzâh durur
Anıng ^cadlidin umı berzah durur
(Dinsizin yeri gerçi cehennem ise de, onun âdil oluşu yüzünden yeri berzeh-aralık, araftır.)
"Umı" didügi "câyı ve mekânı" demektir.

2.7.8.2. Konut Bölümleri

Kiryâs: Ev avlusuna derler. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 347)

Yitti vü kördi bir biyik kiryâs

Tâk u eyvân anga sipihr esâs
(Erişti ve büyük bir saray avlusu, köşkler, saraylar gördü ki bunlara gökyüzü temel idi.)

Müri: Pencereye derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 381)

Tişükler burnıda vahşet tennûrı
Tennûrı yok ki nokta ornıga müri
(Karşıda vahşet furununın delikleri var. Vahşet furunı değil neft ateşinin pencereleri açılmış.)

Şibak: Ev damının saçağına derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 296)

Örgemci şibakga perde salıp
Ol perde içide sâye alıp
(Örümcek damın saçağına perde gererek o perdenin arkasına saklanmıştı.)

Tam: Dam, çatı anlamındadır. Burada hem dam, çatı hem de damla anlamında geçmiştir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 170)

Yağındın anıng tamı tam körmegen
Çakın şu'le tamığa yitkürmegen
(Yağıştan onun damı bir damla görmedi. Yıldırımın ışığı onun evine erişmedi)

Tur ve tör: Hane sadrına ve ev bucağına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 199)

İşik it yiridür ger olsun böri
Muşikke makâm oldı öyniñg töri
(Dışarıda kurt olsa köpeğin yeri kapı eşiğidir. Kedinin yeri de evin üst başıdır.)
Burada "töri" dediği "sadrı" demektir.

2.7.9. Gündelik Yaşamda Kullanılan Nesneler

Ayağ: Kadeh anlamına gelir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 64)

Mindin ehli yanglığ mey-perest it
Tola çini ayağlar birle mest it
(Beni Çinliler gibi şarap tutkunu yap. Dolu çini kadehler ile sarhoş et.)

Basruğ: Çadır parçasına derler. (A 1970: 124)
Örneği yoktur.

Bustağan: Uzun kadehe derler. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 147)

Helâl ana süti dir dur ger ol kuyaş tutsa
Tapuğ kılıp yükütüp bustağan içinde kımız
(O güneş yüzlü güzel, hizmet ederek eğilerek kadeh tutsa bustagan içindeki kımızı ana sütü gibi helâl olur.)

Gaze: Kızıllık yüze sürerler. (Güzeldir, 2002: 372)
Örneği yoktur.

Gez: Musandıra anlamındadır. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 340)

Kılıp neccâr-ı gerdûn hîle sâzı
Kuyı yirde ferş ortıga gezi
(Gökü yapan marangoz, sanatındaki ustalığı ile çukur yerde yaygı yerine kerevet ve taht yaptı.)

Havla: Çakmak, ateş yakmaya yarayan araç. (Kaçalin, 2011: 552)
Örneği yoktur.

İdiş ve ıdış: Zarf yani kap ve kadeh anlamındadır. Bedâyiüi'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 58)

Sâkıyâ Çını idiş birle tekellüf kılma kim
Bî- tekellüflerğa hoşrakdur şürâhidin sebü
(Ey saki, Çin kadehi ile ağırlamaya uğraşma. Teklifsizler için kaba desti sürahiden daha

hoştur.)

Ve yine Sedd-i İskender'de örneği şöyledir:

Yana bir idiş güncüd bî-hesâb
Birip anda hem kıldı sözler hıtâb
(Yine bir kap dolusu sayısız susam danesi verip bir de demeçte bulundu.)

İgek: Demir kesecek eğeye derler. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 66)

Teşavvukdın irik bendler halâş itmiş
Bu bendni kise almaş kişi igekler ile
(Bıçakların kesemiyeceği kuvvetli bağlardan kendi aşkı ile kurtuldu.)

Kara: Mürekkep anlamına gelir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 383)

Kalemin"gga kice sipihr ara
Lâceverdi devât içide kara
(Lacivert divit içindeki kara (mürekkep), senin kalemine geceleyin göğü süsletir.)

Kimür: Kömüre derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 351)

Kimür şâm u dem anda subh-dem bil
Şahâb ol küredin çıḳḳan alem bil
(Bil ki gece sabahın nefesi ile alevlenen bir kömürdür. Yıldızlar da o ocaktan çıkan birer bayraktır.)

Kobga: Pınardan su çıkaracak kovaya derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 325)

Kobga suyı âb-ı zindegânî
Ol su bile tâze hût cânı
(Kovanın suyu hayat suyudur. Bu su ile canını taze tut.)

Körege: Kadeh, sürahi anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 357)

Körege alyıga kopup bardı
Yükünüp bir kadehni sıpkardı
(Masaya doğru koşarak gitti, eğilerek bir kadeh boşalttı.)

Ve yine Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir:

Koydı çün şeh bisâtıga kâmın
Körege içre kördi öz câmın
(Nasıl ki şahın halısına ayağım koydu masanın üzerinde kendi kadehini gördü.)

Mitin: Külüñ demektir, onunla taş yontarlar. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 457)

Çü mitin nevkini hârâ-ken eylep
Katıg hârânı revzen revzen eylep
(Kazmanın ucunu kaya kıran yaptı. Katı taşı delik deşik etti.)

Mundu: İğne demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 465)

Kirpiki yok kim ol sıfat-ı Hindû
Sancıban bagrı içre yüz mundu
(Kirpikleri, bağrına yüz iğne sapladı. Böyle bir Hintli yok ki.)

Ok: Odun. (Güzeldir, 2002: 145)
Örneği yoktur.

Sapag: Sap, bir nesnenin tutulacak yeri demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 264)

Gûyâ töpide uzun sapagı

Boldı uzun eylegen ayağı
(Dibindeki uzun sapı, sanki onun ayağı idi.)

Suluk: Suluk anlamına gelir. Su depo edecek kap. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 292)

Bu tamaᶜ bile kim kara bulut suluk bolur kara bulutnı tilediler.
(Kara bulut yağmur getirir umuduyla kavmi için kara bulut istedi.)

Tağar: Tağar denir. İçine şarap konan büyük bir kaptır. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 219)

Kitür saki tağan bahr timsâl
Kadeh keşti sini bahr-ı ğasâl
(Ey saki, deniz gibi kocaman bir kap getir, kadeh kayığını o şarap denizine sal)

Tarağ: Tarak demektir. (A 1970: 162)
Örneği yoktur.

Tayağ ve tayaḳ: Değnek demektir. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 176)

Oẖşattı k-ḳâmetingğa şanavberni bâğbân
Bî-çâre bilmes irmiş elifdin tayağnı
(Bahçıvan boyunu çam fidanına benzetti. Zavallı elifi değnekten ayırmayı bilmez.)

Töñg: Şarap konulan kaba denir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 217)

Süfî ibrikıga halel boldı
Bâde töñg ki bile bedel boldı
(Sofinin ibriği kırıldı, onun yerini şarap kadehi tuttu.)

Turlug: Çadır perdesine derler. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 198)

İçkeri ol ay turlugnı kötermesler nitey
Ey sabâ firâşı bir lutf eyleben uyan barı
(O ay yüzlü güzeller içerde perdeyi açmazlarsa, ne yaparım ey tan yeli, bir iyiük et perdenin yan tarafını açıver!)

Ultañ: Şol göne derler, çizme ve paşmak altına dikerler. (A 1970: 110)
Örneği yoktur.

2.7.10. Terzi ve Dokumacılık Malzemeleri

Biçek: İğne demektir. Garâibü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 129)

Yaramnı tikkeli başıng üze biçek mu ikin
Biçekde rişte-i canım yâhüd ipek mu ikin
(Sevgilim, senin başın üzerinde benim yaramı dikecek bir iğne var mı? Bu iğneye geçecek olan şey, benim canımın teli mi, yoksa ipek mi?)

Böz: Yoğun pamuklu beze derler. Mahbubu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 146)

Alurda ketenni böz dip satarda böz vasfıda ketendin artuk söz dip.
(Keteni alırken bez der, pamuk bezi satarken keten diye bir sürü laf eder.)

Çıg: Kamıştan iple dokunan hasıra derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 240)

Perde kitkec min zaᶜif zârga âsân irür
Yollarıdın çıgnıñg salmak özümni içkeri
(Perde kalkarsa ben zavallı için hasırların aralıklarından kendimi içeriye atmak kolaylaşır.)

Garvaş: Dokumacıların bez dokudukları tarağa derler. Hayretü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 300)

Culha garvaşıda âhâr dik
Yok ki zagan perride murdâr dik
(Çulha tarağından sonra yapılan parlatma gibi, çaylak kuşunun kanadındaki murdarlık gibi değil.)

Kimsan: Kimzand demektir. Altın renkli deri demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 350)

Dime levha kimsan bile zîveri
Anıng dik ki Hindü-yı bâzî-geri
(Hintli hokkabazların kullandıkları gibi kimsan ile süslenmiş bir levha demeyin.)

Kimsand: Kimzand demektir. Altın renkli deri demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 350)

Tâc ile kisvet ki tertîb eyleben
Ban kimsand birle tezhîb eyleben
(Düzenlediği tacı ve geysiyi kimsan ve altın ile yaldızladı.)

Kiz: Keçe demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 348)

Çün min Mecnûn başın etfâl taşı sindürür
Âh otı jülîde saçımdın anga kiz köydürür.
(Nasıl ki çocukların attıkları taştan akılsız başım yarılır. Ah ateşi, kıvrık saçlarımı ona keçe gibi yaktırır.)

Mamug: Pamuk anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 372).

Güneh şiflesin çün çikip ol tamuğ
Köyüp ebr-i rahmet niçük kim mamuğ
(O cehennem vakta ki günah ateşim yükselttiğinde, nasıl pamuğu emerse, merhamet yağmurunu da öylece yakar.)

Mers: İp demektir. (Güzeldir, 2002: 454)

Bend-i zülfüñ boynuma tüşkec helâk itti mini
İtke cânâ hîc kim öltürür takmas mers
(Zülüf halkan boynuma geçip beni helak eyledi. Ey sevgili, hiç kimse öldürmek için ite ip atmaz.)

Sayfur: İpekten yapılmış beyaz renkli kumaşa derler. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 274)

Kefen eylep harîr ile sayfur
Sıpıban ol kefen ara kâfur
(Beyaz ipekli kumaşdan ona kefen yaptılar, üzerine da kafur serptiler.)

Turgu: Renkli kumaş demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 201)

Nâmesin cân perdesiyle çırmadım kim ^{c}ışk ara
İl hesâb algay nişânım başıda turgu körüp
(Onun mektubunu canımın zarfı ile sardım. Mektubun başında turgu diye nişanımı gören aşktaki derecemi anlasın.)

Yalang: Dikilmemiş elbiselik kumaşa derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 390)

İki yüzgece hem tikiley ton birip
Yalang ton alarca yana ün birip
(İki yüz kadar cepken ve hil'at verdi. On kat kadar da dikilmemiş hil'atlik verdi.)

Yib: İp demektir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 410)

Mamugı dur piledin artuk zarîf
Yibleri keten yibidin hem latîf
(Pamuğu ipekten daha güzeldir. İpleri ketenden daha hoştur.)

Zili: Kilim ve küçük halı anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970:

263)

İpek zilüce hem saldurdı fi'l-hâl
Didi oltursun ol şürîde ahvâl
(Hemen ipek zili yaptırdı, o zavallı adam oraya otursun dedi.)

2.7.11. İnşaat ve Yapı Malzemeleri

Baltu: Balta demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 128)

Bir bahâne bile şehrde kaldı dahi baltu alup küffârnıng bütlerin uşattı.
(Bir bahane ile (yolunu bulup) şehirde kaldı ve balta alıp kâfirlerin putlarını da kırdı.)

Çeküş: Çekiç demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 229)

Kökisü tâ gam tagıda ᶜışkıñg belâ mismarını
Birkitürde eyledi Ferhâd mitinin çeküş
(Göğsüme gam dağında senin aşkın bela çivisini çakarken Ferhadm külünkünü çekiç yapmış.)

Paru: Kürek demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 123)

Geh balçığ püştesin nüki itik bil
Veya paru bile kar arıtur il
(Gâh çamur yığınım keskin bel ile iterdi. Gâh da kürekle karı arıtırdı.)

2.7.12. Taşıt, Vasıta

Araba: Araba demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 37)

Taşırğa taş u hışt pil ü araba
Tutup çın içre âbâd u harâba
(Çin içinde abat ve harap olan yere taş, kerpiç ve kalas taşımak için araba tuttu.)

Cönk: Barça dedikleri gemiye derler. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 248)

Bu kadar cönke vü aya tutmış idi
Turfa cönki girdâba tutmış idi
(Bu kadar servete sahip olduğunda güzel bir gemiyi kira ile tutmış idi.)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

^{c}Aceb tag olup cönk yañglıg revân
İki cânibide iki bâd-bân
(O, gemi gibi yürüyen acayip bir dağ idi, iki tarafında iki de yelken var idi.)

Kime: Gemi demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 350)

Çün yel öz i^{c}tidâlidin aştı
Zevrak ol kime birle yandaştı
(Nasıl ki yel haddini aştı, gemi ile kayık yanaştı.)

Sal: Su geçecek nesnedir. Ağaçları birbirine bağlayıp suya bırakırlar, batmaz. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 270)

Bahr-ı eşkim içre kim tapmas zarar köz merdümi
Güyıyâ kirpik nistânıdın anıng salı bar
(Benim göz bebeğim, gözyaşları arasında batup kaybolmıyorsa, bu senin kirpiğinin kamışlarından bir sal üzerinde kurulmuş olmasındandır.)

2.8. Birey, Toplum, Halk, Devlet, Siyaset, Savaş

2.8.1. Yaşam Evreleri

Emgek: Çocukların yürümeden önce emeklediklerine derler. (A 1970: 27)

Örneği yoktur.

İrk: İhtiyar anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 48)

Niçe efğândın itse ağzını birk
Yok irdi nâle çikmekde anga irk
(Feryat etmemek için ağzını ne kadar sıkı kapatsa da, yine onun inlememek için kuvveti kalmamıştı.)

Îmgek: : Emekleyen anlamındadır. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 76)

Kadem urdı vü terk-i mehd kıldı
Koyup imgek yürürge cehd kıldı
(Ayağa kalktı, beşiği bıraktı. Emeklemeyi bırakarak yürümeğe uğraştı.)

İmgeklegen: Emekleyen anlamındadır. Emekleme çağında olduğunu gösterir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 76)

Her zamân közdin yaşım imgeklegen bir yaş dik
Meyl iter tofrağa veh öltürgüsi bu imgegim
(Her zaman gözyaşım emekleyen çocuk gibi toprağa meyi eder. Yazık ki bu emek beni öldürecek.)

İmgende: Süt emdiği zaman demektir. Lutfî'nin Gül ü Nevrüz'unda örneği şöyledir: (A 1970: 77)

Süd imgende sa'âdet dâye boldı
Tili çıḳḳac hüner hem-sâye boldı
(Süt emdiği zaman saadet ona dadılık etti. Dili çıktığı zaman hüner ona arkadaşlık etti.)

Karı: İhtiyarlık anlamına gelir. Nazmü'l-Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 309)

Kaygucı bagırga hüzn dagı karılık

Salgucı gam u belâ serâgı karılık
Aygucı fenâ tola ayagı karılık
Ölmek haberin birgüci dagı karılık
(İhtiyarlık, gönle kaygı verir, derd ü bela haberini getirir, yok olma kadehini dolu olarak sunar, ölüm haberini de o verir.)

Yaş: Tıfıl, genç anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 387)

Köz yaşın dürr-i yetîmin mahrem-i ᶜışk eylemen
Kim niçe kim pak gevherder ve likin yaş irür
(Gözyaşlarımın kıymetli incilerini aşkıma mahzen eylemem; her ne kadar bu inciler pak bir cevher ise de daha gençtirler.)

2.8.2. İnsan, Kadın, Erkek

Atağlığ: Nişanlı kıza derler. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir. (Güzeldir, 2002: 27)

Mihr zülfina köñül banlın idi
Güyiyâ bu arıga atağlığ idi
(Gönlü Mihr'in zülfüne bağlıydı. Bu sanki ona nişanlıydı.)

Bibi: Hanım, hatun anlamına gelir. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir. (A 1970: 129)

Hâce kim bibi barıda dedekge aylangay bibining hem 'iffeti iteki kulğa bulğangay.
(Efendinin hanımı var iken cariyeye doğru gönlü akarsa hanımın eteği de köleye doğru akar.)

Bigec: Duhter demek, kız anlamındadır. (A 1970: 136)

Cefânı cânğa talay aldıngız alay mu bolur
Sizniñ omakda bigec resmîngiz bolay mu bolur
(Cana cefayı çok yaptınız, böyle mi olmalıdır? Ey genç kızlar, sizin oymakta göreneğiniz böyle midir?)

Bike: Erkeği olmayan kadına derler. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir. (A 1970: 134)

'Işk eğer bolsa yaman u yahşıdın pak ey köñül
Yok tefâvüt dil-bering ger bike bolsun ger minin
(Ey gönül, eğer aşk iyi veya kötü şeylerden temizlenmiş ise dilberin kız oğlan kız olsa da asaletli olsa da farkı yoktur.)

Birev: Bir kimse anlamına gelir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir. (A 1970: 134)

Hudaya müsellem hudalık sanga
Birev şek de'bi gedâlık sanga
(Allah'ım, Tanrılık sana yaraşır. Hakan olan bir kimsenin yapacağı şey sana kulluktur.)

Car: Erkek oğlan ve haber ulaştıran kişi anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir. (A 1970: 224)

Çü il fikridin köñglini tindürüp
Yoruş hükmini ilge car yitkürüp
(Hükümet fikrinden gönlünü dinlendirdiği zaman halka yürüyüş emrini haberci ulaştırdı.)

Cet: Çingeneye derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir. (A 1970: 224)

Ayıglıgnı cetga nân irür
Anı itke salmak ni imkân irür
(Çingene, ayı oynatarak kazandığı ekmeği nasıl köpeğe atabilir?)

Dedek: Cariye anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir. (A 1970: 251)

Zamâne ehli ki devlet çagı kuluñgdurlar
Mülâyemet yana köb kılma kılma ol dedekler ile
(Zamane adamları devlet zamanında sana kul olurlar. O cariyelere karşı sakın

yumuşaklık gösterme.)

Ev: Çağatay dilinde kişi demektir. (Güzeldir, 2002: 56)

Canda öz dağın körüp ‘âşıklığımnı angladı
Ol kişi dik kim tanınmay ev kulın bilkü körüp
(Canım üzerine vurduğu dağı görüp aşıklığımı anladı. Kendi kulunu görüp belgesinden tanıyan o kimse gibi.)

İrlik ve irenlik: Erlik, erkeklik anlamına gelir. Mîr Haydar Mahzenî hâtimesinde örneği şöyledir. (A 1970: 51)

Bilkin eyâ kâsib-i şâhib ‘ayal
Kim senge irlik ve irenlik helâl
(Ey çoluk çocuk sahibi kazanıcı, bilesin ki sana erlik ve irenlik helâldir.)

İriklik: İrmişlik demektir. (A 1970: 52)
Örneği yoktur.

Kiçiktin: Bu beyitte kiçiktin yani küçük oğlan anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 426)

Yârdın bolmas cüdâ cânga belâ bolgan köñül
Bu cışk belâsı dik irilmes kiçiktin örgenip
(Yâr ile Cinsiyet eyleyen gönlüm sanki küçükten insana alışıp (ondan) ayrılmayan kuş gibidir.)

Kul: Kul anlamına gelir. Hayretü’l- Ebrar’da örneği şöyledir. (Kaçalin, 2011: 698)

Keflering ayini çü bermek bolup
Kul munga Hatim anga Bermek bolup
(Madem senin ellerinin âdeti vermektir; kul buna Hatim ona Bermek olur.)

Öydeki: Evdeki demektir. Hatun anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 163)
Örneği yoktur.

Tul: Dul kadın anlamına gelir, erkeği olmayan. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir. (A 1970: 214)

Bar idi min tulga ciger kuşe^c^i
Bel cigerim mezra^c^ıdın hûşe^c^i
(Ben dulum, ciğer köşem var idi. Belki o, ciğerimin bahçesinden bir başak idi.)

Yatlık: Kız, hanım anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir. (A 1970: 392)

Egerçi bar idim bânuga yatlık
Ölerdim de uyatlıķ min uyatlıķ
(Her ne kadar ben o hanıma yabancı isem de öldüğüm zaman utandım ve uyandım.)

2.8.3. Birey, Grup

Cerge: Grup, topluluk ve bölük anlamına gelir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 224)

İlâhî yok irdim bar ittiñg, tıfl irdim uluglar certesige kattıñg.
(Allahım, yok idim beni var ettin, çocuk idim büyükler sırasına kattın.)

Çoçin: Misafire derler. (Kaçalin, 2011: 542)
Örneği yoktur.

Çuçun: Misafire derler.(A 1970: 243)
Örneği yoktur.

İçki: Kendini halktan üstün gören sınıf anlamındadır. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 46)

Çü Behmen çıktı boldı şohbet-i hâş
İtti içkidin mır şâhib-i ihlâs
(Vaktaki Behmen, çıkarak uzun bir arkadaş sohbeti buldu. Saraylılardan iyi bir kalpli

birisi didi.)

Ve yine Eş^{c}âr-ı Lutfî'de örneği şöyledir:

Ol benenning devletidin toğdı köriglekning küni
Hüsn-i tâli^{c} kör kim oldur hâli içki mahremi
(O vücudun devletinden gömleğin güneşi doğdu. İyi talihi gör ki o içli dışlı halidir.)

İl: Halk anlamına gelir. Nazmü'l-Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 69)

Halk içre hak evliyâsını bil rahmet
Ol hayldın oldı ilge mâyil-i rahmet
Zikr eylep alarm eyle hâsıl-ı rahmet
Kim zikrleri eyledi nâzil-i rahmet

(Halk arasında evliyaları Allahın rahmeti bil! O taife yüzünden halka rahmet iner. Onları anarak rahmete kavuş, onları anmak rahmeti indirir.)

Kavçın ve kavçun: Konuk anlamına gelir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 316)

Kavçın agırlar kişi mâlı bile
Kim keremin kör ki bu hâli bile
(El malı ile konuk ağırlar, bu hali ile onun keremini varın anlayın.)

Kımac: Çekik gözlü kişilere denir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 324)

Nergis ol köz dik imes ey bâg-bân bak közüñ ac
Ni üçün kim bu biri kımac irür ol biri talac
(Ey bahcıvan! Gözünü aç bak, Nerkis o gözlere benzemez. Çünkü sevgilimin gözleri çekik, nerkisin gözleri şaşıdır.)

Konag: Konuk anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 337)

Ziyâfet bâgınıng serv dik âzâdeleri bâbıda kim gonca dik hıdmet kemerin cest baglap gül dik açuk yüz bile han-ı keremleri dâyim açuk durur ve konagları eger kumrı bolsun ger bülbül kim her biri öz hurd hâliga köre ol handın nevâle taparlar.

(Ziyafet bahçesinin servi gibi azadeleri, kapıda gonca gibi hizmet kuşaklarını sıkıca bellerine bağlamışlar, açık yüzlü gül gibi insanlar idi. Kerem sofraları her zaman açık idi. Ve misafirleri kumru da olsa, bülbül de olsa her biri kendi haline göre o sofradan faydalanırlardı.)

Öz: Çağatay dilinde kişi demektir. (Kaçalin, 2011: 148)

Canda öz dağın körüp aşıklıgımnı angladı
Ol kişi dek kim tanıgay öz kılın belgü körüp

(Canım üzerine vurduğu dağı görüp aşıklığımı anladı. Kendi kulunu görüp belgesinden tanıyan o kimse gibi.)

Sürük: Topluluk, grup anlamına gelir. Bedâyi^cü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 286)

Eyle zencîr-i cünûn rüsvâsı min kim her zamân
Tigreme Ferhâd u Mecnûn'dın yıgılmış bir sürük
(Ben delilik zincirleri ile öyle bağlıyım ki her zaman dört yanımda bir sürü Ferhad u Mecnun toplanmıştır.)

Yavçın: Konuk, misafir anlamına gelir. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 399)

Kim keremin kör ki bu hâli bile
Yavçın agırlar kişi mâlı bile
(El malı ile konuk ağırlar, bu hali ile onun keremini varın anlayın.)

Yıgı: Cemiyet, halk, toplum anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 409)

Yıgıp Ermen ilin ferhunde hâkim
Kılıp Ferhâd üçün redd-i mezâlim
(Ermeni yurdunda halkı toplayarak o adaletli hâkim Ferhadın başı için zulmü yasak etti.)

2.8.4. Akrabalık

2.8.4.1. Kan Akrabalığı

Abaga: Atanın kardeşine derler. Gerek atadan büyük ve gerek küçük olsun. Muhâkemetü'l- Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 1)

Ve bular atanıng büyük kardeşine küçük karındaş aga inisin abaga derler.
(Babanın gerek büyük ve gerek küçük kardeşine abaga derler, ister kardeşi küçük olsun ister büyük olsun.)

Ağa: Büyük kardeşe derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 19)

Şâhi ki atanın arıga ağadur
Ol sanga atadur vü ağadur
(Bir şah senin atan onun büyük kardeşidir. O sana hem atadır hem ağadır.)

Bota ve bote: Oğul demektir. Ferhâd û Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 141)

Botam dip gâh bozlap gâh öğürse
Cefâ taşın sınuk köksige ursa
(Yavrum diyerek gâh inlese gâh ağlasa, cefa taşım dertli göğsüme vursa.)
"Botam" dediği "oğlum" demektir.

Ekeci: Büyük kız kardeş anlamındadır. Lutfî eş'arında örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 47)

Ni can feda ki ata vü ana ağa ekeci

Eyâ habîb bu barça muhabbetingğa feda
(Ey dost, senin sevgine yalnız can değil, Ata, ana, aga ve bacı da feda olsun.)

İgeci: Büyük kız kardeş anlamındadır. Muhâkemetü'l- Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 67)

A'cam uluğ kiçik kız karındaşa hem hâher dirler ve bular uluğnı igeci ve kiçikni singil dirler.
(Ve onlar büyük küçük kız kardeşe, birlikte hâhar derler. Ve bunlar büyüğe igeçi ve küçüğe siriğil derler.)

İneg: Küçük kardeşi demektir. (A 1970: 78)
Örneği yoktur.

İnegesi: Küçük kardeşi demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 78)

İnegesi bar irdi atı süsen
Tili tîğ irdi gâhî geh süzen
(Süsen adında bir küçük kardeşi vardı, Dili kimi zaman tig kimi zaman iğne olurdu.)

İni: Küçük kardeşe derler. Sebca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 78)

İni yanlığ veya oğul yanlığ
Şehğa hıdmet kılurdı kül yanlığ
(Küçük kardaş gibi, oğul gibi, kul gibi hakana hizmet etmeğe koştular.)

Singil ve singli: Küçük kız kardeşe derler. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 282)

Sin imdi şüküfte-dil bolgıl
Manga iki cihân singil bolgıl
(Sen şimdi yüreğini ferah tut! îki dünyada sen benim küçük kız kardaşım ol.)

Tagay: Dayı demektir. Annenin kardeşine denir. Mecâlisü'n-Nefâ'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 298)

Şeyhim bigning h^{v}âher-zâdesidür kim tab^{c}ını gâhi tagayı ta^{c}rîf kılgan anga bu şeref besdür.
"Şeyhim big" didügi Mîr Süheylî'dir.
(Şeyhim, beyin kız kardaşımın oğlu yani yeğenidir. Kimin ki dayısı seciyesini tarif kılarsa bu şeref onun için yeter.)

Toggan: İkiz doğmuş kardeşlere derler. Bâbür Mîrzâ Rübâr^{c}iyyâtı'nda örneği şöyledir: (A 1970: 208)

^{c}Azm eyle sabâ bit gül-i handânımga
Ni gül ki kuyaş dik meh-i tâbânımga
Yitkil tagı iştiyâk ile Bâbür'din
Zinhâr digil selâm togganımga
(Tan yeli, yola çık; o gülümseyen gülüme iriş. O, bir gül değil güneş gibi parlayan bir aydır. Hasretle Babür tarafından git, her halde ikiz kardeşime selâm söyle.)

Uruķ ķayaş: Hısım, kavim anlamındadır. Bu iki kelime birbirinden ayrı anlam taşımadığından dolayı beraber yazılır. Uruk kişiye kendinin oğlu ve kardeşi ve yakın olanlara derler. Kayaş ki oğul ve kardeş olanlar anlamı taşır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 94)

Çarlattı revân uruķ ķayaşın
Saldı arağa ol iş kinkeşin
(Hısımı akrabayı çağırttı. Arada işi danışmaya bıraktı.)

2.8.4.2. Evliliğe Dayalı Akrabalık

Abuşķa: Kadının eşine derler. Mecnun u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 1)

Bir yandın oğul gam u şikenci

Bir yandın abuşḳa derd ü renci

(Bir yandan oğul uşak tasası ve üzüntüsü bir yandan kocanın derdi.)

Avuşḳa: Abuşka anlamına gelir. Kadının eşine derler. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 29)

Yaman tillik bolsa avuşḳa köñli andan yaralığ

Yaman işlik bolsa irke andın yüz ḳaralığ

(Kadın kötü dilli olursa, kocasının gönlü yaralı olur kötü işli olursa, erkek yüzü karalı olur.)

İş: Eşe ve yoldaşa derler. Akran ve emsal anlamına ve iki kalbin iletişimine denir. A 1970: 56)

Bili tan hicridin cismim bolupdur tar dik

Ey felek rahm it bu iki rişteni birbirge iş

(Kıl gibi ince olan belinden ayrı düştüğüm için cismim tel gibi ince oldu. Ey felek, acı! Bu iki teli birleştir.)

Küyev: Güvey anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 368)

Bir nakşga saldılar ikevni

Cânsız kilin ü ölük küveyni

(Cansız gelini ölmüş güveyi ikisini birden bir mezara koydular.)

2.8.4.3. Diğer Akrabalık Kavramları

Kökültaş: Süt kardeş anlamına gelir. Ferhâd u Şirîn'de örneği şöyledir. (A 1970: 361)

Ki ey rühung bolup rühumga peyvend

Kökültaş dâyeni şâkird ü ferzend

(Ey sen ki ruhum ruhuna bağlandı. Ey süt kardeş, ey küçük kardeş, ey yeğen, ey çömez.)

2.8.5. Unvanlar, Rütbeler

Anage: Atabey yani bir yerin yönetimine atanmış vezir demektir. (Güzeldir, 2002: 29)
Örneği yoktur.

Atabig: Atabey yani bir yerin yönetimine atanmış vezir demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 29)

Hem ol Ferhad'ğa irdi atabig
Bilip Ferhâd höd anı atadig
(Mülk-ârâ baba gibi dert çekti; çünkü o Ferhad'a atabek idi.)

Aḫtacı: Mır-aḫur yani ahırın yöneticisi anlamına gelir. Seb[c]a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 6)

Bağ ara çünki girdi ol maḥzun
Aḫtacı iligide idi gül-gün
(Kaygılı olarak o bağa girdiğinde gülgûn adındaki atını Mîrâhur elinde gördü.)

Big: Bey demektir. (A 1970: 134)
Örneği yoktur.

Cerge: Yükseklik, mevki anlamındadır. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 224)

Her âyine kim sultân kâr-hânesi dagı menâsıbdın her müvecceh emrga lâyık ferâset âyın hûş-mendlerni ve her cergege muvâfık kiyâset tezyîn hıred- peyvendlerni.
(Her zaman sultanın sarayındaki yüksek rütbeliler, her buyurulanı yapabilecek akıllı, anlayışlı ve her mevkiye yaraşır kimselerden...)

Göregan: Timur Han neslinden bir kimse Cengiz Han neslinden kız alsa ona göregan derler. Şah neslinden olan, iki padişah kızını almış olan, bir hanın kızından ve hanın

oğlundan olmuş şehzadeye derler. Hakan kızını almış olan kişiye de derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 355)

Kanı cihân dâveri Cengis Han
Kanı cihân hanı Timur Göregan
(Hani cihan hâkimi Cengiz Han, hani cihan hanı Timur Göregan)

İnaķ: Naib demektir. (A 1970: 81)

Örneği yoktur.

İrdem: Sipahilik ve silahşörlük maharetine derler. Târih-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 48)
Örneği yoktur.

Kaan: Han ve hakan anlamınadır. Sâkî-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 303)

Kanı hanlar hanı Cingiz Han
Ökdanı kanı ki irdi kaan
(Nerede padişahlar padişahı Cingiz Han? Nerede hakan olan Ökday Han?)

Nakcı: Kadı naibine derler. A 1970: 382)
Örneği yoktur.

Yasavul: Çavuş demektir. (A 1970: 396)
Örneği yoktur.

2.8.6. Unvan Niteleyicileri

Babiri: Kadimi, ezeli anlamındadır. Mecâlisü'n-Nefâ'is'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 178)

Bu der-gâhnıng babirisi belki toğması durur.
(Bu dergâhın en eskisi, hatla şehzadesidir.)

İrte: İrte kelimesi kadim anlamına gelir. Eskiden beri olan anlamındadır. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 47)

Her terîg irte çikse gerdün-ı şubh tığin kasdıma
Terîg imes kim bardur ol düşmenler içre irte kim
(Her sabah tan vakti beni yok etmek için kılıcını çekerse, bu şaşılacak şey değildir. O benim eski düşmanlarım arasından birisidir.)
"Düşmenler içre irte kim " dediği "benim kadîm düşmanım" demektir.

İnçi: Hanım, kadın anlamına gelir. Târîh-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 79)

Yana bir niçe kün Hümây aldı mülk
İrenler barıp inçige kaldı mülk
(Yine bir müddet Hüma ülkeyi aldı. Erkekler çekildi gitti, ülke kadına kaldı.)

Kavgun: Gammaz anlamındadır. Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 315)

Anda hem tura almay Merv'ga bardı anda hem keyince kavgun kilip yalguz bir tikirmende yaşundı.
(Orada da duramadı Merve vardı. Orada da kovalayanlar ardınca geldiler. Yalnız olarak bir değirmene gizlendi.)

Kavguncı: Gammaz anlamındadır. (A 1970: 315)
Örneği yoktur.

Şıgavul: Mihmân-dâr yani misafirperver demektir. (A 1970: 297)
Örneği yoktur.

Talac: Eğri gözlü, şaşı demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 167)

Nergis ol köz dik imes ey bâğ-bân bak közüñ
Ni üçün kim bu biri kımac irür ol biri talac
(Ey bahcıvan! Gözünü aç bak, Nerkis o gözlere benzemez. Çünkü sevgilimin gözleri

çekik, nerkisin gözleri şaşıdır.)

Uluğ ve uluḳ: Ulu ve büyük, şef gibi anlama gelir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 110)

O kafıleniñ uluğı bile kim anı Mâlik'dür on yiti ḳalb diremğa bey kıldılar.
(O kafilenin başkanımn adı Malik idi; on yedi kalp akçaya onu sattılar.)

2.8.7. Meslekler

Atage: Lala ve atabey yani çocuk eğitimiyle görevli olan kişi anlamındadır. Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 5)

Andaḳ ki havadis yüzlendi kim yolda ol kız bir eteğe ve bir hâce saray birle kaldı.
(O kadar havadis geldi ki yolda o kız bir lala ve bir saray kâhyası ile beraber kaldı.)

Ayaḳçı: Saki anlamındadır. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 36)

Ayaḳçı kitür câmnı leb-be-leb
Ki ṭoy oldı hengâm-ı ᶜıyş u ṭarab
(Saki, kadehi dopdolu getir. İçki ve eğlence meclisi sana toy oldu.)

Bekevül: Çeşnigir yani çeşnicibaşı anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 127)

Bar idi hıdmet-ârâ bir kul anga
Pâye-i hıdmetde bekevül anga
(Hizmet için onun bir kölesi vardı. Hizmet işinde çeşnici başı idi.)

Daruga: Ases demektir. Kolluk güçlerinden birisi, şimdiki zamandaḳi jandarma gibi. Mecâlisi'n-Nefâ'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 251)

Bu uçruda şâkirdleri bile tag keştige barıp taş yutalıp bir fakîrga tigip ölüp irmiş, yana darugadın kaçıp kayan irgenin kişi bilmes.

(Derler ki bu sırada çırakları ile birlikte dağ gezintisine çıktı. Dağdan bir taş yuvarlanıp bir yoksula değerek öldürmüş idi. Bunun üzerine ases başıdan kaçtı. Nerede olduğunu kimse bilmez.)

Gacırcı ve gazırcı: Kılavuz, rehber anlamındadır. Gül ü Nevrûz-ı örneği şöyledir: (A 1970: 299)

Gacırcı başlar irken sehv itmiş
Yürüben arslan bar yolga yitmiş
(Kılavuz daha yola başlarken yanılmış, yürüyerek arslanlann bulunduğu yola gitmiş.)

Kımac: Cellat anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 400)

Köñülni koydı anıng gamzesi vü kılmadı rahm
Kaya kaya bakıban ol iki kımac
(O iki şaşı gözü yan yan baktı; onun yan bakışı hiç acımadan gönle kıydı.)

Koycı: Çobana derler.(A 1970: 339)
Örneği şöyledir.

Tanḳtar: Pâs-bân, gece bekçisi demektir. (Güzeldir, 2002: 229)
Örneği şöyledir.

2.8.8. İl, Vatan, Yurt

Çöl: Memleket demektir. A 1970: 246)
Örneği yoktur.

Ülge: Tımar ve sancak bölgesine derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 109)

Yüz kişi reşk itküce cirgem kanı.
Mirig yikit atlanguca tilgem kanı
(Yüzlerce kişinin çekemediği ordum nerede? Binlerce yiğitin birden atlandığı ülgem

nerede?)
"Ülgem" dediği "benim tımarım ve sancağım" demektir.

2.8.9. Bayrak, Sancak

Yalav ve yalavuz: Tolga, miğfer üzerinde dikilen sancağa derler. Bedâyi'ü'l-Vasat'da gelür. (A 1970: 397)

Ot yalın dik sin kacan çapsang semender berk-rû
Bir 'alem ol otga başıng üstide gül-gûn yalav
(Her ne zaman yıldırım gibi giden atını yalın bir ateş gibi koşturursan, başının üstünde gül renkli bir yaprak gibi görünürsün.)

2.8.10. Sınır

Sıgnak: Bir nevi hattır. Çağatay'da Hatt-ı Bâbürî ve Bâbür Mîrzâ eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 280)

Hûblar hattı nasîbing bolmasa Bâbür ni teng
Bâbürî hattı imesdür hatt-ı sıgnakî müdür
(Güzellerin hattı nasibin değil ise, Babür, şaşılacak ne var? Babürî hattı değil ise Sıgnak hattı mıdır?)

2.8.11. Bodun, Boy, Oymak, Halk

Bayğazı ve badğazı: Köylü anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 129)

Ağzıng bile tinglik talaşur piste uyalmas
Ol ağzı açuk bayğazınıng puclığın kör
(Ağzın ile denklik iddiasında fıstık utanmaz. O ağzı açık köylünün akılsızlığını gör.)

Omaḳ: Kabile, oymak anlamına gelir. (A 1970: 114)

Cefanı cânğa talay aldıngız alay mu bolur
Siznin omaḳda bikec resmîrîgiz bolay mu bolur
(Cana cefayı çok yaptınız, böyle mi olmalıdır? Ey genç kızlar, sizin oymakta göreceğiniz böyle midir?)

Sart: Acem'in şehrine derler, hiç Türkçe bilmezler. Vakfiyye'de şöyle gelir: (A 1970: 264)

Biri Türk divânıda bastı mühr
Biri Sart divânıda bastı mühr
(Birisi Türkçe kaleminde, öbürü Farsça kaleminde mühür bastı.)

Taş: Taşra demektir. Ve yine Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 164)

Ki sırr-ı İlâhîni bilmes kişi
Kişi fehmidin taş irür hak işi
(Tanrının sırrım kimse bilmez, Tanrının işi insan anlayışının dışındadır.)
Bu "Hakkın işi kişi fehminden taşra olur" demektir.

Taşḳarı: Taşra demektir. (A 1970: 164)
Örneği yoktur.

Tat: Ekâbir kolundan yani devlet görevlisinin yanında ve hizmetinde olanlara derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 157)

Kıcğınban dâm ile ol mübtelâ
Nice didi tat mini tuttı lâ
(O zavallı tuzakta hıçkırırdı: "ah, beni bir tat nasıl yakaladı" derdi.)

Ulus ve ulusğa: Halk anlamındadır. Garâibüᶜs-Sıgar'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 157)

Vay kim kösgüm şifakıdın uluska boldı fehm

Aşk otı bagrımga koygan dag-ı penhan akıbet

(Aşk ateşinin içimi dağlaması sonunda eyvah! Göğsümün yarası herkesçe anlaşıldı.)

2.8.12. İletişim, Etkileşim

Biti: Mektup ve nâme anlamındadır. (A 1970: 130)
Örneği yoktur.

Bitik: Biti, mektup anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 178)

Hem uşal tofrağdm saçıp kurutung nâmeni
Yazsangız ol ayğa cismim tofrağ alğandın bitik
(Tenim toprak olunca o aya (ay yüzlü sevgiliye) mektup yazın. Hem o topraktan serperek mektubu kurutun.)

Bitik: Mektup derler. (A 1970: 130)

Ammâ mektüb ma'nâsına Garâîbü's-Sıgar'da gelür.
Derd-i hicrimni ni bilgey çün yur eşkim safhanı
Ol müsâfir san kim gâhi rakam kılsam bitik
(Benim ayrılık derdimi o nasıl bilir? Ol konuk tarafına ara sıra mektup yazdığımda gözyaşlarım o sahifeyi yıkayor.)

2.8.13. Kimlik, Ad, Unvan

At: Ad demektir, isim anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 1)

Mini at anglamaḳdın aşk etib yat Min etdin yat ve mindin yat olup at
(Aşk beni isim anlamaktan uzak kıldı. Ben isimden uzak ve isim benden uzak oldu.)

Atalığ ve atağlığ: Atalık anlamına gelir. Gül ü Nev-rüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 4)

Melâmet başladı gülge kim ey mâh
Atalığnıng durur hâkân kibi şâh
(Süsen, gülü kınayarak dedi ki "ey güzel, senin yavuklun hakan gibi bir şahtı.)

Atlığ ve atlıķ: Nâm-dâr, namı olan anlamına gelir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 4)

Min ki bezi ü sehâda atlığ min
Bolsa yüz munca hem uyatlığ min
(Ben ki eli açıklıkta ve cömertlikte ünlüyüm. Bunun gibi yüz kat daha yapsam yine senin karşında utanıyorum.)

Atlığ ve atlıķ: Atlı demektir. Ata binmiş olan kişi anlamındadır. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 4)

Anda atlıķğa had yok irdi bedîd
Ṣaydğa hem ᶜaded yoķ irdi bedîd
(Orada atlıların sayısı belli değildir Ava da sayı yoktu.)

Culdu: Savaşta veya bir işte nadir yapılabilecek bir işi yapan kişiye denir. Neteki Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 247)

Tutup culdu alıp parmakga kalgan
Digil kim eylemişler tagnı talgan
(Parayı doldurmak için kalkanı tutarak aldıktan sonra di ki dağı talan ettiler yani dağlar kadar ganimet aldılar.)

İr: Er, yani mert anlamına gelir. (A 1970: 51)
Örneği yoktur.

2.8.14. İş, Hizmet

Kılık: Eylem, iş ve davranış anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A

1970: 322)

Kılıp yahşılık birle yahşı kılık
Kılık dik başıngdın ayak yahşılık
(Kim güzel bir davranış sergilese ona iyilikten dolayı iyilik ulaşır.)

Ve yine Münâcât-nâme'de örneği şöyledir:

Sin yahşısın ü min yaman her kimge münâsib durur kılık.
(Sen iyisin ve ben kötü, herkesin işi kendisine yakışır.)

Tapuḳcı: Hizmetçi anlamındadır. (A 1970: 155)
Örneği yoktur.

Tapganga: Bulana demektir, bir şeyi bulan kişi anlamına gelir. Garâibü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 155)

Bil Nevâyı ki taleb birle tapılmas makşüd
Lik tapğanga dağı bar idi elbette taleb
(Ey Nevayî, bilesin ki aramakla dilek ele geçmez; fakat bulanın da aramış olması gerektir.)

Tavacı: Ulak demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 175)

Çirigge eyleben mi^{c}âd buncar
Tavacı her taraf yitkürdi ulcar
(Orduya toplanma gününü ve yerini belirttikten sonra, ulak her yana o haberi yetiştirdi.)

Togḳan agası: Doğancı başına derler. (Güzeldir, 2002: 271)
Örneği yoktur.

Tonḳtar: Geceyle padişahı bekleyenlere derler. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 216)

Tonḳtar anda baht-ı bîdârıñg
Tañgga tigrü kim Hudâ yârıñg
(Uyanık talihin orada senin gece bekçindir. Allah sabaha kadar senin ile beraber arkadaşındı.)

Yamcı: Ulak demektir. (A 1970: 388)
Örneği yoktur.

Yatış: Geceyle padişahı bekleyenlere derler. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 388)

Yana ol kim tavacı biglerige hükm bolsa kim yatış eyleyin, mazbût ta^cyîn kılıp yatış tavacısı her kün alarnıng yatışga kilgen kilmegenin yahşı tirgese.
(Tavacı beylere emir geldi ki yatış zamanım sağlam belirteler. Yatış tavacısı her gün onların gelenini gelmeyenini iyice araştırsın.)

2.8.15. Mülkiyet

Ağ öy: Ak ev demektir. Keçeden yapılan çadır anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 45)
Örneği yoktur.

Bağış: Bağ anlamındadır. (A 1970: 126)
Örneği yoktur.

2.8.16. Avcılık

Avcak: Avcı anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 57)
Örneği yoktur.

İnevli: Avcıların avı tutmak için kazdıkları çukurlara derler. (A 1970: 81)

Örneği yoktur.

Mundu: Avcılar av tutacakken sivri ağaçlara kara bir bez örterler ve avı onun üzerine

gönderirler. Böylelikle avı tutarlar. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 376)

Dime bu siyeh ni hayl-i Hindû
Çîn deşti kiyikler yaña mundu
Müşk anca saçıp ol âhû-yı Çîn
Kim eylep anda mundularnı müşkîn
(Bu orduya Hind askeri dime. Çin yaylasında geyikler için dikilmiş kazıklardır. O Hotan ahusu o kadar misk saçıyor ki kazıklarını bile kokuya buladı.)

Tur ve tor: İpekten işlenip yapılan balık ağına derler. (A 1970: 200)
Örneği yoktur.

2.8.17. Tarım

Kisek: Kesek, çapanın topraktan kaldırdığı büyük parça demektir. (Güzeldir, 2002: 430)

Ey ten hâki haderîgingga nişan bolgan kisek
Hem bu maᶜmga kurug başım kisek üzre sürigek
(Ey temrenine beden toprağı nişan keseği olan ve bu anlamda kuru başım kesek üstünde (bir) kuru kemik olan.)

2.8.18. Evlilik

Öylük: Evli demektir. Mîzânü'l- Evzân'da örneği şöyledir: (A 1970: 118)

Zihey meleküturîg anın on sikiz bingidin birkilip ᶜâlem
Bu ᶜâlem içre bir öylük kulung Havva bile Âdem
(Ne acep, dünya, senin mülkünün onsekiz binde biridir. Bu alem içre Havva ile Adem de bir evli kulundur.)

Saçıḳ ve saçıg ve saçuḳ: Düğünde evlenenlere verilen hediyeye denir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: örneği şöyledir: (A 1970: 264)

Gerdûn körüben bu iş muvâfıḳ
Kiltürdi toḳuz ṭabaḳda saçuḳ
(Felek bu işi uygun görerek dokuz tabak saçı getirdi.)

2.8.19. Cenaze

Laş: Leş demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 368)

Ölgec itin ey hasta Nevâyî efusan
Çün körsem iti alyıda laşıng sagışur min
(Ey hasta Nevayî, rakibini onun ölmek üzere olan köpeğini gördüğümde, senin leşini köpek önüne atılmış sanırım.)

Ölük: Ölmüş kişi anlamındadır. (A 1970: 110)
Örneği yoktur.

Songgı uyku: Son uyku, ölüm anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 293)

Min kim ü uyku ki hicrân şâmı âhım şûridin
Dişe bolgay songgı uyku iletgen il uyganur
(Uyku ile benim aramda ne ilgi var? Ayrılık gecesindeki ahimin çığlığı, ölüm yatağında olanları bile uyandırır dinse yeri var.)

Tügebaş: Mezara derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 210)

Hicr taşın yagdurup kim kavdı ölsem ey refîk
Kabrim üstide tügebaşım cüz ol taş itmegil
(Ayrılık taşım yağdırdı. Ey arkadaş, nerede ölürsem kabrim üstüne konacak olan taş, o taştan başkası olmasın.)

2.8.20. Yasa, Töre

Türe: Âdet ve kanun anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 198)

İş küni koyganda ^{c}dü sarı yüz
Türe bile barça yasalıñgnı tüz
(Cenk gününde düşmanla karşılaştığında askerini kalkanla iyice düzenle. Âdet ve kanuna göre iyi düzenle.)

2.8.21. Ceza, Yaptırım

Çek: Kadı deliline, şahidine derler. Târîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 229)
Örneği şöyledir.

İlmek: İlmek demek yani asmak için ipten yapılan halka anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 107)

Melâ'ik-dâm zülfidin kutulmas veh kutalğay mu?
Hazin Köñlüm tüşğa eylese ol halkadın ilmek
(Melekler zülfünün tuzağından kurtulamıyor vah yazık mahzun gönül kuşuna o halkadan ilmek yapsa kurtulur mu?)

2.8.22. Kozmogoni, Din, İnanç

Arbağ: Büyü demektir. Yılanın ısırdığı yere okusalar zehirlemez. Bedâyi^{c}ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 12)

Zülf-i sevdâsıda bilmeseler Nevayî nüktesin
Kim cünün küftândur yâhüd yılanın arbağı
(Onun zülfü sevdası ile Nevayî'nin sözlerindeki inceliği bilmezler ki bu deli saçması mıdır? Yoksa yılan efsunu mudur?)

Atağ: Adak demektir. (Güzeldir, 2002: 27)
Örneği yoktur.

Bayat: Hudâ anlamındadır. (A 1970: 129)
Örneği yoktur.

Gan: Hudâ anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 299)

Bu ken yüz şükr kim kıldı oganım
Sini yüz anca kim bolgay gümânım
(Allaha yüz şükür ki seni benim inanamayacağım derecede yüz kat yükseltti.)

Sorug küni: Kıyamet gününe denir. Mahbûbu'l- Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 288)

Dâd-hâh sorarda sorug küni vehmi kõñlige gâlib.
(Adalet isteyen soru gününde onu aradığında yüreği korkudan parça parça olacaktır.)

Tamuğ ve tamuḳ: Tamu demek, cehennem anlamına gelir. (A 1970: 169) (Güzeldir, 2002: 224)
Örneği yoktur.

Teñri: Tanrı demektir. (Kaçalin, 2011: 435) (Güzeldir, 2002: 242)
Örneği yoktur.

Uğan ve uğun ve uğanım: Hudâ anlamındadır. Ferhâd u Şirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 104)

Bugün yüz şükr kim kıldı uğanım
Sini ming anca kim bolğay gümânım
(Bugün yüz şükür ki Tanrım seni bana verdi, o kadar ki önceden şüpheli idim.)
("Uğanım" dediği "Hudâm" demektir.)

Yada taşı: Yağmur boncuğu derler bir nesne olur ki ona kurban kanı sürülmekle yağmur yağar ona derler. Fevâîdül-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 390)

Yada taşıga kan tigec yagın yagkandın ey sâkî
Yagar yamgur dik eşkim çün bolur la^c^ling şarâb-âlûd
(Ey saki, yada taşına kan değdiğinde nasıl ki sağanak yağdığı gibi senin dudağına da

şarap değince göz yaşlarım yağmur gibi akar.)

2.8.23. Savaş, Ordu

2.8.23.1. Savaş

Atay: Akın ve bir yere atla yapılan saldırı manasına dahi gelir. (A 1970: 3)
Örneği yoktur.

Bulcar: İstikamet demektir. Bir padişahın sefere gideceği yere denir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 150)

Çirikge eyleben mi'âd bulcar
Tavacı her taraf yitkürdi ulcar
(Orduya toplanma gününü ve yerini belirttikten sonra, ulak her yana o haberi yetiştirdi.)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

Çü yettüñ anıng câr u bulcarıga
Şeh-i Rûm ili birle bikâriğa
(Onun habercisine ve buluşma yerine, Rum ülkesi ve padişahına ve savaş mahalline ulaştık.)

Hirvul ve hiravul: Savaş meydanına karavul ile birlikte yardım amacıyla gönderilen bir kısım askerdir ve savaştan önce dünyaya savaş açanlara denir. (A 1970: 386)
Örneği yoktur.

İş: Savaş demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 57)

îş küni bu rahş üze cevlân urup
Yüz tümen â'dâ çirikin sindirüp
(Savaş günü bu atın üzerinde dolaşarak yüz tümen düşman askerini sindirdi.)

Ve yine Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir:

Gam tapar hicringde eşkim içre könğlüm paresin
İş küni tapķan kibi il ğâyibin kanlar ara
(Savaş günü kaybolanların kanlar arasında bulunduğu gibi dert de, senin ayrılığında gözyaşlarım içinde gönlümün parçalarını bulur.)

Uruş: Savaş demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 98)

Cihan ili ger uruşsun u ger baraşunlar
Ki ni uruşum alar birle bar u ni baraşım
(Cihan halkı ister savaşsın, ister barışsın çünkü onlarla ne kavgam var ne barışıklığım.)

2.8.23.2. Ordu

Dabkur: Alay demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 250)

Kayap kurgannı dapkur dapkur ol hayl
Tüşerge kıldılar tuşluķ tuşı meyl
(Kaleyi o asker tabur tabur sarıp kuşattı. Her biri yerli yerine döşendiler.)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

Yasalı ki bu tul ile körgüzüp
Budur turfa kim yiti dapkur tüzüp
(Bu kadar uzun görünen asker, şaşılacak şeydir ki yedi taburdan meydana gelmişti.)

Gol: Askerde saf ve alaya derler. Padişahların kendine mahsus olan alayına da derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 301)

Kılıp andaķ ârâste yiti gol
Ki yil haylî tapmay arasıda yol
(O kadar yedi sıra asker dizdi ki aralarından yel bile geçmiyordu.)

Kol: Saf, alay ve taraf anlamına gelir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970:

334)

İki şeh kirdiler Hudâ yolıga
Mülklerni salıp anıng kolıga
(Kendi ülkelerini onun idaresine vererek iki şah Tanrı yoluna girdiler)

Koşun: Savaşta saf ve alay anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 333)

Ki bu nilig irmiş alar heybeti
Koşun ilge her kaysınıng şevketi
(Onların heybeti o hale gelmiş ki her birinin kuvveti bir saf askere bedel idi.)

Yasal: Asker alayına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 396)

Yoruş resmîde bolmas irdi o sal
Köçerde barurda bar irdi yasal
(O yıl yürüyüş töreni yok idi. Fakat göçüşte, konuşta, yürüyüşte yine alaylar yapılıyordu.)

2.8.23.3. Asker, Savaşçı

Cagdavul: Askerde iz sürücüye derler. (A 1970: 227)
Örneği şöyledir.

Cındavul: Tundar erine derler, asker ardında durur yani arkayı koruyan, gözetleyen asker anlamına gelir. (A 1970: 239)
Örneği şöyledir.

Çirik: Leşker yani asker demektir. (A 1970: 235)
Örneği şöyledir.

Kazak: Asker ve deniz erlerine denir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970:

312)

Zâl didi kim kazak irkende şâh
Tig çikip kim çiker irdi sipâh
(Zal dedi ki, şah derbeder ise kim kılıç çekip askerin başına geçecek?)

Urum: Sipahilik mahareti, silahşorlük becerisi anlamına gelir. Mecâlisü'n-Nefâris'de örneği şöyledir: (A 1970: 99)

Sipâhilık urumlar kim bolur, ok atmakda, celd ü kılıç çalmakda çabik ve sâyir celâdetlerde anca bar kim 'aşrının ehli pesend kılurlar.
(Sipahilik becerilerinden olan ok atmakta kamçı ve kılıç vurmakta çevik ve başka maharetlerde öylesine ileri duruma geldi ki zamanının ustaları beğenirlerdi.)

2.8.23.4. Savaş Gereçleri, Silah, Teçhizat

Başaḳ: Ok demirine derler. Okun ucundaki sivri kısma denir. Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 124)

Nevâyî encümen-i şevk-i cân-ârâ tüzseng
Anıng başaḳlığ oḳın şem[c]-i encümen ḳılğıl
(Ey Nevayî canın şevki cemiyeti kurmak istersen oraya sen demrenli oku mum diye dikesin.)
"Başaklığ okın" "demrenlü okın" demektir.

Ve yine Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir:

Anga yiterge başak şikâli men' iter gerçi
Haddingi keşretidin çıktı bal ü per mindin
(Demrenin ağırlığı oraya varamıyorsa da okun çokluğundan kanatım ve tüylerim döküldü.)

Cili: Savaşta elde edilen esirlerin boynuna takılan halkaya denir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 237)

İzâr etrâfıda her sarı güller
Cililik niçe gerden-beste kullar
(Yanağının her yanında güller vardı. Boyunlarında da kölelik halkası taşıyan kullar vardı.)

Çile: Yay kirişinin ortasında ok gezi geçen yere sardıkları beyaz pamuk gibi şeye ve yay kuracak bir alete dahi derler.(A 1970: 238)
Örneği yoktur.

Dalga: Başlık, miğfer anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 253)

Taka dalgada çin yalavuz pezîr
Yana cevşen üstige çini harîr
(Tolganın halkası parıl parıl parlayordu. Zırhın üstünde de çin ipekinden elbise vardı.)

Davulgan ve davulga: Başlık, miğfer anlamına gelir. (A 1970: 253)
Örneği yoktur.

Da[vu]lğa: Başlık, miğfer anlamına gelir. Sedd-i İskenderi'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 558)

Davulğada Çini yalav dil-pedir
Yana cevşen üstige Çini harir
(Çin tolgasının parıltısı ve zırhın üstündeki Çin ipeği gönül çekiyordu. Baştan başa cehennem alevi renkli parıltılar. Tolgaların parlaklığından sahibinin heybeti biliniyordu.)

Doluga: Başlık, miğfer anlamına gelir. Bedâyiᶜü'l-Vasat'da gelür.(A 1970: 262)

Kaddi cevşen ara köñlümde anıñg dik kim ok
Çerkesi doluga ol ok üze peykân yañglıg
(Onun boyunu süsleyen zırhı gönlümde çerkes tolgası üzerinde bulunan ok tesiri yaptı.)

Gez: Ucunda demir olmayan oka derler. Ağaçlarda ok gibi olan çubuğa derler. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 343)

Yâ bir av gez birle bolgay katliñ
Yâ gürûha birle bolgay besmeliniñ
(Ya bir av oku seni öldürür, ya yuvarlak bir kelle ile canın çıkar.)

Keybür: Yassı ok demirine derler. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 345)

Çünki saldı iki kolıga şikâl
Keybür atıp boguzladı fı'l-hâl
(Çünkü her iki koluna kelepçe vurduktan sonra ok demrenini atıp onu hemen öldürdü.)

Müşek: Fişek demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 379)

Egerçi irür müşek atmak işi
Bulut mamugın örte almaş kişi
(Her ne kadar onun işi fişek atmak ise de hiç kimse pamuk gibi olan bulutları yakamaz.)

Nutukcı: Doğan uskufine derler yani doğan tüyünden askerlerin giydiği başlık anlamındadır. Bir mukatta^{c}âtta örneği şöyledir: (A 1970: 385)

Leim farkıga ikbâl tâcnı koymak
Yakın ki bulgusıdur mûcib ^{c}azâbı anıng
Nutukcı başıga sunkur otagı teng imes
Ki bulgusı sebeb-i renc ü ıztırâbı anıng
(Alçak bir adamın başına talih tacı koymak, muhakkak ki onun felâketini mucip olacaktır. Akbabanın başına sungur başlığı koymak, onun rahatsızlığına sebep olur.)

Obçin: Savaş sırasında giyilen zırh demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 83)

Ve liken uşbu peyker pay tâ fark

Bolup ot dik timur obçin ara gark
(Lâkin bu heykel gibi vücut, baştan ayağa kadar ateş gibi parlayan demir zırh içerisine gömülmüş idi.)

Ruş: Yassı ok demirine derler. (A 1970: 263)
Örneği yoktur.

Senin: Nîze yani mızrak demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 271)

Dal oldı senin şîd yanglıg
Hey'et bile berk bîd yanglıg
(Güneş şuaları gibi batan mızraklar, bütün heyeti ile söğüt yaprakları gibi titriyordu.)

Tavulga ve tavulgan: Başlık, miğfer anlamına gelir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 176)

Kümüş dik yaruk cümlening küpesi
Baş üzre tavulğanları çerkesi
(Hepsinin zırhları gümüş gibi parlıyordu. Başları üzerinde de çerkes tolgası vardı.)

Tomaga: Doğan uskufına ve kuş yeleğine derler. Sipahiler başlarına takarlar. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 216)

Başıma altun tumaga tâc-ı zer
Çün mini hak bile kılmış tâc-ver
(Başıma altın üsküfe, altın taçtır. Çünkü Tanrı bile beni taç sahibi yaratmıştır.)

2.8.23.5. Engel, Bariyer

Mundu: Ve yine savaş alanında yaparlar ki düşman gelip takılsın. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 376)

Yana handek aylında mundu tikip
Kalın ni şeker dik ki Hindû tikip

(Hindlilerin şeker kamışı diktiği gibi yine hendek yanma kazıklar dikti.)

2.9. Sayı Adları

2.9.1. Asıl Sayılar

Altav ve altavla: Altısı ve altı demektir. (A 1970: 26)
Örneği yoktur.

Bir: Bir demektir. Adet, sayı anlamındadır. (A 1970: 132)
Örneği yoktur.

Biş: Beş demektir. Adet, sayı anlamındadır. (A 1970: 134)
Örneği yoktur.

Bişelesi: Beşi demektir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 134)

Ve mukarrerdür kim bişelesi havâssı kimde bolmasa.
(Ve bellidir ki beşinin özelliği kimde olmasa.)

Bişevle: Beşi demektir. (A 1970: 134)
Örneği yoktur.

Çiyt: Türkçe çift diyecek yerde çiyt derler. (Kaçalin, 2011: 522)
Örneği yoktur.

İkegü: İkisi demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfi'de örneği şöyledir: (A 1970: 63)

İkegü bir biri vaşlın kılıp kut
Yaraşda yandaşıp çün dürr ü yâkut
(Her ikisi de birbiriyle birleşmeyi uğur saydılar. İnci ve yakut birbirine yaklaşarak yaraştılar.)

İkelemiz: İkimiz demektir. (A 1970: 63)

Min beyle ve ol za'îfe bile
Kil ikelemizge çâre eyle
(Benim ile o arık sevgilime ikimize birden çare bulasın.)

İkelesi: İkisi demektir. Bedâyi^cü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 63)

Hâliyâ ikelesi elfaz-ı nazmığa kabil belki divân tekmiliğa mâil bolğay.
(Şimdiki hâlde bu iki dilde şiir yazmağa muktedir, belki divan tamam etmeğe istekli kimseler bulunur.)

İkev: İkisi demektir. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 64)

İkev ol mihnet-i enbüh birle
Besi yığlaştılar endüh birle
(İkisi de çok sıkıntı ile ve dertle hayli ağlaştılar.)

İkevge: İkimize ve ikisine demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 64)

Hazâyinni ikevge kıldı teslîm
Kılıp hâtem hadîsin dağı tefhim
(Mührün ne demek olduğunu anlattıktan sonra haznelerini her ikisine teslim kıldı.)

Îkevlesi: İkisi anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 97)
Örneği yoktur.

İkevle ve ikevlen: İkisi demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 63)

Hıtâ milkide irdi iki üstâd
İkevlen tev-emânlık birle hem-zâd
(Hıtay ülkesinde ikiz olarak doğmuş iki üstat idiler.)

İkin: İkisini demektir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 62)

Ey köñül köydür tama' tohmm temennâ mezra'm
Bu ikin niçün ki her kiz eylemes dânâ pesend
(Ey gönül, tamah tohumunu ve arzu ekeneğini yak! Bunun içindir ki bu ikisini bilginler hiç beğenmezler.)

Kuş ve koş: İki dolu kadehe derler, çift anlamındadır. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 331)

Ger Nevâyî bir ayak gâhi içer gam defᶜiga
Zâhid andın özni gam-gîn tutsa içiniñ imdi koş
(Eğer Nevayî sıkıntısını def etmek için bir kadeh içtiğinde, sofu ondan sıkılıyorsa iki kadeh çift içsin.)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

Çü bir câmnı mihmân kıldı nûş
Ayaḳçı körüñ turfa kim tuttı koş
(Konuk bir kadeh içtiğinde iyi bakın ki saki çifte çifte sundu.)

Ve yine Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir:

Koşı iki hem zor pehlivan.
(İki çift zorlu pehlivan.)

Ming: Bin, yani adet, sayı anlamındadır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 375)

Hûblarga ming ol aynıng tâze kulluk dagı bes
Közlerige sürme kûyınıng kara tofragı bes
(Güzellere binlerce ay kulluk etmeğe değer. Köyünün kara toprağı gözlere sürme olmaya değer.)

Sikiz: Sekiz demektir. Adet, sayı anlamındadır. (A 1970: 281)

Örneği yoktur.

Toḳuz: Dokuz demektir. Adet, sayı anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 209)

Gam gıdâsı arasıda ḳanı Türkana ayag

Töre âyini bile tamsa toḳuz aḳsa otuz

(Gam yiyip içtiğimiz sırada Türk töresince verilen kadeh nerede? Töreye göre damlasa dokuz aksa otuz içilir.)

Törtev ve törteleyi ve törtele ve törtevle: Dördi bile demektir. Hepsi aynı anlama gelmektedir. (A 1970: 201)

Örneği yoktur.

Tüman: Bin demektir. (Güzeldir, 2002: 280)

Örneği yoktur.

Üçelesi: Üçü demektir. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 90)

Nevâci mi[c]âd bile çapıp üçelesining başın kiltürsin.

(Komiser vaktinde koşarak üçünün başını birden getirsin.)

Üçev: Üçü demektir. (A 1970: 91)

Örneği yoktur.

Üçevge: Üçüne demektir. (A 1970: 91)

Örneği yoktur.

Üçevle: Üçü demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 90)

Çıkıp şeh-zâde birle şâh ikevle

Vezır-i kârvân birle üçevle

(Şehzade ile Şah ikisi birden çıktı. İş bilen vezir de katılarak üçü birden çıktılar.)

Yiti: Yedi demektir. (Güzeldir, 2002: 495)
Örneği yoktur.

2.9.2. Onluklar Arası Sayılar

İllig: Elli demektir. Adet, sayı anlamına gelir. Sedd-i îskenderi'de örneği şöyledir: (A 1970: 68)

Yüz illig kan evc-i rif'at anga
Yana munca dağ-ı zahâmet anga
(Yükseklikte yüz elli arşun idi, yine böylece şişkin idi.)

2.9.3. Sıra Sayıları

İkinc: İkinci demektir. (A 1970: 68)
Örneği yoktur.

Üçegü: Üçüncü demektir. (A 1970: 90)
Örneği yoktur.

Üçünc: Üçüncü demektir. (A 1970: 90)
Örneği yoktur.

Törtüne: Dördinci demektir. (A 1970: 201)
Örneği yoktur.

2.9.4. Üleştirme Sayıları

İkelemiz: Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de birer ve ikişer demektir. (A 1970: 63)
Örneği yoktur.

2.10. Kavramlar

2.10.1. Zaman Kavramı

Tañ atḳuca: Tan atınca, tang atkunca denilir. Sabah olunca denilecek yerde atḳuca

denir, tan atınca anlamına gelir. Çağatay dilinde ṭan atınca anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 28)

Vaṣl-ı bezmîde nevâ kadrin Nevâyı bilmeding
Kice firkat içre tañ atḳunca fiğândur sezâ
(Ey Nevâyî, kavuşma toplantısında (lezzet ve ferahlık veren) nevanın (güzel sesin / neva makamının) değerini bilmedin. Şimdi ayrılık içinde gece tan alıncaya kadar sana ağlamak yakışır.)

2.10.2. Duygu, Ruhsal Durum

Aksum: Peşiman anlamına gelir. Bedâyi'ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 21)

Mey içseng olmağıl aksum ki pır-i deyr didi
Ki bu iş oldı bizning deyr-ara kemine yazuk
(Meyhaneci pir magan şarap içtiğinde çok sarhoş olma, çünkü bu iş bizim aramızda günahtır dedi.)

Aluḳ: Perişan olmaya derler. Bedâyiᶜü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 24)

Benefşening niçe bolmış dimâğı munca aluḳ
Ki ẖattınge sinin ol hindüyi irür Mayruḳ
(Menekşenin dimağı neden bu kadar perişan olmuş. Senin ter bıyıkın karşısında hindu benler bile utanmaktadır.)

Arman: Arzu, istek anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 11)

Karılık derdi bı-dermândur âhir
Bir iş könlümde köp armandur âhir
(Nihayet ihtiyarlık dermansız bir derttir. Gönlümde ancak büyük bir dilek kaldı.)

Bulğağ: Viran, harap anlamına gelir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 151)

Dime köñlüñ milki koy çağdın bu nev olmış harâb
Tâ bu kişver ehliğa tüşmiş firâking bulğağı

(Gönlünün ülkesi, ne vakitten beri böylece harap olmuş diye sorma. Bu ülke halkına senin ayrılığının ürküntüsü düşmüştür.)

Düpdürün: His olarak kımıldanma ve yürek oynamasına dahi derler. (A 1970: 261)
Örneği yoktur.

Gönc: Sevinç anlamına gelir. Fihrist-i Nazmü'l- Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 366)

Âfâk gönci zât-ı ferhundesi bil
Eflâk çıragı râ-yı raşşendesi bil
Cemşîd'ni haşmet içre şermendesi bil
Dâniş İskenderî kemîn bendesi bil
(Bilesin ki, onun kutlu zatı yeryüzünün sevincidir. Onun parlak adaleti göklerin ışığıdır. Bütün debdebesi Cemşidi utandırır. Bilgide İskender onun âciz bir kölesidir.)

Güvenç: Memnunluk haline denir. fıhrist-i Nazmü'l- Cevahir'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 752)

Afak güvenci dat-ıferhundesi bil
Eflak çiragı ray-ı rahşendesi bil
Cemşaid'ni haşmet içre şermendesi bil
Danişde Sikender'ni kemin bendesi bil
(Onun mübarek zatını ufukların emniyeti bil. Parlak fikrini göklerin kandili bil. Haşmet içindeki Cemşed'i ondan utanıyor bil. Bilgide İskender'i değersiz bir kölesi bil.)

Kayguluk: Kaygılı demektir. (A 1970: 316)
Örneği yoktur.

Kayu: Kaygı anlamına gelir. (A 1970: 316)
Örneği yoktur.

Korkunç: Korku anlamına gelir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 328)

İlâhî! Eger hasletim igridür, niyyetim tüzdür. Bu cihetdin eger korkuncum birdür ammâ ümidîm birge yüzdür.
(İlâhî! Eğer ki işlerim eğri ise yüreğim doğrudur. Bu yüzden ne kadar korkum bir ise de umudum bire yüzdür.)

Kuzgalan: Istırap anlamına gelir.(A 1970: 330)
Örneği yoktur.

Korkuş: Korku anlamına gelir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 328)

Kim ki deyr içre kördi ol tüşni
Taptı özide ᶜıyş u korkuşnı
(Tekkede kim o rüyayı gördü. Nefsinde zevki ve korkuyu buldu.)

Laa: Hayıflanma anlamındadır. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 369)

'Ömrdin nâ-ümîd boldum laa
Mihnet-i hicr içinde toldum laa
(Ne yazık, hayattan umut kestim, ayrılık ve dert içinde öldüm.)

Ve yine Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir:

Lebiniñ fikri bagrımnı kan kıldı laa
Çü kan kıldı közdin revân kıldı laa
(Ne yazık, dudağımın hayali bağrımı kan etti. Ne yazık gözlerimden kan akıttı.)

Öktek: Öfkeli ve sinirli demektir.(A 1970: 106)
Örneği yoktur.

Salmak: Aciz, çaresiz demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 270)

Özin salmay yana bir fikr itip saz
Bu yanglığ boldı işge çâre pervâz
(Kendini üzmeden yeni bir fikirde bulundı. Böylelikle işe bir çare bulundu.)

Siyük: Mahabbet, sevgi anlamındadır. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 284)

Sivük sevgen ölümdin fehm kılmas
İtin kamçı bile tograsa tuymas
(Derin bir sevgi ile seven ölümden korkmaz. Etini kamçı ile didikleseler bile aldırmaz.)

Sivüklük: Sevgi anlamına gelir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 284)

Sivüp ol Mustafâ muhabbetni
Tarattı öz sivüklükidin anı
(Mustafa Müctebâ'yi sevdi. Sevgisinde onu kendisine dost etti.)

Tañ: Şaşırma haline denir. Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 172)

Sünbülüñni tarağanda gül üze tañdur ^{c}arak
Kim bulutluğ kicening elbette bolmas şebnemi
(Sünbül gibi saçını taradığında gül gibi çehrendeki terlere şaşmalı. Çünkü bulutlu gecenin elbette çiği olmaz.)

Yavuk: Yakın anlamındadır. Fedhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 393)

Yanar da birte kün ni kılmayın kec
Yavuk barmakga tapmay maslahat hîc
(Dönmekte bir gün bile geç kalmadığı halde ona yaklaşmakta bir bahane bulamıyordu.)

Yırakdın: Irakdan, uzaktan demektir. (Güzeldir, 2002: 495)

Nevâyîyâ manga vaslı muhâl irür besdür
Müyesser olsa yırakdın nezzâre eylegen
(Ey Nevâyî, mademki bana onun kavuşması hayaldir, uzaktan (bir) görmek bile bana yeter.)

Yırlıg ve yirlik: Perişanlık, düşkünlük, rezillik anlamına gelir ki Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 410)

Tâli^c^imning yırlıgın kör kim bellit taşları
Kimge kökdin inse yeler yir bile yeksân mini
(Kaderimin o kadar kötü olduğunu gör ki bu alın yazısı olan taşlar, kime gökten inerse insin yine beni yere batırır.)

2.11. Varlıkların Olma ve Bulunmaları

Bar: Var demektir. Hast olarak da görülür. Mahzenü'l-Esrâr'ında örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 166)

Hast der-in dâire-i lâciverd
Mertebe-i mürd be-mikdâr-ı merd
(Bu gök kubbe içinde ölülerin sayısı diriler kadar vardı.)

Barıda: Varısında, yani hepsinde demek ve bir dahi varken demek olur. (Güzeldir, 2002: 168)
Örneği yoktur.

2.12. Gezegen Ve Uzay Kavramları

Açun: Dünya anlamındadır. Lutfî eş'ârında örneği şöyledir: (A 1970: 5)

Sin dik açunda bir közi 'ayn-ı belâ kanı
Min dik anıng cefâsı bile mübtelâ kanı
(Dünyada gözü belâ olan senin gibi varımdır? Benim gibi de onun cefasına tutulmuş varımdır?)

Çolpan: Ak yıldıza derler, sabaha yakın doğar. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 247)

Kuyaşnı olmas ey gerdûn ol ayga eylemek teşbîh
Agız ger zerre köz çolpan yañgı ay añga kaş olsun
(Ey felek, güneşi o ay yüzlü güzele benzetmek doğru olmaz ki ağzı zerre, gözleri tan

yıldızı. Yeni ay da ona kaş olmuştur.)

Iltırar: Parlayan, ışık veren, yıldız anlamındadır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 74)

Ahteridür nahs-i 'uşşâk bed-ahter cânığa
Ol ki her yan ıltırar hicrân tüninirig şoderuni

(Ayrılık gecesinin çiğleri her tarafta parıldar. O, kadersiz aşıkların uğursuz yıldızıdır.)

Kuyaş: Güneşe derler. Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 337)

Karadur hâl u hatt u köz ü kaşıng.
Meger barını köydürmiş kuyaşıng
(Benin, ayva tüylerin, kaşın, gözün (hep) karadır. Galiba hepsini senin güneşin yakmış.)

Küneş: Güneş anlamına gelir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 365)

Çü mihr otıdın semender oldı seretân
Âteş-gede diki tutaştı gül-zâr-ı cihân
İrmes bu ısıg küneşde çıkmak imkân
Hôşdur kişige bolsa savuk sâye-mekân
(Vakta ki güneşin ateşinden seretan semender oldu. Yeryüzü ateş yanan tapmak gibi tutuştu. Bu sıcak günde dışarı çıkılamaz. Bir gölgede oturabilen kişiye ne mutlu.)

Uçun: Açun ile aynı anlamdadır. Dünya demektir. (Güzeldir, 2002: 127)

Közüme kilmes uçun kilgende ol yüz ellime
Anca yahşi anglamas köz kim kuyaşğa öter durur
(O yüz karşıma geliyor dünya gözüme görünmüyor. Güneşe karşı bakan o kadar iyi görmez.)

Yulduz: Yıldız lafzınıñ ta[c]bîridür. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 503)

Kamer ser çeşmesi her kün töküp muz
Muz olgan katreler ger dîde yulduz
(Ay pınarı her gün buz kesiyor, buz olan damlalar çevresinde yıldız oluyor.)

2.13. Kişi Adları (Unvan Niteleyeceleri ve Unvanlarıyla)

2.13.1. Mirzalar

Cuki: Horasan'da Cuki Mirza derler, bir şehzadenin adıdır. (A 1970: 246)
Örneği yoktur.

2.13.2. Bitigciler, Tamgacılar, Bedizciler (Yazıcılar, Mühürdarlar, Nakkaşlar)

Baḫşı: Türkistan şahlarının kâtiplerine derler, hiç Türkçe bilmezler. Münşeât'da örneği şöyle gelir: (A 1970: 121)

Bir ṣabahdın tuş vaktigaca ve pişinden aḳşamgaca olturup anca iş kılurlar kim niçe divân niçe nüvisende baḫşı ve niçe pervâneci ḳıla almagaylar.
(Sabahtan öğleye ve ikindiden akşama kadar oturarak o kadar iş görürler ki nice divan kâtipleri ve nice yazı yazan bahşılar ve nice mabeyinciler yapamazlar.)

2.13.3. Diğer Kişiler

Şipal: Bir pehlivanın adıdır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 295)

Sipeh-dârlar içre Şipal olup
Tehevvürde çün Rüstem-i Zâl olup
(Komutanlar arasında Şipal (pehlivan) idi. Kızdığı zamanda Zal oğlu Rüstem gibi olurdu.)

2.14. Yer Adları

2.14.1. Diğer Yer Adları

Adak: Türkistan'da bir yerin adıdır. Hayretü'l-Ebrâr'da şöyle gelir: (Güzeldir, 2002:

32)

Yüz iki yüzce kişi birle kazak
Geh biri Hârzem idi gâhi Adak
(Birkaç yüz kişilik Kazak ile yeri bazen Harezm bazen Adak idi.)

Saygu: Heri şehri içinde bir mevzi adıdır. Vakfiyye'de evkâf sınırı beyanında yazmışlardır. (A 1970: 274)
Örneği yoktur.

2.15. Kavim ve Boy Adları

Arlas: Çağatay'da bir kabile adıdır. (A 1970: 11)
Örneği yoktur.

Arlat: Çağatay'da bir kabile adıdır. Bedâyi^{c}ü-1 Vasat'da şöyle gelir: (A 1970: 11)

Ey Nevâyı mini zâr eyledi bir lüli-veş
Ki hem Arlat unut boldı manga hem Bilküt
(Ey Nevayi, oynak bir güzel beni ağlattı ki hem Arlat'ı da Bilgut'u da unutturdu.)

Barlas: Çağatay'da bir kabiledir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 124)

Barlası nihâd azadeler.
(Barlas oymağından hür kişiler.)

Bilküt: Çağatay'da bir kabiledir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 138)

Ey Nevâyî mini zâr eyledi bir lüli-veş
Kim hem Arlat unut boldı manga hem Bilküt
(Ey Nevayi, oynak bir güzel beni ağlattı ki hem Arlat'ı da Bilgut'u da unutturdu.)

Birles: Çağatay'da bir kabiledir, sevenleri çoktur. (Güzeldir, 2002: 183)

Ey yüzing levhide mahfuz ayet emrü'l-kitab
Toğmadı pirles ulusıdın sinin dik âftâb

(Ey yüzünün levhasında Fatiha ayeti gizli olan, Barulas ulusundan bile senin gibi bir güneş asla doğmadı.)

Calayır: Çağatay'da bir kabiledir. (A 1970: 230)
Örneği yoktur.

Halaç: Bir kabiledir. (Kaçalin, 2011: 553)
Örneği yoktur.

Ḫalaḫ: Bir kabiledir. (A 1970: 249)
Örneği yoktur.

Kıgrat ve Kıgat: Çağatay'da iki kabiledir. Şerefli ve soylu asil han zadeleridir. Garâîbü's-Sıgar'da şöyle gelir: (A 1970: 321)

Min tilep hüsn velî şâh tilep asl u neseb
Manga lüli bile Hindu anga Kıgrat u Kıgat
(Ben güzellik dilerim, şah asalet diler. Bana Hintli bir soytarı ona da Kıgrat ve Kıgat yeter)

Kolıncak: Çağatay'da bir kabiledir. (A 1970: 336)
Örneği yoktur.

Kongrat: Çağatay'da bir kabiledir. Vakfiyye'de geçmektedir. Ve Kongrat şerefli ileri gelenlerdendir. (A 1970: 336)
Örneği yoktur.

Meleş: Çağatay'da bir kabiledir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da şöyle gelir: (A 1970: 372)

Ey Nevâyî niley il Tarhan ile Barlas'ını

Kim birür köñlümge hâlâ meleş ol şûh meleş
(Ey Nevayî, o oynak güzel benim gönlümde iz bıraktıktan sonra ilin Tarhan ile Barlasını nideyim?)

Sulduz: Çağatay'da bir kabiledir. Garâîbü's-Sıgar'da şöyle gelir: (A 1970: 292)

Nevâyî sivdi bir lülini kız dik rub'-ı meskûnda
Eger Erlat eger Barlas eger Turhan eger Sulduz
(Erlat, Barlas, Turhan ve Sulduz gibi boyları ve dünyayı dolaşarak Nevayî bir çingene kızını sevdi.)

Tarḫan: Çağatay'da bir kabiledir. Vakfiyye'de şöyle gelir: (A 1970: 162)

Tarḫanı resmlik ᶜıyş güzînler.
(Tarhan kabilesi töresince seçkinlerin yaşayışı.)

2.16. Konusal Alanı Belirlenemeyenler

2.16.1. Konusal Alanı Belirlenemeyenler

Astı: Altında demektir, taht anlamındadır. Çihl Hadîs Tercümesi'nde örneği şöyledir: (A 1970: 15)

Analamıng ayağı astıdadur
Ravza'-i cennet vü cinân bâğı
Ravzâ bâğı cişâlin ister iseng
Bol ananıng ayağı tofrağı
(Uçmak bahçesi, uçmak bağı anaların ayağı altındadır. Uçmak bahçesine erişmek istersen ananın ayağının toprağı ol.)

Avuncaḳ: Avunacak nesne, avunacak bir şey demektir. Gül-i Nevrüz-ı Lütfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 30)

Bu fermandın smuk könlüm sivindi

Bu maᶜnîliḳ avuncakḳdın avundı
(Bu yarlıgdan kırık gönlüm sevindi, bu manalı avuncaktan avundu.)

Bilgü: Bilinecek nesne anlamına gelir. Garâîbü’s-Sıgar’da örneği şöyledir: (A 1970: 137)

Can üze dağın körüp 'âşıklığımnı angladı
Ol kişi dik kim tanığay öz kulın bilgü körüp
(Canım üzerine vurduğu dağı görüp aşıklığımı anladı. Kendi kulunu görüp belgesinden tanıyan o kimse gibi.)

Buğına: Bunun gibi ve böylece anlamına gelir. (A 1970: 148)
Örneği yoktur.

Çirib: Dönüm anlamındadır. Bağda ve mezrada dönüm demektir. Sedd-i İskenderî’de örneği şöyledir: (A 1970: 233)

Mesâhat bile bî-füsûn u ferîb
Bilip havz dik kim irür bir çirib
(Aldanmadan tam bir ölçü ile ölçtü, bir çirib genişliğindeki havuzu ölçer gibi.)

Ve yine Lisânü’t-Tayr’da gelir ki:

Bir çirib yir kalmagan âfâk ara
Belki bu kiryâs nilin tâk ara..
(Yeryüzünde bir çirib yer kalmayacak, belki bu gök kubbe altında bile..)

Dagı: Dahi demektir. (A 1970: 250)

Ey cemâliñg gül-şeni hûb u visâliñg dagı hûb
İlge lutfuñ hûb ise cânımga zulmuñg dagı hûb
(Ey güzelliğinin gül bahçesi güzel ve kavuşması da güzel! Başkasına lütfun güzelse canıma zulmün de güzel.)

Gedâyı: Yoksul anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 342)

Ey gedâynıñnıngdır gedâyı barça ehl-i taht u tac
Kim gedânıngdur anga yok tâc ile taht ihtiyâc
(Senin yoksullarının yoksulu hep taht ve tac sahibidir. Senin yoksullarının taht ve tac ihtiyacı yoktur.)

Gedâyin: Yoksul demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 342)

Dime fakr-gûyi gedâyin gedâ
Ki şehler şehi kılmış anı Hudâ
(Fakir ikliminin yoksuluna yoksul deme, çünkü onu Allah, şahlar şahı yapmıştır.)

Isıtḳan: Isıtma tutan kişiye derler. Fevâüdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 54)

Lebi hem örtedi canım hem acığ söz didi ya[c]nî
Çüçüklikdin ısıtḳanga acığ şerbet irür nâfi'
(Dudağı canımı yaktı hem acı söyledi. Çünkü tatlıdan çok acı şerbet ısıtma tutana daha faydalıdır.)
"Isıtanga" "ısıtma tutana" demektir.

İçkülük: İçilecek nesneye derler ve sarhoş olan kişiye dahi derler. Ferhâd u Şirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 45)
Bolup huş anga zayi içkülük dik
Yatıp bir tahta üstide ölük dik
(Sarhoş gibi onun aklı gitti. Ölü gibi bir tahta üzerinde yattı.)

İncu: Tapu adamı demek olur. Bir kimse ihtiyar ile gelir, bir beye yanaşır ulufesine girip hizmetinde olur. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 79)

Ve âzâdeleming inculükge kirmek tamamdın teşni'î.
(Ve hürlerin, kulluğa girmek tamahından utanması.)

Karag: Kara demektir, siyah anlamındadır. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 307)

Közke tofrag karagı sürme-i şifâhân çekilip.
(Göze toprağın karası askerlerin sürmesi gibi görünüp.)

Karı: Karış anlamına gelir ve bina arşınına dahi derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 310)

Tapıp ᶜakl irtifâᶜınıng şümârı
İki ming karı her birining işeri
(Akıl, yüksekliğinin sayısını buldu. Her bir kazıcının iki bin arşın kazmasını hesapladı.)

Ve yine Sedd-i İskederî'de örneği şöyledir:

Çü kıldı mesâhat mesâlik ara
Yıgac itti taᶜyîn memâlik ara
Tınâbı ki messâh kıldı kulac
Kılıp on iki ming karı bir yıgac
(Memleketi ölçdürdüğünde yıgaç denen mesafeleri tayin etti. Mühendis kulaçlayarak bir ipi ölçü yaptı on iki bin karış bir yıgaç sayıldı.)

Karu: İvaz yani karşılık anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 310)

Uşbu yanglıg istegil dâim Nevâyî köñlini
Kim ki andın yitmese hakdın sanga yitkey karu
(Ey Nevâyî, onun gönlünü her zaman böyle iste, ondan sana bir karşılık gelmese Allah'tan gelir.)

Katla: Tekrar anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 305)

Yana katla Dârâ-yı deryâ-nevâl
Didi ki ey hakîm-i Mesîhâ-yı me'âl
(İhsam deniz gibi olan Dara tekrar dedi ki "Ey manada Mesih gibi olan hakîm!")

Keng: Geniş anlamındadır. Sebᶜa-i Seyyare'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 724)

Ki anıng ağzı tar edi tübi keng
Ağzı revzençe tübi öy bile teng
(Onun ağzı dar dibi geniş idi, ağzı pencere dibi ev gibi.)

Kik: Kek anlamındadır. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 431)
Ki anıng agzı tar idi tübi kik
Agzı revzence tübi bile kik
(Onun ağzı dar dibi geniş idi. Ağzı pencere, dibi ev gibi.)

Kingeş: Meşveret anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 351)

Çarlattı revân uruḳ ḳayaşın
Saldı araga ol iş kingeşin
(Hısım ve akrabalarını çağırdı. O işi, konuşmak için ortaya attı.)

Kur: Akran ve emsal anlamındadır. (A 1970: 329)
Örneği yoktur.

Kurgal: Bir nesnenin iki başı bir yere gelmeye derler. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 329)

Çünki kurğalğa yitti ol cerge
Halk biriktiler ayak yirge
(O takım asker buluşma yerine geldiğinde halk son yerde toplandı.)

Külegec yüzlük: Güler yüzlü demektir. (A 1970: 363)
Örneği yoktur.

Külümlü: Gülmeli ve gülüşlü anlamındadır. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 363)

Gül dik külümlü goncama bir kün yolukmadım

Aylarda bir hem üçremedim yahşi yüzinge
(Gül gibi gülen goncamla bir gün bile buluşmadım. Aylarca bir defa olsun onun güzel yüzünü görmedim.)

Nime: Parça anlamındadır. Bir parça diyecek yerde bir nime derler. (Güzeldir, 2002: 467)

Diseng ana bolay midin özingni hîc nime bilmes
Kıl ki gafldur fenâ târıda özni bir nime bilmek
(Şaraptan haberim olsun dersen kendini bilmekten geç çünkü fanilik tavrında bir şekilde kendini bilmek gaflettir.)

Orun: Onun yerine demektir. Bedel, karşılığında demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 135)

Çük atlas eylep özige libâs
Kiyip börk orunığa başığa taş
(Üstüne renkli atlas elbise giyindi. Başına külah yerine tas geçirdi.)

Öğün: Gayrı, başka demektir. Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 105)

Vaslıngdın öğün hiç nime hakdın tilemes min
Yârab ki icabet ola bu bende du'âsı
(Sana kavuşmaktan başka Tanrıdan hiç bir dileğim yoktur. Tanrım! Kulunun bu duasını kabul buyur.)

Rap ve rep: Yalnız kullanılmaz bir kelimeyle kullanılır. Tilberep, delirip demektir. Kenderep, kokup demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 263)

Köñglek ara müşk ü ᶜabîr tarab
Köñglide yüz it olup kenderep
(Gömleğinin altında misk ve anber vardır. Gönlünde kokmuş yüz it yatar.)

Salgac: Şalıcak demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 340)

Köñgülge ^{c}ışk otı salgaç şerâre
Anga yok mı sûyıdın özge çâre
(Aşk ateşi gönle kıvılcım sıçratınca ona şaraptan başka çare olmaz.)

Sorak: Soracak yer anlamındadır. Sultân Hüseyin eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 288)

Ey sabâ kilding Hüseynî tilbe köñlin sorgalı
Bârî mindin ol perî kûyı sarı kılgıl sorak
(Ey tan yeli, Hüseyin'in deli gönlünü sormaya geldin, ne olur, o perinin köyüne doğru git de bir soruşturma yapıver!)

Tar: Dar demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 157)

Cebinler gül gül ve kirpikleri kâr
Kabağlar kink kink ve ağızlan tar
(Alnı gül gül, kirpikleri diken gibi, göz kapakları geniş, ağzı dar.)

Ve yine Lutfî eşarında örneği şöyledir:

Bir ağız tarlığını sormadı bu bende hîç
Gerçi o piste ağız fikride hayrân boldum
(Lutfî, hiç bir ağız gönül darlığını sormadı. Her ne kadar ben o fıstık ağzın hayranı oldum ise de.)

Tigrü: Değin demektir. Sabaha dek anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 186)
Tanktar anda baht-ı bîdârıñg
Tañgga tigrü kim Hudâ yârıñg
(Uyanık talihin orada senin gece bekçindir. Allah sabaha kadar senin ile beraber arkadaşındır.)

Tiñg: Beraber, denk anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 192)

Agzınga tikmes izârıñg birle söz
Bolmadı Hürşîd birle zerre tiñg
(Ağzın ile yanağın hakkında sözün hiç bir değeri yoktur. Zerre güneş ile bir düzeyde olabilir mi?)

Tişi: Dişi demektir, cinsiyet anlamı belirtir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 184)

Gazanfer hôd niter çengâl u bâlın
Çiker bolsa tişi onıñg mecâlin
(Arslan kolunu ve pençesini ne eder dişinin hilesi olduktan sonra.)

Titik: Becerikli anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 178)

İr kişi imkekde titikrek bolur
Sırça nice sınsa itikrek bolur
(Er olan adam çalışmada tetik olur. Sırça her ne kadar kırılsa da yine keskin olur.)

Töşük: Delik deşik anlamındadır. Bedâyi'ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 205)

Ey köñgülde şehd-i la^{c}liñg hasretidin yüz töşük
Her töşükdür şehd-i zenbürı öy yañglıg çüçük
(Ey güzel, al yanağının balı hasretinden gönlümde yüz delik delinmiştir. Her delik bal arısının doldurduğu petek yuvası kadar tatlıdır.)

Ülüş: Hisse ve nasib anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 114)

Ketür sâkî çıkıp yığlar üçün on
Manga toydın ülüş bir câm-ı gül-gün
(Saki, o ağlayan için feryad ederek bana şarap getir. Bu ziyafetten pay olarak gül

renginde bir kadeh ver.)

Ve yine Lutfî eş'ârında gelür ki:

Sindin eğer tilense gül hüsn tilüşi caceb tükül
Bay kişilerge çâre yok arı gedâ sü'âlidin
(Ey gül, senden güzellik hissesi istense şaşılmaz. Çünkü zenginler yoksulların isteklerinden kaçınamazlar.)

Ürkün: Taşkınlık, taşkın anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da şöyle gelir: (A 1970: 97)

Derd kör kim istese kilmek gamım sormakğa
Razî irmen kim sirişkim silining bar ürküni
(Ey dert gör ki yâr çektiklerimi sormaya gelirse razı değilim. Çünkü gözyaşlarımın selinin bu sırada taşkınlığı var.)

Yasang: Yassı demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 387)

Körünür yüzi közgü içre bozuk
Uluk yok ise yasang yâ kiçik
(Yüzü aynada bozuk görünür. Bozuk değil ise bile yassı küçük veya büyük görünür.)

Yaşın ve yaşun: Gizli ol ve gizlen demektir. (Güzeldir, 2002: 482)
Örneği yoktur.

Yat: Yabancı, aşina olmayan anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn hâtimesinde şöyle gelir: (A 1970: 392)

Yetişmey anda yat ilning ayagı
Ni yat il kim üzüp yat otnı dagı
(Oraya yabancı ilden birinin ayağı değmemiştir. Yat yabancı değil yat ateş bile.)

Yıgac: Bir kişi bir yerde dursa iki tarafında da iki kişi dursa uçtaki kişiler ile ortadaki kişi mesafesine yıgac derler. Seb^ca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 408)

Tâ köründi alar karalan hem
Kalmadı bir yıgaç araları hem
(Onların karaltıları göründüğünde aralarında bir yıgaç bir fersah uzaklık kalmamıştı.)

Ve yine bina arşınına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir:

Tınâbı ki messâh kıldı kulac
Kılıp on iki karı bir yıgac
(Ölçmen ipi kulaçladı, on iki bin arşını bir yıgac fersah saydı.)

Yingil: Yeğni, hafif anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 410)

Kir vâdi-i ᶜışk içre yingilrek ki bu yolda
Özlüt yükini taşlagan il ehl-i zühddür
(Aşk yoluna, ağır yükün ile yavaş gir. Çünkü bu yolda kendi yükünü atanlar seçkin kişilerdir.)

Yitek dik: Yetecek kadar demektir ve zayi olmış ve zâyi olmalı, yani bir bî-kıymet nesne demektir. (A 1970: 410)
Örneği yoktur.

Yok irse: Yoksa demektir. (A 1970: 414)
Örneği yoktur.

2.16.2. Olumlu Anlam Taşıyan Kelimeler

Asığ ve asıḳ: Fayda anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn hatimesinde örneği şöyledir: (A 1970: 16)

Bu da'vâ dest-gâhm bir zaman yığ

Çü da‘vâ içre ma‘nî yoḳ ni asığ
(Bu dava tezgâhını bir zaman için bir yana bırak. Çünkü bu davada ne bir kasıt var, ne de fayda.)

Hav: Evet demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 386)

Hav dişe şehga naks râci^{c} idi
Yok demek hôd hılâf vâkı^{c} idi
(Evet dese onun zararı şaha dokunacak idi. Hayır dese yalan olacaktı.)

Ulçaş: Bir kişi devlet görevlisi önünde bir dizini yere koyup ve bir dizini kaldırıp, elin başına koyup sonra varıp elin öpse ve görüşse buna derler. Bir çeşit selamlama şeklidir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 149)

Kilip bigler bile utru yürüşüp
Töresi birle ulçaşıp körüşüp
(Beyleri geldi, karşılıklı yürüyüp töreye göre selâmlaşıp görüştüler.)

Yakar: Kabul anlamındadır. Sultân Bâbür eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 389)

Tapar ni ister vü kõñlüge kim yakar
Teşvîş bî-cihet dürür âhir sanga manga
(Güzel kimi ister, gönlünce kimi beğenir. Senin ve benim için işte anlaşılması güç bir mesele.)

Yaraş: İki hasım için barışmak anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 396)

İlingge digil kim bu kilgen resûl
Yaraşdın didi sözni kıldım kabul
(Ulusuna dedi ki bu gelen elçi, barış sözü öne sürdü, ben de kabul ettim.)

Yaraşa: Layık anlamındadır. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 396)

Barçanıng agası vü erşedi ol ᶜazîz ferzenddür, ol naᶜlini körüp anga yaraşa yarak kılıp. (Hepsinin büyüğü ve ergini olan o aziz oğuldur. O, ayak kabını görüb ona yaraşan bir donanım verdi.)

2.16.3. Olumsuz Anlam Taşıyan Kelimeler

ᶜAlala: Kavga ve kargaşa anlamındadır. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 371)

Halâyık içre gavga koptı hemân
Ulus içre ᶜalala koptı hemân
(Her yanda halkın arasına kargaşa düştü. İnsanların içinde her yanda kavga koptu.)

Bulğancuğluk: Tefrika yani karışıklık anlamındadır. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 151)

Benî İsrâîl arasıda millet haysiyyetidin köp bulğancuğluk vâkı' boldı.
(Beni İsrail arasında millet bakımından birçok kargaşalıklar oldu.)

Kargaş: Gürültü, kavga ve kargaşa anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 308)

Ni merdûdlıg kim bolur il işi
Tün ü kün anıng cânınıng kargaşı
(Ne kötülüktür ki el alem gece gündüz, onun canının kargaşası ile uğraşır.)

Kargış: Beddua anlamındadır. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 308)

Çün Hâm, Nûh 'Aleyhi's-Selâm'ga bî-edeblik kılgan cihetdin anıng mübârek tilige Hâm bareside kargış ötüp irdi.
(Ham, babası Nuh peygambere terbiyesizlik ettiği için Nuhun mübarek tili Hame beddua etti.)

Kecce: Acemi anlamındadır, dil bilmeyen demektir. Fevâîd'l-Kiber'de örneği şöyledir:

(A 1970: 341)

Nevâyî ol yüz ü leb şevkidin nâgeh nevâ çikse
Dem urmas bülbül ü tûtî kim oldur kecce bu peltek
(Yüzünün ve dudaklarının aşkından Nevayî ansızın bir ah çekse, bülbül ve tûti ağız açamazlar; biri dil bilmez, öbürü peltektir.)

Mung: Bela, dert ve derli anlamına gelir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 377)

Munglıg min ü mung bile peyâmım
Munglıg kişiler sözi peyâmım
(Ben dertliyim, dert ile haberleşiyorum. Sözüm dertli kişilerin sözüdür.)

Sögünc: Sövme, küfür anlamındadır. Bâbür Mîrzâ eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 291)

Kılmak ümîd ü bîm ile hıdmet-i şeh alyıda
Der-bânınıng sögünc ü tayagıga erz imes
(Korku ile umut arasında padişah katında hizmet etmek, kapıcıların dayağına ve söğüşüne değmez.)

Teskeri: Ekseri, aksine ve zıttı anlamına gelir. (A 1970: 162)

İzhâr-ı zarafet ü letafet kılasız
Bir harfde yüz tümen nezâket kılasız
Ger Hind işi teskeri irmes niyüçün
Isığ yirdin şavuğ zarafet kılasız
(İncelik ve yumuşaklık gösteresiniz, bir kelimede yüz bin naziklik yapasınız. Hint işi ters gitmiyorsa niçin sıcak yerden soğuk incelik yapıyorsunuz.)

Tügül: Değil demektir ki eş^{c}ar-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 212)

^{c}Işk cihânı örtedi bu ni belâ cemâl irür

Hadd-i beşer tügül bu kim pertev-i lâ-yezâl irür
(Aşk dünyayı yaktı, bu ne belalı cemaldir. Bu, beşerin haddi değil, ancak sonsuz olan Tanrının bir ışığıdır.)

Yargu: Kavga anlamına gelir. Garâîbü'ş-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 398)

Halka-i ders içre gavgâdın dimâgım taptı za'f
Mey tutup sâkî mini kutkar demi bu yargu
(Ders halkasında kavgadan gürültüden kafam yoruldu. Saki şarap getir de beni bu kavgadan bir parça olsun kurtar.)

2.16.4. Somut Anlam Taşıyan Kelimeler

Aḥsum: Sarhoş anlamındadır. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 7)

Aḥsum üsrüklerdin ẖâriç terâne
Tilbe itler uluşkandım nişâne
(Kör kütük sarhoşların ağzından çıkan ırlamalar, kuduz köpeklerin ulumasından belgedir.)

Ayalğu: Hoş sese, sedaya denir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 31)

Ayalğug niçe yâr yâr alğusı
Mining yığlanm zâr zâr alğusı
(Senin sesin yar yar! Türküsü olabilir. Benim ağlayışım da zar zar olacaktır.)

Ve Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:

Ayalğu barçağa Ferhâd hâli
Sürüd ol haste-i nâ-şâd hâli
(Ferhadın hali her kese bir nağmedir. O kaygılı hastanın hali bir şarkıdır.)

Barça ve barı: Cümlesi, tamamı, bütünü ve hepsi demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 123)

Kincide niçe keniz hem kadd
Barça gül-rüy u erguvan hadd
(Boyu ve kolları hurma dah gibi. Yüzü tamamen gül gibi, yanakları erguvan gibi.)

Ve yine cümle yani bütün hepsi anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:

İtip ban çirikge râhberlik
Alar kinice eylep pey siperlik
(Bütün orduya kılavuzluk ediyordu. Onlar da arkasında siper oluyorlardı.)

Baş tuban: Baş aşağı demektir. Nesâyimü'l- Muhabbe örneği şöyledir: (A 1970: 124)

Her kice alar bir çaldın baş tuban özlerin asar irmişler ve tangaca zikr itür irmişler.
(Her gece onlar bir kuyuya kendilerini baş aşağı asarlarmış ve sabaha dek zikrederlermiş.)

Baş tuman ve baş tuban: Baş aşağı demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 124)

Yaşurup encüm-idürr min Türk mihr
Birke körme baş tuman anı sipihr
(Türk güneşi inci gibi olan yıldızları saklar. Gök onu baş aşağı yere gömer.)

Bilgü: Nişan, iz, belirti ve alamet anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 137)

Terk-i edebdin biri külgü durur
Külgü edeb terkige bilgü durur
(Gülmek edepsizlikten gelir. Gülmek terbiyeyi terk etmenin belgesidir.)

Biltek: Peltek, güç şekilde konuşur. (Güzeldir, 2002: 186)

Nevâyî ol yüz ü leb şevkıdın nâgeh neva çikse
Dem urmas bülbül ü tütî bu devr keçe ol biltek

(Nevâyî o yüzün ve dudakların aşkından ansızın bir ah çekse bülbül ve papağan ağız açamazlar; bu dilsizdir o pepe.)

Car: Haber anlamındadır. Padişah tarafından sefer için askere gönderilen habere derler. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 292)

Çerikge eyleben miad u bolcar
Tavacı her taraf yetkürdi ol car
(Orduya toplanma gününü ve yerini belirttikten sonra, ulak her yana o haberi yetiştirdi.)

Cıg: Feryat, çığlık anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 240)

Kemge kim dolab çarhı dik salıp ser-keştelik
Bogzın ib birle bogar kılgan sayı feryâd u cıg
(Kim ki dolabın çarhı gibi dik başlılık ederse çığlık kopardıkça ip ile boğazını boğarlar.)

Çekim: Benim tanığım ve delilim demektir. Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 229)

Cân birip vaslıñgnı bey^{c} itkenni yazdım köñlüme
Derd-i ^{c}ışk iki güvâhım çaklıg köñlüm çekim
(Canımı vererek sana irişmeyi gönlüme koydum. Derd ü Aşk parçalanmış gönlümün iki tanığıdır.)

Çeşen: Mutlak ziyafet anlamına gelir ve bayram ziyafetine dahi derler. Târîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 226)

Çün bu ^{c}imâret tükendi ^{c}âlem-i selâtîn ve eşrâf ve ekâbirin yıgıp anda çeşen kıldı.
(Çeşn bu imareti tamam etti alem selatini ve cihan eşraf ve ekabirini anda cem edip ziyafet eyledi?)

Çinge: Çagatay âdetinde düğün olduğu zaman kadınların söyledikleri şarkıya derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 238)

Muganni çü ser menziliñ çingedtir
Sürûdınıñ dagı bezm ara çingedür
Muganni tüzüp çinge veznide ceng
Nevâ tüz ki hey hay ölenk hay öleñ
(Ey şarkıcı, gittiğin yer Çilidir. Mecliste dahi şarkın Çingedir. Ey şarkıcı, sazını cinge havasına uydur, Hey ölenk, hey ölenk!)

Çirke: Alaçık, bu diyarda çirke derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 303)
Añgladım kılmış güzel el-gâz köñgül saydıga kasd
Her tarafdın çirke tüzken hayl-i mügânım körüp
(Her taraftan saf tutan kirpik ordusunu görünce avcı gözü, gönlü avlamağa çıkmış, anladım.)

Döküldemek: Yürek oynamasının sesine derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 261)

Ni tüş ki hicr belâsın kürer de siskensem
Döküldemek bile cânımnı uygatur yürekim
(Bu ne düşdür ki ayrılık belasını görünce belinliyorum, yüreğim çarparak canım uyanıyor.)

Eşgek: Gemi küreğine derler. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 19)

Bahr-ı eşk içre iki köz boldılar zevrâk misâl
İki şaf kirpikler eşgekler bolupdur her taraf
(Gözyaşı denizi içinde iki göz iki kayık oldu. İki sıra kirpikler de her yandan kayıklara kürek oldu.)

Firist: Atılan bir nesnenin parçalanma sesine derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 302)

Uçup yiygende darb desti anıng

Ki barıp on yıgac firisti anıng
(Külünkü ile vurduğunda kaya parçaları uçarak sesi on fersah yere vardı.)

Ḫade: Gemi küreğine derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 249)

Ḥamâil dagı tîgi bicâde dik
Ḳol içre sinânı dagı ḫade dik
(Yan tarafına astığı kılıcı yakut gibi parlıyor. Elinde tuttuğu mızrağı da gemi küreğine benziyor.)

Hav: Savaşta düşmana hamle yaparken ağızdan çıkan sese denir. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 386)

Ey Nevâyî tîg tartıp çapkum cevlân kılıp
Başıma yetkec didim uruşnı terk it didi hav
(Ey Nevayi, kılıç çekerek çabuk atıldı. Yanıma geldiğinde vuruşu bırak dedii, o da hey diye atıldı.)

Hocek ve hucek: Masal ve efsane anlamındadır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 249)

Cibim hüsni vasfın ile mühlik añgla kim bolgay
Kaşıda kıssa-ı Yûsuf bir uyku kiltürür hocek
(Sevgilimin güzelliğini anlatmak o kadar yamandır ki Yusuf hikâyesi onun yanında uyku getiren bir masal gibidir.)

Ildam: Hareket anlamına gelir. Sedd-i îskenderi'de örneği şöyledir: (A 1970: 71)

Mum bil ki her ni ki bar cünbişi
Nihâyetğa yitkeç sükundur işi
Tapar güy-i çevgândm ıldamlık
Velikin bolur âhir ârâmlık
(Bunu bilesin ki kımıldayan her şey sonu geldiğinde duraklıyacaktır. Çevgenden top harekete gelir, sonra duraklar.)

İs: Kokuya derler. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 52)

Yahşi isler tuyup dimâğımğa
Yüzlerin sürtüben ayağımğa
(Yüzlerini ayağıma sürttüler. Burnuma güzel kokular tuttular.)

İtelik: Gidecek ve ziyan olacak nesne anlamındadır. (A 1970: 42)
Örneği yoktur.

Kac: Tabanca ve sille demektir. (Güzeldir, 2002: 421)

Demim buhârı bulutıda derd kacıdın
Közümge hıc nefes yok ki ot zakılmaydur
(Soluğumun buhar bulutunda dert sillesinden gözüme ateş çakılmayan hiçbir an yok ki.)

Kapuza: Kabuk anlamındadır. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 304)

Büste kapuzagı keyme bolmas.
(Fıstık kabuğu gemi olmaz.)

Karak: Yağma ve talan anlamına gelir. Haramiye karakcı derler. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 307)

Köñüller nakdını târâc iterge tapmagıng bürkaᶜ
İrür andaķ ki yüz baglar karakcı kervânı körkec
(Sen gönüllerin hazinesini yağma ederken yüzünü kapatışın, eşkıyanın kervanı vururken yüzlerini maskelemelerine benzer.)

Karanggu: Karanlık anlamındadır. (A 1970: 310)

Yok ki ᶜışk ehliga ᶜâlemni karanggu kılgalı
Ol şafakdın yaptı hûrşîd üzre gül-nârı nikâb

(Kime baktımsa aşk içre gözümün kararmış olduğundan kan içinde kalmış olan gözümle akı karayı ayıramadım.)

Kaygalduruk: Kalaylanmış nesneye derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 319)

Alar cevşeni barça kaygalduruk
Sinan kollarıda niçük kim sıyruk
(Onların zırhları tamamıyle parlıyordu. Kollarındaki kılınçlar da sırık gibi dikilmiş idi.)

Ket: Hindistan şahlarının tahtına, erikelere yani oturulacak nesne anlamına gelir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 341)

Ket yüzide-töşek salıp nice kat
Anda yatkurdı zâr hasteni bat
(Taht üzerine kat kat döşek yaptırarak çarçabuk onun üzerine hastayı oraya yatırdı.)

Kılav: Kılınacak yani eylenecek nesne demektir. Bu örnekte parlaklık demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 323)

Taka dalgada çin yalavız pezîr
Yana cevşen üstige çini harir
Kamug şu^{c}lesi barca rengîn yalav
Bilinip yalav cilvesidin kılav
(Çin tolgasının parıltısı ve zırhın üstündeki Çin ipeği gönül çekiyordu. Baştan başa cehennem alevi renkli parıltılar. Tolgaların parlaklığından sahibinin heybeti biliniyordu.)

Koşuk: Mırıldanılan türküye derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 333)

Anglamayın sözde tuyuk bahrını
Kaysı tuyuk belki koşuk bahrını
(Şiirde tuyuk veznini anlamadan, hepsi de tuyuk veznini değil tuşuk veznini bile.)

Koy: Tepetaklak ve baş aşağı anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 416)

Lât u Guzzâ'ga bir şikest bolup
Kim barı tîgre yirge pest bolup
Ser-nigûnluk alarga zâtingdın
Baş koyılık yitip uyatıngdın
(Lat ve Uzza'ya öyle bir kırılma oldu ki hepsi kara yere serildi. Tepetaklaklıkları senden. Senden utandıkları için baş aşağı olmuştur.)

Kölege: Gölge demektir. Hayretü' 1-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 362)

Mülk-i Süleymân üze ^{c}işret-nümây
Başınga salmay kölege cüz hümây
(Süleyman mülkü üzerine işret sofrası kurulmuştur. Başına da hümadan başka bir kuş gölge salmazdı.)

Kölegeng: Senin gölgen demektir. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 362)

Kölegeng tapsa irdi cirm-i türâb
Anga gerdündın ötkey irdi cenâb
(Gölgen yere düşse idi, yeryüzü göklerden daha yüksek olurdu.)

Kuş ve koş: Pervaneye derler. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 331)

Şu^{c}le-i ruhsârıga köñlü kuşı aylanadur
Teng imes gül şem^{c}iga bülbül eger pervânedür
(Gönlümün kuşı yanağının alevi etrafında dönüp dolaşır. Gülün rengine bülbül pervane olursa şaşmamalıdır.)

Külni: Külü demek olur. Ateşin söndükten sonra kalan artıkları. (Güzeldir, 2002: 447)

Yüz şikâf iting tenim yok irdi köñlümdin nişân
Eyle kim ot tapmaga belâ külni her yan ahtarıp

(Sanki külü alt üst edip ateş bulamayanlar gibi sen de bedenimi yüz parça eltin; ama kalbimden bir iz yoktu.)

Liçek: Makara anlamındadır. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 370)

Keşîdelik yaglıg farkıga liçek salgaylar.
(Başa çekilmiş mendil üzerine bir de çevre sararlar.)

Mayuk: Bazı meyvelerin üzerinde katman olur yani kabuk anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 374)

Lebleringni kim uçuk tutmış hem ol heyet bile
Agzıng andaķ bestedür kim tüşmemiş andım mayuk
(Bu şekli ile senin ağzından yavru tüyü dökülmemiş gibi dudaklarını kapalı tutmuş.)

Mincak: Boncuk demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 375)

ᶜAlâka barıga ser-â-ser ipek
Dürr ü laᶜl ü firûze mincagı dik
(Yularların hepsi baştan başa ipektir. Boncukları da inci, yakut ve firüze idi.)

Muz: Buz demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 380)

Büyik ol tag ucı eyle kim köz
Savugdın baglanar pes çeşmeler muz
(Dağın tepesi o kadar büyük ki ona bakarken soğuktan köz kararır, çeşmeler de buz tutar.)

Nime: Nesne demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 383)

Mesâlih ki der-kârdur her nime
Alıp söz kılgaylar üc ming kime
(Kendilerine yarayacak her nesneyi elde ettikten sonra üç bin gemi yaptılar.)

Ötrük: Yalan söze derler. (A 1970: 87)

Örneği yoktur.

Ötrükgine: Yalan söze derler. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 87)

Az söz ki hem ötrükdür zehr-i mühlükdür. Egerçi mikdân öksükdür.
(Mikdarı az olsa bile yalan söz öldürücü ağıdı.)

Sagın: Aşktan mest olmuş anlamındadır. (A 1970: 268)
Örneği yoktur.

Rüst: Muhkem anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 263)

Çıkar vaktide kâsıdı yitti cüst
Nihânı tutup nâmeî agzı rüşt
(Çıkacağı zaman çarçabuk bir postacısı geldi. Ağızdan gizli bir mektup getirdi.)

Ve yine Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir:

Yorup ol sarı cândın yup ilikni
Kirip rüşt itti içkerdin işikni
(O tarafa yürüyerek ve canından el çekerek dosdoğru eşikten içeri girdi.)

Salencek ve salkencek: İple boyna asılan muskaya derler. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 270)

Ni hûş ümîdi kim ᶜuryân nigûn tedbîrle ursam tek
Perîlerga cünûn tomarıdur boynumda salencek
(Bende akıllanma umudı yoktur. Çünkü çıplak ve iki büklüm olmuşum. Perilere karşı boynumdaki muska delilik tomarıdır.)

San: Hesap ve sayı anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 272)

Çün mâlıga kimse birmeyiben san
Her müşkil olup kaşıda âsân
(Malının sayısını bilmeyen adamlar gibi onun karşısında her güçlük kolaylaştı.)

Sarag: Haber anlamındadır ki muhammeslerde örneği şöyledir: (A 1970: 266)

Bargalı ol şûh kim cânım saragın almadım
Cism anı istep ni sahrâ kim kademni salmadı
(O çapkın güzel gideli canım haberini almadı. Cismim onu arıyor, ayak basmadığım sahra kalmadı.)

Savgat: Peşkeş, hediye ve armağan derler. Seb[c]a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 273)

Kıldılar [c]arz han makâlâtın
Her niçük tuhfe birle savgatın
(Hanın sözlerini, ne kadar armağanı varsa birlikte sundular.)

Sorag: Haber anlamındadır. Nesâyimü'l-Muhâbbe dibâcesinde örneği şöyledir: (A 1970: 288)

Revâ bolgay kim özüñ virânede bizni yaşurup yana özüñ düşmeniga sorag birürsin.
(Doğru mudur ki hem bizi bu viranede saklar hem de gider düşmana haber verirsin.)

Talaş: El oyunu, şaka anlamına gelir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 168)

Kızlar bile olnaya talaşa
Koy sağmağın itkeli temaşa
(Kızlarla oynaya dalaşa, koyun sağmayı seyret.)

Talğan: Yağma ve talan anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 167)

Alıp çuldu tutup barmakğa kalğan
Dikil kim eylemişler tağnı talğan
(Parayı doldurmak için kalkanı tutarak aldıktan sonra di ki dağı talan ettiler yani dağlar kadar ganimet aldılar.)

Tanuḳ: Tanık demektir. (A 1970: 174)
Örneği yoktur.

Tartığ: Peşkeş ve hediye anlamındadır. (A 1970: 161)

Ol ay külbemğa kildi can birür hün-âb eyle hem
Ni tartığlar müretteb eylemiş min mihmânımğa
(O ay yüzlü can vermek üzere kulübeme geldi. Ve kanlı gözyaşım ile ahımdan oluşan bu hediyeleri misafirime hazırladım.)

Tavuş: Ayak sesine derler. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 175)

Tavuş kim öy başıdın kilse dir min bağn taşımdur
İşikdin saye kirgec sağınur min kim kuyaşımdur
(Evin dışarısından bir ayak sesi gelse, derim ki "bu bağrı taş olanın ayak sesidir". Evimin eşiğinde bir gölge görünse güneşim doğdu sanırım.)

Teyik: Hastaların aklı gidip sayıklayıp, söylediğine derler. Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 177)

^{c}Ayn za^{c}af içre közüñge şûhlık âyin irür
Eyle kim bimarlar içre bolur ba^{c}zı teyik
(Ayni zayıflık içinde gözüne şuhluk âdet olmuştur. Öyle kim hastalar içinde birtakım cin çarpmışlar da vardır.)

Tigirmen: Değirmen demektir. (A 1970: 188)
Örneği yoktur.

Tigre: Etraf anlamındadır. Bedâyi^{c} ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 186)

Eyle zencîr-i cünûn rüsvâsı min kim her zamân
Tigreme Ferhâd u Mecnûn'dın yıgılmış bir sürük
(Ben öyle bir divanelik zencirinin rüsvasıyım ki her zaman her yanıma Ferhad u Mecnun gibi bir sürü divaneler toplanmıştır.)
"Tigreme" dediği "etrâfıma "demektir.

Tog: Toz ve duman anlamındadır. Bâbür Mîrzâ Rübâᶜiyyâtı'nda örneği şöyledir: (A 1970: 207)

Gurbet togı tapkan rıh-ı zerdimni mu idi
Yâ hicr çıkargan âh-ı serdimni mu idi
Hâliñg ni durur bilür mu sin derdimni
Hâliñg ni suray mu yoksa derdimni mu idi
(Gurbet tozunun sararmış cehremi örrtüğünü mü söyleyeyim? Ya da ayrılığın çıkarttığı soğuk ahlarımı mı söyleyeyim? Halin nedir diye derdimi bilirmisin? Halini mi sorayım, yoksa derdimimi söyleyeyim?)

Tos: Toz derler, bir nesne üzerine yapıştırırlar. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 205)

Nîzesidür çarhda irmes şahâb
Tos kibi tapgan añga sîm-i nâb
(Gökte gördüğün şey, sügen yıldız değildir. Onun temiz gümüş ile kaplanmış mızrağıdır.)

Toy: Ziyafet anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 299)

Muganni tutup câmnı leb-be-leb
Ku toy oldı hengâm-ı ᶜıyş u tarab
(Okuyucular kadehleri dolu dolu tuttular. Ziyafet bir zevk ve neşe âlemi oldu.)

Tuşuk: Tuyuk gibi bir nevi şiirdir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 206)

Añglamayın sözde tuyuk bahrını
Kanısı tuyuk belki tuşuk bahrını
(Şiirde tuyuk veznini anlamadan, hepsi de tuyuk veznini değil tuşuk veznini bile.)

Tutuk: Tutacak nesne demektir ve tutulmuş nesne anlamındadır. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 196)

Yeñgi iknde körmedi hîc kim ay tutuklıgın
Çîn ni üçün tutar kaşîg Yârab o şol cebîn ara
(Yarab! Yeni iken ayın tutulduğunu kimse görmemiştir. Senin kaşın parlak çehrende niçin hilal gibi oluyor?)

Tügün: Düğüm demektir. (Güzeldir, 2002: 274) (A 1970: 211)

Rüzgârım kararıp zülfüñg dik
Tar-ı ᶜömrümga tügün üzre tügün
(Hayatım zülfünden karardı. Can ipime düğüm üzerine düğüm.)

Tülügüm hey tülüm: Türkistan'da düğün mahallinde bazı kimseler ayağı üzerine kalkıp oynayıp ve türkü söylemesine derler. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 213)

Türk sürûdı bile salıp kolum
Kılsam eda tülügüm hey tülüm
(Türk şarkısı ile kolumu sallayarak hey tülügüm hey tülüm havasını tuttursam.)

Türlük: Türlü, çeşit demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 262)

Körüp bâgıda yüz türlük ᶜacâîb
Tapıp kasrıda miñg anca garâîb
(Bağında yüz türlü acayiplikler gördüm. Kasrında bin kadar gariplikler buldum.)

Ura: Tahıl kuyusuna derler. (A 1970: 99)
Örneği yoktur.

Uyatlığ: Uyatlı, utanmış demek olur. (Güzeldir, 2002: 164)
Örneği yoktur.

Yagdu: Işık anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 392)

Kuyaş kim saldı ^{c}âlem içre yagdu
Yetişdi peşşedin ^{c}ankaga tigru
(Dünyayı aydınlatan güneşin ışığı, sivrisinekten ankaya kadar gider.)

Yalang: Çıplak anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 390)

Hükm kıldı ki acıngız resenin
Yalanga calap ^{c}azâb iterge tenin
(Emir verdi ki onun ipini çözesiniz. Vücudu çıplak olduğu halde işkence idesiniz.)

Yarguçak: El değirmeni demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 400)

Hasm iter fikrin hem itkil farz itey nânıng üçün
Kıldı çarh encümni dâne ay u kün ni yarguçak
(Düşman fikr ider, farz it ki o fikir senin ekmeğin içindir (?). Felek yıldızlarını dane, ay ile günü değirmen yapmıştır.)

Yarug ve yaruk: Aydın, aydınlık anlamındadır. Ubeyd Han eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 392)

Ey közüm yaruglık istersin hem anıng kûyınıng
Yil bile uçkan gubârı tutya bolsun sanga
(Ey gözüm, sen aydınlık istersen onun köyünden esen yel ile gelen tozlar senin gözüne göz ilacı olsun.)

Yaşurun: Mahfî, gizli anlamındadır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 395)

Ni belâ ni rahmdur ol ay ki köñlining aña
Yaşurun âhı eser kılmas anıng feryâdı hem
(Ne merhametsiz beladır ki o güzele gönlümün gizli ahi ve feryadı tesir etmiyor.)

Yatug ve yatuk: Sazda ve sesteki ahenge derler. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 399)

Râst kıl âheng-i nevâ vü hicâz
Tüz yatugı birle şıdurgunı sâz
(Neva ve Hicaz makamı ile şarkı söyle. Şarkının sonunu şıdurgu ile ayarla.)

Yoruş: Sefer demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirîn âhirinde örneği şöyledir: (A 1970: 411)

Ebû Sa^cîd. Mirzâ evvel katla Şehruhiyye Kurganı'n barıp kapadı ol yoruşda.
(Ebu Said Mirza ilk defa olarak gidip Şehruhiyye kalesini o seferde kuşattı.)

2.16.5. Soyut Anlam Taşıyan Kelimeler

Arman: Çare, derman anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 35)

Öltürür hecrân tom ölsem hem arman kalmağay
Tüşse hem bolsam ârâm-vişâlingni körüp
(Ayrılık gecesi beni öldürüyor, düşte sana kavuşma günlerini görerek ölsem hasret kalmayacak.)

Bilig: Bilgi anlamındadır. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 137)

Anca mekr ü ferîb ü nev' bilig
Tişlitip lahza lahza şehğa ilig
(Ol kadar al ve aldatma ve bilgi. Zaman zaman hakana elini dişleterek.)

Çın: Gerçek anlamındadır. Nazmü'l-Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 239)

İmânı anıñg ki küfrga sâtir irür

Çın nükte demekke ol kişi kâdir irür
(O imanım küfür ile değişir idi. Gerçek nükte söylemeğe de gücü yeterdi.)

Çub: Rast, layık ve denk anlamına gelir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 241)

Hükemâ eyleben ʻilâcın köp
Kilmey anıñg mizâcıga çub
(Hekimler ona birçok ilaç yaptılar. Hiç birisi onun tabiatına uygun gelmedi.)

Ve yine Seb^{c}a-i Seyyâre'de râst maʻnâsına örneği şöyledir:

Şâhlık hilʻati kaddiñg bile çub
Şâhlar kaddi ham ayagıñga köp
(Hakanlık kaftanı senin boyuna yaraşıyor. Hakanların beli senin ayağına eğilerek öper.)

Çürgek: Efsane ve kıssa anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 312)

Habîbim hüsni vasfın eyle mühlik añgla kim bolgañga
Kaşıda kıssa-ı Yûsuf bir uyku kiltürür çürgek
(Sevdiğimin güzelliğini vasfetmeyi (anlatmağı), Yusuf kıssasının onun kırcısında uyku getiren bir masal (olarak kaldığı) felaket (bir şey) anla.)

Erke: Naz anlamındadır. İskender Mirza eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 10)

Erke çağı irk berdi ildin
Nâşıh mini tutğıl imdi ma^{c}zür
(Nazlandığı zaman, elden kuvvetim gitti. Öğütçü beni kınama.)

Es: Akıl anlamına gelir. Ferhad u Şîrîn'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 192)

Urunup ança şur u şeyn kıldı
Ki za^{c}f eylep esi azıp yıkıldı
(Dövündü, öyle feryat ve figanlar etti ki, yorgun düştü, aklı gitti yıkıldı.)

Eye: Sahip anlamındadır. Garâîbü'ş- Sığar'da örneği şöyledir: (A 1970: 37)

Bir eyesiz it bolup irdi Nevâyî yârsız
Bolmasun Yârab ki her kiz bende sultândın cüdâ
(Yarı olmayan Nevayî sahipsiz ittir. Tanrım, kulu hiç bir zaman sultanından uzak düşürmesin.)

Eyesi ve ayası: Sahip ve sahibi anlamındadır. (A 1970: 15)

Bir ayası it bolub irdi Nevâyî yarsız
Bolmasun yâ Rab herkez bende sultândın cüdâ
(Yarı olmayan Nevayî sahipsiz ittir. Tanrım, kulu hiç bir zaman sultanından uzak düşürmesin.)

İgesi: Sahibi demektir. Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 64)

Kiterdi 'aklım îşkırfg şehi kilip yiridin
Vatanga çün igesi kildi ol celâ kıldı
(Aşk hakanı geldiğinde onun aklını aldı. Vatana sahip olur olmaz onu sürgün etti.)

İmgek: Zahmet, emek ve meşakat anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 76)

Sağınğay ol imgek âşinâsı
Ki mindin bolmak bu iş rızâsı
(Bu emekleri bilen kimse, benim bu işe razı olduğumu düşünecek midir?)

İslenür: Akıl demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 53)

Urunup anca şürişin kıldı
Ki za[c] eylep isi ezip yıkıldı
(Dövündü, öyle feryat ve figanlar etti ki, yorgun düştü, aklı gitti yıkıldı.)

Kara basḳan: Uyku içinde ağır basmaya derler. Bedâyi^c^ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 311)

Gam tüni kılmış kara basḳan kibi muztar besi
Bile kim nâ-kâr min bu baht-ı kıran-dür ile
(Dert gecesi karabasan gibi beni üzmüştür. Öyle ki bu kara talihimle halim yamandır.)

Kın: Cereme, işkence, zahmet ve meşakkat anlamındadır. Mecâlisü'n-Nefâʾis'de örneği şöyledir: (A 1970: 324)

Az fırsatda on on biş kün tartımadı kim tutuldı ^c^azîm kınlar tarttı.
(Az vakit sonra on on beş gün geçmeden yakalandı ve büyük işkencelere uğradı.)

Kınalgudik: Zahmet meşakkat ve cereme anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 324)

Bir zamândur ^c^ömr ^c^azm-i râh itip âsûde bol
Bulsang ebnâ-yı zamân bî-dâdîdin kınalgudik
(Zamane adamlarından kötülük görürsen yol hazırlıklarını gör ve rahat bekle. Çünkü ömür kısadır.)
Zahmet ve meşakkat çeker gibi olsan demektir.

Kınalıp: Cereme ve zahmet anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 325)

Kaddi şevkidin havâ kılmak tiler köñlüm kuşı
Niçe ten zindânıdur mahbûs kalgay kınalıp
(Gönül kuşu, güzelin suna boyu hasretinden havalanmak istiyor. Ne vakte kadar gönül, ten zindanında tutsak kalarak üzülecektir.)

Kömek: İnayet, iyilik ve yardım anlamındadır. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 364)

Ve bu haberler ^c^Irak'dın kilüli ve yana kömekler hayâl kılıp irdiler.

(Bu haberlerin Irak'tan geldiğini ve yene yardım alacaklarını sanmışlardı.)

Miñiñ: Hâlin anlamına gelir. Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 375)

Miñing irning yüzing ay reşk-i rızvân
İlâd-ı kevşer ü bâg-ı cinândur
(Ey cennet halkının kendisini beğendiği güzel; beninde, dudağında ve yüzünde kevser ülkesi ve cennet bahçeleri vardır.)

Mul: Muhtaç anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 378)

Ketleriniñ ayını çü birmek bolup
Mul munga Hâtem anga birmek bolup
(Ellerinin âdeti, yoksula ve bun'da olana Hatem gibi vermektir.)

Sagınc: Düşünce anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 268)

Kâfir ü mü^cmin sarı kılsang sagınc
Ni anga ye's ü ni muning köñgli tine
(Eğer düşünceni kâfir ve mümin üzerine götürürsen ne ona umutsuzluk verirsin, ne de buna gönül dinçliği.)

Salmak: Aciz anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 270)

Özin salmay yana bir fikr itip saz
Bu yanglığ boldı işge çâre pervâz
(Kendini üzmeden yeni bir fikirde bulundı. Böylelikle işe bir çare bulundu.)

Töz: Sabır ve takat anlamındadır. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 202)

Cânı yüz derd ü belâ içre cider min körgeli
Lik tözmes min körerge yârnı agyâr ara
(Sevgilimi yüz dert ve bela içerisinde görmeğe canım sabredebîlir. Fakat onu yabancılar

arasında görmeğe hiç dayanamam.)
"Tözmes min" dediği "sabr u tâkat götürmezin" demektir.

Tüş: Düş görmek anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 270)

Tüşde kördüm ᶜârızın köñlümni bozdı ᶜışk ile
Ol kadar germ itti kim tüş vakti hûrşîd itmegey
(Düşte gördüm: yanağın, gönlümü aşk şimşeği ile öyle yaktı ki, kuşluk güneşi öyle yakamaz.)

Tüzek: Doğru anlamındadır. Nazmü'l-Cevâhir örneği şöyledir: (A 1970: 203) (Kaçalin, 2011: 470)

Hâdi-i tevfîk barca sözniñg tüzek tarîkıga yol körküzdi.
(Doğru yola kılavuzlayan, beni doğru söz söylemek yoluna götürdü.)

Tüzük: Doğruca, direkt anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 204)

Helâk okın tüzük urmış köñgülge tanma ki bar
Yanıda kirpik ü kaşıdın ok u yası henüz
(Helâk okunu doğruca gönlüme vurmuş. Sanma ki yanında kirpiğinden ve kaşından oku ve yayı vardır.)

Ukuş: Anlama kabiliyeti denir. Mecalisü'n- Nefais'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 286)

Av ve kuş hatrıga mergüb ve kıra'at ve ukuş köñlige mahbüb.
(Aklı fikri daima av ve kuşta, okuma ve anlamada olup gönlü sevgi doludur.)

Yalgan: Yalan demektir. (Güzeldir, 2002: 474)

Kerâmetin didi şeyh ve Nevâyî terk-i ᶜışk itti
Anıng dagı sözi köp çîn imes germin didim yalgan
(Şeyh kerametlerini dedi ve Nevâyî aşkı terk etti. Ben yalan dediysem onun da sözü çok doğru değil.)

3. KONULARA GÖRE FİİLLER

3.1. Temel Kılış, Oluş, Durum

3.1.1. Oluş Fiilleri

Aḳardı: Ağardı demektir. (A 1970: 20)
Örneği yoktur.

Aḳarmaḳ: Ağarmak demektir. (Güzeldir, 2002: 45)
Örneği yoktur.

Akızmak: Akmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 46)
Örneği yoktur.

Aḳḳalı: Akmak için ve akalı demektir. Akmak için anlamında bir muhammeste örneği şöyledir: (A 1970: 21)

Reşkdin her dem yakındur bağrım irib akkalı
(Kıskançlıktan her zaman bağrım eriyip akmalı oldu.)

Aldaramaḳ: Kendini yitirmeye derler. (Güzeldir, 2002: 48)
Örneği yoktur.

Angdıp ve andıp: Gizlenerek söz dinlemek anlamına gelir. Mecnun u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 27)

Halvetde anga bu nevhâlar iş
Angdıp anası keminde irmiş
(Yalnızlıkta bu çeşit ağlamalar ona iş olmuş, Anası gizlenerek dinlemiş.)

Atay: Atayım demektir ve ad koyayım demektir. Divân-ı Lütfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 3)

Nür bahrıdın arık zâtınmg durur dürr-i yetim
Min nitip atay anıng dik gevher-i ayın mâ vü tın
(Temiz olan zatın, nur denizinden büyük incidir. Bunun gibi bir şeyin aslına ben nasıl topraktan ve sudandır diyebileyim.)

Ataḳlıḳ ve atağlığ: Adanmış demektir, adamak anlamındadır. Seb[c]a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 4)

Mihr zülfığa könli bağlığ idi
Güyiyâ bu arıga ataglıg idi
(Gönlü Mihr'in zülfüne bağlıydı. Bu (Süheyl) sanki ona nişanlıydı!)

Avuncaḳdı: Avundu demektir. (Güzeldir, 2002: 57)
Örneği yoktur.

Ayamaḳ: Sakınmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 58)
Örneği yoktur.

Ayınmaḳ: Sakınmak ve korunmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002:58)

Saçıng könül kuşınıng birbirige bağladı târı
Nevâyî imdi sin ötkil ki min bu nevri ayındım
(Saçı gönül kuşunun her bir kanadına bir tel bağladı. Ey Nevâyî, şimdi sen geç git, ben işte böyle mâni oldum.)

Aylanmak: Dönmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 59)
Örneği yoktur.

Aylangan: Müşabih oldu yani benzedi demektir. Bedâyihi'l- Vasat'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 60)

Kör gamım efzünlığın her dem ki eşkim haylıning
Katresi bahr oldı imdi aylanıbdur kanga hem
(Gamımın her an nasıl arttığına bir bak, gözyaşlarımın bir damlası deniz (ırmak) oldu ve şimdi üstelik kana dönmüş.)

Aylangan: Rücu anlamına yani sözünden dönmek, vazgeçmek anlamındadır. Hamsetü'l Mütehayyirin'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 60)

Tâ evvel cem^{c}ğa fakîmirîg sözining şıdkı tamâm zâhir bolup ol ^{c}akıdeleridin aylanıp fakîmirîg ^{c}akîdesiğa kildi.
(Topluluğa, fakirin sözünün doğruluğu tastamam görününce kendi inançlarından dönüp bu fakirin inancına geldiler.)

Ayrılmayın: Ayrılmadın demektir. (A 1970: 37)
Örneği yoktur.

Azığmak: Yol azmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 38)
Örneği yoktur.

Bağışda: Bağdaş kurup oturmak anlamına gelir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 126)

Kıldı bağışda olturup bünyâd
Şeh du^{c}âsın ki çerh-i köhne nehâd
(Bağdaş kurarak oturdu; "ey kuruluşu eski olan felek" diyerek Hakana dua etti.)

Barış: Gidiş demektir, gitmek anlamında. (A 1970: 121)
Örneği yoktur.

Bilgürdi: Belirdi. (Güzeldir, 2002: 186)
Örneği yoktur.

Bilgürmek: Belirmek. (Güzeldir, 2002: 186)
Örneği yoktur.

Bilgürür: Bellidir ve belirir demektir. Bir muhammeste gelir.(A 1970: 136)

Zülfî vaşlın istesem ruşşâr-ı mihr-efrüzidin
Yok aceb çün yıl kilişi bilgürür nev-rüzidin
(Güneş gibi parlayan yanaklarından zülfüne erişmek istesem, şaşılacak ne var, yılın gelişi nevruzdan bellidir.)

Bozladı: Matemde olanlar ağıt yakıp inledi anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn de örneği şöyledir: (A 1970: 146)

Botam dip gâh bozlap gâh öğürse
Cefâ taşın sınuk köksige ursa
(Yavrum diye gâh inlese gâh ağlasa cefa taşını dertli göğsüne vursa.)
"Bozlap" dediği "ağladı ve inledi" demektir.

Bulğancuğluk: Bulandı demek, bulanmak anlamındadır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 151)

Közüm bulğandı mevc-i eşkdin vây
Kördüñ külekidin 'ummanda aşup
(Gözüm yaşı dalgalarından bulandı. Onun ummanda dalgaları aştığım göresin.)

Bulğaştı: Bulaştı demektir.(A 1970: 153)
Örneği yoktur.

Büter: Biter demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 140)

Mihr istedi çün hamel ferağı
Deşt üze büter kuzı kulağı
(Güneş Hamel burcundan çıkmak istediğinde kırda kuzu kulağı otu biter.)

Bütmek: Bitmek demektir. Ağaç bitmek ve yemiş bitmek. (Güzeldir, 2002: 189)

Örneği yoktur.

Bütmemiş: Bitmemiş demektir. (Güzeldir, 2002: 190)

Tapmasang her kez vefâdur ilide ᶜayb itme kim
Bümemiş bu meyve devvâr bağının eşcârıda
(Zamane ehlinden sevgi ve vefa bulmasan ayıplama; zira bu meyve dünya bahçesinin ağaçlarında bitmemiş ki.)

Bütmeñiz: İnanmayınız demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 140)

Zulm ile gerçek bolğanı tenğa yüz merhem koyup
Bütkerür biz dişeler ol zahmlarnı bütmeñiz
(Zulüm ile parça parça olan tenime yüz merhem koyarak onu sağaltırız derlerse inanmayınız.)

Bütmes: Bitmez demektir. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 190)

Didi bu ᶜacz birle bütmes işim
Bar durur Tiñrim er yok irse kişim
(Bu âcizlik ile işim bitmez. Kimsem yoksa da Tarım var, dedi.)

Bütremaḳ: Hoş bir koku için kokmak anlamındadır. Taziyesinde bütretmak kokutmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 190)
Örneği yoktur.

Bürkedi: Başını bürüdü demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 144)

Bağ etrâfıda ağzıngdın kızarıp sarğarıp
Gönce jengârı libâsı birle başın bürkedi
(Güncesinin ağzını gördüğünde bağdaki gönceler gâh kızardı gâh sarardı. Yeşil elbisesini başına bürüdü.)

Çayḳalmaḳ: Çalkalanmak. (Güzeldir, 2002: 299)

Örneği yoktur.

Çoḳardın: Toplanmak demektir. Mukatta‘atta örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 314)

Barur irdim çıḳarga gâh gâhı
Şehimniñg sözi köñlümge yaḳardın
Çü Yûsuf Hâce çaktı imdi bar min
İtürdi bizni âẖir bu çoḳardın
(Şahımın sözü gönlüme işledi (içimi yaktı) ara sıra huzuruna varır oldum. Yusuf Efendi koğuculuk yaptı, sonunda bu toplantıdan bizi ayırdı.)

Çoḳmak: Toplanmak anlamındadır. (A 1970: 246)
Örneği yoktur.

Çoḳmardın: Toplanmak anlamındadır.(A 1970: 246)
Örneği yoktur.

Çoḳugac: Toplanacak, birikecek demektir. Târîh-i Enbiyâ’da örneği şöyledir: (A 1970: 246)

Ḥaḳ Ta[c]âlâ Hüdhüd’ga emr kıldı kim ol tag üstige olturup çokugar andaḳ tişildi kim [c]Ovc’niñg boynıga tüşüp helâk ḳıldı.
(Yüce Tanrı ibibik kuşuna buyurdu o dağın üzerine biriksinler otursunlar. Dağ öyle delindi ki Ovc’ın boynuna düşüp gebertti.)

Çopulmaḳ: Didilmek, bakımsızlıktan olur. (Güzeldir, 2002: 310)
Örneği yoktur.

Çoḳtı ve çuḳtı: Çukur oldu, çöktü demektir. (A 1970: 246)
Örneği yoktur.

Çözgenmek: Süst olmak. (Güzeldir, 2002: 313)
Örneği yoktur.

Çözgenür: Süst olur. Bu beyitte çarpılır yani sarkar demek, sarkmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 313)

Ey perî Mecnûn köñgül sûzıdın isra özni kim
Berk-ı âhıdın melâʾikniñg kanatı çözgenür
(Ey peri, deli gönül ateşinden kendini kolla ki ah şimşeğinden meleklerin kanadı çarpılır.)

Çum: Emir verip suya dal demektir.(A 1970: 248)
Örneği yoktur.

Çumgalı: Suya dalmak için ve suya dalalıdan beri demektir.(A 1970: 248)
Örneği yoktur.

Çumgay: Suya dalayım ve suya dal demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 248)

Çünki gasl eylemekke köz yumgası
Kulag u boynını tutup cumgası
(Çünkü yıkanmak için gözünü yumup, kulağını ve burnunu tutarak suya daldığında.)

Çumurdı: Suya batırdı demektir.(A 1970: 248)
Örneği yoktur.

Çüçütmek: Tattırma anlamına ve tatlı eylemek. Bu beyitte çüçüt, tatlı eyle demektir. (Güzeldir, 2002: 311)

Şehd-i ʻıyşıñg zehr iter gerdûn sin uşbu câmdın
Mahv-ı âhka miñgni acıt hᵛâhi dimâgıñgnı çüçüt
(Sen bu kadehten alacağın damak tadını ister acı yap ister tatlı; felek senin eğlence zevkini zehir eder.)

Emgendim: Emek çektim demektir. Fevayidü'l - Kiber'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 234) (Güzeldir, 2002: 112)

Firak tegı helakidin ança emgendim
Ki yetse dagı ecel ölmemekge örgendim
(Ayrılık kılıcının öldürmesinden öyle acı çektim ki, artık ecel gelse bile ölmemeğe alıştım.)

Emgenür: Emek çeker demektir. (Kaçalin, 2011: 234) (Güzeldir, 2002: 113)
Örneği yoktur.

Emgek: Emeklemek anlamındadır. (A 1970: 27)

Mecnun u Leylî'de Mecnun vasfında gelür.
Yirde yüri alması da bî- şek
Verziş kılıban kiçikdin emgek
(Küçükten emekleyip uğraşması yüzünden yerde yürüyebilmesi şüphesizdir.)

Erimek: Erimek demektir. Garaibü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 183) (Güzeldir, 2002: 80)

Köñüller nalesi zülfüñ kemendin na-gehan körgeç
Erür andaķ ki kuşlar kıçkırışkaylar yılan körgeç
(Zülfünün kemendini gören gönüllerin haykırışları, yılan gören kuşların bağrışmasına benzer.)

Ilbaranmak: Kişi elini kaynar suya sokunca eli haşlanır. (Güzeldir, 2002: 107)
Örneği yoktur.

Ilbarar: Yanar, haşlanır demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: A 1970: 73)

Kim ki kızık suğa ilikin urar
Her niçe kim iliki yitar ılbarar
(Kim elini kızgın suya sokarsa, o kadar eli yanar haşlanır.)

Ilturamak: Parlamak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 108)
Örneği yoktur.

Isırganmaḳ: Bir kişinin utanıp, yüzü kızarıp terlemesine denir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 55)

Alıp ḳıldı anı öz mesnediğa
Isırğandurdı lutf-i bî-haddiğa ḥaddige
(Onu öz urununa alıp getirdi. Ona sonsuz iyilikler yaparak utandırdı.)
"Isırğandurdı" "utandırdı" demektir ve ısındırdı ve yakıştırdı anlamına dahi gelir.

Islanmak: Islanmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 86)
Örneği yoktur.

Işnamaḳ: Işılmak, parlamak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 92)
Örneği yoktur.

İgirmek: Dönmek anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 65)

Harami urge çıkmakda tütün dik
İgirmek vakti deşt üzre koyun dik
(Eşkıya duman gibi dağa çıkmakta ve sarmak zamanında çöldeki kasırga gibidir.)

İgirnek: Dönmek anlamındadır. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 65)

İgimekde yok çerh-i devvâr dik
Ki her nokta-i devride perkâr dik
(Dönmekte dönen felek gibisi yoktur. Dönüşlerinin her noktasında perkar gibidir.)

İgirür: Döner demektir. Muhâkemetü'l-Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 66)

Çerh zulmıda ki bağrumnı kırıp yığlar min
îgirür min çerh kibi inckirip yığlar min
(Feleğin zülmünden boğazımı kısıp ağlarım. Dönen felek gibi hıçkırarak ağlarım.)

İngrendi: Dertle gizlice ağlamak anlamındadır. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 78)

İstesem derd ehlidin 'ışkıngnı pinhân eylemek
Kiceler geh ingremekdür 'âdetim geh singrenmek
(Dert ehlinden aşkını gizlemek istesem de geceler kimi zaman inlemek kimi zaman hıçkırmak âdetimdir.)

İritti: Eritti demek olur. (Güzeldir, 2002: 80)

Taş iritti veh ki Husrev kõñlige kâr itmedi
Şu'leler kim şişedin siner idi Ferhâd'nıng
(Ferhad'ın kazmasından sıçrayan kıvılcımlar taşı eritti de Husrev'in gönlüne işlemedi.)

İsip: Kokmak anlamına gelir. Hayretti' 1-Ebrâr 'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 86) (Kaçalin, 2011: 192)

Sil suyın tapsa içip mül kibi
Say taşın tapsa isip gül kibi
(Sel suyunu bulsa şarap gibi içer, yazın suyu akmayan dere taşını bulsa gül gibi koklar.)

İskermek: Eskimek anlamındadır. (Kaçalin, 2011: 189)
Örneği yoktur.

İskirdi: Eskidi demektir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 52)

İşve-gerler dağıdın can perdesin kör âh kim
Bu harîr iskirdi zâlim şâhlar tamğasıdın
(Nazlıların canımı yakmasından can perdesini gör, ah! Bu ipek kumaş, zalim şahların damgasından yıprandı.)

İsledi ve isti: Koktu demektir. (A 1970: 54)
Örneği yoktur.

İslemek: Kokmak ve söz islemek anlamına da gelir. Söz tutmadın demektir. (Güzeldir, 2002: 85)

Her nice kim yalbardım hîç islemeding barı
(Her ne kadar yalvardım ise hiç sözümü dinlemedin.)

İslengey: Kokulandığı demek olur. (Güzeldir, 2002: 85)
Örneği yoktur.

İslenmek: Koklanmak. (Güzeldir, 2002: 85)
Örneği yoktur.

İsnedi: Uykusu geldi, esnedi demektir. (A 1970: 56)
Örneği yoktur.

İsnemek: Esnemek demektir. (Güzeldir, 2002: 90)
Örneği yoktur.

İstim: Koktum demektir. (A 1970: 54)
Örneği yoktur.

İstüray: Koktun demektir. (Güzeldir, 2002: 86)
Örneği yoktur.

İşneben: Parlamak anlamındadır. Sedd-i İskenderi'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 203)

Her eşheb ki kökge bakıp kişneben
Kuyaş eşhebi tabı dek işneben
(Göğe bakıp kişneyen her at güneş kır atının ihtişamı gibi parlamakta.)

İvrüldi: Döndü demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 82)

Eyle ivrüldi câm-ı nûş-â-nüş
Ki tarabdın yitişti kökke hurüş
(Elden ele dolaşan kadehler öyle döndüler ki keyiften, neşeden coşkunluk göklere çıktı.)

Kanmagung: Kanmazsın demektir. (A 1970: 314)
Örneği yoktur.

Kan tikerdin: Kan bulaşmak demektir. (Güzeldir, 2002: 388)
Örneği yoktur.

Katkan: Katı, saht olan yani katılaşan demektir. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 304)

Teñri dostladınıng hikâyâtı bir terânedür kim hıyrelıgdın katkan közlemi yıglatur.
(Tanrı dostlarının hikâyeleri günahdan katılaşan gözleri ağlatan bir ilahîdir.)

Kaygurmas: Kayırmaz demektir. (A 1970: 319)
Örneği yoktur.

Kayıtmasun: Dönmesin demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 317)

Kaytarurda vâkıf olung kim yana kayıtmasun
Teñri üçün nâ-tüvân köñlümni andın kutkaru
(Yokluk sahrasından döndürürken dikkat edin ki tekrar dönüp gelmesin. Allah rızası için dertli gönlümü ondan kurtarın.)

Kayrılmak: İnlemek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 393)
Örneği yoktur.

Kayrılur: Gerisine kanırılır demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 319)

Âh tartarda meger can pîç urar
Ok atarda her kaçan kim kayrılur
(Ah çekerken can üzülür (kıvrılır), netekim ok atıldığı zaman insan arkasına kanrılır.)

Kıcışsa: Gicişse demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 319)

Münâsibdür közüm sürtüp kaşısam kirbikim bile
Kıcışsa mey otının hurkati birle kef ü pâyı
(Şarap ateşinin yakması ile elim ve tabanım gicişse gözümü sürerek kirpiklerimle kaşısam yeri vardır.)

Kıcışur: Gicişir demektir.(A 1970: 319)
Örneği yoktur.

Kıskardı: Kısaldı demektir.(A 1970: 321)
Örneği yoktur.

Kıskarmak: Kısalmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 397)
Örneği yoktur.

Kıvanmak: Övünmek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 399)

Köp kücüñ bir kıvanma ki ecel-i câm-ı meyi
Çün tutup Rüstem-i destânnı hevl lahza yıkıp
(Çok güçlüyüm diye övünme, ölüm şarabının kadehi Destanoğlu Rüstem'i tuttuğu gibi yere yıkmış.)

Kızık: Kızmış demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 321)

Kızık gül tâbi yok anca ki sincâb
Yok altayî çe yangan şu^c^lega tâb
(Bülbülün gül goncasını bohurdanlık yapması, onun kokusu için mi yoksa içerisindeki ateş için mi yani gönlündeki kızgın ateş için mi anlamıyorum.)

Kızık: Kızmış, ısınmış anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 321)

Añlaman bülbül kızık köñli mudur yâ ᶜıtr üçün
Gocasıdın gül müretteb kıldı otluk micmeri
(Bülbülün ateşli gönlü mü yoksa koku için gülün goncasından hazırladığı ateşli tütsüsü mü anlamadım.)

Kızıştı: Kızdı, ısındı demektir. (A 1970: 321)
Örneği yoktur.

Köñrenme: Söylenme demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 365)

Lâzım-ı ᶜışk oldı hicrân bolma ᶜâşık kimsege
İmdi oldung tahammül eyleben köñrenmegil
(Ayrılık aşk ile birliktedir. Kimseye âşık olma. Âşık olduktan sonra katlan da ses çıkarma.)

Köydi: Yandı demektir.(A 1970: 367)
Örneği yoktur.

Köylek: Gülmek demektir. (Güzeldir, 2002: 451)
Örneği yoktur.

Köymegim: Yanmayım demektir. (Güzeldir, 2002: 451)
Örneği yoktur.

Kurug nân: Kurulan demektir. Kuru olmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 408)
Örneği yoktur.

Kuruştı: Kurudu demektir.(A 1970: 330)
Örneği yoktur.

Kutkaru: Emir verip kurtar demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A

1970: 327)

Kaytarurda vâkıf ol kim yana kayıtmasun
Teñri üçün nâ-tüvân cismimni andın kutkaru
(Yokluk sahrasından döndürürken dikkat edin ki tekrar dönüp gelmesin. Allah rızası için dertli gönlümü ondan kurtarın.)

Kutul: Kurtul demektir. Bedâyi[c]ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 327)

Nice kılgay derd-i dil her sanga ey cân ecel
Rahm itip andın mini kutkar özüñ dagı kutul
(Ey can, ne güne değin daima sana gönül sızısı yapacaktır. Ecel! Acı da ondan beni kurtar, sen de kurtul.)

Kutulga biz: Kurtuluruz demektir.(A 1970: 327)
Örneği yoktur.

Kutulmas: Kurtulmaz demektir. (Güzeldir, 2002: 403)

Ni belâdur kim kutulmas min belâdın her nefes
Kim manga ol şûhdın yetmes dem illâ belâ
(Ne bela ki beladan bir soluk bile kurtulamıyorum. O çekici güzelden bana bir an bile beladan başka bir şey gelmiyor.)

Kutumak: Kurtulmak. (Güzeldir, 2002: 403)
Örneği yoktur.

Kuzgalaştılar: Karış murış oldular yani karıştılar. (Güzeldir, 2002: 408)
Örneği yoktur.

Kuzgalmak: Karış murış olmak yani karışmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 407)

Melâ᾿ik kuşları gam şâmı kuzgalmak teng irmes kim
Yitipdür köñülge yüz âhım hadengi bil ki aşıptur

(Ahımın yüzlerce belki daha fazla oku göklere ulaştığından melaike kuşlarının gam akşamı dağılmasına şaşılmaz.)

Kuzgamak: Karışmak ve karıştırmak. (Güzeldir, 2002: 408)
Örneği yoktur.

Külgü: Gülmek anlamındadır.(A 1970: 363)

Lebleri hazan bolur közümde körse yıglamak
Közlerim yıglar leb-icân-bahşda külgü körüp
(Ağladığımı görünce dudakları gülücük saçar. Can veren dudağındaki gülücüğü görünce gözlerim ağlar.)

Mangış: Salınmak, saçılmak anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 373)

Kayıttı kilgen yolı birle yürüp
Kehg hırâmın biri bir mangdurup
(Keklik gibi tek tek sallana bullana geldiği yoldan dönerek gitti.)
Mangdurup salınarak demektir.

Ve yine Mecnûn u Leylî'de Leylî vasfında örneği şöyledir:

Bir mangışıda yüz letâfet
Yok yok ki saçıp cihânga âfet
(Her bir cilvesinde yüz türlü güzellik vardır. Hayır, hayır cihana afet saçmaktadır.)

Mungaldı: Bunaldı demektir.(A 1970: 377)
Örneği yoktur.

Mungdaşmak: Dertleşmek. (Güzeldir, 2002: 463)

Kimse yârı birle hôştur gam diyişip mungdaşıp
Yetsege hey çırmaşıp öltürsege hey bandaşıp

(Kişinin yân ile başbaşa verip dertleşmesi, sanlıp yatması, yanaşıp oturması ne güzeldi.)

Munglaştı: Görüştü, dertleşti demektir. (Güzeldir, 2002: 461)
Örneği yoktur.

Ofranur: Eskir ve yıpranır demektir.(A 1970: 104)
Örneği yoktur.

Ohşar: Benzer demektir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 94)

İlâhî, her nige ki teşbih kılsalar ohşamazsın
(Her neye benzetilse benzemezsin.)

Oẖşatma: Benzeme yani teşbih etme demektir. (Güzeldir, 2002: 133)

Tiredür Mecnûn ki min dik dip sin anı ey hıred
ᶜAḳl u hüş eyleyeni bir divâneğa oẖşatma köp
(Ey akıl, evet (sen de) benim gibi Mecnun karamsardır diyorsun, aklı başında olanları bu deliye çok benzetme.)

Olturdı: Oturdu demektir.(A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Ornanmas: Yanmaz demektir. (Güzeldir, 2002: 136)
Örneği yoktur.

Ornaşmaḳ: Yerleşmek anlamındadır ve yerleşip demektir. (Kaçalin, 2011: 140)

Mescid ara bâde-i ᶜişyân satıp göşe-i mihrâb ara köp ornatıp
(Mescitte isyan şarabını satıp mihrap köşesine iyice yerleştirdi.)

Öksüdi: Eksildi demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 107)

Yir yüzin yagmur suyı birle yudı

Gerd çirki ol yumağdın öksüdi
(Yeryüzünü yağmur suyu ile yıkadı. Toz pisliği bu yıkama yüzünden eksildi.)

Öñ: Rast gelmek anlamındadır. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 310)

Hatarayı öñ kilmese dahlsızlarğa şirket belki nakîz tutkanlarğa töhmet.
(Yanlış seçim… Rast gelmese buna mani olmayanlar o işe ortaktır hatta bunun aleyhinde olanlar bile töhmet altındadır.)

Örlendi: Örtüldi demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 98)

Ve merkebinirig çürügen süñekleri baktı kördi kim birbirige muttasıl bolup üstige it örlendi.
(Eşeğinin çürüyen kemiklerine baktı. Birbirine birleşip üstüne et örtüldüğünü gördü.)

Ötkengey: Benzeme, taklit etme demektir. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 86)

Seyyid zâde-i ki lülülerğa ötkengey maymün-bâzlık ve düktraşlık örgengey.
(Bir bey çocuğu ki çingeneleri taklit eder, maymun oynatmak ve ıskara maşa yapmak öğrenir.)

Puẖsadı: Âşık ağladığına derler. Muhâkemetü'l- Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 143)

Hicr endûhıda puẖsap min bile alman nitey
Mey 'ilâcımdur ḳoyup devr-i fenâğa ᶜazm itey
(Ayrılık derdi beni ağlatıyor, ne edeceğimi bilemiyorum. Şarap benim ilacımdır. Yokluk âlemine doğru koşup gidiyorum.)
"Puhsap" dediği "ağlayıp" demektir.

Saladur: Salıyor demektir. (Güzeldir, 2002: 340)

Bir o gamı yana köñlümge kozgalan saladur
Bir o dimey ki bu işni filân saladur
(Yine gönlüme birisinin gamı kargaşa vermektedir; kimse bu kargaşayı bu falanca çıkarıyor demesin.)

Sargardı: Sarardı demektir. (A 1970: 265)

Deme sargardı Nevâyî'ning yüzi kim ᶜışk ara
Bile altunnı kılurga pây-mâlıng kazganur
(Nevayi'nin yüzü aşk içinde sarardı deme, böyle altını elde etmek için ayak altına alırlar.)

Saygaldı: Sayıldı ve harcanıldı demektir. Garâîbü'ş- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 275)

ᶜAkl u dîn nakdi fenâ deyri ara kirmes igec
Mey bile mugbeçeler yolıda saygaldı yene
(Din ve akıl işleri, fena tekkesine girmemiş ise de, yine şarap ile meyhane sakileri yolunda harcanıldı.)

Saygalıp: Harcanılıp demektir. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 276)

ᶜÜlemâ kiltürgen nebat kezek üçün uşalıp ve vazife vechleri özge esbâb üçün saygalıp.
(Bilginlerin getirdikleri bitkiler, şehvet macunu yapılır ve ayrılan başka yerlere harcanılır.)

Saygana: Sayılacak ve harcanılacak demektir.(A 1970: 276)
Örneği yoktur.

Saygamak: Harcanmak demektir. (Güzeldir, 2002:)
Örneği yoktur.

Sıladı: Sığadı demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 281)

Başın sıladı firâk o baş
Kim yagdurgum bu baş üze taş
(Merhametsiz ayrılık başını sığadı. Bu başa taş yağdırmalı dedi.)

Sıparga: Serpmeye ve saçmaya demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 277)

Manga yıgmakda yitgey mihnet ü rene
Anga sıparga kalgay mahzenü genç
(Kazançta bana dert ve mihnet yeter, ona harcamakta hazineler kalır.)

Sıparmak: Saçmak, israf etmek anlamındadır. Mahbûbu'l-Kulûb'da örneği şöyledir: (A 1970: 278)

Sözni sıparmak başga âfetdür.
(Sözü israf etmek başa beladır.)

Sıpmek: Serpmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 347)
Örneği yoktur.

Sıptı: Serpti demektir. A 1970: 277)
Örneği yoktur.

Sigridi: Sıçradı demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 281)

Merkeb üze çıktı sigriben bat
Yoldaş ile yolga tüşti heyhat
(Çarçabuk sıçrayarak binitine bindi. Yoldaşları ile yola düştü, yazıklar ola!)

Sigrimek: Sıçramak anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 352)

Ferruh uykandı sigrip uykudın
Közdin uyku uçtı kaygurdın

(Ferruh uykudan sıçrayıp kalktı. Kaygıdan gözünden uyku kaçtı.)

Sovurdı: Soyundu demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 294)

Yok kim bu libâsını sovurdı
Kim cismidin anı otga urdı
(Elbisesini soymadılar mı? Vücudundan onu çıkarıp ateşe atmadılar mı?)

Söñey: Sönse, sönmek anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 293)

Gurur otı içidin söñey irdi
Şecâ^{c}at resmîni örgengey irdi
(İçinde böbürlenmek ateşi sönseydi, bogaturluk yollarını öğrenecekti.)

Sözleşmek: Söyleşmek demektir. (Güzeldir, 2002: 360)
Örneği yoktur.

Sözleşür min: Söyleşirim demektir. (Güzeldir, 2002: 361)

Tilbeler dik sözleşür min öz özüm birle müdâm
Çün özümdin özge alemde hem-derdim mining
(Deliler gibi hep kendi kendime söylemiştim. Âlemde benim kendimden başka derttaşım yok.)

Sözleşti: Söyleşti demektir. (A 1970: 288)
Örneği yoktur.

Südrelmek: Sürünmek. (Güzeldir, 2002: 356)
Örneği yoktur.

Süvünidi: Uzandı, yattı demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 294)

Süvünidi tofrag üze ten zârı
Başıga çikti pâlâs idbârı

(Yorgun vücudunu toprak üstüne uzattı. Başına da talihsizlik kaftanım çekti.)

Talbınmak: Dürüşmek ve çalışmak anlamındadır. Nazmü'l-Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 169)

Nefs emride her niçeki talbınğay sin
Köp gerçi bütünlik tileseng sinğay sin
(Nefsinin emrini yerine getirmekte ne kadar çalışırsan çalış, bütün bu çalışmaklığında yenileceksin!)
"Talbînğay sin" dediği "dürüşüp çalışasın" demektir.

Talin: Bir it yorulup veya kuduz olup dilini çıkarıp soluduğuna derler. Sedd-i îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 167)

Barı ağzıda tilbe it dik talin
[c]Adedde velî it tügidin kaim
(Onların hepsi, ağzı açık kuduz köpek gibi soluyor. Sayıları ise it tüyünden daha çoktur.)

Tankaman: Anlamazın demektir. (A 1970: 173)
Örneği yoktur.

Tapak: Tabalanmak yani mahkûm olmak ve ıstırap etmek. Femâd-nâme evvelinde Münâcât'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 207)

İşi Mecnûn kibi bend içre tabak
Eğer dâye yumay cismini nâ-pâk
(Bakıcı temiz olmayan bedenini yıkamazsa işi deli gibi zincirde çırpınmak.)

Tapıp: Tabip 'ibareti bolup demek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 206)

Tapıp ârâyiş andın mülk ü ziynet
Bolup il içre mülk arağa şöhret
(Memleket ondan süs ve bezek kazandı; halk arasında Mülk-ârâ şöhret oldu.)

Tarıḳma: Sıkılma anlamına gelir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 160)

Köb tarıḳma ey köñül ol şûh-ı hicrânı ara
Şâyed uşbu işde ok irdi ikin bihbüd hem
(Ey gönül, o şuhun ayrılığına çok sıkılma Olabilir ki bu işte bir iyilik vardır.)

Tarıḳtım: Sıkıldım demektir. (Güzeldir, 2002: 213)

Tarıḳtım hân-kahda deyr san yüzleney imdi.
(Tekkeden sıkıldım, oradaki meyhane hoştur.)

Tarḳadı: Dağıldı ve perişan oldu demektir.(A 1970: 159)
Örneği yoktur.

Tarḳamak: Dağılmak. (Güzeldir, 2002: 212)
Örneği yoktur.

Tarḳang: Emir verip dağılın demektir. Garâibü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 159)

Ger ahbab itseler gül-keşt ey can u köñül tarḳang
Nidin kim siz birey hicri ğamıdın mübtelâdur siz
(Eğer dostlar gül bahçesine gitmek isterlerse, ey can ü gönül, sıkılma! Çünkü bir aylık ayrılık gamından müptela olmaya değmez.)

Tarḳatmağı: Dağıtmayı anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 159)

Açardın imeske mi tarḳatmağı
Garaz bar anga özge bir ḳatmağı
(Kisesini açtığı zaman dileği dağıtmak değil, ona daha başkalarını katmaktır.)

Tarḳatmağıl: Dağıtmayın demek olur. (Güzeldir, 2002: 212)

Şabâ zülfin açıp tarḳatmağıl miskin köñülleri
Ki mesken eylemişler bir sürük bî-hânmân anda
(Ey saba, yârın zülfünü açıp mecnun gönülleri dağıtma. Bir sürü evsiz barksız orada yurt tutmuştur.)

Tarmandı: Tırmandı, çıktı demektir.(A 1970: 161)
Örneği yoktur.

Tartılursın: Tartınursın yazılmıştırr, çekiniksin anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 211)

Kilgil ey kurbân köñgül ol kaşı ya terkini tut
Çün cefadın tartınursın imdi bar bir güşe tut
(Ey kurban gönül, gel, o yay kanlının merhametini unut. Madem vefadan
uzak tutuluyorsun, bari git, bir köşe tut.)

Taşmaḳ: Taşmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 218)
Örneği yoktur.

Taşḳu dik: Taşmalı. (Güzeldir, 2002: 219)
Örneği yoktur.

Tayılğac: Tayranacak, kayılacak demek, kaymak anlamındadır. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 176)

Günehleride bolsa kimse esîr
Tayılğac ayak bolsa ol dest-gîr
(Bir kimse günahlarına tutsak olsa ve ayağı kaysa onun elinden tut!)

Tayılsa: Kayarsa demektir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 177)

Ve bu yolda ayağım tayılsa dest-gîrlik bile kulda.
(Bu yolda ayağım kayarsa elimi tutarak kolla.)

Tigdi: Dikti demektir. (A 1970: 187)
Örneği yoktur.

Tigerge: Dikmek demek olur. (Güzeldir, 2002: 242)

Köñgle çâkıñ tigerge meyl kıldıñg ey refîk
Bilmediñg guya ki köñglek içre kökrek çâkı bar
(Ey arkadaş, gömleğimin yırtığını dikmeğe kalkıştın, gömlek içinde göğsümün yarığı olduğunu bilmedin.)

Tigin: Değin demektir, değmek anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 186)

Sugaca hâra bile bünyâd añga
Kölke tigin pâre-i pûlâd añga
(Mermer temeller suya irerdi; çelik burçlar da göğe değerdi.)

Tigmes: Değmez demektir, değeri yok demek anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 186)

Agzınge tigmes [c]izârıñg birle söz
Bolmadı hûrşîd birle zerre tiñg
(Ağzın ile yanağın hakkında sözün hiç bir değeri yoktur. Zerre güneş ile bir düzeyde olabilir mi?)

Tigse: Değse demektir, gerekse değip yapışmak anlamına, gerekse teslim anlamına, gerekse değer verme anlamına. (A 1970: 187)
Örneği yoktur.

Tigti: Değdi yani dokunmak ve değmek demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 185)

Çü tigti ol hadeñg-i berk-asâr
Yıkıldı bu hadeñg-efken negüsâr

(Yıldırım gibi olan o ok değdiğinde, o kahraman tepesi aşağı yuvarlandı.)

Tigürdi: Değirdi demektir. (A 1970: 187)
Örneği yoktur.

Tile min: Dile düşmek anlamına gelir. (A 1970: 189)

Dil-berâ tüştüm iliñgdin tile min
Sindin özgeni cihândın tile min
Ger rakîbiñg tüşse miniñ koluma
Arkasıdın tasmalar köp tile min
(Ey dilber, senin elinden dile düştüm. Dünyada senden başkasını istemem. Eğer rakip elime geçerse, onun sırtından tasmalar çıkarmak istiyorum.)

Tilmürür min: Gözyaşı dökmek demek olur. (Güzeldir, 2002: 249)

Tilmürür min münker inip ol bî-vefâga muttasıl
Bir hem andın derd-i hâlimga habır bolgay mu dip
(Bir de dertli hâlime bir bakar mı diye o vefasıza durmadan inleyip gözyaşı döküyorum.)

Tipre: Emir verip depin demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 177)

Tipre Nevâyî vü nevâ dimegil
Her ne imes bolsar revâ dimegil
(Kımılda Nevayî, şarkı çağırma. Olmayan şeye de olur deme.)

Tipredi ve tiprendi: Depindi demektir. (A 1970: 177)
Örneği yoktur.

Tiprenmek: Depinmek. (Güzeldir, 2002: 233)
Örneği yoktur.

Tiprenür: Depinir demek olur. (Güzeldir, 2002: 234)

Serv kaddler cilvesi terig yok Nevâyî âhıdın
Dâyimâ eşcâr bil tahriki birle tiprenür
(Nevâyî'nin ahından servi boyluların salınmasına şaşılmaz. Ağaçlar her zaman rüzgâr esince sallanır.)

Tiprete almay: Depinemez demektir. (A 1970: 177)
Örneği yoktur.

Tivrelmek: Saçılmak, dağılmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 254)
Örneği yoktur.

Tivrüldi: Batrı ve saçıldı demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 194)

Kice efgân kılmasam teñg yok birev kim köñglige
Hicr okı tivrüldi müşkildür katıg urmak demi
(Geceleri ah etmesem şaşmayın. Bir kimsenin gönlüne ayrılık oku, batarsa soluk almak güç olur.)

Toḳaşmaḳ: Tokuşmak demektir.(A 1970: 210)
Örneği yoktur.

Tolgadı: Doldurdu demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 213)

Sâkîyâ mühlik humârım gadriga salma kulak
Bir kadeh mey agzıma koygıl kulagım tolgaban
(Ey saki, öldürücü mahmurluğumun mazeretine kulak asma. Kulağımı çek de bir kadehi ağzıma devir.)
"Kulagım tolgaban" dediği " kulagım toldurup" demektir.

Tolganay: Dolamaya derler, dolmak anlamındadır. Ferhad-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 278)

Şafak birle falakdın tolganay taş
Taşıp iş başıga ak dak-berend taş
(Şafak vakti sabahtan baş dolamayacak, iş başına ak ve kızıl taş taşıyacak.)

Tolgum: Doldumsa ve dolsam gerek demektir. (A 1970: 212)
Örneği yoktur.

Tonar: Donar demektir, göz kamaştırmak anlamındadır. Lutfî eş^{c}ârında örneği şöyledir: (A 1970: 216)

Bir nazarda köz tonar bilmes yüzüñg mâhiyyetin
Munca rûşen boldı kim oldur dil ü cân örtegen
(Bir bakışta göz kamaşır, senin yüzünün ne olduğunu bilmez. O kadar parlak oldu ki gönlü ve canı yakan da odur.)

Tondı: Güneşe dikkatle bakıp gözü kamaştı demektir. (A 1970: 216)
Örneği yoktur.

Toñg: Büyüyle donmak anlamına gelir. Emir verip soğuktan ton demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 217)

Âh u eşkidin irür ot u su içre ^{c}âşık
Zâhidâ ni gam añga ger kızık olgıl ger toñg
(Aşık, ahdan ve göz yaşından su ve ateş içerisindedir. Ey sofi,bundan sana ne tasa, ister yan, ister don!)

Tutaştı: : Ot tutuşup ve güreş tutuşup ve tuş gelip anlamındadır (A 1970: 197)

Tapay dip hayr uşbu maksûddın
Tutaştı besi kavm ile sohbetim
(Bu işten iyilik bulayım diye birçok kimseler ile durmadan konuşmalar yaptım.)

Tükengenildi: Dökerdendi, yani arandı ve istendi anlamındadır ve tamam oldu

anlamına dahi gelir. Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 211)

Ve alar Tuhfetü'l-Ahrâr'nı bünyâd kılıp ve ol ta^c^rif bile tükengenildi.
(Ve onların yazmağa başlayıp o hızla bitirmeleri.)

Türedi ve türüdi: Yokken bir nesne türedi, yani hâsıl oldu demektir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 202)

Anıñg tokgan türegen yiri Kişmir
Ol ilde kesb kılgan sihr ü tezvir
(Onun doğduğu yer Keşmir'dir. O yerde büyücülük ve yalancılık öğrenilir.)
"Türegen" dediği "türediği yer" demektir.

Tüş: Emir verip düşmek anlamına. (A 1970: 207)
Örneği yoktur.

Tüşkeli: Düşeli ve düşmeye demektir. (Güzeldir, 2002: 270)
Örneği yoktur.

Tüşkey: Düşe demektir. (Güzeldir, 2002: 270)
Örneği yoktur.

Uçmağ ve uçmaḳ: Yürek oynamasına derler. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 128)

Köz bile köñlümge bolmış güyıyâ vaşlırig çâğı
Kim közümning uçmağı tiz oldı köñlüm salmağı
(Gözüme gönlüme kavuşmanın zamanı geldi gibi; çünkü gözümün seğirmesi, yüreğimin hızlı atması arttı.)

Uçmaḳ: Sevinmek anlamına gelir. (A 1970: 91)
Örneği yoktur.

Uçradı: Göründü ve buluştu ve hoş geldi demektir. Seb^c^a-i Seyyâre'de örneği şöyledir:

(A 1970: 90)

Böyle işler tutar idi özige
Deşt ara uçradı birev közige
(Kendisince böyle işler tutarken, çölde gözüne bir adam göründü.)

Uçradım: Buluşturdum demektir. Nesâ'imü'l-Muhabbe'de örneği şöyledir: (A 1970: 90)

Gayrı mevsimde Mekke ^{c}azîmeti kıldım, yolda iç kişige uçradım.

(Mevsimin gayrinde Evlâs'dan Mekke'ye 'azimet etmiş-idim. Yolda üç kişi ile buluştum.)

Uçtı: Bir nesne ortadan kalktı demektir. Uyku uçtı derler ve kuş uçtı derler. Münşeat'da örneği şöyledir: (A 1970: 91)

Gül bardı ise çimen mu^{c}attar bolsun
Şem^{c} uçtı ise kuyaş münevver bolsun
Şeh-zâdeğa ger ravzâ müyesser boldı
Sutânğa cihan mülki müyesser bolsun
(Gül zamanı geçtiyse çimenler koku saçsın, ışık sönmüş ise güneş parlasın. Şehzadeye cennet nasib oldu, sultana da cihan ülkesi nasib olsun.)

Uçursa: Söndürse demektir, sönmek anlamındadır. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 91)

^{c}Işk otıda Lutfî yığlama köp
Su birle anı uçursa bolmas
(Lutfî, aşk ateşi içerisinde ağlamayıp sızlama. Çünkü o su ile sönecek bir ateş değildir.)

Ulandı: Ulaştı ve yetişti demektir. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 108)

Saçıng selâsili Lutfî'ni hak san çıktı
Mecâz ulandı hakıkatğa münthâ boldı
(Saçın kıvrımları Lutfî'yi hakka doğru çekti. Mecaz uzandı, hakikate erişti.)

Uşatmaķ: Uşalmak dahi denilir. Uvatmak demektir. İkiye bölmek, ufaltmak anlamındadır. (A 1970: 103)

Uşatmaķ isteserîg bu bendlerini
Muķayyed olma anda uşbudur pend
(Bu bağları kırmak istersen, aldırma, işte yapılacak öğüt budur.)

Yalav ve yalavuz: Parlamak anlamındadır. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 397)

Taka dalgada çin yalavuz pezîr
Yana cevşen üstige Çinî harîr
(Tolganın halkası parıl parıl parlayordu. Zırhın üstünde de Çin ipeğinden elbise vardı.)

Yaktu: Tulındı demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 398)

Mihr yaktusıda zerre bolmagan dik âşkâr
Yüz tümen ming mihr pinhândur yüzüñ yaktusıda
(Güneşin indiğinde zerreler nasıl aşikâr olmaz ise, yüzün de gözlerden kaybolduğu zaman, yüz bin güneş batmış gibi ortalık karanlık olur.)

Yalıkdı: Çok sesten kulak tutulduğuna derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 401)

Bular ilge mining ᶜışkım işidin
Kulakım yalkıban il kargaşıdın
(Halk benim aşkım işinden birbirine girmiştir. Halkın gürültüsünden kulağım tutulmuştur.)

Yandaşmak: Yanaşmak, yaklaşmak anlamındadır. Sebᶜâ-i Seyyâre' de örneği şöyledir:

(Kaçalin, 2011: 811)

Taht üze çıktı vâris-i Cemşîd
Anga yandaştı gayret-i hûrşîd
(Cemşed'in veliahtı tahta çıktı. Ona güneş olma fırsatı yaklaştı.)

Yandaştay: Yanaşa, yanına vara demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 395)

Velî tapmas idi bu işke çâre
Ki yandaştay belüre seng-i hâre
(Lâkin bu işe çare bulamayordu ki yaklaşa da mermer taş belire idi.)

Yandı: Döndü demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 391)

Yanıban ^{c}âkıbet bu sûretdin
Mâtemin tutdılar zarûretdin
(Nihayet bu işten döndüler, ister istemez yasını tuttular.)

Yanmagıl: Yanmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 481)

Sûz-i hicriñ içre her dem za^{c}flık cismim yanıp
Otka tüşken kıl misllik ortanur min tutganıp
(Ateşe düşen bir kılın dolanarak yanması gibi benim zayıf bedenim de senin aşkının ateşiyle her an yanmaktadır.)

Yanmagıl: Dönme demektir. Lutfî Divânı'nda örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 479)

Dil-berâ sındurma ^{c}ahd ü yanmagıl mîsâkdın
Perdede tutma yüzüñni ^{c}âşık-ı müştâkdın
(Ey sevgili, sözünden cayma, dediğinden dönme; yüzünü arzulu âşıktan peçeyle saklama.)

Yaray: Yarayayım, yaramak anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A

1970: 403)

Bu dem ger icâzet birürsin yaray
Kiley ile kim her işinge yaray
(Eğer şimdi müsaade edersen gideyim. Geldiğimde her işine yarayayım.)

Yarudı: Parlamak, parladı anlamlarına gelir. (Güzeldir, 2002: 477)
Örneği yoktur.

Yarumak: Parlamak anlamındadır. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 477)

Yarup her öyi âftâb-ı sîm tendin
Ten üzre hullesi berk-i semendin
(Her ev, üzerindeki gömleği yasemin yaprağından olan o Hıtaylı gümüş bedenliden dolayı parladı.)

Yarur: Parlar demektir. (Güzeldir, 2002: 477)
Örneği yoktur.

Yaruştı: Parladı demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 392)

Kim otlarıdın cihân yaruştı
Harmanlarıga bu şu[c]le tüşti

Yasaldı: Düzeldi demektir.(A 1970: 402)
Örneği yoktur.

Yasalmak: Düzelmek demektir. (Güzeldir, 2002: 483)
Örneği yoktur.

Yasalsun: Düzelsin demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 806)

Yasalsun barça ayın birle zîbâ

Tutulsun barıga öksün ü dîbâ
(Her yer tören ile süslensin. Hepsine siyah cübbe ve ipek tutulsun.)

Yaşundı: Gizlendi demek olur. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 481)

Yaşundı berk-i gül tofrag içinde
Nihân oldı seçer yafrag içinde
(Gül yaprağı toprakta gizlendi. Ağaç yapraktan görünmez oldu.)

Yavaman: Zayıflamam demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 400)

Körüp za^c^if mini töhmet itme cevringe kim
Yava yitti her ni mini yoksa cevringe yavaman
(Beni arık görüp de senin çevrinden zayıfladığımı sanma. Beni ayrılık zayıflattı, yoksa senin çevrin değil.)

Yıgı: Ağlamak anlamına gelir. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 409)

Ya^c^kûb kibi köb yıgındın kalmadı sinsiz
Nûr-ı basarım h^v^âh inan h^v^âh inanma
(Yakup gibi ağlamaktan gözümün nuru kalmadı, ister inan ister inanma.)

Yıglay: Ağlayayım demektir.(A 1970: 409)
Örneği yoktur.

Yımrulmek: Yıkılmak ve çökmek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 498)
Örneği yoktur.

Yımrulur: Yıkılır demektir. Garâîbü'ş-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 408)

Yımrulur başıga gûyâ kim felek gam-hânesi
Ol kuyaş hem hanım irken ni kaçan yâd eylesem
(Her ne vakit o güneş gibi olan hanımı hatırıma getirsem, gökler başıma yıkılır gibi olur.)

Yişildi: Çözüldü demektir. Nevâdirü'ş-Şebab'da örneği şöyledir: (A 1970: 407)

Delîl irür ki köñüllerni kılmış olgay sin âzâd
Bu kim selâsil-i zülfüñ tügenleri yişilipdür
(Tutsak ettiğin gönülleri azat ettiğine delil budur ki zülfünün zincirleri çözülmüştür.)

Yit: Emir verip yetiş demektir ve at veya nesne yid deyi emir eylemektir. (A 1970: 406)
Örneği yoktur.

Yitkey: Yetişe demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 495)

Şâyed uyku közümge meyl itkey
Andın âsâyiş manga yitkey
(Şayet gözüme uyku gelirse ondan (sonra) bana huzur gelir.)

Yitti: Yetişti demektir. Ziyan oldu ve dönderdi demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 405)

Kim yitti bir ile nûr-bahş
Hem-dem anga mahz nûr-rahş
(Bir kimseye nur bahş eden ulak gelirse, onun arkadaşı ancak nur olur.)

Yoktı: Dokundu demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 413)

Meger Ermen'de emri boldı târî
Ki yoktı köñlüñge anıng gubârı
(Meğer Ermen ülkesinde onun emri yürümüştü. Çünkü onun tozu gönlüne dolmuştu.)

3.1.2. Kılış Fiilleri

Açay: Ben açayım demektir. (A 1970: 6)
Örneği yoktur.

Açmay: Açmazın, açmayayım demektir. (A 1970: 6)
Örneği yoktur.

Aḫtarmag: Aktarmak anlamındadır. Ahtardıng aktardın demektir. (Güzeldir, 2002: 31)

Tığ ile hâk-i tenimni her taraf bardıng kilip
Nakd-ı cân almakğa bu tofrağnı ahtardıng kilip
(Gelip kılıç ile topraktan bedenimin her yanını yardın. Can akçasını almak için gelip bu toprağı alt üst ettin.)

Aḳızdı: Akıttı demektir. Mecnun u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 21)

Dal oldı demâğı za'fığa bu
Kim şebnem birle akızur su
(Dumağı bu zaife geldi çattı ki çiğ ile su akıtır.)

Aḳızdıng: Dahi akıttın demektir. (Güzeldir, 2002: 46)
Örneği yoktur.

Aḳızdur: Akıdır demektir. (Güzeldir, 2002: 46)
Örneği yoktur.

Aḳızmak: Akıtmak anlamındadır. (Kaçalin, 2011: 132)
Örneği yoktur.

Aḳturdung: Akıttın demektir. (A 1970: 21)
Örneği yoktur.

Algalı: Alalı ve almak için demektir. (A 1970: 25)

Alğalı dünya 'arusun ey ki sattıng nakd-ı cism
'Ömr satıp merk almak angla bu satığ alık
(Sen dünya gelinini almak için vücudunu sattın. Ömür satım ölüm aldın. Bu alış verişin ne olduğunu anla.)

Algum: Alsam gerek demektir. Fevâîdü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 25)

Cânıng alğum diyeyding mühlik imiş derd ü firâk
Kalmasun köñlüñ sining evvel haber-dâr eyledim
(Canım alsam gerek demiştin. Ayrılık derdi daha korkunç imiş. Gönlün kalmasın, sana önceden salık vereyim.)

Alğay: Ala demektir. (Güzeldir, 2002: 50)

Ayırma birbiridin cân bile köñlümni rahm eylep
Birür min cânm hem alğıl çü sindürsin körîgül alğay
(Nevâyî yanağının şavkından yansa hayret edilir mi? Talaş yıldırım yolunda bela çekebilir.)

Alğung: Alsan gerek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 52)
Örneği yoktur.

Alḳadı: Alkış verdi, övdü demektir. (A 1970: 25)
Örneği yoktur.

Alḳamış: Alkış vermiş demektir, övmek anlamına gelir. Fevâîdü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 24)

Sinde nâz oldı Nevâyî'de niyâz irmes ᶜaceb
Kim sin anı ḳarğağan sayı sini alḳamış
(Sende naz, Nevayî'de niyaz olsa kimse şaşmaz. Sen onu batırdıkça o seni alkışlamıştır.)

Almaglıḳ: Almak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 50)
Örneği yoktur.

Almayın: Almadın ve almayıp demektir. Sebᶜa-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 25)

Almayın köz demi cemâlimdin
Toymaym bir demi vişâlimdin
(Gözümü cemalinden ayırmayayım. Bir dakika bile seninle birleşmekten kendimi ayrı tutmayayım.)

Almang: Bir emir anlamına gelir, almayasınız demek; di almang diyemezsin demek gibi, kıla almang eyleyemezsin demek gibi ve tapa almang bulmazsın demektir. Fevâîdü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 26)

Diseng ki öltüreyin ey firak cismim ni
Bu za[c]f ara tapa almang ölük taşavvur kıl
(Ey ayrılık, benim vücudumu öldürmek istersen bu dermansızlık arasında beni ölmüş bil.)

Almışang: Almışsın demektir. (A 1970: 25)
Örneği yoktur.

Angıtmaḳ: Dinlemek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 53)
Örneği yoktur.

Anglanḳusı: Anlasa gerek demektir. (A 1970: 28)
Örneği yoktur.

Anıtmaḳ: Saklamak demektir. (Güzeldir, 2002: 55)
Örneği yoktur.

Anıttı: Sakladı demektir. (Güzeldir, 2002: 56)
Örneği yoktur.

Arğadamaḳ: Aldatmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 35)

Örneği yoktur.

Arğaday dir min: Aldatayayım demektir. Fevâidü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 11)

Min bı-dil sana can oynamak birle yaray dir min
Beli sin tıflmı bu tuhfe birle arğaday dir min
(Ben zavallı sana canımla oynamakla yaranırım. Evet, sen yavruyu bu armağanla aldatıp avuturum.)

As: Emir verip aş demektir. Bugün ber-dâr anlamına ki Garâibü'ş- Sığar'da örneği şöyledir: (A 1970: 15)

Ger kuyaş rengin felek reftârlık rahşınıngğa as
Kim tüzer ol reng Nuh'inin nağmesin efğân ara
Eğer gerekse güneş çıngırağını atının eğerine as ki o çıngırak Nuh'un nağmesini efgan arasında düzenle.)

Asmağlığ: Asmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 40)

Örneği yoktur.

Asra: Sakla, hıfz eylemek demektir. Sedd-i îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 14)

Resülâne eylep manga iltifât
Bugün asraban şâm bulğaç uzat
(Elçi gibi bana saygı göster, bugün saklayarak akşam gönder.)

Asratay: Saklatayım demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 14) (Güzeldir, 2002: 38)

Köñlüme hâlinin hayâli kilse merdumlık kılıp
Köz evide anı merdümler içide asratay
(Gönlüme beninin hayali gelse onu göz bebeği kılıp göz evinde göz bebekleri gibi saklatayım.)

Astı: Astı anlamındadır. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 16)

Kavs arıga bir ya ki çötertip ki çün
Astı felek tâkığa menşur ucun
(Ebem kuşağı (yeşil kuşak) ona bir yaydır ki onu kuvvetle çekerek felek çardağına yarlıg diye astı.)

Atarlar: Atarlar ve adlarlar yani bir adla anarlar demektir. Bedâyi^{c}ü'l-Bidâye'de örneği şöyledir: (A 1970: 3)

Binâğa gerçi her kim bolsa bânî
Atarlar bânî ismi birle anı
(Yapıyı kim yaparsa onun adı ile anılır.)

Aylandı: Dolandı, döndü ve devretti anlamındadır. Benzedi anlamına dahi gelir. Seb^{c}a-yı Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 33)

Perdeler birbirige aylangan
Dürr-i encümdin incü turlangan
(Perdeler birbirine dolandı. Yıldızlardan inciler toplandı.)

Aylandurmaḳ: Döndürmek demek olur. (Güzeldir, 2002: 59)
Örneği yoktur.

Aylandurmaḳ: Devretmek, döndürmek anlamındadır. Fevâidü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 60)

Kök tegirmen taşın aylandurmaḳ ister başınge
Dime ay u kün başım üzre bu kim seyyâredür
(Gök, değirmen taşını başımda döndürmek istiyor. Ay ve güneş başımın üzerinde seyretmektedir deme.)

Aytḳum: Etsem gerek demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 65)

İster idim hem özümni hem am

Hem bu râzı ki aytḳum anı
(Hem kendimi hem de söylemiş olduğum bu sırrı gizledim.)

Aytman: Etmez demektir. (A 1970: 37)

Örneği yoktur.

Balaladı: Yavruladı demektir. Târîfr-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 128)

Yana ming kalada pili bar irdi ve anıng zamânında pil Hind-ustân'din özge yirde balaladı.
(Yine bin katar fili vardı. Onun zamanında fil Hindistandan başka yerde yavruladı.)

Bar: Var demektir. Emir verip var git demektir. (A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Baray: Varayım demektir.(A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Bardı: Vardı. (Güzeldir, 2002: 168)
Örneği yoktur.

Bardik: Varsın gitsin demektir. Bedayi^{c}ü'l Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 122)

Tilbe Köñlüñni Nevâyî zabt eyle almadıng
İmdi çik andın ilik her san barsa bardik
(Ey Nevayî, deli gönlünü zabtederek geri alamadın, imdi ondan elini çek de nereye gidersen git.)

Barğalı: Varalı ve varmaya. (Güzeldir, 2002: 168)
Örneği yoktur.

Barğay biz: Varırız demektir. (A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Barı: Emir verip var git demektir. (A 1970: 122)
Örneği yoktur.

Baru: Var git demektir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 122)

Ey sabâ âvâre köñlüm isteyü her yan baru
Vâdî vü tağ u beyâbânlarnı bir bir ahtaru
(Ey tan yeli! Dağı taşı kırları birer birer aktararak var benim deli gönlümü her yanda ara.)

Bas: Bas demektir. (A 1970: 124)
Örneği yoktur.

Başḳara almay: Başaramaz ve hakkından gelemez demektir. (A 1970: 126)
Örneği yoktur.

Başḳarmak: Bir işi başarmak ve becermeye derler. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 126)

Bilip kim ger dişe yalğuz barur min
Bu işni öz kaşımdın başḳarur min
(Ben yalnız kendi başıma giderim, bu işi kendim başarırım dediğini bilerek.)
"Başkarur min" "başarırım" demektir.

Başḳarmak: Başlamak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 173)
Örneği yoktur.

Başḳaru: Emir verip yol göster anlamına gelir. Sultân Hüseyn eşarında örneği

şöyledir: (A 1970: 125)

Ahtarur da tapsa ol köñlüm ki Mecnün-şîvedür
Her niçüñ bolsa ᶜadem sahrası san başḳaru
(Arayarak benim kalbimi ele geçirirsen ki o delişmendir. Nasıl olursa olsun onu yokluk alemine doğru kılavuzla.)

Başḳaru: Kılavuzluk yapmak, yol göstermek demektir. (Güzeldir, 2002: 173)

Ala kilür bolsa Mecnûn şive vü bî-ihtiyâr
Koymayın ura ihtiyar yığa bu sarı başḳaru
(Mecnun tavırlı gönlümü arayıp bulsan her nasıl olursa olsun onu yokluk sahrasına götürsen.)

Başḳarur sın: Yol gösterirsin demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 125)

ᶜAdem yolığa gerçi başḳarur sın
(Gerçi yokluk yoluna götürüyorsun.)

Başlamaḳ: Kılavuzluk etmek anlamındadır. Seb'a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 172)

Hâceni başladılar ol sarı
Geh nihân irdi mâh ruhsârı
(Tüccarı, ay yüzlünün yanağının saklandığı yana götürdüler.)

Bildiñ: Bilsin demektir. Nazmü'l-Cevahir'de örneği şöyledir: (A 1970: 138)

Ḫak irdi çü ilge 'ilm sermâyesini
Ḫürşîd üze saldı 'ulemâ sâyesini
Alğanlar anıñ rütbesidin vâyesini
Bildiñ bandın büyük Anıng pâyesini
(Tanrı halka ilim sermayesini verdi. Güneş üzerine âlimlerin gölgesini saldı. Herkes

oradan nasibini alır. Bileler ki her şeyden onun rütbesi yüksektir.)

Bilmes: Bilmez demektir. (Güzeldir, 2002: 186)

Figân kim köñlüm alğan dil-berim dil-dârlığ bilmes
Bilür âşıknı ğam-gîn eylemek ğam-hârlığ bilmes
(Eyvah ki, güzelim gönlümü alır da gönlümü kazanmasını bilmez. Aşığına gam yedirmesini bilir de gam yemesini bilmez.)

Bilmey: Bilmezim ve bilmez demektir. (A 1970: 138)
Örneği yoktur.

Bir: Emir verip ver demektir. (A 1970: 132)
Örneği yoktur.

Birdin ok: Verirdin demek olur. (Güzeldir, 2002: 182)
Örneği yoktur.

Birgeli: Vermek için demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 133)

Müştehi il yüz ise nân birgeli
Lokma taturmas tileben mümteli
(Yüz aç kimseye ekmek vermek gerekse, karnı tok olan kimse bir lokma bile kendi dileğiyle tattırmaz.)

Birgey: Vere. (Güzeldir, 2002: 181)
Örneği yoktur.

Birgüñ: Versem gerek demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 132)

Yüzi gül-zândm çün vird tirgüñ
Ni aytay kim özüñ inşâf birgüñ
(Yüzünün gül bahçesinden gül dersem gerektir. Ben ne diyeyim, senin acıman gerektir.)

Birmegey: Vermeye. (Güzeldir, 2002: 181)
Örneği yoktur.

Birmey: Vermez ve vermezim demektir. (A 1970: 132)
Örneği yoktur.

Bitey: Ben yazayım demektir. (A 1970: 130)
Örneği yoktur.

Biti almağay: Yazamaz demektir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 131)

Tab'ımğa demi bolur ni vârid
Yüz yıl biti almağay ᶜUtârid
(Bir saniyede aklıma geleni, Utarit yüz yılda yazamaz.)

Bitidi: Yazdı demektir. (A 1970: 130)
Örneği yoktur.

Bitildi: Yazıldı demektir ve bitti anlamına gelir. Yerden ot bitmek gibi ve ağaçtan meyve bitmek gibi. Târîh-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 131)

ᶜAdl-i cüy-bâridin mülk bağıda feragat eşcân gülleri açıldı ve asayiş meyveleri bitildi.
(Adalet ırmağından mülk bağında huzur ağaçlan suya kandı. İnsaf yetiştirmesinin güven ağaçlanndan huzur çiçekleri açıldı ve asayiş meyveleri bitti.)

Bitiley: Biz yazalım demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirin'de örneği şöyledir: (A 1970: 130)

Bitilgey: Yazıla. (Güzeldir, 2002: 178)
Örneği yoktur.

Alar didiler kim sin bu teşvîşni tartıma biz bitiley.
(Onlar dediler ki sen bu zahmete katlanma, biz yazarız.)

Bitilmek: Yazılmak. (Güzeldir, 2002: 178)
Örneği yoktur.

Bitimek: Yazmak. (Güzeldir, 2002: 178)
Örneği yoktur.

Bitirige: Yazmasına demektir. Hasb-i hâl Mesnevi'sinde örneği şöyledir: (A 1970: 131)

Yiter Teñridin anca kuvvet manga;
Ki bolsa bitirige fırsat manga
(Ben yazı yazmaya fırsat bulursam, Tanrıdan bana o kadar kuvvet gelir.)

Bititti: Yazdırdı demektir. (A 1970: 130)
Örneği yoktur.

Bitiyi: Ben yazayım demektir. (Kaçalin, 2011: 338)
Örneği yoktur.

Bolalı ve bulalı ve böleli: Olalım demektir ve bulalım demektir. Bulmuş, bulunmuş demektir. (A 1970: 149)
Örneği yoktur.

Bolğın: Emir verip yürü demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 150)

Biling bağlap ayağ bastın közümge
Revân bolğın kadem koyğın yüzümge
(Belini bağladın, ayağını gözümün üstüne bastın. Yürü, ayağını yüzüme koy.)

Bulğadı: Dolaştırdı, bürüdü demektir. (A 1970: 153)
Örneği yoktur.

Bütkermek: Bitirmek, bir yere bitiştirmek. (Güzeldir, 2002: 191)

Çak bolğan köñlüme kılmak ‘ilâç âsân imes
Gonca kim açıldı bütkermek anı imkân imes
(Yarılan göğsüme ilaç kolay değil. Açılan goncayı bitiştirmek mümkün değil.)

Bütkerü: Emir verip bitir demektir. Beyitte iyileştir anlamındadır. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 140)

İsteben kilse yana köksüm şikâfın tapmağay
Veh ki bir merhem koyup ol çâh köksüm bütkerü
(Göğsümün yarasını iyileştirmeğe gelse bulamayacak. Keşke bir merhem koysa da yaralı göğsümü iyileştirse.)

Cikmegümdür: Çeksem gerek demektir. (Güzeldir, 2002: 304)
Örneği yoktur.

Çagladım: Bildim demektir. (Güzeldir, 2002: 294)
Örneği yoktur.

Çaḳtı: Kötülemek, çekiştirmek anlamındadır. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 228)

Köz üstide tutup niçe yaşı agırlasam
İlke çaḳar mini vü hem ol ḫûni yagıdur
(Gözyaşımı gözümün üstünde ne kadar tutup ağırlasam, o beni yine kovlar ve kan yağdırır.)
“Çakar” dediği “gamz edip kovlar” yani kötüler demektir.

Çaparsız: Kesersiniz demektir. Ferhâd u Şîrîn’de örneği şöyledir: (A 1970: 223)

Didi imdi kılıñg ni kim kılursız
Asarsız yâ çaparsız siz bilürsiz
(Onlara dedi ne isterseniz onu yapın, ister asın, ister kesin, siz bilirsiniz.)

Çapıştı: Seğirdişti, hareket etti demektir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 222)

Çapıştı her kişi bir san turmay
Yarım sâ'at turup bir dem oturmay
(Herkes bir tarafa durmadan koşuştu, bir dem durmadan yarım saat devam etti.)

Çapḳan: Kesen, kesmek anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 223)

Ḳadem koydı vü kirdi ḳaṣr ara tiz
Kefide div çapḳan tîg-i ẖün-rîz
(Ayağım bastı ve çarçabuk köşke girdi. Elinde divlerin kafasını kesen kanlı kılıç vardı.)

Çapmaḳ: Seğirtmek, hareket etmek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 288)
Örneği yoktur.

Çaptı: Seğirtti demektir. (A 1970: 222)
Örneği yoktur.

Çapturdı: Seğirtti, koşturdu ve hareket ettirdi demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 222)

Kişi Bânû'ga çapturdı şitâbân
Ki kıldı seyr ᶜazmi mâh-ı tâbân
(Hanıma doğru bir kişi koşturdu, o ay gibi parlayan güzele doğru ilerledi.)

Çarlaban: Çağırmak ve davet etmek demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 226)

Çarlaban öz öyüñgde hohbet tüz
Anıñg öyige meyl hem körküz
(Kendi evine davet ederek şölen yap, onun evini de gözetmekten çekinme.)

Çarladı: Avazla çağırdı demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 226)

Çapıban çâh başını meh-veş
Çarladı mihr birle ey gam-keş
(Aya benzeyen güzel, kuyunun ağzını açtı "ey zavallı" diye acıyarak çağırdı.)

Çarlatmaḳ: Çağırtmak ve davet etmek anlamındadır. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 292)

Şeh ol fıkr ile kec eyledin nihânı
Kirüp halvet ara çarlattı anı
(Şah halktan gizli düşündü, yalnızken girip onu çağırdı.)

Çaynar: Çiğner, çiğnemek anlamındadır. Sirâcü'l-Müslimîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 231)

Ger ötmek tıfl üçün çaynar anası
Revâdur ger yana yokdur gıdâsı
(Eğer çocuğun başka gıdası yoksa ananın çocuk için ekmek çiğnemesi caizdir.)

Çıḳargay: Çıkaracağı demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 236)

Laᶜliñgni istemem ki agızdın çıḳargayı
Bir ḫaste dik ni cânını agzıda asramış
(İstemem ki dudaklarını ağzımdan ayırayım, canım ağzında saklamış bir hasta gibi.)

Çıḳḳalı: Çıkmak için ve çıkalı demektir. (A 1970: 236)
Örneği yoktur.

Çıḳḳu dikdür: Çıkar gibidir demektir. (A 1970: 236)
Örneği yoktur.

Çıḳmayın: Çıkmadın ve çıkmayayım demektir. (Güzeldir, 2002: 304)
Örneği yoktur.

Çikmek: Çekmek anlamındadır. Meselâ: Çekdüm diyecek mahalde, çikkenim diye tabir ederler. Seb^{c}a-i örneği şöyledir:

Gerçi ^{c}ışkıñgda çikkenim bî-dâd
Eyledür kim sipihr birmes yâd
(Gerçi aşkından ıstırap çektim. Öyledir, felek hatır tanımaz.)

Çimdir: Çimdiler, çimmek anlamındadır. (A 1970: 238)
Örneği yoktur.

Çüçürgenmek: Ummak, ümit etmek anlamındadır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 243)

Hûblar la'li hayâliga çüçürgenmege ki bar
Özni her niçe çüçük hicr ara mihneti köp
(Güzellerin dudaklarının hayalini çok umunarak sevinme. Onun kendisi her ne kadar tatlı ise de ayrılık derdi pek ağırdır.)

Çürgeben: Yakmak anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 244)

Ot çikiben şu^{c}le-i bî-bâkni
Çürgeben encüm bile eflâkni
(Ateş pervasızca alevini yükselterek yıldızlan ile beraber gökleri yaktı.)

Deli: Diyelim demektir. Bedayi'u'l- Vasat'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 567)

Birev ki ^{c}ışk bile kıldı müttehem bizni
Ne nev^{c} yok deli kim etti muhterem bizni
(Bizi aşk ile itham ederek muhterem kılan kimsenin bu sözüne biz nasıl yok diyelim.)

Di: Diyeyim demektir. Seb^{c}â-i Seyyâre örneği şöyledir: (A 1970: 260) (Kaçalin, 2011: 569)

Min kabûl eyleben didim di söz
Kim agızdın burun açıldı köz
(Ben kabul ediyorum dedim, söyle dedim. Ağızdan önce göz açıldı.)

Di alman: Diyemem demektir. (A 1970: 254)
Örneği yoktur.

Di almas: Demez demek olur. (Güzeldir, 2002: 323)
Örneği yoktur.

Di almas sin: Diyemezsin demektir. (Güzeldir, 2002: 325)
Örneği yoktur.

Di durlar: Diyorlar demektir. (A 1970: 254)
Örneği yoktur.

Digey: Diyecek ve diyeyim demektir. ‘Ubeyd Han eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 255)

Ni mañga gam hâre-i kim añga hâlim ni digey
Ni gamım bar ni sözüm itür kişim bar alyıda
(Kendisine halimi anlatacak bir arkadaşım yoktur. Dostuma ne derdimi ne sözümü eriştirecek kimsem var.)

Digin: Deyin yani söylemek anlamındadır. Filânga digin, filâna değin demektir. Ayrıca değmek anlamına da gelir. Sedd-i İskenderî’de örneği şöyledir: (A 1970: 255)

Felekge digin eyle rahşende taş
Ki perdaht kılgaylar eylep tıraş
(Göklere değecek kadar yüksek ve parlak bir kaya idi ki onu yontarak cilâlıyorlardı.)

Ve bir dahi diyesin demektir. Sedd-i İskenderî’de örneği şöyledir:

Çü çapek cemâlidin aldı nikâb

Digin çıktı mîg üztidin âftâb
(Çarçabuk cemalinden örtüyü kaldırdığında dersin ki bulut altından güneş çıktı.)

Digey min: Diyeyim demektir. (Güzeldir, 2002: 325)
Örneği yoktur.

Dimeli: Demeyelim demektir. (A 1970: 259)
Örneği yoktur.

Dimen: Dimezsin demektir. (A 1970: 259)
Örneği yoktur.

Dimeñ: Dimen demektir. (A 1970: 259)
Örneği yoktur.

Din: Diyin demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 260)

Gülleri nev^c^ini ni din anca gül
Anca ni gül sayga alganca gül
(Güllerinin çeşitlerini nasıl söyleyeyim. Orada sayılan ve görülen her şey güldür.)

Dirge: Demek için demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 254)

Râz-ı'ışkıñg dirge peykânıñg irür köñlümge til
Lâl til birle kılur irmiş tekellüm ehl-i râz
(Gönlüme aşkın sırrım söylemek için senin kirpiklerin dil olmuştur. Aşkın sırlarım bilenler dilsiz olarak da bunu söyleyebilirler.)

Dir min: Ederim demektir. (A 1970: 255)
Örneği yoktur.

Dirni: Demeyi demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 255)

İl her ni ki sorsa fehm kılmay

Fehm itse cevâb dirni bilmey
(Herkes her ne sorsa anlamaz, anlasa bile cevap vermeği bilmez.)

Diyeyeli: Diyelim demektir. (A 1970: 260)
Örneği yoktur.

Digüñ: Dersin ve desen gerek demektir. Ferhâd u Şîrîn hatimesinde örneği şöyledir: (A 1970: 257)

Nevâyî nice digüñ sözni hezeyân
Bu hezeyânlarnı ķoy Teñgriga bir yan
(Nevayî, ne güne değin bu saçmaları söyleyeceksin. Bunları bırak da Tanrıya dön.)

Diyeli: Diyelim ve edelim demektir. Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 259)

Birev ki ^{c}ışk bile kıldı müttehim bizni
Ni nev^{c} yok diyeli kim itti muhterem bizni
(Birisi aşk ile suçlandırdı ne diyelim ki o bizi saygılı yaptı.)

Diyeyeli: Diyelim demektir. (A 1970: 260)
Örneği yoktur.

Diyi: Diyeyim demektir. (A 1970: 259)
Örneği yoktur.

Diyişgey: Ettiklerini, söylediklerini demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 255)

Özige kilkec ol iki dil-hâh
Ni diyişgendin olmadım âgâh
(O iki güzel kendisine geldiklerinde ne dediklerini anlayamadım.)

Engirdi: Çevirdi demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 28)

Husrev kurğannı kayap tüşüp devride yana bir kurgan engirdi.
(Husrevin kaleyi sardığı, yeniden çevresine bir kale daha yaptığı.)

Esledi: Söz dinlemek, söz tuttu demektir. Gara'ibü'ş - Sıgar'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 193)

Yüz laf-ı vefa urdung ming teg-ı cefa sürdüñ
Her neçe ki yalbardım heç eslemeding bari
(Yüz defa vefadan söz ettin, bin defa cefa kılıcı çektin. Her ne kadar yalvardım ise hiç sözümü dinlemedin.)

Givürdiler: Koydular demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 352)

Kidürüp boyı başıga hülle-i al
Mehd içige givürdiler fı'l-hâl
(Baştan ayağa al bir kaftan giydirerek hemen onu beşiğe koydular.)

Hürmek: Üfürmek anlamına. (Güzeldir, 2002: 471)
Örneği yoktur.

Ildam: Ildam durur, "hareket itdürür" demektir. Nazmü'l-Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 71)

Til ıldamıdın bolur ğarâmet hâsıl
Yüz nevi melâmet ü nedâmet hâsıl
Az sözlegenidin istikâmek hâsıl
Sâkin ligidin velî selâmet hâsıl
(Ağzına geleni söylemekten zarar ile yüz çeşit pişmanlık ve yerme meydana gelir. Az söylemeden doğruluk çıkar, susmaktan esenlik meydana gelir.)

Ilıttı: Germ eyledi, ısıttı demektir. (A 1970: 73)
Örneği yoktur.

Ilmak: İliştirmek ve iltifat etmek anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 72)

Niçe ol kirpik sinaniğa evâyı köñlini
Her zaman ılğaysm ey bed-mihr anı bir közge il

(Ey merhametsiz, niçin her zaman Nevayi'nin gönlünü kirpiklerinin okuna tutarsın da bir kere iltifat etmezsin.)

"Ilğaysın" dediği "ilişdüresin" demektir. "il" dediği " emir verip iltifât eyle" demektir.

Indamaḳ: Bağırmak, çağırmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 113)
Örneği yoktur.

Indurmaḳ: Çağırtmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 113)
Örneği yoktur.

Isıttı: Isıtma tuttu, kızdırdı, ıssı eyledi yani ısıttı demektir. (A 1970: 54)
Örneği yoktur.

Isramak: Saklamak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 89)

Ol aynırîg hurrem-i hüsnin hazandın ısırğıl Yârab
Gül ü şimşâdm asıp zamândın ısırğıl Yârab
(O ayın güzellik bahçesini güzden koru, ya Rabbi. Gülünü ve şimşirini zamanın belasından koru, ya Rabbi.)

İlgerdi: Ele götürdü demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfi'de örneği şöyledir: (A 1970: 70)

Sanga tikmes ki ilgerseng Yemen'ni
Çirik tartıp tama^c kılsarig ^{c}Aden'ni
(Sana yaraşmaz ki, Yemen'i ele geçirdikten sonra ordu çekerek Adene göz dikmek tama'ma düşesin.)
"İlgerseng" dediği "ele götürsen" demektir.

İletti: İletti demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 74)

Tâ iletti bir huceste menzil
Her nev'i murâd anda hâsıl
(Her türlü isteğin meydana gelebileceği kutlu bir durağa götürene değin.)

İlikley: Ele geçir, ele geçireyim demektir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 68)

Taleb deryâsıdın makşüd gevherin birev ilikley alğay kim.
(İstek denizinden istediği mücevherini bir başına ele geçirip alacak ki.)

İlmegeni: İliştirmedi demektir. Gözüne iliştir mini, yani iltifat etmedi demektir. (Güzeldir, 2002: 107)

Anıng hükmiğa perva kılmağam
Esâsın közge mutlak ilmegeni
(Onun buyruğuna uymadığını, kurallarını göz önüne almadığını.)

İndürdi: Bir nesneyi yukarıdan aşağı indirdi demektir. (A 1970: 77)

Örneği yoktur.

İr: Emir verip eriş demektir. (A 1970: 51)
Örneği yoktur.

İrikdi: Sabah irkenden kalktı demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 50)

Bir kün irikip meh-i mü'eddeb
Tüşti başığa hevâ-yı mekteb
(Edep ve terbiyesi bulunan güzel bir gün erken kalktı. Gönlüne mektebe gitmek arzusu düştü.)

“İrikip” “erkenden kalkıp” demektir.

İrikmek: İrikmek erkenden kalkmak anlamındadır. İrikib erkenden kalkıp demektir. (Güzeldir, 2002: 82)

Bir kün irikip meh-i mü’eddeb
Tüşti başığa hevâ-yı mekteb
(Edep ve terbiyesi bulunan güzel bir gün erken kalktı. Gönlüne mektebe gitmek arzusu düştü.)

İsteli: İsteyelim demektir. (A 1970: 56)
Örneği yoktur.

İstey: İster ve isteyeyim demektir. (A 1970: 56)
Örneği yoktur.

İsteydür: İsteye durur demektir. Bedâyi[c]ü’l-Vasat’da örneği şöyledir: (A 1970: 56)

Bu nev'i isteydür imdi re᾽y-i [c]âlı
Ki kılkay fikreting divân hayâli
(Senin yüksek arzun böyle istiyor ki senin hayalinle şiirlerimi bezeyeyim.)

İstürey: Yel estireyim demektir. (A 1970: 55)
Örneği yoktur.

İş: İki ipin uçlarını birbirine bağlamak anlamına gelir. Garâîbü’s- Sıgar’da örneği şöyledir: (A 1970: 56)

Şürahını but eyleben ağzının.
Kilidin ışıp bilge zünnâr hem
(Güzel, ağzım kadeh yaptı, saçlarından beline zünnar yaptı.)

İş: İşmek, iş kelimesi emirdir. Bağla demek olur. (Güzeldir, 2002: 90)

Bili tan hicridin cismim bolupdur tar dik
Ey felek rahm it bu iki rişteni birbirige iş
(Kıl gibi belinin ayrılığından cismim kıla döndü. Ey felek, lütfet, bu iki kılı birbirine sar.)

İşmek: Bükmek, bağlamak anlamındadır. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 91)

İşilgen riştesi tab-ı vefâdın
Tişilgen bağrı hakkâk-ı kazâdın
(İpi vefa gücüyle bağlandı. Bağrı alın yazısı yazan hattat tarafından kazındı.)

İşitmeli: İşitmeyelim demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 60)
Ol da^{c}vet sözin itse işitmeli dip kulağların tutar irdiler.
(O konuşunca duymayalım diye kulaklarını tıkarlardı.)

İtikrek: Keskin etmek, bilemek demektir. (Güzeldir, 2002: 72)

Kara kara müje hançerlerin ititmek işing
Hayât nahlini kiskey kaba kaba kışıng
(İşin kara kirpik hançerlerini bilemek. Yan bakışların hayat fidanını kesiyor.)

İtirgüm: Gidersem gerek demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 40)

Haylingni bu deştdin itirgüm
Songra sanga dağı kahr sürgüm
(Senin oymağını bu kırdan çıkaracağım. Sonra sana kahır damgasını vuracağım.)

İtiştiler: Öñüleşdiler, iliştiler demektir. (A 1970: 43)
Örneği yoktur.

İtse: Gitse demektir. (Güzeldir, 2002: 71)

Bade kim itse ihtiyar eyledin

Ni ᶜaceb çıksa her ni bar eyledin
(Şarap irademi elimden alsa ne var ne yok elden çıksa şaşılmaz.)

İtti: Gitti anlamına gelir. Garâibü'ş-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 40)

ᶜAkl u hüş u şabrım itti kergeç ol kirpik safın
Bir bir ölmekni kara körgeç sipahim bilmedim
(Sıra sıra kirpiklerini görünce bütün aklım ve sabrım başımdan gitti. Yavaş yavaş ölmeyi gözüme alamayarak kuvvetimi denemedim.)

İtürkenler: İtürkenler yitirenler demektir. Yavu kılanlar yani kaybetmek demektir. (Güzeldir, 2002: 75)

'Işk sahrası ara 'âkil itürkenler mini
Boldılar nevmıd bir dıvâne-i ebter tapıp
(Aşk çölünde aklını yitirenler, beni, bir soysuz deli gibi bulup umutsuzluğa kapıldılar.)

İvdürmek: Çevirmek demektir. (A 1970: 81)
Örneği yoktur.

İvrülgey: Çevrilecek demektir. (Güzeldir, 2002: 118)
Örneği yoktur.

İvrüşmeng: Yanma varman ve yöresine uğraman demektir. (A 1970: 82)

Örneği yoktur.

İvürdi: Döndürdü demektir. Nesârimü'l-Muhabbe'de örneği şöyledir: (A 1970: 82)

Dirler ki yüz kıble-i hakıkiğa kiltürüp hâkdın yüz ivürdi, ya'nî yüz çevirdi.
(Derler ki önceleri hakikat kıblesine yüz getirdi (yöneldi) ve halktan yüz çevirdi (uzaklaştı).)

İvürüñ: Emir verip dönderin demektir. (Güzeldir, 2002: 119)
Örneği yoktur.

İzmek: Ezmek demektir. (Güzeldir, 2002: 84)
Örneği yoktur.

İzdi: Ezdi demektir. (Güzeldir, 2002: 84)
Örneği yoktur.

Kadadı: Batırdı ve saçtı demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 305)

Bu vehmdin ki bolur zahm bes letâfetdin
Hayâl birle dagı lebleringga tiş kadaman
(Bu kadar lutuftan sonra yara yapmak korkusu yüzünden hayalde bile dudaklarına dişlerimi batıramıyorum.)

Kaladı: Birbiri üzerine yığdı demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 313)

Kaladı veh ki otun dik süñeklerimni sipihr
Bu yangı otga ki ten külbeside yakıladur
(Ne yazık, vücudumun içerisinde yakılan bu yeni ateşe atmak için felek kemiklerimi odun gibi birbiri üzerine yığdı.)

Kalışmas: Kalmaz demektir. Lutfî divânında örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 386)

Siniñ şîrîn lebing cândın kalışmas
Saçıngnıng küfri imândın kalışmas
(Senin tatlı dudağın candan başka bir şey değildir; saçının karalığı imandan ayrı değildir.)

Kalmagac: Kalmayacak demektir. (A 1970: 314)
Örneği yoktur.

Kapgamak: Bu dahi kapamak ve ihâta anlamındadır yani çevresini sarmak. Seb[c]a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 304)

Nice kündin song olgal imkânı
Kapgamak bu iki çirik anı
(Bu iki ordu, nice gün sonra, kaleyi sarmaya imkân bulur.)

Kapsamış: İhâta anlamında çevresini sarmak demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 303)

Hicr ara agrık köñül kalmış iki zülfüñ ara
Derd dik kim kapsamış her sandın bir dal anı
(Ayrılıkda dertli gönül iki zülfünün arasında kalmış. Dert gibi her yandan bir dal onu kaplamıştır.)

Kardı: Karıştırdı demektir. (A 1970: 311)
Örneği yoktur.

Karmak: Karıştırmak anlamındadır. (A 1970: 311)
Örneği yoktur.

Karmaşmak: Birbirini kavramak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 384)
Örneği yoktur.

Karmaygıl: Karıştırmayın demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 311)

Ayırgac bezl eyle bu bî-neadın Nevâsızlarga karmaygıl havâdın
(Bu talihsizi lutfunla bir kere ayırdıktan sonra havana uyarak tekrar talihsizlere karıştırma.)

Kavlaban: Kovmak, sürmek demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 315)

Kaysı saydı kimsin anı avlaban

Kuşcı taşlap tabıl çalıp kavlaban
(Sen hangi avı avlıyorsun? Kuşçu taşlıyor, davulcu davul çalarak senin önüne avı sürüklüyor.)

Kavlang: Kovun demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 314)

Kûyıda kavlang havâss u ᶜaklını ey derd-i ᶜışk
Anda ser-gerdân Nevâyî'ni velî ᶜankel kılıng
(Ey aşk derdi! Sevgilinin köyünden aklı, duyguyu kovasınız, onu kovarken başı dertli Nevayî'yi taş gibi kullanın!)

Kavlamak: Kovmak ve reddetmek anlamındadır. Kavlama kovma demektir. Lutfî divânında örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 388) (Kaçalin, 2011: 659)

İşikingdin kavlama bu Lutfîᶜning cürmin kiçür
Kim bu bâb içre kerîmlerge keremdin çâre yok
(Eşiğinden sürme, bu Lutfi'nin suçunu bağışla; çünkü bu durumda cömert olanlara cömertlik etmekten başka çare yoktur.)

Kavlanmak: Kovalamak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 388) (Kaçalin, 2011: 659)
Örneği yoktur.

Kavlar: Kovarlar demektir. Garâibü'ş-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 315)

Kûyıda itlerge meskendür velî kavlar mini
Veh ki hem-demlerge anda şânmândur bizge yok
(Sevgilinin köyünde itlere yurt vardır, ama beni kovalarlar. Yazık ki dostlar orada toplanmıştır, fakat bize yer yoktur.)

Kavlay: Kovalayayım ve kovalarlar demektir. Tevârîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 315)

Ol nâ-pâk il arasıdın kaçtı ve alar kavlay barıp meşhûrdur kim ol hazret peygâmber şikâfıga kirdi.

(O, kâfirler arasından kaçtı ve onlar onu ardınca kovaladılar. Herkes bilirki o hazret ağaç yarığına girdi.)

Kayalmak: Dönmek demektir. (A 1970: 318)
Örneği yoktur.

Kayıtıñız: Dönüp gidiniz demektir. Seb[c]a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 391)

Tutmangız bu arada dagı makâm
Kaytıñız ve[c]s-selâm va'l-lahi kirâm
(Burada yer tutmayın. Sizin anlayacağınız geri dönün vesselam.)

Kaytardı: Döndürdü demektir. (A 1970: 318)
Örneği yoktur.

Kaytaray: Döndüreyim demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 318)

Ey ki dip sin gayrdın ayru kil çik câm-ı vaşl
Ger bu halvetde Nevâyî mahrem irmes kaytaray
(Ey güzel, "başkalarından ayrı yalnız gel de birleşme kadehini çek" demişsin. Eğer Nevayî bu halvette mahremin değil ise onu geri döndür.)

Kaytarmak: Döndürmek demektir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 317)

Ve alarnı rızâları bile kaytarmaknıng mihneti.
(Ve onları rızaları ile döndürmenin sıkıntısı.)

Kaytarmak: Gerisine döndürmek. Bu beyitde kaytarıp lafzı döndürüp demek anlamındadır. Seb'â-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 393)

Çirikin kaytarıp icâzet eyle
Bolga kiltürdi yüz irâdet eyle
(Askeri izin ile döndürdü. Yüz irade ile yola getirdi.)

Kaytaru: Emir verip döndür demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 317)

Başkarurda barmasa köñlüm ^{c}adem şahrâsıga
Tuş tuşıdın sancıban her san anı kaytaru
(Yok olma sahrasına gönlüm varmayı başaramazsa, her yanından saçarak o yoldan onu döndür.)

Kaytarur ve kaytatur: Döndürür demektir. (A 1970: 318)
Örneği yoktur.

Kaytarurda: Döndürmekte demektir. (A 1970: 317)
Örneği yoktur.

Keymür: Ört, koru ve sakla demektir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 345)

Savug âhımdın olsang bî-tahammül közge keymür yüz
Ki anda aylık itmiş min murassa^{c} çevresi kunduz
(Soğuk ahımdan rahatsız oldun ise o yüzü gözlerden sakla ki orada alaca kunduz kürkünü süsledim.)

Kırçıldadur min: Gıcırdatırım demektir. (Güzeldir, 2002: 394)

Tüşde kördüm yârnı handân rakîbi ötrüde
Reşkdin dâyim tişim kırçıldadur min ötrüde
(Yâri düşte rakibin karşısında gülerken gördüm. Kıskançlıktan uykuda her an diş gıcırdatırdım.)

Kırçıldatmak: Gıcırdatmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 394)
Örneği yoktur.

Kicti: Geçti demektir. (A 1970: 347)
Örneği yoktur.

Kickey: Geçe demektir. (A 1970: 347)
Örneği yoktur.

Kilgüñ: Gelirsen ve gelsen demektir. (A 1970: 350)
Örneği yoktur.

Kiltürmek: Getirmek. (Güzeldir, 2002: 431)
Örneği yoktur.

Kirgüñ: Girsen demektir. (A 1970: 348)
Örneği yoktur.

Kirişti: Birbirine girişti anlamına gelir ve "kıla kirişti", yapmaya başladı anlamına da gelir. (A 1970: 348)
Örneği yoktur.

Kitgüm: Gitsem demektir. Seb'â-i Seyyâre âhirinde örneği şöyledir: (A 1970: 346)

Ger tevakkuf kılur ni fehm itgüm
Veh ki kilküñ ü lik min kitgüm
(Eğer bekliyorsa ne düşünmeliyim? Yazık senin gelmen, benim de gitmem gerektir.)

Kis: Emir verip bir nesneyi kes demektir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kisküledi: Keskinleştirdi demektir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kislületing: Kestirin demektir. (Güzeldir, 2002: 430)
Örneği yoktur.

Kisküledi: Kesmeli eyledi yani keskinleştirdi demektir.(A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kismek: Kesmek. (Güzeldir, 2002: 430)
Örneği yoktur.

Kitür: Getir demektir. (A 1970: 346)
Örneği yoktur.

Kolda: Elim tut demektir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 335)

Ve bu yolda ayagım tayılsa dest-gîrlik bile kolda.
(Bu yolda ayağım kayşa yardım ederek elimi tut.)

Koldadı: Elini tuttu demektir.(A 1970: 335)
Örneği yoktur.

Koldadıng: Elimi tuttun demektir. (A 1970: 335)
Örneği yoktur.

Koldamak: Elinden tutmak anlamındadır. Seb^c^a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 414)

Kâsıd ile nedrüp anı koldap
Yandı kilgen yolı sarı yoldap
(Ulağı elinden tutup ata bindirdi. Dondu, geldiği yola gönderdi.)

Koldangız: Elimi tutunuz demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 335)

Kerem eylep iki kolum koldangız
Söz iklîmi sarı mini yoldangız
(Kerem eyleyerek iki elimden tutunuz. Beni söz iklimine doğru iletiniz.)

Kolmak: Özür dilemek anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 333)

Eger yüz kırk 'özr ayın bulalı
Nitip her küncilik 'özming kolalı
(Her ne kadar yüz kırk türlü özür bulmak yolu varsa da bir susam tanesi kadar özür dilemek için ne yapmalı?)

Kongaray: Ben kanırayım, koparayım demektir. Sultân Hüseyn Baykara eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 336)

Ey Hüsynî çerh zulmı bile bolsa min dagı
Eşk tufânı bile gerdûn binâsına kongaray
(Ey Hüseyin, sana feleğin zulmü dokunursa gözyaşlarımın tufanı ile göklerin yapısını koparacağım.)

Kongardı: Kanırdı, kopardı demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 336)

Tahammülsiz bolup öy sarı barıp
İşik açılmagandın song kongarıp
(Sabrı tükenerek evine doğru gitti Kapı açılmadığından menteşeleri kopardı.)

Kongarmak: Koparmak anlamına. (Güzeldir, 2002: 411)
Örneği yoktur.

Koparıng: Kaldırın ve yüceltin demektir. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 326)

Kaşı üçün cân birürem dôstlar
Takı koparıng yasaganda mezâr
(Ey dostlar, onun kaşı için can veririm. Bana mezar yaparken kemerini yüksek kurun.)

Kopmak: Bir nesneyi kaldırıp yüceltmek anlamındadır. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 326)

Ger vatan Lutfî közide tutmasang yokdur ᶜaceb

Öy koparmaklık irür düşvâr Ceyhûn üstiga
(Lutfînîn gözünde yurt tutamazsan şaşmamalıdır. Ceyhun üzerine ev yapmak kolay değildir.)

Korun: Emir verip kendini sakın ve koru demektir.(A 1970: 330)
Örneği yoktur.

Koy: Kov ve terk et demektir.(A 1970: 338)
Örneği yoktur.

Koy: Emirdir ko demek koymak anlamındadır. Kodum diyecek mahalde koydum diye tabir ederler. (Güzeldir, 2002: 416)

Cânda koydum çırmagan mektûbnı hicrân ara
Bilmen ol mektûbdur yâ kod elifdür cân ara
(Ayrılıkta, dürülmüş mektubunu canımın içine koydum. O, mektup mudur, yoksa can (kelimesi) içindeki elif midir bilmem?)

Koy: Emirdir. Ko demektir. (Güzeldir, 2002: 418)
Örneği yoktur.

Koyalı: Koyalım demektir ve koyalıdan beri demektir. (A 1970: 339)
Örneği yoktur.

Koyar: Kor, koyar demektir. (Güzeldir, 2002: 418)
Örneği yoktur.

Koyay: Koyayım demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 338)

Ey ecel koy kim koyay yüz yânıng küyıga kim
Koygu dik dur min ecel küyıga arman birle yüz
(Ey ecel, bırak ki sevgilimin köyüne doğru yüzümü çevireyim. Çünkü kendi arzumla ecel yurduna doğru kendimi yöneltmek istiyorum.)

Kök: Saz çalmak anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 360)

Zühre oyna yitip def ile çengini
Nevha kökide tüzüp âhengini
(Zühre, def ile çenkiyi oynatarak inleme ahengini çaldı.)

Kökle: Emir verip saz çal anlamındadır. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 360)

Türk sürüdını tüzük birle tüz
Yahşi ayalgu bile kökle kopuz
(Türk türküsünü kendi düzeni ile düzelt, îyi nağme ile kopuz çal.)

Kökte: Emir verip çal demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 360)

Sâkîyâ mey tola bir ᶜarbede ister köñlüm
Ey kalender çala başla ölür ü kökte kopuz
(Saki! İçki dolu kadeh ver, gönlüm kavga istiyor, Ey kalender çalmaya başla, yüksek sesle şiir oku ve kopuzu çal.)

Kördik: Görsün demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 356)

Beytü'l-ahzân bile Ya'kûb'nı Yûsuf gamıda
Körmeken hicrde kördik mini virânım ile
(Ağıt yerinde ayrılık anında Yakub'u Yusuf'un derdi ile görmeyen, gelsin beni yıkık kulübemde görsün.)

Körgüsi: Görse gerek demektir. (A 1970: 355)
Örneği yoktur.

Körer: Görür demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körerdin: Görmekten demektir. (A 1970: 355)

Örneği yoktur.

Körmeydür irdi: Görmemişti ve görmeyip dururdu demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körey: Göreyim demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körgüzmek: Göstermek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 442)

Körgüzür hicrân hurûfı noktasın cân her taraf
Sinsizin ya'nî ki koydum dâg-ı hicrân her taraf
(Can her yanda hicran (ayrılık) harflerinin noktasını göstermede. Sen yokken sanki her yana ayrılığın dağ yarasını koymuş.)

Körgüzür: Göster demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körgüñ: Görsen gerek demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körmeginge: Sen görmek için ve seni görmek için demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körmekge: Görmeye demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Körmeyin: Görmeyeyim ve görmeyince demektir. (A 1970: 356)
Örneği yoktur.

Köterdi: Götürdü demektir. (A 1970: 354)
Örneği yoktur.

Kötermek: Götürmek ve kaldırmak anlamındadır. Meselâ: Bâdeden baş kötermek;

şaraptan başkaldırmak. (Güzeldir, 2002: 436)
Örneği yoktur.

Köydürey: Yakayım demektir. (Güzeldir, 2002: 451)

Dip imiş sin köydürey bir dâg ile köñlin anıng
Her niçük kim dâg bolsun dâg-ı hicrân bolmasun
(Onun gönlünü (kızgın demirle) dağlayayım diyormuşsun. Dağ yarası olursa olsun da ayrılık yarası olmasın.)

Köydürmek: Yakmak ve köyündürmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 451)
Örneği yoktur.

Közleli: Gözleyelim demektir. (A 1970: 359)
Örneği yoktur.

Kutkar: Kurtar demektir. (A 1970: 327)
Örneği yoktur.

Kutkardıng: Kurtardın demek olur. (Güzeldir, 2002: 404)

Cân sanga kurbân ki alıp cânnı köñül efgândın
Hem özüñni hem mini hem cânnı kutkardıng kilip
(Can sana kurban olsun, gelip canımı alarak gönül figanından hem milleti hem beni hem herkesi kurtardın.)

Kutkarmak: Kurtarmak. (Güzeldir, 2002: 404)
Örneği yoktur.

Kuzgalamak: Karıştırmak anlamına. (Güzeldir, 2002: 408)
Örneği yoktur.

Kuzgasa: Karıştırsa demektir. (Güzeldir, 2002: 409)

Ni ^{c}ayb kuzgansa devrânnı bile kim her tün
İçip kadeh salur ol şûh-ı nâzenîn gavgâ
(O nazlı çekici güzel her gece bir kadeh devirip kavga çıkarsa böyle ortalığı karıştırsa ayıp olmaz.)

Kil: Gel demektir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kile alman: Gelemem demektir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kiledur: Geledur demektir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Kile turganım: Geleduran demektir. (A 1970: 350)
Örneği yoktur.

Kilmişin: Gelmişin demektir. (A 1970: 350)
Örneği yoktur.

Kingeşti: Tanıştı demektir. Ferhâd u Şîrînde örneği şöyledir: (A 1970: 352)

Kingeşti şeh tüzüp mecma^{c}-ı ehibbâ
Bolup hâzırnı kim bolgay etıbbâ
(Şah dostlarını toplayarak konuştu, orada hekimler de hazır idiler.)

Kirgeli: Gireli ve girmek için demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 348)

Şehrga il kirgeli köp yol idi
Ol ki burun kirdi velî ol idi
(Şehre halkın girmesi için birçok yol vardı, ilk giren de o idi.)

Kirgey: Gire demektir. (Güzeldir, 2002: 427)

Örneği yoktur.

Kitergey: Gidere demektir. (A 1970: 346)
Örneği yoktur.

Kiterge: Gitmeye ve gitmek için demektir. (A 1970: 346)
Örneği yoktur.

Kitgülük: Gitmeli ve gidecek demektir. (A 1970: 346)
Örneği yoktur.

Kitürgeyler: Getirirler demektir. (A 1970: 346)
Örneği yoktur.

Kizmek: Gezmek demektir. (Güzeldir, 2002: 429)
Örneği yoktur.

Kocaşlangac: Birbiriyle kocuşmak demektir. (A 1970: 328)
Örneği yoktur.

Kopgay: Yerinden kalka demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 326)

Cân tapıp zâr Nevâyî kopgay.
Tofragı üstige sürseng merkeb
(Mezarının toprağı üzerine binitini sürersen zavallı Nevayî can bularak yeniden dirilir kalkar.)

Kopmak: Yerinden kalkmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 402)
Örneği yoktur.

Koptı: Yerinden kalktı demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 326)

Ta^ccîl ile koptı lu^cbet-i şeng
Kim bâg sarı kılur biz âheng

(Bizim ahenk ettiğimiz bağ tarafına doğru o sevimli çocuk koştu geldi.)

Mingizitti: Benzetti demektir. Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 376)

Kim kaşıngnı hilâl mingzitti
Anı ᶜışk ehli kec nazar didiler
(Kaşım hilale benzetti. Ona aşk ehli şaşı dediler.)

Oḳuldı: Okundu demektir. (A 1970: 104)
Örneği yoktur.

Oḳuş: Okuyuş demektir. (A 1970: 104)
Örneği yoktur.

Oḳuy: Okuyayım demektir. (A 1970: 104)
Örneği yoktur.

Ondamaḳ: Kığırmak, çağırmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 159)
Örneği yoktur.

Ornatmaḳ: Yerleştirrmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 140)
Örneği yoktur.

Ornattı: Bir nesneyi vurdu, şaçtı ve mıhladı demektir. (A 1970: 99)
Örneği yoktur.

Öger: Un öğütür anlamına gelir ve metheder demektir. (A 1970: 105)
Örneği yoktur.

Ökmek: Etmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 148)
Örneği yoktur.

Ökse: Bir nesneyi bir yere yığsa demektir. Seb'a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (A 1970: 105)

Kim cevâhimi alyığa tökse
Tile ğaflet kibi anı ökse
(Kim ki elmasları önüne dökse, gaflet tepesi gibi onu yığsa.)

Öksülür ve öksünür: Eksiltir demektir. (A 1970: 107)

Fena mey-hanesiğa sal mini ey rind-i 'arif kim
Gamımnı öksünür deyr-i fena mey-hâne andın köp
(Ey kalender meşrep bilge, beni fanilik meyhanesine sal (gönder); çünkü fanilik kilisesi gamımı eksiltir, meyhane ondan da çok.)

Öndür: Yüksek anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: A 1970: 116)

Eylemek pest cirm-i ğabrânı
Öndür itmek sipihr-i hazrânı
(Lafla yeryüzünü alçaltarak, mavi gökü yükseltir.)

Öpkec: Öpecek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 121)
Örneği yoktur.

Öpkeli: Öpeli ve öpmeye demektir. (Güzeldir, 2002: 120)
Örneği yoktur.

Örgendi: Öğrendi demektir. (A 1970: 97)

Örneği yoktur.

Örgenmek: Öğrenmek demektir. (Güzeldir, 2002: 138)
Örneği yoktur.

Örgenmes: Öğrenmez demek olur. Nefy-i muzârhdür. (Güzeldir, 2002: 138)

Ötüp ‘ışk içre ‘ömrüm zâhidâ koy zühd irşadın

Kişi mundak uluğ işni za’îf olğanda örgenmes
(Ömrüm aşk içinde geçti, zahit, bana zühd (kaba sofuluk) yolunu anlatmağı bırak. İnsan bu kadar büyük sanatı yaşlandığında öğrenmez.)

Örtedi: Yaktı demektir. (A 1970: 96)
Örneği yoktur.

Örtedim: Yaktım demektir. Nevâdirü’ş-Şebâb’da örneği şöyledir: (A 1970: 96)

Ey Nevâyî köñlüme 'ışkıda koydum dağlar
Ger mini ol örtedi min dağı anı örtedim
(Ey Nevayî, yüreğime aşk yüzünden dağlar vurdum. O beni yaktı ise ben de onu yaktım.)

Örterge: Yakmak için demektir. İllet anlamına ki bir müseddesde gelir. (A 1970: 97)

Cânım örterge ol otluk çehre gül-zâr-ı Halil
Anı rüşen eylegen kükürd otı yanıda Nîl
(Canımı yakan o ateşli çehre, gülzar-i Halil gibidir. Anı parlatan kükürt ve üzerlik ateşidir.)

Örtergeli: Yakalı ve yakmak için demektir. (A 1970: 97)

Örneği yoktur.

Öt: Emir verip geç demektir (A 1970: 83)
Örneği yoktur.

Öter: Geçer demektir. (Güzeldir, 2002: 121)

Örneği yoktur.

Ötkentir: Öykünür, bir şeye benzemeye çalışır ve taklit eder demektir. Garâîbü’s-Sıgar’da örneği şöyledir: (A 1970: 86)

Kâmetingğa serv taklıd eyleben taptı şikest
Bu sezâdur ger kiye serv sehiğa ötkentir
(Senin boyunu taklit edeyim diye servi kırıldı. Bununla beraber uzun boylu serviye, senin boyunu taklit etmek nasıl yaraşır?)

Ötker irdi: Geçer idi demektir. (Güzeldir, 2002: 122)
Örneği yoktur.

Ötkerü: Emir verip geçir demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 85)

Kutkarur da nâ-tüvân cismimni ol bî-bakdin
Yüz cefa eylep anı kiltür kaşımdın ötkerü
(Arık cismimi o zalimden kurtarıp onu yüz cefa ile karşımdan öteye sürükle götür.)

Ötmek: Geçmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 121)
Örneği yoktur.

Ötmek: Gitmek ve geçmek anlamındadır ve dahi etmek demektir. (A 1970: 87)
Örneği yoktur.

Ötmey: Geçmez demektir ve geçip gitme anlamı taşır. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 84)

Yılda biş kün kim çimenda açılur
On kün ötmey tofrağ üzre saçılur
(Yılda beş gün çimen ve çayırda açılır. On gün geçmeden toprak üzerine saçılır.)

Ötti: Gitti demektir ve geçti anlamına dahi gelir ve bazı yerlerde tesir etti, etkiledi anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 83)

Tîr-i bârân-ı ğamıngdın can u köñgüldin ötti
Allah Allah ni belâ bu yağın irmiş ötkün

(Dert yağmuru ile gelen oklar can u gönülden geçti. Allah Allah bu yağış ne belâ imiş ki tesir etti.)

Ötkergeli: Geçirmek için demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 85)

La^{c}l irür iki lebinin söz riştesin ötkergeli
Seft irür ağzınıñ ki zahir boldı la^{c}l-i nâb-ara
(Söz telini geçirmek için iki dudağın delinmiş bir yakuttur. Ağzın da pembe yakut arasında görünen bir açıklıktır.)

Ötüpdür: Geçiptir demek olur. Geçirmek anlamına. (Güzeldir, 2002: 122)
Örneği yoktur.

Ötüzmey: Vaktini geçirmez demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 85)

Saçıp yüz nev^c güldin dâne anda
Çü saçtı kâm koymay yane anda
Ötüzmey vaktidin bir lahza rüym
Tama' eylep bu sudm âb-ı rüym
(Yüz çeşit gül danesini oraya ekti. Muradından hiç bir tane bırakmadan saçtı. Bir lahza bile vakit geçirmeksizin suyu veriyordu. Bu sudan kendisinin saadetini umuyordu.)

Püledi: Üfürdü demektir. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 153)

Otnı köp pülemekidin madde kulağı sarı barıp ger boldı.
(Ateşi çok üfürdüğünden madde kulağı tarafına sıçrayarak sağır oldu.)

"Pülemekidin" dediği "üfürdüginden" demektir.

Sagın: Birini anmak anlamına. (A 1970: 268)
Örneği yoktur.

Sagıngay sın: Anasın demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 267)

Hücûm-ı ᶜışk tugyânıda gâhi
Sagnıgay sın mini hem tartıp âhı
(Aşk taşkınlığının saldırışları arasında ara sıra ah çekerek beni anasın.)

Sagınma: Anma ve sanma demektir. (A 1970: 267)
Örneği yoktur.

Sagınurga: Anmaya demektir. (A 1970: 268)
Örneği yoktur.

Saglıg: Sağılır demektir. Bir mukattaᶜâtta gelir. (A 1970: 268)

Filân bay kim koyı biş mingdin ötmiş
Yana hem mingdin artuk saglıg üçkü
(Koyunu beş binden aşkın hem de binden artık sağılır keçisi olan zengin bir adam.)

Salgac: Salacak demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 338)

Köñülge ᶜışk otı salgac şerâre
Anga yok mı sûyıdın özge çâre
(Aşk ateşi gönle kıvılcım sıçratınca ona şaraptan başka çare olmaz.)

Salgadı: Bile gönderdi demektir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 270)

Anı hem salgadı Nevrûz birle
Köçürdi tâliᶜ-i fırûz birle
(Onu Nevrûz ile bile gönderdi. Onları iyi bir saatte yola çıkardı.)

Salgay: Salmak demektir. (Güzeldir, 2002: 338)

Kizer min kûyıda iller, nazar halimga salgay dip
Eger öltürse kanım rengi tofragıda akalgay dip

(Yıllardır hâlimi bir görse; öldürse de kanımın izi toprağında kalsa diye onun sokağında geziyorum.)

Salmak: Salmak demektir ve yürek oynamasına dahi derler. Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 268)

Köz bile köñlümge bolmış gûyâ vaslıng çagı
Kim közüm uçmagı tiz oldı vü köñlüm salmağı
(Sanki gözümün kararması, yüreğimin çarpması seninle birleşme çağının gözüme ve gönlüme doğmasındandır.)

Ve yine bu divânda bir şiirde örneği şöyledir:

Uyku hem-sâyelerimdin kiterür hicr tüni
Ki başım yirge urup ki yürekim salmak anı
(Başımı yere vurmaklığını ve yüreğimin çarpması, ayrılık gecesinde komşularımın uykusunu kaçırıyor.)

Salurdın: Salmaktan demektir. (A 1970: 268)

Kâfiri kim sin kibi ruhsârı âteş-nâkı bar
Ot salurdın kişver-i İslâm ara ni bâkı bar
(Senin gibi kızıl yanağı olan bir kâfirin İslam ülkesini ateşe salmaktan ne korkusu olur.)

Salur min: Salarım demek olur. (Güzeldir, 2002: 338)
Örneği yoktur.

Sanaglık: Anmalı ve anacak demektir. (A 1970: 273)
Örneği yoktur.

Sanay: Sayayım demektir. (A 1970: 273)
Örneği yoktur.

Sattı: Sattı demek olur. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 333)

Cânnı yarmakga sattı h^{v}âce-i has
Kim bu sevdânı tâcir itkey ü bes
(Saman tüccarı canını paraya değişti ve sonunda bu kazanç onu tüccar edecek vesselam.)

Savut: Emirdir. Soğut demektir. (Güzeldir, 2002: 343)

Cüz irür her şûh-ı râ^{c}nâ yüzige çün ^{c}ışk-ı pâk
Şevk otın kilsin dagı bu ^{c}işve-gerlerin savut
(Mademki her güzel şuhun yüzüne temiz aşk yazıktır, gel sen de bu işvelilerden arzu ateşini soğut.)

Saypadı: Dağıttı ve harcandı demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 274)

Vech ni az künde barın saypadı
Gevher algan çün işini angladı
(Mücevherat satın alan adam bu işi anladığında bütün varını az günde israf etti.)

Septi: Serpti demektir. (Kaçalin, 2011: 596)
Örneği yoktur.

Sıgurdı: Sıgırdı, sıyırdı demektir. (A 1970: 280)
Örneği yoktur.

Sıgurgay: Sıyırmak, sıyırıp demektir. Nazmü'l-Cevâhir'de örneği şöyledir: (A 1970: 280)

Ve gül deste bendi ki riyâhın arasıda hâşâknı sıgurgay.
(Ve gül demetinin bağı, bu hoş kokulu çiçekler arasındaki çör çöpü sıyırıp atacak mı?)

Sıktattı: Ağlattı demektir. Muhâkemetü'l-Lügateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 281)

Ol ay ki küle küle kır aglattı mini
Yıglattı mini dimey ki sıktattı mini
(O güzel güle güle beni uzaklaştırdı, beni ağlattı sanma beni hıçkırttı.)

Sıpkardı: Sömürdü, içti demektir. Seb^{c}a-i örneği şöyledir: (A 1970: 277)

Kör geh alyınga koyup bardı
Yükütüp her kadehni sıpkardı
(Masaya doğru koşarak gitti, eğilerek bir kadeh boşalttı.)

Sızdı: Çizdi ve yazdı demektir. (A 1970: 278)
Örneği yoktur.

Sızsa: Çizse ve yazsa demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 279)

Bu sızsa âdemî teksîr itip ol
Bu çikse cân-ver teşmîr itip ol
(Adem sureti (heykeli) çizerse onu kır. Hayvan sureti çekerse ona bildirgi ver.)

Sirmedi: Tuttu. (Güzeldir, 2002: 347)
Örneği yoktur.

Sirmedi: Sıyırdı, kaptı aldı demektir. (A 1970: 278)
Örneği yoktur.

Sirmedim: Sıyırdım, kaptım aldım demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 278)

Anıng dik sirmedim bir habeşîdin tâc
Ki başı taylasanga boldı muhtâc
(Onun gibi bir kara köleden tac kapıp almadım ki başı taylasana (sarığa) muhtaç olsun.)

Sirmemek: Tutmak. (Güzeldir, 2002: 347)
Örneği yoktur.

Şişledi: Saçtı, batırdı demek olur. (Güzeldir, 2002: 369)

Bu çemende gonca irmes angla bülbül köñli kim
Şişledi ᶜışk eylemekge âteşiîn güldin kebâb
(Bu bahçedeki gonca değil aşkın ateşli gülden kebap yapmak için şişe çektiği (geçirdiği) bülbülün gönlüdür.)

Şişlemek: Saçmak. (Güzeldir, 2002: 369)
Örneği yoktur.

Sogurdı: Çıkardı demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 289)

Yani sogurdı tîgi bî-bâk
Köñli ara saldı çâk üze çâk
(Hiç çekinmeden kılıcım çekip çıkardı. Göğsüne saplayarak parça parça eyledi.)

Sogururga: Çıkarmaya demektir. Mecâliü'n-Nefâ'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 290)

Mekke seferide mugaylan yıgacı kölgeside ayagıdın tiken sogururga meşgul ikendür.
(Kâbe yolculuğunda deve dikeni ağacı gölgesinde ayağından dikeni çıkarmağa uğraşırken.)

Sok: Emir verip vur demektir, darb eyle anlamına gelir. (A 1970: 290)
Örneği yoktur.

Sonmak: Sunmak. (Güzeldir, 2002: 365)
Örneği yoktur.

Sorgalı: Soralı demektir ve sormak için demektir. (A 1970: 288)
Örneği yoktur.

Soyurgalı: Mal vermek için ve hediye vermek için demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 295)

Meger irdi ol genc ile mâl kim
Ki Yunan'nı kıldı soyurgalı hem
(O kadar hazine bulduğu halde mal tükendi. Bu tarafı bağışladı.)

Sökti ve sögti: Sögdi, hakaret etti demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 290)

Agzıga her ni kilkenin sögti
Bir kişi bir kocak yıgac tögdi
(Ağız dolusu sövdü, bir kişi de bir kucak ağacı bağladı.)

Ve yine Tevârîh-i Mülûk'da örneği şöyledir:

Ol bî-tahammül bolup kıcgırıp
İlge köb ta^{c}nlar kılıp Dahhâk'nı sögti
(O dayanamayarak bağırdı ve yüksek sesle halkı çağırdı. Dahhake hakaret ile sövdü.)

Sözle: Emir verip söyle demektir. (A 1970: 289)
Örneği yoktur.

Suvar: Sıvar demektir, yani balcık sıvar ve gayrı. (A 1970: 294)
Örneği yoktur.

Südre: Emrdür. Sürü demektir. (Güzeldir, 2002: 356)

Südre her yan ey Nevâyî özni mühlik derd eyle
Şâyed itkey rahm ol kâtil çü hâlingni körüp
(Ey Nevâyî, o katil senin hâlini görünce belki merhamet eder diye kendini öldürücü zayıflık ile o tarafa doğru sürükle.)

Südredi: Sürüdü demektir. Mecnûn u Leyli'de örneği şöyledir: (A 1970: 285)

Köyüp ana dik gamıda canı

Ki südredi ki köterdi anı
(Gamından (dolayı) canı o kadar yandı ki, onu bazen sürükledi bazen taşıdı.)

Südreldi: Sürüldü demektir. (A 1970: 285)
Örneği yoktur.

Südreli: Sürüyelim demektir. (A 1970: 285)
Örneği yoktur.

Südremek: Sürümek. (Güzeldir, 2002: 356)
Örneği yoktur.

Südrese: Sürüse demektir. Bedâyi^{c}ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 285)

Saltanat hil^{c}atidin artug irür deyrde mest
Südrese bâde gedâlıgıda ger bir kepenek
(Şarap fukaralığında kilisede sarhoş bir halde yırtık kepenek sürüsem, saltanat hilatini giymiş olmamdan daha iyidir.)

Sürdikler: Sürsünler ve sorsunlar demektir. Fevâîdü'l-Kiber' de örneği şöyledir: (A 1970: 286)

Şâm-ı hicrânım visâl ehliga bî-hadd kıssadur
Anı sürdikler Nevâyî dîde-i giryânıdın
(Benim ayrılık gecem kavuşmuşlara çok kısadır, onu Nevâyî'nin uykusuz gözlerinden sorsunlar.)

Sürgec: Sürecek demek olur. (Güzeldir, 2002: 359)
Örneği yoktur.

Sürgeli: Sürmeye demek olur. (Güzeldir, 2002: 360)
Örneği yoktur.

Sürmek: Sürmek demektir. (Güzeldir, 2002: 360)

Sürse meydân içre her çapik güvârım ektür işim
Kiniga ol dururın kemer bolgay mu dip
(İşim, hangi binici meydana (at) sürse o altın kemerli binici olur mu diye ardınca koşmaktır.)

Sürmek: Sormak anlamındadır. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 360)

Anda şîrîn kelâm u handân yüz
Birle kim halakdın sürersin söz
(Orada tatlı dil güler yüz ile halktan söz sorarsın.)

Sürte alsam: Serebilsem demektir. (A 1970: 286)
Örneği yoktur.

Şagla ve şegle: Ağızla ıslık çalmaya derler. (A 1970: 295)
Örneği yoktur.

Şıgla: Ağızla ıslık çalmaya derler. (Güzeldir, 2002: 368)
Örneği yoktur.

Tamız: Emir verip damlat demektir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 170)

Didi közüm kıcışur ayıttım ki bade tamız
Didi ni hacet anga bade mest irür ansız
(Dedi ki gözüm kaşınıyor. Didim ki şarap damlat. Dedi ki ona şarap gerek değil, o şarapsız da sarhoştur.)

Tañardın: Bağlamaktan demektir. (A 1970: 172)
Örneği yoktur.

Tañarga: Sarmaya ve bağlamaya demektir. (A 1970: 172)
Örneği yoktur.

Tañdılar: Sardılar ve bağladılar demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 171)

Harîr ü hülle içre bağlaban cüst
Muraşşa^c mehd içide tañdılar dürüst
(Çarçabuk onu ipeklere ve kumaşlara belediler. Süslü bir beşik içine iyice sardılar.)

Tañasang: Taksan ve bağlasan demektir. Bir mukatta'âtta örneği şöyledir: (A 1970: 171)

Le'im farkığa ikbâl tâcını koymak
Yakın ki bulğusıdur mücib 'azâbî anıng
Nutukçı başığa sunğar tumağasnı tañasang
Ki bulğusı sebeb-i rene ü ıztırâbî Anıng
(Alçak bir adamın başına talih tacını koymak, iyi bilinmeli ki onun başına beladır. Doğan kuşunun başına şahin tumagasını (başlığını) geçirirsen doğan için dert ve sıkıntı sebebi olur.)

Tandı: Bildi, anladı demektir. Bir mukatta'âtta örneği şöyledir: (A 1970: 173)

Falan bay kim koyı biş mingdin ötmiş
Yana hem mirigdin artuk sağlığ üçkü
Kuzılık koy didi vü tandı âhir
Ki andın yahşırak oğlağlığ üçkü
(Koyunu beş binden aşkın hem de binden artık sağılır keçisi olan zengin bir adam, en sonra dedi ve anladı ki: Kuzulu koyundan oğlaklı keçi daha iyidir.)

Tanı almay: Bilemem ve bilemez demektir. (A 1970: 174)
Örneği yoktur.

Tanımas: Bilmez, tanımaz demek olur. Bu beyitte tanıp kelimesi fikir edip demek olur. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 227)

Tanıp ol fasl-ı rengin ehl-i nireng
Muvafık eylegeyler kaşr yeni reng
(Hileciler o mevsimin rengini buldular, köşkü o renge uydurdular.)

Tanıp: Bildir demektir. (A 1970: 174)
Örneği yoktur.

Tanır: Bilir, tanır demektir. (A 1970: 173)
Örneği yoktur.

Tanıştı: Bilişti, tanıştı demektir. (A 1970: 173)
Örneği yoktur.

Tanḳal: Askere haber vermek anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 175)

Bu yanlığ çerik yaḫşıraḳ fal ile
İki yılda cem' oldı tanḳal ile
(Bu şekilde ordu çok iyi olarak iki yılda aldığı haber üzerine toplandı.)

Tanladım: Sızındım demek olur ve bir dahi bildim demek olur. (Güzeldir, 2002: 228)
Örneği yoktur.

Tanlamak: Tanımak anlamındadır. Bu beyitte tanlap kelimesi dahi fikir eyleyip demektir. (Güzeldir, 2002: 227)

Çıta vü Çin'de tanlap nazeninler
Bârî ğılmân-veş ü havrâ-cirler
(Hıtay'da Çin'de nazlı kişileri, hep gılman gibileri parlak yüzlüleri tanıdı.)

Tanlamış: Bilmiş, seçmiş (tercih etmek) ve anlamış demektir. Garâibü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 174)

Dime sakı ilikidin şaft mu höşdur yoksa derd

Her ni andın kildi ol höşdur kim anı tanlamış
(Sakinin elinden gelen her şaraba saf mı yoksa tortu mu diye söyleme. Ondan gelen her şey iyidir. Çünkü onu o seçmiştir.)

Tanma: Bilme ve şöyle sanma demektir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 173)

Helâk okın tüzük urmış köñgülge tanma ki bar
Yanıda kirpik ü kaşıdın ok u yası henüz
(Helak okunu doğrudan doğruya gönlüme vurmuş. Sanma ki yanında kirpiğinden ve kaşından oku ve yayı vardır.)

Tanmay: Bilmezin ve bilmez demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 173)

Hâce bilmes ki mest irür yâ sağ
Tanmay uykudadur mu yâ uyğağ
(Efendi bilmiyor ki kendisi sarhoş mudur, yoksa ayık mıdır? Uykuda mıdır, yoksa uyanık mıdır?)

Tapay: Bulayım demektir. (A 1970: 155)
Örneği yoktur.

Tapışur: Buluşur demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 155)

Kim tilep munda tapḳunguz yokdur
Tapışur yirimiz vatan okdur
(Kim beni burada ararsa bulamaz. Bizim bulunduğumuz yer ancak öz yurdumuzdur.)

Tapḳunguz: Bulmanız gerek ve bulacaksınız demektir. (A 1970: 155)
Örneği yoktur.

Tapmagum: Bulmamam gerek ve bulmayayım demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 155)

Anıng himmet bile ger bolsa yâdı
Şek irmes tapmağum bu iş küşâdı
(Himmet ederek onun adı geçerse, şüphe etmem ki bu işin açımını bulmuş olmayayım.)

Tapmak: Bulmak demektir. (A 1970: 155)
Örneği yoktur.

Tapmay: Bulmam ve bulmaz demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 156)

Tapmakda mini saçıp diremler
Tapmay mindin becüz elemler
(Beni bulduğunda paralar saçardı. Bulduğunda benden dertten başka bir şey bulmadı.)

Tapşurmak: Tapğurmak, teslim itmek anlamına. (Güzeldir, 2002: 206)
Örneği yoktur.

Tarıtḳan: Çekmek yani dizmek anlamındadır. Nazmü'l- Cevahir dibacesinde örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 389) (A 1970: 159)

Cevahir silkide çeşm-zahm defi üçün şebeni tartıḳan dek.
(İnci dizisinde göz değmesini uzaklaştırmak için kara boncuk dizen (serpiştiren) gibi.)

Tarḳatıng: Dağıttın demektir. Ve yine Münacat-name'de gelir ki: (Kaçalin, 2011: 391)

Vü ᶜafiyetim haylın yazuk sipahi türktazıdın tarḳatıng.
(Ve sağlık askerimi günah ordusunun yağmasından ayırın.)

Tartañız: Emir verip çekiniz demektir. (A 1970: 158)
Örneği yoktur.

Tartar: Çeker demektir. Kılıç ve yay çeker gibi. Mecnûn u Leylî'de sebeb-i te'lîfde gelir. (A 1970: 157)

Çün bar idi baht-ı câvidâne
Tartar idi mini bî-hüdâne
(Nasıl ki benim sonsuz bir bahtım vardı. Kendimden geçtiğim halde beni çeker götürürdü.)

Tartayın: Çekeyim demektir. (Güzeldir, 2002: 210)

Niçe çevrim tartaym ol serv-i hüri-zadnıng
Yok mudur pâyânı âyâ cevr ile bî-dâdnıng
(O huri yaratılışlı servi boylu sevgilinin çevrini daha ne kadar çekeyim; zulüm ile adaletsizliğin bir haddi yok mu?)

Tartıma: Çekme demektir. Çamsetü'l-Mütehayyirim'de örneği şöyledir: (A 1970: 158)

Alar didiler kim sin bu teşvişini tartıma biz bitili.
(Onlar dediler ki sen bu zahmete katlanma, biz yazarız.)

Tartımadı: Çekilmedi yani o zamana varmadı demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirin'de örneği şöyledir: (A 1970: 158)

On on bey küñe tartımadı kim.
(On on beş güne varamadı.)

Tarttı: Çekti, sürdü demektir. Târîfr-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 158)

Hak Ta'âlâ alarga Nîl suyın kan kıldı. Benî İsrâ'îlğa su irdi. Kıbtılarğa kan. Bu hem yiti küñe tarttı.
(Allah onlara Nil suyunu kan yaptı. İsrailoğullarına su, Kıbtılarğa kan idi. Hem bu yedi gün sürdü.)

Tarttı: Yazmak anlamına gelir. Târîh-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 158)

Bir yumurtğaca karede ‘âlem misâlin tartıp ve cem’i ekâlim ve bilâd ve cibâlini meşrüh yasap.

(Bir yumurtaya benzeyen yuvarlak üzerinde alemin örneğini resmetti. Orada bütün iklimleri, memleketleri, dağları ayrı ayrı işaret etti.)

Taşladı: Attı demektir. Sedd-i Îskenderî’de örneği şöyledir: (A 1970: 164)

Çü pür-höşdın haşm boldı nejened
Anga taşladı eyle peycân kemend
(Vaktaki kavgada düşmanını bitkin buldu. Ona bükülmüş kemendini attı.)

Taşlamak: Atmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 218)
Örneği yoktur.

Tatmağan: Tatmayın demektir. (Güzeldir, 2002: 206)
Örneği yoktur.

Tatmay: Tatmayın. (Güzeldir, 2002: 206)
Örneği yoktur.

Taturmas: Tattırmaz demek, tatmak anlamındadır. Hayretti’ l-Ebrâr’da örneği şöyledir: A 1970: 156)

Müştehi il yüz istenen birkeli
Lokma taturmas tileben mümteli
(Yüz aç kimseye, ekmek vermek gerekse, karnı tok olan kimse bir lokma bile kendi dileğiyle tattırmaz.)

Tik: Emir verip dik demektir. Ve yine dik durmak anlamına gelir. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî’de örneği şöyledir: (A 1970: 187)

Kel ey zâlim ni bî-insâflıkdur
Yaratganga tevekkül kıl tik oltur
(Ey zâlim, gel, bu merhametsizlik nedendir? Yaratana dayan güven, dik otur!)

Tikerge: Dikmeye demektir, dikmek anlamındadır. Bedayi'u'1- Vasat'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 435)

Köñlekim çakin tikerge meyl kıldıng ey refik
Bilmeding güya ki köñlek içre kögsüm çaki bar
(Ey arkadaş, gömleğimin yırtığını dikmeğe kalkıştın, gömlek içinde göğsümün yarığı olduğunu bilmedin.)

Tikmek: Dikmek demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 184)

Tikmek üçün cismde uçurmakgâ baş
Anda kılıp ta^{c}biye köp ok u taş
(Gövdeleri birbiri üzerine yığmak ve baş uçurmak için orada bir sürü ok ve taş dizdiler.)

Tikti: Dikti, birbirine yapıştırdı ve mıhladı demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 184)

Bilgec ol sözni hâtır-ı pâki
Tikti iki kolın itip hâki
(Temiz hatırı o sözü bildikten sonra toprağı iterek iki kolunu dikti.)

Tilemek: Dilemek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 247)
Örneği yoktur.

Tileyi ve tiley: İstiyor, diliyor demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 188)

Makşûdların çü eyleben fâş
Pâsuh tileyi salıp koyı baş
(Dileklerini ağdıktan sonra cevab isteyerek başlarını eğdiler.)

Tileyin: Ben dileyeyim demektir. (A 1970: 188)
Örneği yoktur.

Tiley: Delmek ve yarmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 247)
Örneği yoktur.

Tilin: Bir nesne dilim dilim kesildi ve aşındı demektir. At ve âdem ayağından yolun aşınıp yol yol olduğuna derler. Mahzen-i Mîr Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 190)

Halk füzûnı idi ve ᶜamme yol
Kilgen izi birle tilin irdi yol
(Halk çoğalmıştı ye herkes yolda idi. Gelenlerin izinden yol dilim dilim oldu.)

Tilmek: Delmek ve yarmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 247)
Örneği yoktur.

Tilmürdi: Çelerdi, baktı demektir. (A 1970: 189)
Örneği yoktur.

Tiney: Söyleyeyim ve dinlenip sakin olayım demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 193)

Nice âhım dûdı dik kûyuñgda her yan eylenay
Kird dik kim tinse yil ol yirde hem bir dem tiney
(Ahimin dumanı gibi köyünde her tarafı dönüp dolaşayım. Rüzgâr kesilince dinen kasırga gibi ben orada bir dakika nasıl dinleneyim.)

Tindi: Söyledi, zebun oldu (yorulup güçsüz kaldı) ve dinlendi demektir. Sakin olmaya derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 193)

Muzâᶜaf didi kim biriñg gencdin
Ki il tindi butkarkeli rencdin

(Dedi ki: ganimetten bunlara iki kat verin! Çünkü asker bu işi görmek için zahmet çekmekten zebun oldular.)

Tiñganga: Söyleyene ve dinleyene demektir. (A 1970: 193)
Örneği yoktur.

Tinse: Söylese ve dinlese demektir (A 1970: 193)
Örneği yoktur.

Tipti: Tepti demektir. (A 1970: 178)
Örneği yoktur.

Tipük: Tepme demektir. Ferhâd u Şîrîn hâtimesinde örneği şöyledir: (A 1970: 178)

Tapıp teskîn cefâgerler hücûmı
Tipükdin tinse köñlüm merz ü bûmı
(Bana zulüm edenlerin hücumu dinerse ve tekmelerden gönlümün şehri rahat etse..)

Tir: Emir verip der ve devşir demektir. (A 1970: 179)
Örneği yoktur.

Tirmedim: Derledim demek olur. Lutfî Divânı'nda örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 236)

Çü vasl-ı ravzasıdın tirmedim güle her kez
Niçe tutar mini bülbül dik âh u zârı bile
(Vuslat bahçesinden bir gül bile dermediğim hâlde niçin beni bülbül gibi bir ağlama tutmaktadır.)

Tiş: Emir verip del yani delik eyle demektir. (A 1970: 183)

Örneği yoktur.

Tiş: Emir verip çöz, salıver demektir. (A 1970: 183)
Örneği yoktur.

Tişlerge: Dişlemeye demektir. (Güzeldir, 2002: 241)

Örneği yoktur.

Tişmek: Delmek. (Güzeldir, 2002: 241)
Örneği yoktur.

Tivretey: Bükeyim ve dahi baturayım demektir. (A 1970: 194)
Örneği yoktur.

Tiz: Emir verip diz demektir. (A 1970: 182)
Örneği yoktur.

Tizdi: Dizdi demektir. (Güzeldir, 2002: 239)
Örneği yoktur.

Tizer min: Dizerim demek olur. (Güzeldir, 2002: 240)
Örneği yoktur.

Tizgümdür: Dizsem gerek demek olur. (Güzeldir, 2002: 240)
Örneği yoktur.

Tizilgey: Dizile ve dizilecek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 240)
Örneği yoktur.

Tizmek: Dizmek. (Güzeldir, 2002: 240)
Örneği yoktur.

Togramaḳ: Doğramak. (Güzeldir, 2002: 271)
Örneği yoktur.

Toḳulmak: Bez dokumak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 273)
Örneği yoktur.

Tolga: Emir verip dolaştır demektir. (A 1970: 299)
Örneği yoktur.

Tolganmaķ: Dolaşmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 278)
Örneği yoktur.

Tomuş: Emir verip otur anlamına gelir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 215)

ᶜİşret it kim çarh alyıda tevafüt yok durur
Hâh-i bezm içre ismâᶜ it hâh-i günç içre tomuş
(İşaret et, ister mecliste zevkle dön, ister bir köşede somurtarak otur, feleğin gözünde farkı yoktur.)

Tomuştı: Hüzünle söylemeyip oturdu demektir. (A 1970: 215)
Örneği yoktur.

Tökmek: Dökmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 274)
Örneği yoktur.

Turay: Durayım demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 200)

Gam tonı encüm közi yañglıg yumulmas köz bile
Veh nice gâhi yoray gâhi turay gâh olturay
(Gam gecesi yıldızların gözü gibi yumulmaz göz ile vah daha ne kadar gâh yürüyeyim gâh kalkayım gâh durayım?)

Turmak: Durmak. (Güzeldir, 2002: 262)
Örneği yoktur.

Turmış: Durmuş demektir. (Güzeldir, 2002: 262)

Köydüm ü ol zülf-i tâbi rişte-i cânımdadur
Şemᶜ-i tarı dik ki kül bolganda turmış çırmaşıp
(Yandım can damarımda kul olmağa durmuş (yüz tutup) kıvrılmış mum fitili gibi o zülüf teli var.)

Turuş: Durmak ve sabretmek anlamındadır. Târîh-i Mülûk'da örneği şöyledir: (A 1970: 201)

Efrâsyâb turuş birmedi dagı yüz kaytardı.

(Efrâsyâb mukabele kudreti olmayıp cengden yüz döndürüp.)

Turladı: Dolaştırdı ve sardı demektir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 200)

Za^{c}fdın örkemci damga yıkılgac çırmanıp
Ol cebîn dik turladı her yan tenim ni aylanıp
(Örümcek ağına düşüp sarılan sinek gibi arıklıktan vücudum her tarafa dönüyor.)

Tuş olgac: Tuş gelecek demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 206)

Tuş olgıc Ehrimen'ga ism-i âzam
Kulıdın zor kitti cismidin hem
(Tanrının en büyük adı Şeytana rastladığında, Şeytanın bütün vücudundan kuvveti gitti.)

Tut: Emirdir. Tut demektir. (Güzeldir, 2002: 257)

Çün kopup kitküñü cihân milkin musahhar boldı tut
Çün yatıp ölküñg felek tahtın müyesser boldı tut
(Tut ki dünya malı senin oldu, bırakıp gitmeyecek misin? Tut ki felek tahtı sana müyesser oldu, ölüp yatmayacak mısın?)

Tutañ: Tutarsın demektir. (A 1970: 196)
Örneği yoktur.

Tutay: Tutayım demektir. (A 1970: 196) (Güzeldir, 2002: 257)

Örneği yoktur.

Tutgac: Tutacak. (Güzeldir, 2002: 258)
Örneği yoktur.

Tutmadı: Tutmadı. (Güzeldir, 2002: 257)
Örneği yoktur.

Tutmaḳ: Tutmak. (Güzeldir, 2002: 257)
Örneği yoktur.

Tutḳum: Tutsam gerek demektir. (A 1970: 196)
Örneği yoktur.

Tutḳuñ: Tutsan gerek demektir. (A 1970: 196)
Örneği yoktur.

Tutḳusı: Tutsa gerek demektir. (A 1970: 196)
Örneği yoktur.

Tutmagusı: Tutmasa gerek demektir. (A 1970: 196)
Örneği yoktur.

Tülük: Borç ödemeye derler. (A 1970: 214)
Örneği yoktur.

Tür: Dolaştırıp bağlamaya derler. (A 1970: 200)
Örneği yoktur.

Tüşemek: Düşmek, gösterin anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 268)
Örneği yoktur.

Tüşkec: Düşecek demektir. (Güzeldir, 2002: 268)
Örneği yoktur.

Tüşti: Düştü demektir. Attan indi ya bir yüksek yerden aşağı indi veya bir menzilde kondu demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 206)

Ol çah başıda bir kârbân tüşüp çâhga kopga salıp.
(O kuyunun babında bir kervan konaklayıp kuyuya kova sarkıttı.)

Tüzetey: Düzelteyim demektir. (Güzeldir, 2002: 265)

Nitip tüzetey kad kim cismimde şikenlerdür
Niylep tüzevri dem kim bagrımda tikenlerdür
(İki büklüm belimi ne yapayım da doğrultayım? Diken diken bağrımı ne yapayım da anlayım.)

Tüzetmek: Düzeltmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002:)
Örneği yoktur.

Tüzmek: Düzmek. (Güzeldir, 2002: 266)
Örneği yoktur.

Uçrağay: Hoş gele demektir. Seb^{c}a-i Seyyare'de Ferruh Şâh hikâyesinde uçragay yazılmıştır. (Güzeldir, 2002: 129)

Uçramaḳ: Uğramak ve hoş gelmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 128)
Örneği yoktur.

Uçratay: Göstereyim demektir. (Güzeldir, 2002: 128)
Örneği yoktur.

Uçratay: Hoş götüreyim ve buluşturayım demektir. (A 1970: 90)
Örneği yoktur.

Uçurdı: Attı, havaya savurmak anlamındadır. Mecnûn u Leylî örneği şöyledir: (A 1970: 92)

Âhı yeli tofrağın uçursa
Eşki suyı otını uçursa
(Ah yeli toprağını uçursa, gözyaşı seli ateşi söndürse.)

Ve havaya atıp, uçurmak Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir:

Tilmek üçün cism ü uçurmağa baş
Andaḳ kılıp ta'biye köp oku taş
(Vücudu delmek ve başı uçurmak için ol kadar çok ok ve taş yığıp hazırladılar.)

Uçurdum: Uçurdum diye tabir ederler, sevindirdim diyecek mahalde. (Güzeldir, 2002: 131)
Örneği yoktur.

Uçurgung: Kuş uçursan anlamına gelir. Münâcat- name'lerinde örneği şöyledir: (A 1970: 92)

Âhirol kuşnı bu dâm-gehdin uçurgung.
(Sonra o kuşu bu tuzaktan uçurun.)

Uçursa: Uçursa anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 131)

Âhı yeli tofrağın uçursa
Eşki suyı atını uçursa
(Ahı yeli toprağını savursa yaşı seli ateşini söndürse.)

Urar: Biçer, biçmek anlamına gelir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 141)

Mezra'-ı dehrğa sac lutf ile ihsan tohmını
Her ni ikserig anı ok çünki urarsın âhir
(Dünya tarlasına iyilik tohumu saç çünkü ne ekersen onu biçersin.)

Ve yine Sedd-i iskenderî'de gelir.

Çü dehkan kim dâne mezrü' iter
Anı ok urar çünki vakti yiter
(Köylü her ne tohumu ekerse vakti geldiğinde onu biçer.)

Utuzay: Ütüleyim demektir. (A 1970: 88)
Örneği yoktur.

Utuzdı ve utḳuzdı: Ütüldü demektir. Yenildi, elinde olanın kaptırdı demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 88)

Gül ol oyunğa çü heves körgüzüp
Cibi dağı hurdaların utkuzup
(Gül o oyuna heves göstererek cebindeki ufaklıkları üttürdü.)

Uyaḳtur: Batırmak demektir. (Güzeldir, 2002: 164)

Eşkim encüm misl lik aḳturdung
Devletim mihrini uyaḳturdung
(Gözyaşımı yıldızlar gibi akıttın. Devletimin güneşini batırdın.)

Uyaḳturdung: Batırmak anlamındadır. Seb[c]a-i Seyyare'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 314)

Eşkim encüm misl lik aḳturdung
Devletim mihrini uyaḳturdung
(Gözyaşımı yıldızlar gibi akıttın. Devletimin güneşini batırdın.)

Uyḳanmak: Çıra yakmaya denir. (Güzeldir, 2002: 163)

Köñül hararetin iriglettii âh derd-âlüd
Öyi içre ot ikenin ilge ẓahir eyledi düd
(Gönül hararetini dertli ah ele verdi. Ev içinde ateş olduğunu duman ele gösterdi.)

Uzattı: Gönderdi demektir. Fednâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 102)

Dikec bu söz tapıp şahş-ı sühandân
Uzattılar anı ğam-gin ü handan
(Söz bilen bir adam bu sözü söyledi, onu kaygılı ve aynı zamanda gülerek gönderdiler.)

Ünde: Emir verip çağır demektir. (A 1970: 115)
Örneği yoktur.

Ündedi: Kığırdı, davet etti demektir. (A 1970: 115)
Örneği yoktur.

Ündemek: Kığırmak, çağırmak anlamındadır. (Kaçalin, 2011: 308)
Örneği yoktur.

Ünder: Kığırır ve davet eder demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 116)

Cihan keşte misâfirlerni ünder
Sorar bütüşüñ ahvâlin ser-â-ser
(Cihanı dolaşan misafirlerini çağırır. Misafirlerin birer birer hallerini sorar.)

Yakkung: Yaksan gerek demektir. Sebeb-i te^{c}lîfde örneği şöyledir: (A 1970: 402)

Ol yan gül ü sünbül olsa mevcûd
Sin ot yakkung ^{c}ayân kılıp dûd
(Bir yerde gül ve sünbül bulunsa, sen orda duman tütüterek ateş yakmak gerektir.)

Yakmak: Yaklaşmak anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 389)

Mescid ü mey-hâne aña yakmayayın
Deyr bile Ka^{c}be sarı bakmayayın

(Mescit ve meyhane tarafına yaklaşmayın. Manastır ile Kâbe'ye bakmayın.)

Yakmak: Yakıştırmak anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 389)

Sendin yitiben bu şiddet âhir
Kimga yakayın bu töhmet âhir
(Nihayet bu şiddet senden geldi. Bu suçu kime yakıştırayım?)

Yaktı: Suya batırdı, suladı demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 388)

Yakmasa dihkân çemenin tün ü kün
Nahl-ı terin angla kurugan otun
(Köylü akşam sabah çayırları sulamasa idi taze ağaçlar ona kuru odun olurdu.)

Yalbarmak: Yalvarmak. (Güzeldir, 2002: 488)
Örneği yoktur.

Yalın: İtin hararetten dilini çıkardığına derler. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 402)

Barı agzıda tilbe it dik yalın
^{c}Adedde velî it tügidin kalın
(Hepsinin ağzında kuduz it gibi alev, sayılan ise it tüyünden daha çok.)

Yalınmak: Tenezzül edip yalvarmak anlamındadır. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 402)

Sanga nice yalınıp yalbarayın
Ni kem kilse başımga hôş köreyin
(Sana nasıl tenezzül ederek yalvarayım, senin tarafından başıma ne gelirse onu hoş göreyim.)

Yan: Dön demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 404)

Çınârı titretip ilkini her yan
Ki ey kirgen kişi Teñri üçün yan
(Onların çınarı her yana doğru ellerini titretiyordu. Ey buraya giren kişi, Tanrı için dön git.)

Yanckan ve yancılkan: Yencelen ve örselen demektir. (A 1970: 400)
Örneği yoktur.

Yandur: Döndür demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 391)

Nevâyî örteben özlük kadem bu yolga koy yani
Ki her hem-râh kim bolgay tecerrüd mâni^{c}i yandur
(Ey Nevayî, kendini yakana kadar ayak bastığın bu yolda devam et, dünya işlerinden el çekmene engel olan her yoldaşı yanından geri gönder, sav.)

Yanmak: Dönmek anlamındadır. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 479)

Kim yanarlar öküş murâd bile
^{c}Ukdelıg işleri güşâd bile
(Çok istekli ve düğümlü işleri açmış olarak dönerler.)

Yarutay: Parlatayım demektir. (Güzeldir, 2002: 477)
Örneği yoktur.

Yarutgac: Parlatacak demektir.(A 1970: 391)
Örneği yoktur.

Yarutmak: Parlatmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 477)
Örneği yoktur.

Yaruttı: Parlattı demektir. (Güzeldir, 2002: 477)
Örneği yoktur.

Yarutung: Parlatın demektir.(A 1970: 391)
Örneği yoktur.

Yarutur: Parlatır demektir. (Güzeldir, 2002: 477)
Örneği yoktur.

Yasamak: Yapmak ve düzmek. Seb^{c}a-i Seyyâre’de örneği şöyledir: (A 1970: 402)

Yarab iş müşkil ü bu haste za^{c}if
Bişega pil işi irür teklîf
Çerh tamıga nerdübân yasamak
Mihr şem^{c}iga şem^{c}dân yasamak
(Ya Rabbi, iş çetin, bu hasta da zayıf. Sanki sivrisineğe filin işi yükleniyor. Bu iş, göğün tavanına merdiven dayamak, güneş mumuna mumluk yapmak gibi.)

Yasar: Düzer anlamındadır. Mecnûn u Leylî’de örneği şöyledir: (A 1970: 393)

Nergis alur olsa bâdedin kâm
Nârenc tiresidin yasar câm
(Nerkis badeden tat alacak olsa kendisine turunç kabuğundan kadeh yapardı.)

Yaşuray: Gizleyeyim demektir. (Güzeldir, 2002: 482)
Örneği yoktur.

Yaşurmak: Gizlemek anlamındadır. Husrev ü Şîrîn’de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 481)

Yolumı muktedârlardan şaşurma
Közüme Mustafâ izin yaşurma
(Yolumu uyduklarımdan şaşırtma. (Muhammed) Mustafa’nın izini gözüme gizleme.)

Yatkurdı: Yatırdı demektir. (A 1970: 396)
Örneği yoktur.

Yava yitti: Zayıflattı demektir. (A 1970: 400)
Örneği yoktur.

Yavı almas: Yaklaşmaz demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 397)

Tün kuyaşga yavı almas dik durur kim mey sarı
Tirelik şahs-ı 'azimet bir iki kâm eylemes
(Gecenin güneşe yaklaşamadığı gibi kötü kimseler de meyden ancak pek az zevk alabilir.)

Yavıdı: Yaklaştı demektir. (A 1970: 393)
Örneği yoktur.

Yavmas: Yaklaşmaz demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 397)

Çü yâr köñlide bolsam belâ manga yavmas
Bu vechdin ki timurdin bolup durur vatanım
(Sevgilimin gönlünde yerimi bulursam bana yaklaşmaz. Öyle ki kendimi demirden yapılmış bir vatan içindeyim sanırım.)

Yavumak: Yitirmek ve kaybetmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 485)
Örneği yoktur.

Yavumang: Yakın varman, yaklaşmayın demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 394)

Nazenin hâtırıga kilmesengiz dagı hôş
Yavumang min kibi bezmiga vü hûn-âbe yutun
(Güzelin hatırına gelmeseniz de hoştur. Benim gibi bezme yaklaşmayın, kan yutun.)

Yavusa: Yaklaşsa demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 393)

Tâ ki aña yavusa bir bî-edeb

Taş ile okdın anga yitkey meded
(Ona bir terbiyesiz yaklaşacak olsa okla taşla onun başına bir bela gelir.)

Yavuşur: Yaklaşır demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 393)

Çü yokdur bir nazar kılmakga tâbı
Çıkarga yavuşur cân-ı harâbı
(Nasıl ki bir göz atmaya takati yoktur; Biçare canı çıkmaya yaklaşıyor demektir.)

Yavut: Yaklaş demektir.(A 1970: 398)
Örneği yoktur.

Yavutsa: Yaklaşsa demektir.(A 1970: 398)
Örneği yoktur.

Yavuşmak: Kavuşmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 487)
Örneği yoktur.

Yavuştı: Kavuştu demektir. (Güzeldir, 2002: 487)
Örneği yoktur.

Yazgurmak: Yazugın, günahını söyleyip suçlamak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 485)
Örneği yoktur.

3.2. Fiziksel Gereksinim (Acıkma, Yeme, İçme, Doyma, Uyuma, Uyanma)

3.2.1. Oluş Fiilleri

Arılmaḳ: Arınmak ve pak olmak anlamındadır. Arılmadı, arınmadı demek olur. Arımak dahi denilir. (Güzeldir, 2002: 34)

Yâr 'aksinin olup cilve-gehi
Kişi kim ḫâtırı mir'atı arıp
(Kişinin gönül aynası temiz olunca o gönül yârin cemalinin yansıdığı yer olur.)

Çigreyip: Gece vakti göze uyku gelmemek anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 235)

Eyle ki ol yübis cü teᶜsir itip
Çigreyiben közdin uyku kitip
(Umutsuzluk kendisine koydu, gözünden uyku kaçtı.)

Örküremek: Uyuklamak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 136)
Örneği yoktur.

Örkürer: Uyuklar demektir. (Güzeldir, 2002: 136)
Örneği yoktur.

Sergeg: Uykusu hafif olana derler, çabuk uyanan anlamındadır. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 266)

Dime uykusız közüñg hicrim tüni açılmadı
Ni kıla algay ecel uykusı birle sergegim
(Senin ayrılığın gecesinde uykusuz gözün neden açılmadı deme. Ben böyle bir ımızganmakla nasıl ölüm uykusuna yatabilirim?)

Sirgek: Uykudan sıçrayarak uyanmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 348)
Örneği yoktur.

Sisgendi: Uykudan sıçrayarak uyandı demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 280)

Yitip gerdunga ün sisgenmeking yok
Tüşüp ᶜâlemga ot tiprenmeking yok
(Gürültü göklere çıksa da uyanacak değilsin. Ateş dünyayı sarsa yerinde deprenmeyeceksin.)
Burada "sisgenmeking" dediği "uyanmazsın" demektir.

Sisgenmek: Sıçramak anlamındadır. Seb^ca-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 350)

Söz tükengec kaşıda bir öptüm
Boluban şâd sisgenip koptum
(Söz bitince karşısında yer öptüm. Sevindim sıçrayıp kalktım.)

Tınay: Dinlenin demek olur. (Güzeldir, 2002: 250)

ᶜAkl rencidin âmâm istep tutup min mey-gede
Ey hıred koy kim tınay bir lahza bu meʾmen ara
(Akıl zahmetinden kurtulmak isteyip meyhaneyi (mekân) tuttum. Ey akıl, bırak da bu emin yerde bir an olsun dinleneyim.)

Tınmak: Dinlenmek ve istirahat etmek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 250)

Zaᶜf vakti kûyıdın çıkmak tahayyül eylesem
İki katla bir kademde tınmak ister min hârib
(Zayıflık vaktinde sokağından çıkmağı düşünsem ben yorulup iki adımda bir dinlenmek isterim.)

Ürkürer: Uyuklar demektir. Ferhâd u Şirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 94)

Bulut eyler rutübet ol sıfat faş
Ki nergis ürkürer salıp kayı baş
(Bulut o kadar yaşlık yaptı ki nerkis başını aşağı salarak uyukladı.)

3.2.2.Kılış Fiilleri

Bütkerip: Tamam edip ve örtüp yani giydirip demektir. Târih-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 141)

Hıtâb kildi ki bir acnı mu toyğarıp sin yâ bir yalangacnı mu bütkerip sin.
(Tanrıdan hitap geldi ki bir açı mı doyurdun, yoksa bir çıplağı mı giydirdin?)

Tamışmaḳ: Şarabı kadehten hızlı değil de yavaş yavaş içmek anlamına gelir. Muhâkemetü'l-Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 169)

Sakı çü içip manga tutar koş
Tamşı tamşı anı kılay nüş
(Saki, bana kadehi çifte çifte sunuyor, ben onu yudum yudum içeceğim.)

Tatay: Tadayım demektir yani bir nesnenin lezzetini tadayım demektir. (A 1970: 156) Örneği yoktur.

Tartar: İçmek anlamına gelir. Sultân Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 157)

Kahrı câmın dem-be-dem tartar min ol bed-hüynıng
Güyyâ Terigri mini halk eylemiş tartarğa kahr
(Her zaman o huysuz güzelin kahrı kadehini içerim. Sanki Tanrı beni kahır çekmek için yaratmıştır.)

Toygargalı: Doyurmak için demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 220)

Han bezmidin cihân ehli tuyup
Ol özni toygargalı kirpic koyup
(Cömertlik sofrasından dünya ehli doyardı. Kendisi doymak için karnına kerpiç koyardı.)

Toygarıban: Doyurmadın demektir. (A 1970: 220)

Ac toyganban yalañgnı yapıttım
Öldüm dikenimde seni tapıttım
(Açları doyurdum, çıplakları giydirdim. Öldüm dediğimde seni buldum.)

Toygarmayayın: Doyurmadın demektir. (A 1970: 220)
Örneği yoktur.

Toyḳarmak: Doyurmak demektir. (Güzeldir, 2002: 285)

Örneği yoktur.

Toyḳarmas: Doyurmaz demektir. (Güzeldir, 2002: 285)
Örneği yoktur.

Toymag: Doymak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 285)

Ni tâkatim bar anıñg ᶜışkıdm kenare kılıp
Ni toymagım bar anıñg hüsniga nezzâre kılıp
(Ne onun aşkından kurtulacağım bir limanım var ne de güzelliğine bakıp da doyduğum var.)

Toyun: Toyum ve tok. (Güzeldir, 2002: 285)
Örneği yoktur.

Uyḳat: Emirdir. Uyandır demektir. (Güzeldir, 2002: 163)

Şüẖ iki gazalmgm naz uykusıdın uyḳat
Tâ uyḳuları bitsün gül-zâr içide uyḳat
(Güzel iki ceylanını naz uykusundan uyandır. Uykuları kaçsın diye gül bahçesinde oynat.)

Uyḳatma: Uyandırma anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 164)

Közleriñ kim mest hâb-âlüd irür köp evvelâ
Her san uykuğa barğan fitne uyḳatma köp

(Uyku mahmurluğundaki o gözlerini çok ovalama. Her tarafta uyuyan fitneyi sakın uyandırma.)

Uyḳatmaḳ: Uyandırmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 163)
Örneği yoktur.

3.3. İnsan ve Bedeni (Doğum, Yaşayış, Ölüm, Hastalık, Yaralanma, Sakatlanma)

3.3.1. Oluş Fiilleri

Anıḳtı: Büyüdü demektir. (A 1970: 28)

Örneği yoktur.

Anıḳmadın: Büyümedin demektir. (A 1970: 29)

Örneği yoktur.

Anıḳmak: Büyümek demektir.

Örneği yoktur.

Aralı: Yorulalım, yorulmak için ve yorulalı demektir. (A 1970: 8)

Örneği yoktur.

Ardı: Yoruldu demektir. (A 1970: 8)

Örneği yoktur.

Arılmak: Armak, yorulmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 34)

Örneği yoktur.

Çöpüşti: Gözü çapaklandı demektir. (A 1970: 241)

Örneği yoktur.

Hardı: Yoruldu demektir. Seba-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 386)

Hem-rehi dagı özidin bardı
Reh-revi dagı püyedin hardı
(Arkadaşı kendisinden ayrıldı, yolda giden de yürümekten yoruldu.)

İnckirmek: Hıçkırmak anlamına gelir. Muhâkemetü'l-Lüğateyn'de örneği şöyledir: (A 1970: 80)

Çerh zulmıda ki boğzumm kırıp yığlar min
İgirür min çerh kibi inckirip yığlar min
(Felekin zuhnundan boğazımı kısıp ağlarım. Dönen felek gibi hıçkırarak ağlarım.)

İrikdi: Sıkılmak ve yorulmak anlamına gelir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 50)

İriktim bu şafâsız mesken içre
Tiler min seyr kılsam gül-şen içre
(Bu safasız yerde canım sıkıldı. Güller bahçesinde gezmek isterim.)
"İriktim" "sıkıldım" demektir.

Karıgdı ve karıgmak: Kara çok baktıktan sonra göz kamaşmak anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 308)

Kılıp nergis öz goncesin beyza-vâr
Ki közide irdi remeddin gubâr
Remed yok çün kar üze köz salıp
Karıgmak közining ziyâsın alıp
(Nerkis kendi goncasını yumurta gibi yapmıştır. Çünkü göz ağrısından gözüne perde gelmiştir. Yok göz ağrısı değil kara bakmak yüzünden gözünün ışığı giderek kamaşmıştı.)

Korçaldı: Büyüdü demektir.(A 1970: 329)
Örneği yoktur.

Korçalmak: Büyümek. (Güzeldir, 2002: 407)
Örneği yoktur.

Öldikler: Olsunlar demektir. Sedd-i îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 110)

Vatanga yanıp halk âsüde-dil
Bârî bizdin öldikler ammâ helâl

(Halk yurtlarına yürek rahatlığı ile dönsün. Bütün cansız malların hepsi onlara helâl olsun.)

Öler hâlinde: Ölüyor demektir. (Güzeldir, 2002: 158)

Öler hâlinde min ansız tarabdın olmayın körmey
Dimeng ta'cıl eyle ger bolsa ol nâ-mihr-bân peyda
(Onsuz ölüyorum, acele ile o ömür ansızın görünse sevinçten, görmeden ölmez demeyin.)

Ölür ve öler: Ölür demektir, ölmüş demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 112)

Egerçi bar idim bânüğa yatlık
Ölerdim de uyatlıḳ min uyatlıḳ
(Her ne kadar ben o hanıma yabancı isem de öldüğüm zaman utandım ve uyandım.)

Öñelgay: Gönül demektir. (Güzeldir, 2002: 147)

Köñgülge yüz tümen niş ursa hicran eyleme nâle
Vişâling nüşidin ol zahmlar bir kün öñelgay dip
(Kavuşma merhemiyle o yaralar bir gün iyileşecek diye, ayrılık, gönle yüz bin şiş vursa ah eylemem.)

Sirgeg: Göz çapaklanmak anlamına gelir. (A 1970: 278)

Min öldüm nâledin naz uykusıdın yâr açmas köz
Ni sevdandm ki hicran şâmı bolgay közlerim sirgeg
(Ben ağlamaktan öldüm, yâr naz uykusundan gözünü açmıyor. Ayrılık akşamı gözlerim yan uyanık olacak, neye yarar.)

Sustadı: Süst oldu ve yoruldu demektir. (A 1970: 289)
Örneği yoktur.

Sustatmak: Yorulmak, yorgun olmak zayıf düşmek anlamına gelir. (A 1970: 289)
Örneği yoktur.

Sustaymagıng: Süst olmayın ve yorulmayın demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 289)

Bu yol kat^{c}ıda tinmagıng ni idi
Körüp hamse sustaymagıng ni idi
(Bu yolu yürümekten seni alıkoyan ne idi. Bu hamseyi gördüğünde yorgunluğuna sebep ne idi?)

Taldı: Yoruldu demektir. Garâibü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 168)

Fena yolıda Nevâyî'ğa bolmadıng hem-râh
Bu deşt pûyesidin zâhidâ meğer taldıng
(Yok olma yolunda sen Nevayî'ye yoldaş olmadın. Ey sufî, sen bu yolda anlaşılan yorulup kaldın.)
"Taldıng" dediği "yoruldun" demektir.

Taşığmak: Yorulmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 218)
Örneği yoktur.

Tine: Dinlenmiş, dinç anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 192)

Kâfir ü mü^{c}min sarı kılsañg sagınc
Ni añga ye's ü ni munıñg köñgli tine
(Eğer düşünceni kâfir ve mümin üzerine götürürsen ne ona umutsuzluk verirsin, ne de buna gönül dinçliği.)

Tirküzmek: Dirilmek demektir. (Güzeldir, 2002: 239)
Örneği yoktur.

Togmaḳ: Doğmak, var olmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 271)
Örneği yoktur.

Turar: Durur demektir. Buradaki anlamı yaşamak anlamındadır. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 200)

Giyeh yüz miñg bolur bestânda ber-bâd
Velî yüz yıl turar bir serv-i âzâd
(Bahçede yüzbinlerce otlar yel ile savrulur gider. Fakat boylu boslu servi yüz yıl yaşar.)

Uçurup irdi: Uçurmuştu demektir. (Güzeldir, 2002: 131)

Kim ol itkü bezm üçün tîğim
Uçurup irdi başını tığim
(O, savaş için meydan okuyunca kılıcım başını uçurdu.)

Ulaldı: Büyüdü demektir. Kutbî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 112)

Kiçik ikec iti nefsing anıḳmadın öltür
Ki öltürür sini çünkim ulalsa ol bed-hü
(Nefsinin etini büyümeden öldür. Çünkü o kötü huylu büyürse seni öldürür.)

Ulğanganda: Ulalup büyüdüğü vakit demektir. (A 1970: 110)

Ötüp ᶜışk içre ᶜömrüm zâhidâ koy zühd irşâdın
Kişi mundak uluğ şun'i za'if ulğanda ürkenmes
(Ömrüm aşk içinde geçti, zahit, bana zühd (kaba sofuluk) yolunu anlatmağı bırak. İnsan bu kadar büyük sanatı yaşlandığında öğrenmez.)

Ulğansa: Büyüse demektir. Mecâlisü'n-Nefa'is'de örneği şöyledir: (A 1970: 111)

Ol hem fakir kaşıda ulğayıpdur.
(O, bizim yanımızda kocadı.)

Ulğaydı: Büyüdü demektir. Târîh-i Enbiyâ'da örneği şöyledir: (A 1970: 111)

Ol hazret ilken yığac niçe yıldın songra ulğaydı emr boldı kim anı kisip gemi yasağay. (Onu Nûh ekti. O bitince ağaç oldu. Epeyi yıl sonra o ağaç büyüdü. Onu kesip gemi yapması buyruldu.)

Ulğayğunca: Büyüyünce demektir. (A 1970: 112)
Örneği yoktur.

3.3.2. Kılış Fiilleri

Öltürdi: Öldürdü demektir. (A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Öltürgenige: Öldürdüğüne demektir. Mecnûn Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 112)

Öltürgenige özi yıyıban gam
Yığlap tutar irdi bile mâtem
(Öldürdüğüne özü tasalanarak ağlar, böylece matem tutardı.)

Öltürgüsi: Öldürse gerek demektir. (A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Öltürmek: Öldürmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 153)

Kizer min küyide eyler nazar hâlimğa kılğay dip
Eğer öltürse kanım rengi tofrağıda kalğay dip
(Yıllardır hâlimi bir görse; öldürse de kanımın izi toprağında kalsa diye onun sokağında geziyorum.)

Tirküzür: Diriltir anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 239)

Ölükni tirküzür la^{c}liñg Mesîh-âsâ kelâm eylep
Tekellüm çâşnisin şerbet-i yuhyî'l-izâm eylep
(Dudakların konuşmaya başlayınca Mesih gibi ölüyü bile diriltir. Sözün tadını

kemikleri diriltenin şerbeti yapar.)

3.4. Duygu, Zihin

3.4.1. Duyularla Algılananlar

3.4.1.1. Oluş Fiilleri

Acıglanmaķ: Acınmak anlamındadır. Acırğanmak da denilir. (Güzeldir, 2002: 30) Örneği yoktur.

Aldaray: Istırap ve infial eylemek yani öfkelenmek anlamındadır. Sevinmek kelimesinin tam zıttı anlamdadır. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 23)

Bir kadeh mey birseler veh âyet iflâsdın
Niçe la^cl kıymeti tabğan gedâ dik aldaray
(Çok parasız olduğum zaman ah bana bir bardak şarap verseler, elmas bulmuş yoksul gibi beni çıldırtır.)

Aldaray: Kendimi yavu kıldım demektir yani bir duygunun etkisiyle kendini kaybetmek anlamındadır. Aldarağay kelimesi de aynı anlamdadır. (Güzeldir, 2002: 48)

Tilbe andaķ ki perî cilvesidin aldarağay
Ot salur her taraf ol tarafa nümüdâr manga
(Cin çarpmasıyla deliren (o) deli o tuhaf görünüşlü (kişi) bana her solukta ateş saçıyor.)

Buştı: Kabalıkla sert oldu, kakıdı ve incindi demektir. Huzursuz olmak anlamı da taşır. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 148)

Ni bâk şaf köñül san çerh salsa küdüret
Zülâl közküsini sâye kılğalı buşmış
(Benim lekesiz gönlüme felek kaygılar salsa parlak aynayı buğulandırmak için rahatsız ederse ne zarar.)
"Buşmış" " kakımış" demektir.

Ve yine Gül ü Nevrüz-ı Lutfî'de örneği ş.öyledir:

Buşurğatmay salıp barğanlanga
İcâzet birdi hem kalğanlanga
(Gidenleri incitmedi, kalanlara da izin verdi)
Burada "buşurğatmay" demek " incinmeyip ve gazap etmeyip" demektir.

Eymen: Utan, hicâb eyle demektir. Gül-i Nevrüz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 31)

Ger andın fikr kılmassın sin âhir
Atang birle anagdın eymen âhir
(Sen onun sonunu düşünmezsen, hiç olmazsa anandan ve babandan utan.)

Kaynaldıng: Bir günah sebebiyle mihnet çekmek yani üzüntü duymak anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 318)

Visâl-i gül-şenin ey cân kuşı köb istersin
Bu dâm-geh ara güyâ ki asru kaynaldıng
(Ey can kuşu, sen birleşme gülşenini çok istiyorsun. Bu tuzakta sen çok mihnet çekmiş gibisin.)

Rem ḳılmaḳ: Ürkmek, korkmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 331)
Örneği yoktur.

Sivmek: Sevmek demektir. Seveli diyecek yerde sivgeli derler. (Güzeldir, 2002: 355)

Sivge ol mehni ming mun glug belâ her dem yagar
Bar imiş bolmak gedânıng dil-beri Mîrzâ belâ
(Ben o şahı seveli kederli bela her an yağar. Fakirin sevgilisi belalı bey olmak varmış.)

Tañızgama: Şaşırmak anlamına gelir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 172)

Riyâğa ᶜaçz kitürsem tangızğama ey şeyh

Ol işde çünki itipdür mini Huda ‘âciz

(Ey şeyh, gösteriş yapmaktan aciz olursam şaşma; çünkü Tanrı bu yolda beceriksiz yaratmıştır.)

Tansuk ve tansuğ: Şaşılacak demektir. Mahzen-i Mir Haydar’da örneği şöyledir: (A 1970: 172)

Anda ki bu dâyire urdı hayâl
Ortağa kitürdi bu tansuğ misâl
(Bu sarayın planım tasavvur ettiği yerde bu şaşılacak örneği meydana getirdi.)

Uçuñ: Sevinin demektir. (Güzeldir, 2002: 132)
Örneği yoktur.

Utğandı: Utandı demektir. (A 1970: 88)
Örneği yoktur.

Uyaldı: Utandı demektir. (A 1970: 118)
Örneği yoktur.

Uyalğay min: Utanayım demektir. (A 1970: 118)
Örneği yoktur.

Uyalmak: Utanmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 164)
Örneği yoktur.

Uyalur: Utanır demektir. (Güzeldir, 2002: 164)
Örneği yoktur.

Uyat: Utan demektir. Ferhâd u Şîrîn’de örneği şöyledir: (A 1970: 119)

Egerçi bar idim bânüğa yatlık
Ölerdim de uyatlıḳ min uyatlıḳ

(Her ne kadar ben o hanıma yabancı isem de öldüğüm zaman utandım ve uyandım.)

3.4.1.2. Kılış Fiilleri

Bütretme: Kokutma anlamına gelir. Güzeldir, 2002: 190)

Zülf ü yüz ü sünbülüñni gül üze tarkatma köp
Dehr bağıda gül ü sünbül isin bütretme köp
(Zülüf ve yüzden sümbül saçım gül yüzünün üzerinde çok dağıtma. Zaman bahçesinde gül ve sünbül kokusunu çok saçma.)

Kızıkmak: Kızdırmak, ısıtmak anlamına gelir. Seb'a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 396)

Kızıtur öyni otlug âh bile
Örtenür âh ᶜömr-gâh bile
(Ömür zamanının ahi ile yanar. Evi ateşli ah ile yakar.)

Kızıttı: Kızdırdı ve kızdı yani ısıttı ve ısındı anlamına gelir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 321)

Sipihr körevi zer-ger köresi dik mihr otıdın ol nevᶜ kızıttı kim yakındur kim felek tasıdın sevâtib dâneleri tas dagı kalᶜı katarâtı dik iriyip tama.
(Gök kubbesi kuyumcu ocağı gibi güneş ateşinden o denli kızdı ki felekin tasından yıldız daneleri tastaki kalay damlaları gibi eriyip döküldüler.)

3.4.2. Akıl, Zihin

3.4.2.1. Oluş Fiilleri

Çaglaban: Anlayıp ve zannetmek anlamına gelir. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 227)

Anca ni kim ilete alur çaglaban
Birk tañgıp arkasıga baglaban
(O kadarını götürebileceğine aklı kesince, hepsini bağladı sırtına aldı.)

Çaglamaḳ: Sezinmek ve zannetmek anlamındadır. Meselâ: Çaglap sezinip demek olur. (Güzeldir, 2002: 294)

Tarab gavgâsın ol kişverde çaglap
Meşaḳḳat kârvânı raḫt baglap
(O ülkede eğlence gürültüsü var sandı. Meşakkat kervanının koşumunu bağladı.)

Sızdı: Sezdi, zannetti demektir. (A 1970: 279)
Örneği yoktur.

Sızıp irdi: Sezmişti demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 279)

Sızıp irdi ki ol düşmen esîri
Hemân boldı düşmen dest-gîri
(Kendi düşmanının tutsak olduğunu anlayınca hemen düşmana el uzattı.)

Tilberedim: Delirdim, Mecnûn oldum demektir. (Güzeldir, 2002: 250)
Örneği yoktur.

Tilberediñ: Delirdin demektir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 190) (Güzeldir, 2002: 331)

Ey köñgül tilberediñ imdi ni tedbîr sañga
Ol perî zülfini ger ḳılmasa zincir sañga
(Ey gönül, şimdi delirdin. O peri, zülfünü zincir yapıp seni bağlamazsa seni nasıl zapt edeceğiz?)

Tilberemek: Delirmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 250)
Örneği yoktur.

Tilberetgec: Deli edecek demektir. (A 1970: 190)
Örneği yoktur.

3.5. Savaş

3.5.1. Oluş Fiilleri

Alaḳtı: Yağma oldu, harap oldu ve zır ü zeber oldu demektir. (A 1970: 24)
Örneği yoktur.

3.5.2. Kılış Fiilleri

Alaḳmaḳ: Zır ü zeber olmak yani altüst, darmadağın olmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 49)
Örneği yoktur.

Süren ve sürün: İki grup asker karşılaşacağı zaman, askerlere hazır ol komutu vermek için bağırmak anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 287)

Sipâhin tüzüp şâh-ı rezm-âzmây
Süren saldı vü kıldı hürrem-âzmây
Süren yok ki yüz ming hizebrile
Digin saldı kök tâkına velvele
(Savaş işini iyi bilen şah, ordusunu düzenledi, askerler çığlık saldı ve hazır ol durumu aldı. Bu, çığlık değil idi, yüz bin arslanın göklere değen haykırması idi.)

Talaş: Sözlü veya fiilen çekişmek ve cenk etmek anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 168)

Andaḳ ki gazı şeh-i ferhunde-baht
Tâc alayın dip talaşur irdi taht
(Öyle ki bu bahtı açık olan Gazi Şah, tac u taht için dalaşır dururdu.)
Tâc alayın deyü taht çekişürdi demektir yani gerçekten çekişmek anlamındadır.

3.6. Yerleşim, Yurt Tutma

3.6.1. Oluş-Kılış Fiilleri

Artamak: Göçüp gitmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 36)
Örneği yoktur.

3.7. Avcılık

3.7.1. Kılış Fiilleri

Cerge: Avlamak anlamına gelir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 224)

Añgladım kılmış közi algan köñgül şaydıga kasd
Her tarafdın cerge tüzgen hayl müjgânım körüp
(Her taraftan kirpiklerinin birbiri üzerine yığılarak sıralanmasından anladım ki gözü gönül avlamaya çıkmıştır.)

Cırgalañgdın: Kuş yakalamak için havaya ok atmak anlamındadır. Gül ü Nevrûz-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 236)

Av avlap kuş salıp çırgap hemîşe
Kice kündüz tena^c^um kıldı pîşe
Yiti iklîmde hem sancış uruş yok
Künice cırgalañgdın özge iş yok
(Her zaman av avlayarak, kuş salarak, gece gündüz yiyip içmeyi âdet etmişti. Yedi iklimde çarpışma vuruşma yoktu. Günlerce eğlenceden başka bir iş yoktu.)

Çırgap: Kuş avı için havaya ok atmak anlamına gelir. (A 1970: 236)
Örneği yoktur.

3.8. Evlilik

3.8.1. Kılış Fiilleri

Kolmak: Kız isteyip almak anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 333)

Çün haclesi sarı köz salıpsın
Kolmakga kızını söz salıpsan
(Harem odasına doğru gözünü dikiyorsun, kızını istemek için de söz gönderiyorsun.)

3.9. İş, Hizmet

3.9.1. Kılış Fiilleri

Açırğındı: Mazlumu koruyup zalime kahreylemek anlamına gelir. Mahzen-i Mir Haydar'da örneği şöyledir: (A 1970: 6)

Ol dem açırğındı bir ehl-i kabül
Kim bu kişiler irür irkin fuşül
(Erenlerden biri o zaman acıdı ki bu adamlar can sıkıcı imişler.)

İkmek: Ekmek, tarım anlamına ve eğmek yani eğri eylemek anlamına gelir. Ziraat eder ve bir ve eğri kılar demektir. (Güzeldir, 2002: 95)
Örneği yoktur.

İkti: Ekin ekti anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 62)
İkti saçıban sirişk-i enbüh

Ten mezra'ı içre tohm-ı endüh
(Gözyaşım çok saçarak vücut ekeneği üzerine kaygı tohumunu ekti.)

Tardı: Ekti yani ekin ekti demektir. (A 1970: 160)

Örneği yoktur.

3.10. Ad, Unvan

3.10.1. Kılış Fiilleri

Atagıl: Adlan, ad konuldu demektir ve adlandı yani nam eyledi demektir. (A 1970: 2)
Örneği yoktur.

Atamaķ: Ad koymaktır. Bu beyitte atap ad verip anlamına gelir. Ubeyd Han eşarında örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 25)

Atap atıngnı habîb ü kerem birle sariga
Eyledi rizzet ile künc-i şefâᶜatnı ᶜaṭâ
(Dost senin adını verip sana lütfederek yücelikle şefaat haznesini bağışladı.)

Ataldı: Bir emirle tayin oldu demektir. Sedd-i îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 2)

Ataldı biri Mışr u Bağdâd'ğa
Yazıldı biri mülk-i Nüşâd'ğa
(Biri Mısır ve Bağdat'a adandı, biri Nuşad ülkesine yazıldı.)

Atap: Ad koyup demektir. Ubeyd Han eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 2)

Atab atıngnı habîb ü kerem birle sariga
Eyledi 'izzet ile künc-i şefâᶜatnı ᶜatâ
(Dost senin adını verip sana lütfederek yücelikle şefaat haznesini bağışladı.)

Atıgıp: Adlanıp demektir. Adlayın ve ad koyun diye emir verirler. (A 1970: 2)
Örneği yoktur.

Atıḳmak: Ad çıkarmak anlamınadır. Atıkıp ad çıkarıp demek olur. (Güzeldir, 2002: 27)

Tîg ile başıma kilding ki bu kevn işide
Ḫüblar içre ser-âmedsin olub sin atıkıp
(Kılıçla başıma geldin, (artık) bugün öldürme işinde güzeller içinde ün salıp baş çeken sensin.)

Atıp: Atıp, adlayıp ve ad koyup demektir. Ferhâd u Şîrin'de örneği şöyledir: (A 1970: 3)

Kim ol kim Çusrev atıb dir ki Ferhâd
İmas sîret ü emşâl âdemi zâd

(O kimdir ki Husrev onu adiyle anarak Ferhad'ın yaptığı, insanoğlunun gidişince değildir.)

Aṭkadı ve atadı: Ad koydu demektir. (A 1970: 2)
Örneği yoktur.

3.12. Yasa, Ceza

3.12.1. Kılış Fiilleri

Ayama: Emir verip men etme ve diriğ tutma yani uzak tutma demektir. (A 1970: 31)
Örneği yoktur.

Ayamay: Men etmez ve diriğ tutmaz yani uzak tutmaz demektir. Seb^{c}a-yı Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 30)

Ayamay andın ized muta^{c}âl
Hîç işde kemâl hâsse ki mâl
(Yüce Tanrı andan hiç bir şey esirgemez, hele malı bile.)

Aya min: Ben aya demek ve aydayım yani söyleyeyim anlamına gelir. Burada men etmez ve diriğ tutmaz demektir. Divân-ı Lutfî'de örneği şöyledir: (A 1970: 31)

Bir nazar kördüm kul oldum aya min (men aya)
Ol sebebdin cânu dilni aya min (men' eylemezin)
Ger mini şâhımğa yitkürse Hudâ
Hazretide ser-güzeştim aya min (söyleyeyim)
(Bir bakış baktım, aya kul oldum. Bu yüzden can u gönlümü esirgemedim. Tanrı beni sevgilime kavuşturursa, huzurunda başımdan geçenleri anlatacağım.)

Ayar: Men eder, diriğ tutar, kaçırır demektir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 30)

Katlime çıktı itek bilke urup tıg çikip
Kan tikerdin ayar irkin itekin ol cellâd

(Kılıcım çekerek, eteğini beline sokarak beni öldürmek üzere saldırdı. O cana kıyıcı kana bulaşmasın diye eteğini toparlar.)

Ayar irkin: Men ederken anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 57)
Örneği yoktur.

Ayap: Men edip demektir. Mahbübu'l- Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 31)

Nefis ecnâsnı ayap çıpan kiymese
Ve leziz ağdıyanı isirkep kuruğ nân yimese
(Güzel şeylerden kaçınarak, hırka giymeyerek ve tatlı yemekleri esirgeyip kuru ekmek yiyerek.)

Ayındım: Men oldum demektir. Garâibü'ş- Sığar'da gelür. (A 1970: 30)

Saçıng könül kuşınıng her birike bağladı tarı
Nevâyî imdi sin ötkil ki min bu nevh ayındım
(Gönül kuşunun her yeleğine saçının her teli bağlandı. Nevayî artık sen vaz geç ki, ben bu çeşit sevdadan men olundum.)

İliklep: Ceza olarak yabancı yerlere kovup, sürmek. Tevârih-i Mülük'da örneği şöyledir: (A 1970: 68)

Dahhâk'dın çün il yorulup irdi türe almay ammâ anı kavup iliklep Feridun anı cezâsığa yitkürdi.
(Vaktaki Dahhakdan halk bıkmıştı. Duramayarak onu kovdu, Feridun onu yakalayarak cezasını verdi.)

Kolsang: İstemek, şefaat ve bağışlama istemek anlamına gelir. Na^{c}t-ı Nebî 'Aleyhi's-Selâm'da örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 415)

Barça 'âlem 'âşîsin kolsang bagışlar Hak sanga
Çün kefilingdür bu halk evvelîn ü âhirîn
(Sen âlemin bütün asilerinin bağışlanmasını dilesen Hak sana bağışlar; çünkü önünde

sonunda bu halk sana bağlıdır.)

3.12. Sanat

3.12.1. Resim, Bezeme

3.12.1.1. Kılış Fiilleri

Bizedi: Bezedi, süsledi yani ziynet etti demektir. (A 1970: 135)
Örneği yoktur.

3.13. Kozmogoni, Din, İnanç

3.13.1. Kılış Fiilleri

Kargadı: Beddua etmek anlamındadır. Lutfî eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 307)

Lutfî'ni kim kargadı Yârab belâga üçredip
Kim sining dik taş bagırlık bî-vefâga üçredip
(Ey Tanrım, Lutfî'ye kim kötü dua etti ki bu belaya uğradı. Senin gibi taş bağırtı bir vefasıza düş oldu.)

3.14. Doğa, Meteoroloji, Hava

3.14.1. Oluş Fiilleri

Ayaḳtı: Belirmez oldu gitti demektir. Ay ve güneşin batması anlamına da gelir. Sultan Hüseyn eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 36)

Ay ayaḳḳac yana köñlümni bozup yalğuzluğum
Tire şâmim enduhîdin yığlanm köp derd ile
(Ay battıktan sonra yalnızlığım gönlümü sıkıyor. Akşamlarımın karanlığı tasası ile çok dertli olarak ağlarım.)

İsgey: Ese demektir yani yel esmek demektir. Bir tercide örneği şöyledir: (A 1970: 55)

Huşûşâ kim fena deştidin isgey

O şol tofrağ etrâfığa sarsar
(Hele ölüm çölünden kopup gelen fırtına, yeryüzünün her yanma esecektir.)

İsti: Yel esti demektir. (A 1970: 55)
Örneği yoktur.

Uyaḳtı: Tulundı yani battı demektir. Güneş ve ay battı anlamına gelir. Sedd-i Îskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 119)

ᶜAceb luᶜub körküzdi efâl-i çerh
Ki hürşîd uyaḳtı kalıp zâl-i çerh
(Feleğin işleri ne acayip oyunlar gösterdi. Ak saçlı ay kaldı da güneş battı.)

Ve Kemâl-i Ümmi Rahmetu'l-lahı ᶜAleyh eşarında örneği şöyledir:

Ey müdâm ay u kün ile bile toğan uykan
Olmadun kutubla sabit sen ey seyyare köñgül
(Ey, ay ile güneşle doğan ve batan gönül ve ey gezginci gönül, kutup gibi sabit olmadın.)

Uyḳanmas: Uyanmaz demektir. Bu beyitte gün doğmak anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 163)

Velî bu tarafa dür kim figânı çaẖdın ötsün
Ol ay naz uyḳusıdın çıkmağunca mihr uyḳanmas
(Gelgelelim figanın feleği aşmasına şaşılır. O ay (yüzlü güzel) naz uykusundan uyanmadıkça güneş uyanmaz.)

3.15. Hayvanlar

3.15.1. At Binme

3.15.1.1. Kılış Fiilleri

Mindürgil: Ferruh Şâh hizmetçiye emir verip mindürgil dediği bindirin demektir.

(Güzeldir, 2002: 459)

Ol müsâfirni atga mindürgil
Çapturup hıdmetiğa yitkürgil
(O misafiri ata bindir, koşturup hizmetime yetiştir.)

Mindürmek: Bindirmek demektir. Mindürdi kelimesi bindirdi demektir. Seb^{c}a-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 459)

Sa^{c}y ile merkeb üzre mindürdi
Hıdmetige öyige yitkürdi
(Gayret ederek bineğe bindirdi ve yardımla evine ulaştırdı.)

Miney: Ata bineyim denektir. Sedd-i İskenderî'de gelür.(A 1970: 374)

Miney gûşiş-i sa^{c}y rahşıga tîz
Sipeh ziynetiga kılayın sitiz
(Çarçabuk uğraşma ve didişme anında atlanarak askerin öğünmesi için savaşa gireyim.)

3.15.2. Hayvan Yetiştirme, Himaye Etme

3.15.2.1. Kılış Fiilleri

Burdadı: Bir hayvan beslemek anlamındadır ve semiz eyledi yani besledi demektir. (A 1970: 144)
Örneği yoktur.

3.15.3. Hayvan Sesleri

3.15.3.1. Oluş Fiilleri

Gıngışıp: Köpeğin hırlayıp kaçmasına derler. (A 1970: 301)
Örneği yoktur.

Hürmek: Ürmek, it ürmek anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 471)

Güyyâ tapmas Nevâyî yol habîü'l-mâᶜnîdin
Güyyâ ol it hürütür eylep efsûn her taraf
(Nevâyî rakibinin çenesinin kıvanmasından dolayı sokağına yol bulamıyor. Güya o it ürüyor, her yanı efsunlayıp üfürüyor.)

Kıcgırışkaylar: Kıcgırışlar, kuşların bir ağızdan ses çıkarmasına derler ve bunun gibi seslere derler. (Güzeldir, 2002: 395)

Köñüller nâlesi zülfüñ kemendin hâ-gehân körgec
İrür andaḳ ki kuşlar kıcgırışkaylar ilan körgec
(Zülfünün kemendini gören gönüllerin haykırışları, yılan gören kuşların bağrışmasına benzer.)

Kıcıgırışmak: Kuşların bir ağızdan ses çıkarmak ve bunun gibi sesleri çıkarmak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 394)
Örneği yoktur.

Mangra: Koyun ve sığır gibi hayvanların çıkardığı seslere denir. Melemek anlamındadır. Emir verip mele demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 373)

Hamel mangrap koyup serv alyıda baş
Ki bolsak ikimiz kurbân sanga kâş
(Hamel burcu Sevir burcunun önüne baş koyarak dedi ki keşke ikimiz de sana kurban olsaydık.)

Mungra: Koyun ve sığır gibi hayvanlar için ses çıkarmak ve inlemek anlamına gelir. Melemek anlamındadır. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 377)

Bozlap gamım eyle âşikâra
Mungrap mungum ayıt bî-müdârâ
(Bağır, derdimi açıkla, inleyerek sıkıntımı sıkılmadan bildir.)

Mungurgap: İnleyip demek, inlemek anlamındadır. Sultân Hüseyn Baykara eşarında örneği şöyledir: (A 1970: 378)

Hicr deştide mungurgap kalmış irdi haste cân
Veh dingiz kim ol garîb u nâ-tüvân kildi mü?
(Ayrılık sahrasında hasta canım inleyip kalmıştı. “Vah, yazık, o garip ve arık aşık kimse geldi mi” deyiniz.)

Sıyradı: Hırladı anlamına gelir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 278)

Ferhâd'nıñg ᶜadem şebânıdın vücûd gül-şeniga kilgenin kalem tilidin sıyramak.
(Ferhadın yokluk gecesinden varlık bahçesine geldiğini kalem bülbülünün dilinden şakımak...)
“Sıyramak” dediği “hırlamak” demektir.

Ulup: İt uluyup demektir. (A 1970: 113)
Örneği yoktur.

Ürer: İt ürmek anlamında, ürer demek olur. (Kaçalin, 2011: 277) (A 1970: 99)
Örneği yoktur.

Yırlay: Hırlaya demek olur. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 413)

Sâkî alıp kil kadeh-i hôş-güvâr
Yırlay alıp tartay anı hᵛâce-vâr
(Ey saki, o tatlı kadehi al da gel, şarkı çağırarak efendi gibi onu içeyim.)

3.16. Yardımcı Fiiller

3.16.1. Ana Yardımcı Fiiller

Aytıp: Edip, edelim ve etmek için demektir. (A 1970: 37)
Örneği yoktur.

Ayttıḳ: Ettik demektir. (A 1970: 37)
Örneği yoktur.

Aytḳay: Etti demektir. (Güzeldir, 2002: 65)
Örneği yoktur.

Boldig: Olsun demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 151)

Nâme kıra kılğalı boldig serî'
Nâme siyehlerğa çü sin sin şefi'
(O, mektubu karalamakta çabuk olsun. Çünkü günahlılara sen şefaatçisin.)

Bolğaca ve bolğuca ve bolğanca ve bolğunca: Olunca demektir. (A 1970: 149)
Örneği yoktur.

Bolğalı: Olmak için, olacak ve olalı demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 150)

Bolğalı zâhir her andaḳ ᶜilleti
Bu dükkân içre müheyyâ şerbeti
(Her ne kadar hastalık varsa bu dükkânda ilacı da hazırdır.)

Bolğu dik min: Olmalıyım demektir. Bu beyitte bolğusı min ve bazısında bolğu dik min yazılır. (Güzeldir, 2002: 201)

Ger budur kâfir közü zünnâr ey zülfı fakîh
Bolğusı min deyr ara mest ü perîşân ᶜâkıbet
(Ey fakih, kâfir göz ve zünnar zülfü bu ise sonunda kilisede kendimden geçmiş ve perişan olmuşum demektir.)

Bolğusı: Olsa gerek demektir. Ferhâd-nâme'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 201)

Garâîb köp hüveydâ bolğusıdur
Besi şekl anda peyda bolğusıdur

(Çok gariplikler görülecektir. Artık biçim orada belirecektir.)

Bolıruga: Olmak için demektir. (A 1970: 150)
Örneği yoktur.

Bolmağunca: Olmayınca demektir. (A 1970: 150)
Örneği yoktur.

Bolmaķ: Olmak demektir. Bolmağ dahi denilir. (Güzeldir, 2002: 204)
Örneği yoktur.

Bolulsa: Olunsa demektir. (A 1970: 149)
Örneği yoktur.

Bolurğa: Olmaya demektir. Lisânü't-Tayr'da örneği şöyledir: (A 1970: 150)

Arslan it dik ayağığa tüşüp
Höşe tohmıdur bolurğa yavuşup
(Arslan onun ayağına köpek gibi kapandı. Başak tanesi inci olmaya yaklaştı (ola yazdı))

Ermek: Olmak, var olmak anlamındadır. (Kaçalin, 2011: 179) (Güzeldir, 2002: 77)
Örneği yoktur.

Eyleben: Eyleyen demektir. (Güzeldir, 2002: 61)
Örneği yoktur.

Eylegec: Eyleyecek demektir. (A 1970: 34)
Örneği yoktur.

Eylegey: Eyleye ve eyleyeyim demektir. (A 1970: 35)
Örneği yoktur.

Eylegüñ: Eylersen ve eylesen gerek ve eyleyebilirsen demektir. Bedâyi'ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 35)

Ey kebüter tavk peydâ eylegüñ tübâ kibi
Süzlık nâlemni asam boynunge tomar dik
(Ey güvercin, sende tuti gibi haksızlık zincirini taktığın gibi ben de yakıcı olan nalemi senin boynuna muska gibi takarım.)

Ve yine Ferhâd u Şîrîn âhirinde örneği şöyledir:

Ve ger târih sarı eylegüñ meyl
Mum bil keç ki ni iş kıldı her hayl
(Eğer sen tarih tarafına göz atarsan, her milletin ne ettiğini bileceksin.)

Eyleli: Eyleyelim demektir. (A 1970: 35)
Örneği yoktur.

Eylemeking: Eyleyemezdin demektir. (A 1970: 34)
Örneği yoktur.

Eylemeydür irdi: Eylemezdi demektir. (A 1970: 35)
Örneği yoktur.

Eylemeyin: Eylemedin demektir ki ve eylemeyeyim anlamına gelir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 35)

Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir:
Cilve vü nâz eylemeyin gül henüz
Zemzeme çikmey anga bülbül henüz
(Gül cilve ve naz etmedikçe bülbül ona şakımaz.)

Eylemişeng: Eylemişsen demektir. (A 1970: 36)
Örneği yoktur.

Eylep: Eyleye demektir. (Güzeldir, 2002: 60)
Örneği yoktur.

Eyley: Eyleyeyim demektir. Sirâcü'l- Müslîmin'de örneği şöyledir: (A 1970: 35)

Taharet içre bilgil tört irür farz
Ki itserîg istimâ^{c} eyley anı ^{c}arz
(Taharette bil ki dört farz vardır. Dinleyecek isen onu sana söyleyeyim.)

Eyley almadıng: Eyleyemedin demektir. Bedâyi'ü'l- Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 34)

Tilbe köriglüñni Nevâyî zabt eyley almadın
İmde çik andın ilining her san barsa bardın
(Nevayî, deli gönlünü tutamadın, elini ondan çek de nereye gidersen git.)

Eyley alman: Eyleyemem demektir. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 34)

Köz yüzürigdin almasam 'ayb itmegil ey muğbeççe
Eyley alman dîdedin ğâyıb min hayrân sini
(Gözümü güzel yüzünden ayıramazsam, ey yavru, beni kınama. Düşkünün olan ben, seni gözümden ayıramam.)

Eytikeli: Edeli, edelim ve etmek için demektir. (A 1970: 37)
Örneği yoktur.

Eyteli: Edeli anlamındadır. (A 1970: 37)
Örneği yoktur.

Eytilmeyin: Edilmedin demektir. (A 1970: 37)
Örneği yoktur.

Ilap: Eyleyip demektir. (Güzeldir, 2002: 108)
Örneği yoktur.

İmes: Olmaz demektir. Mecnûnu Leylî'de Münâcât'da örneği şöyledir: (A 1970: 75)

Bir iş ki imes rızâsı sindin
İmes bu kul iltimâsı sindin
(Senin rızan olmayan bir işi, kulun senden niyaz etmez.)

İngerenmak: Eylemek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 99)

İçimde yüz başak ey gül ni ᶜayb ingerensem
Alsam tapar tabanığa birev ki hâ barur
(Ey gül yüzlü güzel, içimde yüz temrenli ok var, için için inlersem ayıp mı; çünkü tabanına diken batan bir adam acı duyar.)

İnmey: Etmeyin demektir. (Güzeldir, 2002: 114)
Örneği yoktur.

İnmeyin: Etmedin demektir. (Güzeldir, 2002: 114)
Örneği yoktur.

İt: Emir verip eyle demektir. Hayretü'l-Ebrâr evvelinde örneği şöyledir: (A 1970: 39)

Ba̓sı muhalif sarı harf-i nida
Ya̓nî it elimde hayâtıng feda
(Besmelenin Be'si karşıt tarafa doğru bir ünleme harfidir ki bu, hayatını yanımda feda et demektir.)

İt: Emir verip git demektir, (A 1970: 39)

Ey rakıb özni anga tutsarig hem it (it)
Bizge raylep anıng küyıdın it (git)
Gerçi bar duzah-ı çeh-i îşkrng şu̓lesi
Bizni öz ilging bile ol san it (itivir)
(Ey rakip, özünü ona köpek kıldınsa, bize acı da onun köyünden uzaklaş! Her ne kadar aşkın ateşi cehennem gibi ise de bizi öz elinle oraya doğru itiver.)

İteling ve iteli: Eyleyelim demektir. Bâbür Mîrzâ örneği şöyledir: (A 1970: 43)

Hoş ol ki bahar faslı bu dünyâda
Bolğay tarab esbabı bar âmâde
Ger bolmasa esbâb iteling detkâne
Mindin kezek ü ta^c^am ve sindin bade
(Bahar mevsimi bu dünyada ne hoştur, eğlence sebepleri hazır bulunmalı. Eğer bunlar olmazsa tartışmayalım. Benden meze ve yemek, senden de şarap olsun.)

İter: Ede ve Edem demektir. İtkey dahi denilir. (Güzeldir, 2002: 71)
Örneği yoktur.

İterde: Ederken demektir. (Güzeldir, 2002:71)

Örneği yoktur.

İtersin: Eylersin demektir. (A 1970: 43)
Örneği yoktur.

Îtey: Eyleyin demektir. (A 1970: 43)
Örneği yoktur.

İtiñ: Eylen demektir. Emir anlamına. (A 1970: 43)
Örneği yoktur.

İtmegey: Etmeye demektir. (Güzeldir, 2002: 71)
Örneği yoktur.

İtmek: Etmek demekttir, eylemek anlamındadır. Gitmek anlamına gelir ve bir dahi bitmek demek olur. (Güzeldir, 2002: 72)

Anca feryâd itti bülbüller Nevâyî nazımdın
Kim ^c^utârid şi^c^ridin çerh üzre nâhid itmegey

(Nevâyî'nin nazmını sazendeler öyle yanık yanık meşk etti ki gökte Dilek (Utarid)'in şiirinden Çolpan (Zühre) öyle feryat etmemişti.)

îtmeking: Etmeyin ve eylemeyin anlamındadır. (A 1970: 43)
Örneği yoktur.

İtmey: Eylemez ve ben eylemem demektir. Eylemez anlamında Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 42)

Velî her burcm anıng nesr-i tâyir
Tayy itmey bolsa ger yüz kam-ı sâyir
(Hiç bir kartal onun burcunun etrafında yüz sene uçsa bile dolaşamaz.)

İtti: Eyledi demektir. Hazâyinü'l-Ma'ânî'de örneği şöyledir: (A 1970: 42)

Ol kim bi cihan hilkatin ağaz itti
Şun^c i kilkini nakş-perdâz itti
İnsan haylin nutk ile mümtaz itti
Nutk ehlini nazm ile ser-efrâz itti
(Bu dünyayı yaratmaya başladığı zaman sanat kalemi ile bezek yazdı. İnsan soyunu söz ile üstün kıldı. Sözçenleri nazım ile yükseltti.)

İtürmek: Etmek kelimesinin tadiyesinde ettirmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 74)

Örneği yoktur.

İrmes ve imes: Olmaz demektir. Değil demek anlamına imes diyecek yerde olmaz demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 50)

Bir iş ki imes rızâsı sindin
îrmes bu kabul iltimâs sindin
(Senin rızan olmayan bir işi, kulun senden niyaz etmez.)

İrür: Olur demektir. Sirâcü'l-Müslimîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 49)

'Azâb-ı kabr irür küfr ehli hâssı
Yana din ehli ba'zı bolsa 'âsi
Şefâ'at-ı enbiyâdm hem irür hak
Muhammed barçanıng ser hayli mutlak

(Kabir azabı kâfirlere özgüdür. Müslümanlardan da bazı günahlılara. Peygamberlerden şefaat gerçektir. Muhammed, hepsinin başıdır.)

Kıla alman: Eyleyemem demektir. (A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kıla almas: Eyleyemese, kılamasa demektir. (Güzeldir, 2002: 398)
Örneği yoktur.

Kıla almasıngdın: Eyleyemezdik demektir. (A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kılalı: Eyleyeli ve eyleyelim demektir. (A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kılay: Kılayım. (Güzeldir, 2002: 398)
Örneği yoktur.

Kılgalı: Kılalı ve kılmaya. (Güzeldir, 2002: 397)
Örneği yoktur.

Kılgac: Eyleyecek demektir. (A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kılgalı: Eyleyeli demektir ve eylemek için anlamındadır. Hayretü'l- Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 323)

Bil ki sehâ kılgalı kimdür muhik

Sîm birürke kim irür müstahik
(Cömertlik yapmak için kim hak kazanmıştır. Para vermeye kim müstahaktır.)

Kılgulı: Kılınacak, eylenecek ve kılıcı, eyleyici anlamındadır. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 322)

Nice sitem kılgulı âbâd olup
Barça sitem çikküci ber-bâd olup
(Nice zalimler rahattadır. Bütün dert çekenler de perişandır.)

Kılgum: Kılsam gerek demektir. (A 1970: 323)
Örneği yoktur.

Kılgumızdur: Eylesek gerek demektir. (A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kılgung: Kılsan gerek demektir. (A 1970: 323)
Örneği yoktur.

Kılgung: Eylededin eylesen gerek demektir. (A 1970: 322)
Örneği yoktur.

Kılıldı: Kılındı yani eylendi demektir. (A 1970: 323)
Örneği yoktur.

Kılılur: Kılınır, eylenir demektir. Münşeât'da örneği şöyledir: (A 1970: 323)

Köñül batından mahfıdürler ni ᶜâlî meclisga bu nevᶜ nisâr kılılur kim.
(Gönül denizinden gizli incileri yüce meclise böyle saçılır ki.)

Kılmagusı: Eylemese gerek demektir. (A 1970: 323)
Örneği yoktur.

Kılmagan bolsang ve kılmagın bolsang: Eylemez olsan demektir. (A 1970: 322)

Örneği yoktur.

Kılmalı: Eylemedin ve eylemeyeyim demektir. (A 1970: 323)
Örneği yoktur.

Olganga: Olana anlamındadır ki şöyle olana demektir. (A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Olganıñdın: Olduğundan demektir. (A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Olguñ: Olsan gerek demektir. (A 1970: 112)
Örneği yoktur.

Ölmeyin | Olmayın: Olmayın demektir. Fevayidü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 303) (Güzeldir, 2002: 158)

Ne nev[c] bülbül-i zar etmesün figan ki sipihr
Bu gülşen içre bahar olmayın hazan saladur
(Zavallı bülbül nasıl figan etmesin ki; felek, bu bahçeye ilkyaz olmadan güzü göndermektedir.)

3.16.2. Fiille Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiller

Almagın bolsa: Almayan olsa demektir. (A 1970: 25)
Örneği yoktur.

Bolmağın bolsa: Olmayın olsa, yani olmamış olsa demektir. Sultân Hüseyn eşarında gelür.(A 1970: 149)

Uc eğer tuttı nige kirdi yana tofrağ ara
Bolmağın bolsa sirişkim bahndm tüfân hacel
(Yeryüzünde avucuna gelen her şeyi tutmamış olsaydı, gözyaşlarımın denizinden tufan utanırdı.)

3.17. Hediye, İhsan, Bağışlama

3.17.1. Kılış Fiilleri

Sıyurgadı: Hil'at ve nimet verdi yani bağışladı, hediye etti demektir. (A 1970: 283) Örneği yoktur.

Sıyurgal: Hil'at ve nimet verdi yani bağışlamak, hediye etmek demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 283)

Hediyye tuhaf tartkay u mâl hem
Müstagil ü keft ü sıyurgal hem
(Armağan, mal, memleket, şehir ve bahşiş sunuyordu.)

Soyurgar: Hil'at ve nimet verir yani bağışlar, hediye eder demektir. Vakfiyye'de örneği şöyledir: (A 1970: 295)

Kim ol birni örter celâliyyeti
Bu birni soyurgar cemâliyyeti
(O, birini celâli ile yakar, birini de cemali ile bağışlar.)

3.18. Konusal Alanı Belirlenemeyenler

3.18.1. Konusal Alanı Belirlenemeyenler

Barganıñdın: Senin gidişinden demektir. Nevâdirü'ş-Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 122)

Barganıñdın can talaşmak irdi min mahzunga iş
Kildiñ vü csnımnı aldın ol barışga bu kiliş
(Gidişinden bu kaygılıya can dalaşmaktan başka bir iş kalmadı. Geldin canımı aldın. O gidişe bu geliş.)

Di söz: Söz söyle ve diyecek söz anlamındadır. (A 1970: 255)
Örneği yoktur.

İçek: Bayağı içmek anlamında içti demektir. İçkici de denilir. (Güzeldir, 2002: 75)
Örneği yoktur.

İtik: Keskin anlamındadır. Fevâıdü’l- Kiber’de örneği şöyledir: (A 1970: 38)

Könlüme sancarğa ey gül kılma müjgânıngnı tiz
Kim tikenning iknesin hacet imes kılmak itik
(Ey gül, gönlüme saplamak için kirpiklerini keskinleştirme ki dikenin iğnesini bilemeğe lüzum yoktur)

Mayruk: Eğri, ayıplı anlamındadır. Bedâyi^{c}ü’l-Vasat’da şöyle gelir: (A 1970: 373)

Benefşening niçük olmış dimagı munca aluk
Ki hattınge sining ol Hindûyî irür Mayruk
(Menekşenin dimağı neden bu kadar perişan olmuş? Çünkü senin ter bıyığın karşısında Hintli renkinde olan menekşe çarpılır.)

Öksük: Eksik demektir. Bedâyi'ü’l-Vasat’da örneği şöyledir: (A 1970: 107)

Mini ki muğbeçe deyr içre eyledi üsrük
Ni teng közümge kuyaş bolsa zerredin öksük
(Meyhaneci çırağı köşede beni öyle serhoş eyledi ki şaşmayın, güneş gözüme zerre kadar görünür oldu.)

Öl: Yaş, nem demektir, ıslanmış anlamına gelir. Hayretü’l-Ebrâr’da örneği şöyledir: (A 1970: 109)

Ton iteki balçığ olup elli öl
Elli öl ammâ anıng alyıda köl

(Elbisesinin eteği çamur olup ön tarafı da ıslaktır. Önü öyle amma karşısında da göl vardır.)

Ve yine Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir:

Ey Nevayî yiningde pinhan itme ol ay rik'asin
Çün sanga öldür hemişe eşk artımak birle yining

(Ey Nevayî, o ay parçasının gönderdiği mendili yeninde saklama. Çünkü o yen, gözyaşlarını sile sile ıslanacaktır.)

Sarıg ve sarık: Sarı demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 265)

Derd yaşurmak yüzin eylep sarık
Eşk akızmak közin eylep ank
(Derdi saklamak yüzü sarartır. Yaş akıtmak gözü arıklatır.)

Tilük: Delik anlamındadır. Hayrettü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 189)

İski sepici yaşıda külgülük
Dâm kibi başdın ayagı tilük
(Adam ihtiyarsa alnındaki kıvrımlar gülünç olur. Ağ gibi baştan ayağa delik deşik olur)

Tivrük: Dikiş, ilmek ve dikmek derler. Ayrıca bükülmüş ve saçılmış anlamına gelir. Fevâîdü'l-Kiber'de örneği şöyledir: (A 1970: 194)

Şeyhniñg ile ki 'âşıkga mamug estide dâg
Tivrük rik^{c}alar estide tikilmiş dür mi?
(Pamuk altındaki yaralar, şeyhin aşığa verdiği parçalar altına değirmi dikilmiş nesneler gibidir.)

3.18.2. Fiilimsi Eki Alanlar

Ayaķmak: Beliklemek anlamına gelir. Uyaķmak da denilir. (Güzeldir, 2002: 63)
Örneği yoktur.

Çopruşup: Birbiri ardınca gidip anlamına gelir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 240)

Çü der-bendniñg agzıga yavuşup
Niçe kün çirik öttiler çapruşup
(Geçidin ağzına yaklaşıp askerler birçok gün birbiri ardınca gidip geçtiler.)

Eylemekge: Eylemek için demektir. (A 1970: 35)

Kiyip kati eylemekge lâledin ton
Fenâdın tîg tartıb misl-i cellâd
(Öldürmek için laleden elbise giymiş, cana kıyanlar gibi öldürme kılıcını çekmiş.)

Eylerge: Eylemek için demektir. (A 1970: 34)

İmesdür kaşr bil kim kâsırıdur
Ki taksîr eylemes eylerge bidâd
(Köşk değildir, günahlıdır. Zalim günah etmekte kusur eylemez.)

Eymenmek: Kasr-ı hemze ile bir emre ikdamda ve hemze ve hazer üzre olmak bu diyârda dahi müstaᶜmel ᶜibaretdür. (Güzeldir, 2002: 63)
Örneği yoktur.

Eynelmak: Üzünmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 63)
Örneği yoktur.

Göçürgüñ: Göçürsen gerek demektir. Münâcât-nâme'de örneği şöyledir: (A 1970: 355)

Ve ol müsâfirni bu hânedândın göçürgüñ.
(O konuğu buradan niçin çıkarman gerek.)

İtkeli: Eyleyeli ve eylemek için demektir. Fevâîdü'l- Kiber'de örneği şöyledir: (A

1970: 44)

Yâr kati itkeli ᶜuşşâkım yazğurğan imiş
Bir bu bezm içre Nevâyî'ğa takaddüm Yârab
(Yar âşıklarım öldürmek için topluyormuş. Tanrım, bu toplantı içinde beni öne geçir.)

İtkümizdür: Eylesek gerek demektir. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (A 1970: 42)

Andaḳ dağı bolmasun anga fehm
Kim kinidin itkümiz durur vehm
(Onca bu kadar da anlaşılmasın ki onun hıncından korkumuz vardır.)

Kaytalı ve kaytkalı: Döneli, dönerek demektir. (A 1970: 318)
Örneği yoktur.

Kaytarı: Dönerek demektir. Bedâyi'ü'l-Vasat'da örneği şöyledir: (A 1970: 318)

Kilgeni cân biriban kaytarı öltürdi yana
Güyyâ kaytkalı başıma yitkürdi kadem
(Gelmesi can verdi, dönmesi öldürdü. Sanki yine dönerek başıma ayağını koydu)

Kiltürgeli: Getireli ve getirmek için demektir. (A 1970: 350)
Örneği yoktur.

Kiskeli: Kesmek için ve keserek demektir. (A 1970: 349)
Örneği yoktur.

Sanap biz: Sayıp dururuz demektir. Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 273)

Sanap biz yüz tört ᶜadeddür.
(Saydık, yüz dört adettir.)

Saygalgudik: Sayılıp harcanıldığı gibi ve sayılsa gerek demektir ki Nevâdirü'ş-

Şebâb'da örneği şöyledir: (A 1970: 275)

Ey köñül nakd-i hayatıng kıl fenâ yolıda sarf
Hayf olur ger bolsa ᶜömr-i Nûh çün saygalgudik
(Ey gönül, hayatım fena fillah (Tanrı yolunda yok olma) yolunda harca! Nuhun ömrü kadar yaşasan da yine harcanılacak ve yazık olacaktır.)

Sızmak üçün: Çizmek için demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 279)

Cânga çikip renc ü ᶜinâ nakşını
Sızmak üçün anda fenâ nakşını
(Bu dünyada tanrı yolunda yok olmak nakşım çizmek için canına dert ve acı nakşım çekti.)

Sorgan sayı: Sorduğum vakit anlamındadır. Bu beyitte sorgalı sormaya demektir. (Güzeldir, 2002: 359)

Bilse köñlüm hâlin şâyed ki kilgey sorgalı
Ol ki köñli içre bir bed-hûydın âzârı bar
(Gönlünde bir kötü huyludan incinmişliği olan, gönlümün hâlini bilse sormak için gelecek.)

Tişkeli: Çözerek ve çözeli demektir. Sebᶜa-i Seyyâre'de örneği şöyledir: (A 1970: 183)

Rahm itip tişkeli uzatmış ilik
Ki ölük mü ikin bu yoksa tirik
(Ölümü dirimi olduğunu anlamak ve acıyarak çözerek elini uzattı.)

Tüküz: Mükemmel anlamındadır. Garâîbü's- Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 211)

Gülde yok serv kaddi servde gül-ruhsarı
Ser ü gül rûyum irür hüsn tarîkında tüküz
(Gülde servinin boyu, servide gülün yanağı yok. Gül yüzlü servim güzellik yolunda

mükemmeldir.)

Uçḳusı: Uçup gitmeli demektir. (Güzeldir, 2002: 132)
Örneği yoktur.

Yitken dik: Yetişdiği gibi demektir. (A 1970: 410)
Örneği yoktur.

3.18.3. Zaman Eki Alanlar

Almas: Meselâ: Ayta almas aytamas ve kıla almas kılmaz demek olur. Ayta almas min aytamazım demektir. (Güzeldir, 2002: 52)

Ni ölük min ni tirik ni sağ u ni bımâr min
Firkâtindin ayta almas min ni yanglığ zâr min
(Ne ölüyüm ne diri ne sağlıklı ne hastayım. Ayrılığından nasıl ağladığımı anlatamam.)

Dip imiş sin: Deyip dururmuşsun demektir. (Güzeldir, 2002: 323)

Dip imiş sin köydürey bir dag eyle köñglin anıñg
ᶜÖmr niçük kim dag bolsun dâg-ı hicrân bolmasun
(Onun gönlünü (kızgın demirle) dağlayayım diyormuşsun. Dağ yarası olursa olsun da ayrılık yarası olmasın.)

Dip idiñ: Deyip dururdun demektir. (A 1970: 254)
Örneği yoktur.

Dip irdiñ: Deyip dururdun demektir. (A 1970: 254)
Örneği yoktur.

Eylegüm: Eylesem gerek demektir. Sedd-i İskenderî'de örneği şöyledir: (A 1970: 34)

Dimen kim annig sarı 'azm eylegüm
Kaya yirde kim dişe rezm eylegüm

(Demem ki onun tarafına giderim, nerede dese orada çarpışırım.)

Eylegüsi: Eylese gerek demektir. (A 1970: 34)
Örneği yoktur.

Kalaydur min: Yığıp dururum, yığadururum demektir. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 313)

Didim köñlümge her yandın haddingnıng ni turur cânâ
Muhabbet otıga didi otundur kim kalaydur min
(Gönlüme "her yandan sana düşen oklar nereden geliyor?" diye sordum. O da "ey dost, sevgi ateşiyle yakmak için yığılmış odunlardır" dedi.)

Kötergüñ: Götürsen gerek demektir. Ferhâd u Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 354)

Çü mezra[c] içre saçtıng her ni dâne
Hem ol dâne kötergüñ câvdâne
(Bu ekeneke her hangi bir taneyi saçarsan her zaman onu biçersin.)

Öker: Döker, yığar demektir. Hayretü'1-Ebrâr'da örneği şöyledir: A 1970: 105)
'Arsada şatrancı ol kim töker
Nice yığac pâresidür kim öker
(O ki arsada satrancı döker, bir sürü ağaç parçası ki toplar.)

Örtenür: Yanar demektir. Şöyle ki bir nesnenin tamamı yanıp eseri kalmamaya derler. Mecnûn u Leylî'de örneği şöyledir: (Güzeldir, 2002: 136)

Zan ki üçük yane çırağı
Bat örtenür artuğ olsa yağı
(Bir zavallının çerağı sönük yanıyorsa yağı fazla olsa tez yanar.)

Sanar: Hesap edip sayanlar demektir. Hayretü'l-Ebrâr'da örneği şöyledir: (A 1970: 273)

La^{c}l hesâbıda tutar hâreni
İncü sanar barca sadef-pâreni
(Mermeri yakut sanır, bütün sadef parçalarını da inci sanır.)

Siver: Sıvar, sıvamak anlamındadır. Garâîbü's-Sıgar'da örneği şöyledir: (A 1970: 284)

Yıkmadı kök künbedin yagıp havâdis yamgurı
Kim siver irkin çıkıp tamını bu kâşenening
(Olayların yağmuru gök kubbeyi yağarak yıkmadı. Acaba bu sarayın damını kim çıkıp sıvadı.)

Tayılur: Kayar demektir, kaymak anlamındadır. Mahbübu'l-Kulüb'da örneği şöyledir: (A 1970: 177)

İşde aşukğan köb tayılur
Köp tayılğan köp yıkılur
(İşte ivetleyenin sık sık ayağı kayar. Sık sık ayağı kayan da çok yıkılır.)

Tebrenür: Sallanır demek olur. Nevâdirü'ş- Şebâb'da örneği şöyledir: (Kaçalin, 2011: 423)

Serv-kadlar cilvesi tang yok Nevayi ahıdın
Dayıma eşcar yel tahriki birle tebrenür
(Nevayi'nin ahından servi boyluların salınmasına şaşılmaz. Ağaçlar her zaman rüzgar esince sallanır.)

Tiler: Diler demek, istemek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 247)

Çâre-i kâr istemem bî-çârelig köñlüm tiler
Hânmân terkin urup âvârelıg köñlüm tiler
(Gönlüm aslında işin çaresini ararken çaresizliği istiyor. Evi barkı terk edip avarelik istiyor.)

Tirgüñg: Devşirsen gerek demektir. Toplamak, derlemek anlamına gelir. Ferhâd u

Şîrîn'de örneği şöyledir: (A 1970: 179)

Yüzi gül-zârıdın çün vird tirgüñg
Ni itey kim özüñg insâf birgüñg
(Yüzünün gül bahçesinden gül dersen gerektir. Ben ne diyeyim, senin acıman gerektir.)

Tolganmas: Dolaşmaz demek olur. (Güzeldir, 2002: 278)

Nesîmî lâle rûyum mahmiliga meyl kılmas kim
Koyun dik reşkdin hâki tenim yüz katla tolganmas
(Koyun gibi kıskançlıktan toprak bedenim yüz defa dolanmaz kasırga gibi, rüzgar dahi yüzümün kafesine yönelmez.)

Tolganur min: Dolaşırım. (Güzeldir, 2002: 278)
Örneği yoktur.

Tolgar: Dolar, yani dolaştırır demektir. (Güzeldir, 2002: 278)
Örneği yoktur.

Toñgar: Soğuktan donar demektir.(A 1970: 218)
Örneği yoktur.

Uzalur: Uzar demektir. (Güzeldir, 2002: 144)
Örneği yoktur.

Yaşunmış: Gizlenmiş demektir. (Güzeldir, 2002: 481)
Örneği yoktur.

Yukar: Yapışır ve tesir eder demektir.(A 1970: 414)
Örneği yoktur.

Yükürügüñ: Seğirtsen gerek demektir. (A 1970: 414)
Örneği yoktur.

4. TASNİFE DAHİL EDİLMEYENLER

Açılmayın: Açılmadın demektir. (A 1970: 6)
Örneği yoktur.

Açḳalı: Açalı ve açmak için demektir. (A 1970: 6)
Örneği yoktur.

Açḳung: Açsan gerek demektir. (A 1970: 6)
Örneği yoktur.

Aytḳanını: Eytdükni demek olur. (Güzeldir, 2002: 65)
Örneği yoktur.

Bulğanur: Bulunur demektir. (Güzeldir, 2002: 203)

Örneği yoktur.

İçmeyin: İçmedin demektir. (Güzeldir, 2002: 75)
Örneği yoktur.

İnçekümüz: İçegimiz demektir. İnce demektir. (Güzeldir, 2002: 74)
Örneği yoktur.

İnçerek: İncerek demek olur. (Güzeldir, 2002: 74)
Örneği yoktur.

İstürgüsi: Esecek demektir. (Güzeldir, 2002: 88)
Örneği yoktur.

Kol: Bende anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 413)
Örneği yoktur.

Kolay: Özrü yerine getirmek anlamındadır. (Güzeldir, 2002: 415)

Şeh didi kim egerçi şâh bolay
Hâcening ‘özrini ni nev‘ kolay
(Şah, şah iken nasıl tüccardan özrün dilesin, dedi.)

Munca: Bunca demektir. (A 1970: 381)
Örneği yoktur.

Mundak: Buncalayın demektir. (Güzeldir, 2002: 465)
Örneği yoktur.

Saykın: Dalga demektir. (Güzeldir, 2002: 346)
Örneği yoktur.

Tapır: Talabır demektir.(A 1970: 156)
Örneği yoktur.

Tapırcılar: Talabîr ve ıstırap eder demektir. Gül ü Nevrüz-ı Lutfî’de örneği şöyledir: (A 1970: 156)

Tabîrcılar çü murg-ı nîm besmel
Öz özi sözleşür ğam-ı dil
(Yarı ölü bir kuş gibi çırpınır, kendi kendine içinin derdini mırıldanır.)

Tapırcır: Talabîr ve ıstırap eder demektir. (A 1970: 156)
Örneği yoktur.

Tarıḳkanda: Daraldığı vakit demektir.(A 1970: 160)
Örneği yoktur.

Tımsı tıp: Bir kokuyu duyar gibi ve aynı zamanda duymaz gibi olmak anlamındadır. Bir sesi işitir gibi ve işitmez gibi olmaya derler. (A 1970: 192)

Örneği yoktur.

Tilberegec: Delirecek demektir.(A 1970: 190)
Örneği yoktur.

Tişlerde: Dişlerken. (Güzeldir, 2002: 241)
Örneği yoktur.

Töşelgec: Döşenecek demektir.(A 1970: 206)
Örneği yoktur.

Tuş: Tuş geldi demektir.(A 1970: 206)
Örneği yoktur.

Uçamdadur: Bana sığınan, benim gözetimim ve yanımda anlamına gelir. (A 1970: 93)
Örneği yoktur.

Uzalmaķ: Uzamak anlamına gelir. (Güzeldir, 2002: 144)
Örneği yoktur.

Uzaldı: Uzadı demek olur. (Güzeldir, 2002: 144)
Örneği yoktur.

Uzalsa: Uzarsa demektir. (Güzeldir, 2002: 144)
Örneği yoktur.

Yagış: Yağmaya derler.(A 1970: 404)
Örneği yoktur.

Yargac ve yaragac: Yarayacak demektir.(A 1970: 400)
Örneği yoktur.

Yazıglıg: Yazılmış demektir.(A 1970: 400) (Güzeldir, 2002: 471)
Örneği yoktur.

Yigen: Yiyeyin demektir. (A 1970: 410)
Örneği yoktur.

Yüzgine ve yüzgına: Yüzüne demektir. (A 1970: 413)
Örneği yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ

SONUÇ

Çağatay Türkçesi 15. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına kadar başta Doğu Türkistan ve Orta Asya Türk devletleri olmak üzere geniş bir coğrafyada kullanılmıştır. Karahanlılar ve Harezmlerden sonra Timur idaresi altında gelişen Çağatay Türkçesi, Nevâyi zamanında klasik şeklini almıştır. Çağatay Türkçesinin 20. yüzyıldan sonra devamı olarak nitelendirilen Özbek dili üzerinde etkisi çoktur.

Çağatay Türkçesi dönemine ait pek çok sözlük bulunmaktadır. Bu sözlükler, bu döneme ait yazılmış eserlerin anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına hizmet etmektedir. Çalışmamıza konu olan bu sözlüklerden biri de Abuşka Lûgati'dir.

"Abuşka Lûgatı'nda Söz Varlığı" adlı çalışmamızda kaynak eserler olarak, Besim Atalay'ın''Abuşka Lûgati veya Çağatay Türkçesi'', Kaçalin'in ''Niyāzi: Nevāyí'ʿnin Sözleri Çağatayca Tanıklar (El-Luġātu'n-Nevāiyye ve'l-İstişhādātu'l-Caġātāiyye)'' ve Muharrem Güzeldir'in ''Abuşka Lügati'' adlı doktora tezi kullanılmıştır. Besim Atalay'dan taranılan söz varlığı konu, tür ve alanlarına göre tasnif edilmiş, Güzeldir ve Kaçalin'in sözlükleriyle karşılaştırılmış, eğer Atalay'da olmayıp Kaçalin veya Güzeldir'in çalışmasında tespit edilmiş olan söz varlığından çalışmamızdaki tasnife uyanlar veya aynı sözcüğün farklı anlamda kullanımları varsa tanıklanmaya çalışılmıştır. Ancak sözcüklerin kullanımı, örnekleri, anlamları aynı ise tekrar düşmemek için alınmamıştır. Bazı madde başları ile örnekleri uyuşmayan sözcüklerde çalışmamıza alınmamıştır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Çağatay Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemleri, Çağatay Türkçesi dönemine ait eserler hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamız Çağatay Türkçesi sözlüğü üzerine yapılmış bir çalışma olduğu için bu döneme ait sözlükler hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, inceleme bölümünden oluşmaktadır. Abuşka Lûgatındaki söz varlığı, "Dil Bilgisi Ögeleri", ''Konularına Göre Adlar'', ''Konularına Göre Fiiller'' ve ''Tasnife Dâhil Edilmeyenler'' olmak üzere dört başlık altında gruplandırılmıştır. Bu dört başlıkta kendi içerisinde alt başlıklara göre tasnif edilmiştir.

Bu dört başlıkta kendi içerisinde alt başlıklara göre tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre sayısal veriler şöyledir:

Bu belirlenen sayısal veriler aşağıdaki grafiklerde verilmiştir. Bu grafiklerde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. *Tasnif Grupları Grafiğinde* Abuşka Lûgatinde kelime sayısı açısından sırasıyla konularına göre fiiller (1055), konularına göre adlar (828), özel ad ve dil bilgisi öğeleri (608), tasnife dâhil edilmeyenler (32) şeklinde tespit edilmiştir.
2. *Konularına Göre Fiiller Grafiğinde* en fazla kelime temel kılış, oluş (747) kategorisindedir. Grafiğe ek olarak bu kategori içerisinde kılış fiillerinin (529) en fazla olduğu görülür. Daha sonra sırasıyla yardımcı fiiller (75), konusal alanı belirlenemeyenler (55), insan ve bedeni (38), duygu-zihin (29), fiziksel gereksinim (25), hayvanlar (15), yasa-ceza (9), ad-unvan (8), doğa-meteoroloji-hava (5), savaş (4), iş-hizmet (4), avcılık (3), hediye-ihsan-bağışlama (3), yerleşim-yurt tutma (1), evlilik (1), kozmogoni-din-inanç (1) ve sanat (1) kategorisinde tespit edilmiştir.
3. *Konularına Göre Adlar Grafiğinde* en fazla kelime gündelik yaşam öğeleri (169) kategorisindedir. Grafiğe ek olarak bu kategori içerisinde ise giyim (39) kategorisidir. Daha sonra sırasıyla birey-toplum-halk-devlet-siyaset-savaş (168), konusal alanı belirlenemeyenler (159), hayvanlar (100), insan bedeni (70), sayı adları (31), zaman (26), bitkiler (23), kavramlar (22), coğrafya (19), gökyüzü ve hava olayları (16), kavim ve boy adları (14), gezegen ve uzay kavramları (7), yer adları (3), kişi adları (3) ve en az kelime ise varlıkların olma ve bulunmaları (2) kategorisinde tespit edilmiştir.
4. *Dil Bilgisi Öğeleri Grafiğinde* en fazla öğe fiilimsiler (324) kategorisindedir. Grafiğe ek olarak fiilimsiler kategorisinde en fazla öğe zarf fiil almış kelimeler (200) kategorisindedir. Daha sonra sırasıyla niteleme adları (72), yapım eki almış kelimeler (65), yer-yön-zaman sözleri (48), soru-belirsizlik sözleri (28), ekler (19), zamirler (19), birleşik fiiller (10), dil bilgisi görevleri (9), ikilemeler (8) ve dil bilgisi öğeleri grubunda en az kelime olan birleşik zamanlı fiil (1), madde başı isim olup örnekte birleşik fiil olanlar (1) kategorisinde tespit edilmiştir.

‘‘Abuşka Lûgatinde Söz Varlığı’’ konulu çalışmamızda toplam 2520 kelime ve öğe tespit edilmiştir. Bu söz varlığı farklı gruplar içerisinde tespit edilmiştir. Buradan Abuşka Lûgati’nin geniş ve zengin bir sözlük olduğunu söylemek mümkündür.

Abuşka Lûgatinde söz varlığını incelediğimizde en fazla yer tutan fiillerdir. Fiillerde ise kılış fiillerinin daha fazla olduğunu görmekteyiz. Temel oluş ve kılış fiilleri en çok kelimeye sahip olan gruptur. Temel fiiller haricinde yardımcı fiiller, insan ve bedeni, duygu ve zihin, fiziksel gereksinimler ve hayvanlar fiillerin en sık görüldüğü alanlardandır diyebiliriz.

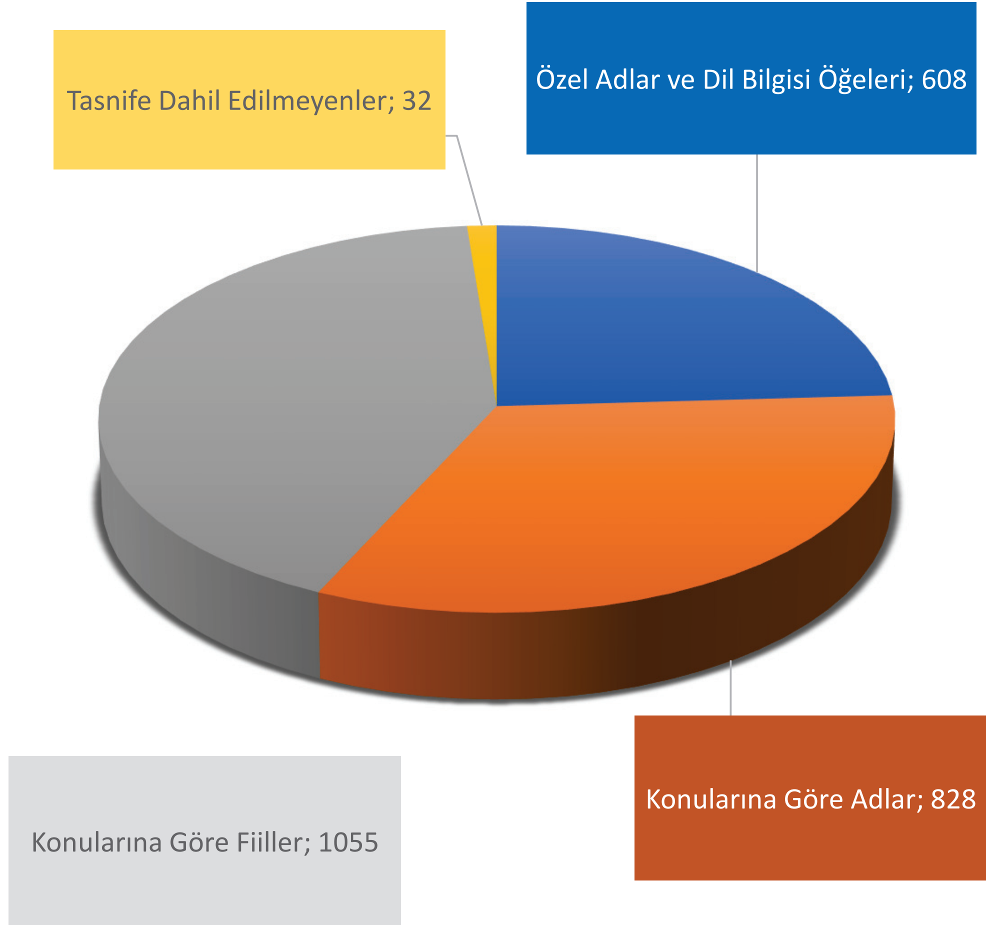
Fiillerden sonra en çok tespit edilen kelimeler isimlerdir. İsimlerde gündelik yaşam öğeleri alanında kullanılan kelimeler en çok görülen kategoridir. Gündelik yaşam öğeleri kategorisinde ise en çok kullanılan kelimeler giyim üzerinedir. Gündelik yaşam öğeleri dışında en çok kullanılan alanlar ise birey, toplum, halk, savaş alanında olmuştur. Bunlara ek olarak hayvan isimleri ve insan bedeni de sık karşılaşılan kelimeler arasında yer alır.

Özel adlar ve dil bilgisi öğeleri başlığında fiilimsiler karşımıza en çok çıkan kelimelerdir. Zarf fiiller çoğunlukla görülmekte hemen ardına sırasıyla sıfat fiiller ve isim fiiller şeklindedir. Niteleme adları ise fiilimsi grubundan sonra en çok tespit edilen gruptur. Fiziksel-bedensel özellikler, değer yargıları, miktar, hacim, ölçü bildiren adlar ve duyularla anlaşılan adlar ise sık görülen niteleme adlarıdır. Ayrıca yapım eki almış kelimeler ve yer-yön-zaman bildiren kelimelerin tespit edildiğini söylemek mümkündür.

Sayısal veriler ışığında Abuşka Lûgatinin söz varlığı değerlendirilmiş, yorumlanmış, bilim dünyasına ve bu alana katkı sağlayacak şekilde, yine bu alandaḳi çalışmacıların, araştırmacıların ve öğrencilerin işine yarayacak, yarar sağlayacak şekilde ortaya koyulmuştur.

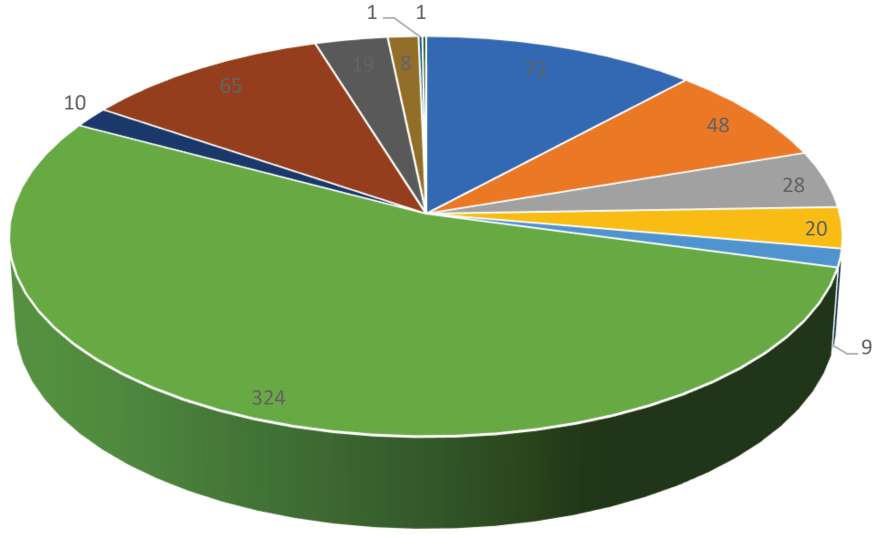
Bu belirlenen sayısal veriler aşağıdaki grafiklerde verilmiştir. Bu grafiklerde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Tasnif Grupları Grafiği

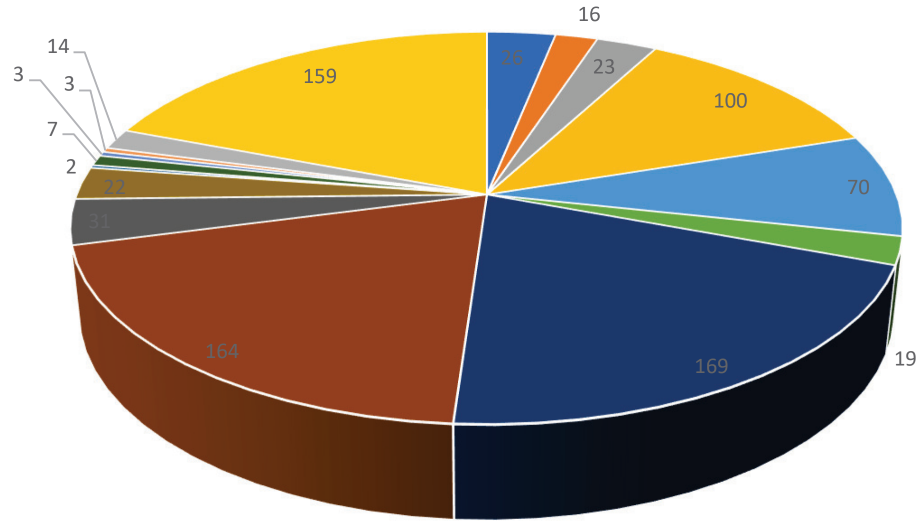
Özel Adlar ve Dil Bilgisi Öğeleri
Konularına Göre Adlar
Konularına Göre Fiiller
Tasnife Dahil Edilmeyenler

Dil Bilgisi Öğeleri

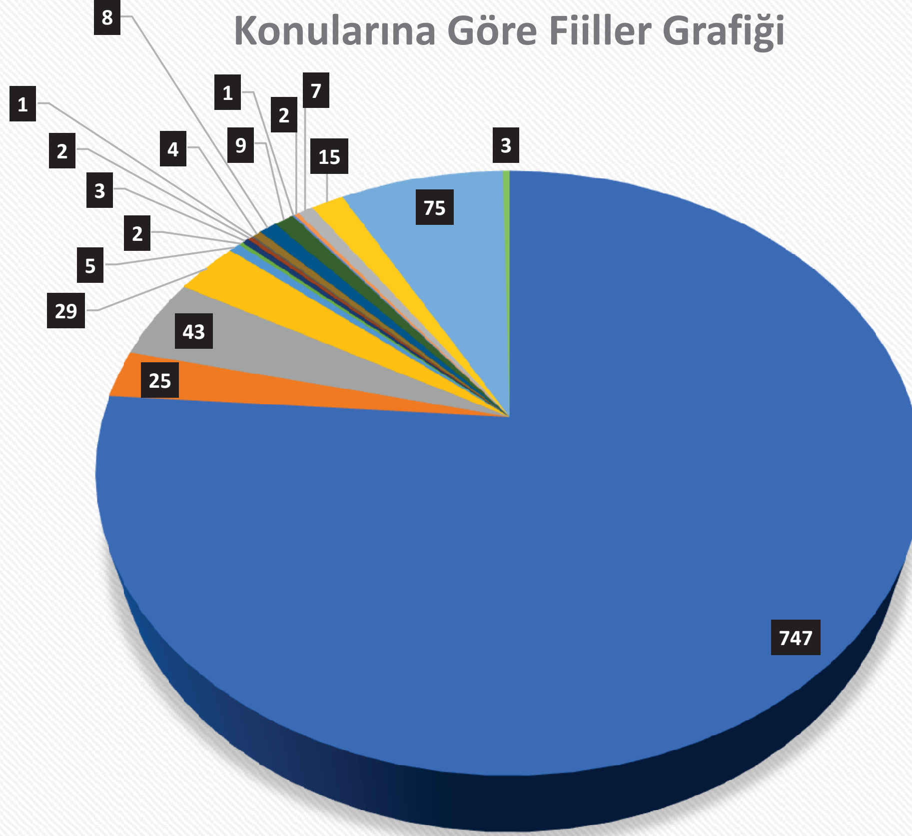

- Niteleme Adları
- Yer-Yön-Zaman Sözleri
- Soru Belirsizlik Sözleri
- Zamirler
- Dil Bilgisi Görevleri
- Fiilimsiler
- Birleşik Fiiller
- Yapım Eki Almış Kelimeler
- Ekler
- İkilemeler
- Birleşik Zamanlı Fiil
- Madde Başı İsim Olup Örnekte Birleşik Fiil Olanlar

Konularına Göre Adlar

■ Zaman
■ Gökyüzü, Hava Olayları
■ Bitkiler
■ Hayvanlar
■ İnsan ve Bedeni
■ Coğrafya
■ Gündelik Yaşam Öğeleri
■ Birey, Toplum, Halk, Devlet, Siyaset, Savaş
■ Sayı Adları
■ Kavramlar
■ Varlıkların Olma ve Bulunmaları
■ Gezegen ve Uzay Kavramları
■ Kişi Adları
■ Yer Adları
■ Kavim, Boy Adları
■ Konusal Alanı Belirlenemeyenler

- Temel Kılış, Oluş, Durum
- Fiziksel Gereksinim (Acıkma, Yeme, İçme, Doyma, Uyuma, Uyanma)
- İnsan ve Bedeni (Doğum, Yaşayış, Ölüm, Hastalık, Yaralanma, Sakatlanma)
- Duygu, Zihin
- Savaş
- Yerleşim, Yurt Tutma
- Avcılık
- Evlilik
- Cenaze
- İş, Hizmet
- Ad, Unvan
- Yasa, Ceza
- Sanat
- Kozmogoni, Din, İnanç
- Doğa, Meteoroloji, Hava
- Hayvanlar
- Yardımcı Fiiller
- Hediye, İhsan, Bağışlama

KAYNAKÇA

Argunşah, Mustafa (2018), *Çağatay Türkçesi*, 5. bs., Kesit Yayınları, İstanbul.

Canım, Rıdvan (2002), Türk Kültür ve Edebiyatında Ali Şîr Nevâyî ve Türkiye'de Ali Şîr Nevâyî Çalışmaları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.19, Erzurum, s.137-146.

Çetindağ, Yusuf (2002), *Ali Şîr Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eckmann, J. (1958), Çağatay Dili Hakkında Notlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1958*, Ankara, 115-126.

Eckmann, J. (1960), Küçük Çağatay Grameri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.X, İstanbul, s. 41-64.

Eckmann, J. (1964), Çağatay Edebiyatının Son Devri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, s. 121-156.

Eckmann, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Eraslan, Kemal (1993), Çağatay Edebiyatı, *Türk Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, s. 169-176, İstanbul

Ercilasun, Ahmet B. (2004), *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 1. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Güzeldir, Muharrem (2002), *Abuşḳa Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kabaklı, Ahmet, Çağatay Edebiyatı ve Ali Şir Nevai, *Türk Edebiyatı Vakfi Türk Edebiyatı*, C.2, s. 146-150, İstanbul.

Köprülü, Fuad (1945), Çağatay Edebiyatı, *İslam Ansiklopedisi*, C. III, s. 270-323.

Ölmez, Zühal (1998), Çağatayca Sözlükler, *Kebikeç*, S.6, s.137-144.

Ölmez, Zühal (2007), Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, s.173-219.

Rahimi, Farhad (2018), Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/1, 2018 s. 69-104.

Tekin, Feridun (2011), Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi*, C.6, S.1 Kış, s. 1843-1850.

THURY, J. (1906). "Orta Asya Türkçesi Üzerine Tetkikler". çev. Ragıp Hulusi, *Milli Tetebbular Mecmuası (Müdür: Fuad Köprülü)*, cilt 1, sayı 2, İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1331 (1915), s. 207-233.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı :

Doğum Yeri ve Tarihi :

Medeni Hali :

İletişim Bilgileri :

EĞİTİM

2009-2013

2014-2018

2018-2021

İŞ DENEYİMİ

2020

2020

YAYINLARI